

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО

THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Alain Badion

LE ROUGE ET LE TRICOLEURE

ОГЛЕДИ ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ

Предраг М. Крстић, Стеван Ђ. Салатић, Саша С. Марковић, Александар Новаковић,
Миодраг Радојевић

СРБИЈА И ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕСИ И МОДЕЛИ

Дејан Бурсаћ, Тијана Перић, Предраг Терзић,
Вера Деспотовић, Ђорђе Стојановић

ИЗАЗОВИ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА

Маја В. Ковачевић, Младен Бајагић, Маја Ружић, Владан Јончић, Мирјана Б. Кнежевић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Александар Костић, Дарко Б. Гавриловић, Љубиша Деспотовић, Веселин Л. Кљајић,
Милица Л. Кљајић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Радош Љ. Смиљковић, Никола Марковић, Немања Д. Милиновић

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО
SERBIAN POLITICAL THOUGHT

ISSN 0354-5989

UDK 32

Година XXII vol. 47

Број 1/2015.

СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

Издавач: Институт за политичке студије
Адреса: Светозара Марковића 36, Београд
Телефон: 3039-380, 3349-204
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
E-mail: redakcija@spmbeograd.rs
www.ipsbgd.edu.rs
www.spmbeograd.rs

ISSN 0354-5989 UDK 32 Број 1/2015. XXII vol. 47

Главни и одговорни уредник

Живојин Ђурић

Заменик главног и одговорног уредника и уредник енглеског издања

Ђорђе Стојановић

Извршни уредници

Дејана Вукчевић

Миша Стојадиновић

Редакција часописа

Милан Јовановић, Милош Кнежевић, Живојин Ђурић,
Дејана Вукчевић, Јасна Милошевић Ђорђевић, Ђуро Бодрожић,
Ђорђе Стојановић, Миша Стојадиновић

Секретари часописа

Драган Траиловић,

Слађана Младеновић, Младен Лишанин

Савет часописа

Зоран Аврамовић, Сретен Сокић, Милован Митровић, Радослав Гађиновић,
Миломир Степић, Драган Симеуновић, Милан Брдар, Зоран Стојиљковић,
Драгана Митровић, Љубиша Деспотовић, Михаило Пешић

Чланови савета из иностранства

Mamoru Sadakata, Simon James Critchley, Anastasia Mitrofanova,
Виталиј Шаров, Iver B. Neumann, Goran Kovacic

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

E-mail: smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Радови СПМ/SPT налазе се и доступни су
у електронској бази научних часописа С.Е.Е.О.Л.
(Central and Eastern European Online Library)

Прелом и штампа - Еселоге д.о.о, Београд

Тираж: 500 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати,
било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача.
Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не
изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су
аутори запослени.

С Р П С К А П О Л И Т И Ч К А М И С Л О

САДРЖАЈ

<i>Уводник</i>	7-8
<i>Ален Бађу</i>	
ЦРВЕНО И ТРОБОЈНО	9-17
Тема броја:	
ОГЛЕДИ ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ	
<i>Предраг М. Крстић</i>	
САВРЕМЕНА КОНЗЕРВАТИВНА КРИТИКА ПРОСВЕТИТЕЉСТВА	21-38
<i>Стеван Ђ. Салатић</i>	
МУЛТИКУЛТУРНА КРИТИКА ЛИБЕРАЛНЕ ТЕОРИЈЕ ПАСИВНОГ ГРАЂАНСТВА	39-55
<i>Саша С. Марковић</i>	
ХИПОКРИЗИЈА КАО ПРЕТЕНДЕНТ НА АРХЕТИП НЕДОРЕЧЕНОГ У ПОЛИТИЧКОЈ МИСЛИ КОД СРБА	57-70
<i>Александар Новаковић, Миодраг Радојевић</i>	
ДИРЕКТНА ДЕМОКРАТИЈА У СРБИЈИ	71-92
СРБИЈА И ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕСИ И МОДЕЛИ	
<i>Дејан Бурсаћ</i>	
ВЕТО ИГРАЧИ У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ	93-108
<i>Тијана Перић</i>	
АНТИКОРУПТИВНИ КАПАЦИТЕТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У СВЕТЛУ МЕЂУНАРОДНИХ ИНТЕГРАЦИЈА	109-119
<i>Предраг Терзић</i>	
СОЦИОДЕМОГРАФСКА СТРУКТУРА ПОСЛАНИЦА У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	121-143
<i>Вера Деспотовић, Ђорђе Стојановић</i>	
РЕСТОРАТИВНИ ПРИСТУП КОНФЛИКТИМА У СРБИЈИ	145-162

ИЗАЗОВИ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА

Маја В. Ковачевић

ГРАЂАНИ И ПАРТИЈЕ У ИЗБОРНИМ ПРОЦЕСИМА У
ЕВРОПскоЈ УНИЈИ: ПРИНЦИПАЛИ БЕЗ УТИЦАЈА,
АГЕНТИ БЕЗ ОДГОВОРНОСТИ? 163-178

Младен Бајаџић, Маја Ружић

МЈЕСТО РУСИЈЕ У ОКВИРИМА ЕВРОПСКИХ
БЕЗБЕДНОСНИХ СТРУКТУРА: ‘ЗАПАД’ КАО
ДЕТЕРМИНАНТА У ФОРМУЛАЦИЈИ И РЕАЛИЗАЦИЈИ
РУСКЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ..... 179-192

Владан Јончић

ПРАВНИ СМИСАО ОРУЖАНИХ СУКОБА
У ПРОЦЕСУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА 193-207

Мирјана Б. Кнежевић

УСПОСТАВЉАЊЕ ЈЕДИНСТВЕНЕ ПРАВНЕ
РЕГУЛАТИВЕ ДУНАВСКОГ РЕГИОНА КАО
ИЗАЗОВ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА 209-225

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Александар Костић

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА - АНАЛОГИЈА С ПРОШЛИМ
ВРЕМЕНИМА 227-238

Дарко Б. Гавриловић, Љубиша Деспотовић

ПЕРЦЕПЦИЈА ДРУГОСТИ КАО ПОЛИТИЧКОГ
НЕПРИЈАТЕЉА – АНТИСЕМИТИЗАМ У
ХРВАТскоЈ ШТАМПИ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА 239-256

Веселин Л. Кљајић, Милица Л. Кљајић

КОНВЕРГЕНЦИЈА МЕДИЈА У
ПОСТИНФОРМАЦИЈСКОМ ДРУШТВУ 257-272

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Радош Љ. Смиљковић

СУРОВИ КАПИТАЛИЗАМ ПОНОВО МЕЂУ СРБИМА 273-290

Никола Марковић

АМЕРИКА–КИНА И СУДБИНА СВЕТА
- СТРАТЕШКА ВИЗИЈА 291-296

Немања Д. Милиновић

ЛАВИРИНТ МОЋИ: ПОЛИТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА
ФРИДРИХА НИЧЕА 297-304

SERBIAN POLITICAL THOUGHT

CONTENTS

Introductory word	7-8
<i>Alain Badiou</i> RED AND TRI-COLOR	9-17
<i>This Issue's Theme:</i>	
ESSAYS FROM POLITICAL THEORY	
<i>Predrag M. Krstic</i> CONTEMPORARY CONSERVATIVE CRITIQUE OF THE ENLIGHTENMENT	21-38
<i>Stevan Dj. Salatic</i> MULTIKULTURAL CRITIQUE OF LIBERAL THEORY OF PASIVE CITIZENSHIP	39-55
<i>Sasa Markovic</i> HYPOCRISY AS THE PRETENDER TO THE ARHETYPE OF INCONCLUSIVE POLITICAL THOUGHT OF SERBS	57-70
<i>Aleksandar Novakovic, Miodrag Radojevic</i> DIRECT DEMOCRACY IN SERBIA	71-92
SERBIA AND POLITICAL PROCESSES AND MODELS	
<i>Dejan Bursac</i> VETO PLAYERS IN SERBIAN POLITICAL SYSTEM	93-108
<i>Tijana Peric Diligenski</i> ANTI - CORRUPTION CAPACITIES OF THE REPUBLIC OF SERBIA IN LIGHT OF INTERNATIONAL INTEGRATIONS	109-119
<i>Predrag Terzic</i> THE SOCIO-DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE WOMEN MPS IN THE NATIONAL ASSEMBLY OF THE REPUBLIC OF SERBIA	121-143
<i>Vera Despotovic, Djordje Stojanovic</i> RESTORATIVE APPROACH TO CONFLICTS IN SERBIA ...	145-162

CHALLENGES OF EUROPEAN INTEGRATION

Maja V. Kovacevic

CITIZENS AND POLITICAL PARTIES IN ELECTORAL PROCESSES IN THE EUROPEAN UNION: NON-INFLUENTIAL PRINCIPALS, UNRESPONSIBLE AGENTS?	163-178
--	---------

Mladen Bajagic, Maja Ruzic

THE PLACE OF RUSSIA IN THE EUROPEAN SECURITY STRUCTURES: 'THE WEST' AS A FACTOR THAT INFLUENCES THE FORMULATION AND CONDUCT OF RUSSIAN FOREIGN POLICY	179-192
---	---------

Vladan Joncic

LEGAL MEANING OF ARMED CONFLICTS IN THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS	193-207
--	---------

Mirjana B. Knezevic

ESTABLISHING SINGLE LEGISLATION IN THE DANUBE REGION - A CHALLENGE FOR EUROPEAN INTEGRATIONS	209-225
--	---------

ESSAYS AND STUDIES

Aleksandar Kostic

GLOBALIZATION – THE ANALOGY WITH THE PAST	227-238
--	---------

Darko Gavrilovic, Ljubisa Despotovic

PERCEPTION OF OTHERNESS AS A POLITICAL ENEMY - THE ANTISEMITISM IN THE CROATIAN PRESS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY	239-256
---	---------

Veselin L. Kljajic, Milica L. Kljajic

MEDIA CONVERGENCE, MULTIMEDIA AND MULTI-COMMUNICATIVENESS AS NECESSITY OF POST-INFORMATION SOCIETY	257-272
--	---------

REVIEWS

Rados Lj. Smiljkovic

BRUTAL CAPITALISM AGAIN AMONG THE SERBS	273-290
---	---------

Nikola Markovic

STRATEGIC VISION: AMERICA AND THE CRISIS OF GLOBAL POWER	291-296
--	---------

Nemanja D. Milinovic

MAZE OF POWER: THE POLITICAL PHILOSOPHY OF FRIEDRICH NIETZSCHE	297-304
--	---------

УВОДНИК

Поштоване колегинице и колеге, имамо посебно задовољство да у овом броју објавимо проширену верзију рада професора Алена Бадјуа једног од најзначајнијих француских мислилаца савременог доба. У овом раду Ален Бадју критички преиспитује интелектуални медиокритетски конформизам и проблем слободе изражавања, уједно истичући да се савремено друштво, које одликује глобални капитализам, суочава са проблемом повиновања међународној олигархији.

Први број часописа Српска политичка мисао у 2015. години је посвећен радовима који разматрају неколико веома значајнијих проблема из угла политичке теорије. На првом месту налази се рад Предрага Крстића који анализира однос конзервативизма према просветитељству. Затим имамо рад Стевана Салатића који анализира мултикултурну критику либералне теорије пасивног грађанства. Са друге стране, Саша Марковић покушава да се приближи достојнијем тумачењу идентитета српског народа, а кроз истраживање препознатих ставова српске политичке елите модерног доба, док Александар Новаковић и Миодраг Радојевић испитују искуства и перспективе директне демократије у Србији.

После главне теме броја следи рубрика „Србија и политички процеси и модели“. У оквиру ове тематске целине разматрају се «вето» играчи у политичком систему Србије, антикоруптивни капацитети Републике Србије у процесу међународних интеграција, затим, социодемографска структура посланица у Народној скупштини Републике Србије, као и примена ресторативног модела правде. Потом имамо рубрику „Изазови европских интеграција“ унутар које се преиспитује положај грађана и партија у процесу европских интеграција, положај Русије у европској безбедносној структури, оружани сукоби у контексту међународног права, као и успостављање јединствене правне регулативе Дунавског региона у контексту изазова европских интеграција.

Поред наведених тематских целина у овом броју се налазе и већ устаљене рубрике „Огледи и студије“ и „Осврти и прикази“, са радовима који се баве актуелним политичким процесима у савременом друштву.

Поштоване колегинице и колеге, надамо се да ће обрађене теме одговорити потребама вашег научно-истраживачког рада, и уједно позивамо све заинтересоване да своје радове за наредни број часописа доставе најкасније до 20. маја 2015. године.

*Alain Badiou***LE ROUGE ET LE TRICOLERE*****Sommaire**

Cet article est divisé en quatre parties. Dans la première partie, il s'agit de présenter la situation mondiale, caractérisée par un conformisme intellectuel médiocre, accompagné par un repli qui suscite à son tour des contre-identités identitaires arrogantes, l'asservissement des Etats à l'oligarchie des propriétaires et de leurs serviteurs, l'abstraction monétaire, et finalement les identités et contre-identités qui ravagent les esprits et en appellent à la mort. Dans la deuxième partie, l'auteur analyse, d'une manière critique, le rôle que Charlie-Hebdo a eu quant aux événements récents en France. Dans ce sens, l'auteur analyse dans la troisième et dans la quatrième partie les événements clefs suite au meurtre des membres de la rédaction de Charlie-Hebdo. L'auteur considère qu'il était pratiquement impossible d'exprimer sur ce qui se passait un autre avis que celui qui consiste à s'enchanter de libertés françaises, à maudire la corruption de l'identité française par les jeunes prolétaires musulmans et les filles voilées, et à se préparer virilement à la «guerre contre le terrorisme». La question clé pour l'auteur est comment on ose aujourd'hui parler de «liberté d'expression» dans un pays où, à de très pauvres exceptions près, la totalité des organes de presse et de télévision sont aux mains de grands groupes privés industriels et/ou financiers.

Mots-clefs: Charlie-Hebdo, liberté d'expression, démocratie, identité, universalisme.

---

* У Дому културе „Студентски град“ 12. јанура. 2015. године одржано је предавање професора Алена Бадјуа на тему „Живи презент и политички субјект“. Том приликом професор Бадју је у разговору са Милошем Кнежевићем и Мишом Стојадиновићем дао сагласност да се овај рад објави у часопису Српска политичка мисао. Напомињемо да је краћа верзија овог рада објављена у часопису Le Monde од 27.01.2015. године, линк: http://www.lemonde.fr/idees/article/2015/01/27/le-rouge-et-le-tricolore_4564083_3232.html

1. ARRIERE-PLAN: LA SITUATION MONDIALE

Aujourd'hui, le monde est investi en totalité par la figure du capitalisme global, soumis à l'oligarchie internationale qui le régent, et asservi à l'abstraction monétaire comme seule figure reconnue de l'universalité. Nous vivons un pénible intervalle: celui qui sépare la fin de la deuxième étape historique de l'Idée communiste (la construction intenable, terroriste, d'un «communisme d'Etat») de sa troisième étape (le communisme réalisant la politique, adéquate au réel, d'une «émancipation de l'humanité tout entière»). Dans ce contexte, s'est établi un conformisme intellectuel médiocre, une sorte de résignation à la fois plaintive et satisfaite, qui accompagne l'absence de tout futur autre que la répétition déployée de ce qu'il y a.

Nous voyons alors apparaître, contre-partie à la fois logique et horrifiante, désespérée et fatale, mélange de capitalisme corrompu et de gangstérisme meurtrier, un repli maniaque, manœuvré subjectivement par la pulsion de mort, vers les identités les plus diverses. Ce repli suscite à son tour des contre-identités identitaires arrogantes. Sur la trame générale de «l'Occident», patrie du capitalisme dominant et civilisé, contre «l'Islamisme», référent du terrorisme sanguinaire, apparaissent, d'un côté, des bandes armées meurtrières ou des individus surarmés, brandissant pour se faire obéir le cadavre de quelques dieux ; de l'autre, au nom des droits de l'homme et de la démocratie, des expéditions militaires internationales sauvages, détruisant des Etats entiers (Yougoslavie, Irak, Libye, Afghanistan, Soudan, Congo, Mali, Centrafrique...) et faisant des milliers de victimes, sans parvenir à rien qu'à négocier avec les bandits les plus corruptibles une paix précaire autour des puits, des mines, des ressources vivrières et des enclaves où prospèrent les grandes compagnies.

Il en ira ainsi tant que l'universalisme vrai, le prise en main du destin de l'humanité par l'humanité elle-même, et donc la nouvelle et décisive incarnation historico-politique de l'Idée communiste, n'aura pas déployé sa neuve puissance à l'échelle mondiale, annulant au passage l'asservissement des Etats à l'oligarchie des propriétaires et de leurs serviteurs, l'abstraction monétaire, et finalement les identités et contre-identités qui ravagent les esprits et en appellent à la mort.

La situation mondiale, c'est que tarde à venir, mais viendra – si nous parvenons à le vouloir à grande échelle – le temps où toute identité (car il y aura toujours des identités, y compris différentes, y compris formellement contradictoires) sera intégrée également et pacifiquement dans le destin de l'humanité générique.

2. DETAILS FRANÇAIS: CHARLIE-HEBDO ET LA «REPUBLIQUE»

Né du gauchisme révolté des années soixante-dix, Charlie-Hebdo est devenu, comme nombre d'intellectuels, de politiciens, de «nouveaux philosophes», d'économistes impuissants et d'amuseurs divers, un défenseur à la fois ironique et fiévreux de la Démocratie, de la République, de la Laïcité, de la Liberté d'opinion, de la Libre entreprise, du Libre sexe, de l'Etat libre, bref, de l'ordre politique et moral établi. Ce genre de renégation, qui est comme le vieillissement des esprits au fil des circonstances, pullule, et n'a en soi-même guère d'intérêt.

Plus nouvelle semble la construction patiente, entamée en France dès les années quatre-vingt du dernier siècle, d'un ennemi intérieur de type nouveau: le musulman. Cela s'est fait dans la foulée de diverses lois scélérates poussant la «liberté d'expression» jusqu'au contrôle tatillon des vêtements, de nouveaux interdits concernant le récit historique et de nouvelles franchises policières. Cela s'est fait aussi dans une sorte de rivalité «de gauche» avec l'irrésistible ascension du Front national, lequel pratiquait depuis la guerre d'Algérie un racisme colonial franc et ouvert. Quelles que soit la diversité des causes, le fait est que le musulman, de Mahomet à nos jours, est devenu le mauvais objet du désir de Charlie-Hebdo. Accabler de sarcasmes le musulman et faire rire de ses façons est devenu le fonds de commerce de ce crépusculaire magazine «humoristique», un peu comme il y a un petit siècle on se moquait, sous le nom de «Bécassine», des paysannes pauvres (et chrétiennes, à l'époque...) venues de Bretagne pour torcher les enfants des bourgeoises de Paris.

Tout cela, au fond, n'est pas si nouveau. L'ordre établi parlementaire français—au moins depuis son acte fondateur, à savoir le massacre, en 1871, par les Thiers, Jules Ferry, Jules Favre et autres vedettes de la gauche «républicaine», de vingt mille ouvriers dans les rues de Paris—ce «pacte républicain» auquel se sont ralliés tant d'ex-gauchistes, a toujours soupçonné que se tramaient des choses effrayantes dans les faubourgs, les usines de la périphérie, les sombres bistrots banlieusards. Il a toujours envoyé de fortes brigades policières dans ces endroits, et peuplé les prisons, sous d'innombrables prétextes, des louches jeunes hommes mal éduqués qui y vivaient. Il a introduit dans les «bandes de jeunes» des délateurs corrompus. Elle a aussi, la République, multiplié les massacres et formes neuves d'esclavage requis par le maintien de l'ordre dans l'Empire colonial. Cet Empire sanguinaire, où l'on torturait avec constance les «suspects» dans le moindre commissariat de la moindre bourgade africaine ou asiatique, avait trouvé sa charte dans les

déclarations du même Jules Ferry, – décidément un activiste du pacte républicain – lesquelles exaltaient la «mission civilisatrice» de la France.

Or, voyez-vous, un nombre considérables des jeunes qui peuplent nos banlieues, outre leurs louches activités et leur manque flagrant d'éducation (étrangement, la fameuse Ecole républicaine n'a rien pu, semble-t-il, en tirer, mais n'arrive pas à se convaincre que c'est de sa faute, et non de la faute des élèves), ont des parents prolétaires d'origine africaine, ou sont eux-mêmes venus d'Afrique pour survivre, et, par voie de conséquence, sont souvent de religion musulmane. A la fois prolétaires et colonisés, en somme. Deux raisons de s'en méfier et de prendre les concernant de sérieuses mesures répressives. La police, heureusement, sous la direction éclairée de nos gouvernements, tant de droite extrême que de gauche résolue, fait ce qu'il convient. Supposons que vous soyez un jeune noir ou un jeune à l'allure arabe, ou encore une jeune femme qui a décidé, par sens de la libre révolte, puisque c'est interdit, de se couvrir les cheveux. Eh bien, vous avez alors neuf ou dix fois plus de chances d'être interpellé dans la rue par notre police démocratique et très souvent retenu dans un commissariat, que si vous avez la mine d'un «Français», ce qui veut dire, uniquement, le faciès de quelqu'un qui n'est probablement ni prolétaire, ni ex-colonisé. Ni musulman. Charlie-Hebdo, en un sens, ne fait qu'aboyer avec ces mœurs policières.

On prétend de ci de là que ce n'est pas le fait d'être musulman en soi, comme indice négatif, que visent les caricatures de Charlie-Hebdo, mais l'activisme terroriste des intégristes. C'est objectivement faux. Prenez une caricature typique: on y voit une paire de fesses nues, c'est tout, et la légende dit «Et le cul de Mahomet, on peut s'en servir?». Le Prophète des croyants, cible permanente de ces stupidités, serait-il un terroriste contemporain? Non, cela n'a rien à voir avec quelque politique que ce soit. Rien à voir avec le drapeau solennel de la «liberté d'expression». C'est une ridicule et provocatrice obscénité visant l'Islam comme tel, c'est tout. Et ce n'est rien d'autre qu'un racisme culturel de bas étage, une «blague» pour faire péter de rire le lepéniste aviné du coin. Une complaisante provocation «occidentale», pleine de la satisfaction du nanti, envers, non seulement d'immenses masses populaires africaines, moyen-orientales ou asiatiques qui vivent dans des conditions dramatiques, mais envers une très large fraction du peuple laborieux ici même, celui qui vide nos poubelles, nettoie la vaisselle, s'éreinte au marteau piqueur, fait à cadence accélérée les chambres des hôtels de luxe ou nettoie à quatre heures du matin les vitres des grandes banques. Bref, cette part du peuple qui, par son travail seul, mais aussi par sa vie

complexe, ses voyages risqués, sa connaissance de plusieurs langues, sa sagesse existentielle et sa capacité à reconnaître ce que c'est qu'une vraie politique d'émancipation, mérite au moins qu'on la considère, et même, oui, qu'on l'admire, toute question religieuse mise de côté.

Autrefois déjà, dès le XVIIIe siècle, toutes ces blagues sexuelles, antireligieuses en apparence, antipopulaires en réalité, avaient donné un «humour» de caserne ou de salle de garde. Voyez les obscénités de Voltaire à propos de Jeanne d'Arc: son *La Pucelle d'Orléans* est tout à fait digne de Charlie-Hebdo. A lui seul, ce poème cochon dirigé contre une héroïne sublimement chrétienne autorise à dire que les vraies et fortes lumières de la pensée critique ne sont certes pas illustrés par ce Voltaire de bas étage. Il éclaire la sagesse de Robespierre quand il condamne tous ceux qui font des violences antireligieuses le cœur de la Révolution, et n'obtiennent ainsi que désertion populaire et guerre civile. Il nous invite à considérer que ce qui divise l'opinion démocratique française est d'être, le sachant ou non, soit du côté constamment progressiste et réellement démocrate de Rousseau, soit du côté de l'affairiste coquin, du riche spéculateur sceptique et jouisseur, qui était comme le mauvais génie logé dans ce Voltaire par ailleurs capable, parfois, d'authentiques combats.

Mais aujourd'hui, tout cela pue la mentalité coloniale – comme du reste la loi contre le foulard «islamique» rappelait, en bien plus violent, hélas, les moqueries contre la coiffe bretonne de Bécassine: tous points où le racisme culturel racoleur fusionne avec l'hostilité sourde, l'ignorance crasse et la peur qu'inspire au petit bourgeois de nos contrées, très content de lui-même, l'énorme masse, banlieusarde ou africaine, des damnés de la terre.

3. CE QUI EST ARRIVÉ, 1: LE CRIME DE TYPE FASCISTE

Et les trois jeunes Français que la police a rapidement tués?

Remarquons en passant que c'était faire, à la satisfaction générale, l'économie d'un procès où il aurait fallu discuter de la situation et de la réelle provenance des coupables. C'était aussi un trait tiré sur l'abolition de la peine de mort, le retour à la pure vengeance publique, dans le style des westerns.

S'il faut les caractériser, disons qu'ils ont commis ce qu'il faut appeler un *crime de type fasciste*.

J'appelle crime de type fasciste un crime qui a trois caractéristiques. D'abord, il est ciblé, et non pas aveugle, parce que sa motivation

est idéologique, de caractère fascisant, ce qui veut dire: stupidement identitaire, nationale, raciale, communautaire, coutumière, religieuse... En la circonstance, les assassins avaient visiblement comme cibles trois identités souvent visées par le fascisme classique: les publicistes considérés comme du bord opposé, les policiers défendant l'ordre parlementaire haï, et les Juifs. Il s'agit de la religion dans le premier cas, d'une Etat national dans le second, d'une prétendue race dans le troisième. Ensuite, il est d'une violence extrême, assumée, spectaculaire, parce qu'il vise à imposer l'idée d'une détermination froide et absolue, qui du reste inclut de façon suicidaire la probabilité de la mort des meurtriers. C'est l'aspect «Viva la muerte!», l'allure nihiliste, de ces actions. Troisièmement, le crime vise, par son énormité, son effet de surprise, son côté hors norme, à créer un effet de terreur et à alimenter, de ce fait même, du côté de l'Etat et de l'opinion, des réactions incontrôlées, lesquelles, aux yeux des criminels et de leurs patrons, vont justifier après coup, par symétrie, l'attentat sanglant.

Ce genre de crime demande des tueurs que ceux qui les manipulent peuvent abandonner à leur sort dès que l'acte a eu lieu. Ce ne sont pas de grands professionnels, des gens des services secrets, des assassins chevronnés. Ce sont des jeunes du peuple, tirés de leur vie, qu'ils prévoient sans issue, ni sens, par la fascination de l'acte pur mêlé à quelques ingrédients identitaires sauvages, et qui accèdent aussi, ce faisant, aux armes sophistiquées, aux voyages, à la vie en bande, à des formes de pouvoir, de jouissance, et à un peu d'argent. En France même, on a vu, à une autre époque, des recrues de groupes fascistes capables de devenir des meurtriers et des tortionnaires pour des raisons du même genre. Ce fut notamment le cas, pendant l'occupation de la France par les nazis, de bien des miliciens embauchés par Vichy sous le drapeau de la «Révolution nationale».

Si l'on veut réduire le risque des crimes fascistes, c'est de ce portrait qu'il faut s'inspirer. Les facteurs décisifs autorisant l'apparition de ces crimes sont clairs. Il y a l'image négative que la société se fait des jeunes venus de la misère mondiale, la façon dont elle les traite. Il y a le maniement inconsidéré des questions identitaires, l'existence non combattue, voire encouragée, de déterminations racialistes et coloniales, les lois scélérates de ségrégation et de stigmatisation. Il y a surtout sans doute, non pas l'inexistence – on trouve dans notre pays des militants pleins d'idées et liés au peuple réel –, mais la faiblesse désastreuse, à échelle internationale, des propositions politiques hors consensus, de nature révolutionnaire et universelle, susceptibles d'organiser ces jeunes dans la solidité agissante d'une conviction politique rationnelle. Ce n'est que sur le fond d'une action persistante pour modifier tous ces

facteurs négatifs, d'un appel à changer de fond en comble la logique politique dominante, qu'on aurait puraisonnablement faire prendre à l'opinion la vraie mesure de ce qui se passait, et subordonner l'action policière, toujours dangereuse quand elle est livrée à elle-même, à une conscience publique éclairée et capable.

Or la réaction gouvernementale et médiatique a fait exactement tout le contraire.

4. CE QUI EST ARRIVE, 2: L'ETAT ET L'OPINION

Dès le début, l'Etat s'est engagé dans une utilisation démesurée et extrêmement dangereuse du crime fasciste. Au crime à motivations identitaires, il a opposé dans les faits une motivation identitaire symétrique. Au «musulman fanatique» on a opposé sans vergogne le bon Français démocrate. Le scandaleux thème de «l'union nationale», voire de «l'union sacrée», qui n'a servi en France qu'à envoyer les jeunes gens se faire massacrer pour rien dans les tranchées, est ressorti de ses placards naphthalinés. Que du reste ce thème soit identitaire et guerrier, on l'a bien vu lorsque nos dirigeants, les Hollande et les Valls, suivis par tous les organes médiatiques, ont entonné l'air, inventé par Bush à propos de la sinistre invasion de l'Irak – dont on connaît aujourd'hui les effets dévastateurs et absurdes –, de la «guerre contre le terrorisme». C'est tout juste si, à l'occasion d'un crime isolé de type fasciste, on n'a pas exhorté les gens soit à se terrer chez eux, soit à revêtir leur uniforme de réserviste et à partir au son du clairon en Syrie.

La confusion a été à son comble quand on a vu que l'Etat appelait, de façon parfaitement autoritaire, à venir manifester. Ici, au pays de la «liberté d'expression», une manifestation sur ordre de l'Etat ! On avait de bonnes raisons de se demander si Valls n'envisageait pas d'emprisonner les absents. On a puni, de ci de là, ceux qui étaient rétifs à la minute de silence. Nous aurons vraiment tout vu. C'est ainsi qu'au plus bas de leur popularité, nos dirigeants ont pu, grâce à trois fascistes dévoyés qui ne pouvaient imaginer un tel triomphe, défiler devant un million et quelques de personnes, à la fois terrorisées par les « musulmans » et nourries aux vitamines de la démocratie, du pacte républicain et de la grandeur superbe de la France. Il a même été possible que le criminel de guerre coloniale Netanyahu figure au premier rang des manifestants, supposés venir là célébrer la liberté d'opinion et la paix civile. La «liberté d'expression», parlons-en ! La manifestation affirmait au contraire, à grand renfort de drapeaux tricolores, qu'être français c'est d'abord avoir tous, sous la houlette de l'Etat, la même

opinion. Il était pratiquement impossible, tous ces jours -ci, d'exprimer sur ce qui se passait une autre avis que celui qui consiste à s'enchanter de nos libertés, de notre République, à maudire la corruption de notre identité par les jeunes prolétaires musulmans et les filles horriblement voilées, et à se préparer virilement à la «guerre contre le terrorisme». On a même entendu le cri suivant, admirable dans sa liberté expressive: «nous sommes tous des policiers».

Comment du reste ose-t-on aujourd'hui parler de «liberté d'expression» dans un pays où, à de très pauvres exceptions près, la totalité des organes de presse et de télévision sont aux mains de grands groupes privés industriels et/ou financiers? Faut-il que notre «pacte républicain» soit souple et accommodant pour qu'on s'imagine que ces grands groupes, que Bouygues, que Lagardère, que Niel, et tous les autres, sont prêts à sacrifier leurs intérêts privés sur l'autel de la démocratie et de la liberté d'expression!

Il est très naturel en réalité que la loi de notre pays soit celle de la pensée unique et de la soumission peureuse. La liberté en général, y compris celle de la pensée, de l'expression, de l'action, de la vie même, consiste-t-elle aujourd'hui à devenir unanimement des auxiliaires de police pour la traque de quelques dizaines d'embrigadés fascistes, la délation universelle des suspects barbus ou voilés, et la suspicion continue concernant les sombres «cités de banlieues», héritières des «faubourgs» où l'on fit autrefois un carnage des Communards? Ou bien la tâche centrale de l'émancipation, de la liberté publique, est-elle bien plutôt d'agir en commun avec le plus possible de jeunes prolétaires de ces banlieues, le plus possible de jeunes filles, voilées ou non, cela n'importe pas, dans le cadre d'une politique neuve, qui ne se réfère à aucune identité («les prolétaires n'ont pas de patrie») et prépare la figure égalitaire d'une humanité s'emparant enfin de son propre destin? Une politique qui envisage rationnellement que nos vrais maîtres impitoyables, les riches régents de notre destin, soient enfin congédiés?

Il y a eu en France, depuis bien longtemps, deux types de manifestations: celles sous drapeau rouge, et celles sous drapeau tricolore. Croyez-moi: y compris pour réduire à rien les petites bandes fascistes identitaires et meurtrières, qu'elles se réclament des formes sectaires de la religion musulmane, de l'identité nationale française ou de la supériorité de l'Occident, ce ne sont pas les tricolores, commandées et utilisées par nos maîtres, qui sont efficaces. Ce sont les autres, les rouges, qu'il faut faire revenir.

Ален Бадју**ЦРВЕНО И ТРОБОЈНО****Резиме**

Међународну ситуацију савременог друштва одликује глобални капитализам, подређен међународној олигархији која га уређује, и поробљен монетарном апстракцијом као једином признатом фигуром универзалности. У том контексту, успостављен је интелектуални медиокритетски конформизам, који одликује недостатком било какве будућности. Рад је подељен на четири целине. У првом делу, аутор представља међународну ситуацију и заговара историјско-политичку инкарнацију «комунистичке идеје хуманости» на глобалном нивоу. У другом делу се критички анализира улога Шарли Ебдо-а у погледу недавних дешавања у Француској. У том смислу, аутор анализира у трећем и четвртном делу кључне догађаје који су уследили након убиства чланова редакције Шарли Ебдо-а. Аутор сматра да је практично било немогуће изразити другачије мишљење о томе шта се десило од онога које се састоји у величању француских слобода, осуди корупције француског идентитета која је потекла од младих муслимана и смелог припремања за «рат против тероризма». Кључно питање које аутор поставља је како уосталом човек може данас да се усуди да прича о «слободи изражавања» у земљи у којој су, уз незнатне изузетке, све институције штампе и телевизије у рукама великих приватних индустријских и/или финансијских група. У Француској су постојале, још од давнина, два типа протеста: они под црвеном заставом, и они под тробојном заставом. Нису тробојне заставе, које употребљавају нашу владари, оне које су ефикасне. То су друге, црвене заставе, којима се треба вратити.

Кључне речи: Шарли Ебдо, слобода изражавања, демократија, идентитет, универзализам

ТЕМА БРОЈА

ОГЛЕДИ ИЗ ПОЛИТИЧКЕ
ТЕОРИЈЕ

Предраг М. Крстић

*Институт за филозофију и друштвену
теорију, Универзитет у Београду*

САВРЕМЕНА КОНЗЕРВАТИВНА КРИТИКА ПРОСВЕТИТЕЉСТВА

Сажетак

Тема чланка је однос конзервативизма према просветитељству. У његовом првом делу излажу се главни моменти раноконзервативне критике просветитељства осамнаестог века и Француске револуције. Кроз примере Гадамеровог, Макинтајеровог и Тејлоровог учења, иза тога се, у главном делу рада, представљају савремене истористичке и контекстуалистичке примедбе просветитељској филозофији историје и политике. Закључује се да оптужбу Берка и Местра за разбијање континуитета и непоштовање традиције наслеђују и разрађују рецентне критике амбиција еманципације и рационалног самоодређења просветитеља. Налази се да се потоње заснивају на њиховом непријатељству према култури из које потичу и на слепилу управо за онај партикуларни културни контекст из којег и такве универзалистичке аспирације произлазе. Тај изражен противстав негдањег и оовременог конзервативизма према просветитељству, сугерише се на крају, није тек случајна примедба која представља погодан начин властитог профилисања, већ управо израз оног конститутивног непријатељства које правда разлог властитог постојања.

Кључне речи: конзервативизам, просветитељство, традиција, рационалност, морал, континуитет

1. НАСЛЕЂЕ

Могло би се рећи да се конзервативизам од својих „институционалних“ почетака формирао и дефинисао као противпросветитељска политика. У свим варијантама, против опасне „волунта-

ристичке“ илузије напретка који се заснива на науци афирмисао је потребу да се прихвате постојећа ограничења и обрасци управљања које су утврдили векови.¹⁾ Такво опредељење ће и до данас остати тачка на којој се одлучује о правоверности доктрине. Просветитељство за конзервативце мора да представља епизоду која се на најдраматичнији начин огрешује о налог очувања оних модела живота које је трајањем доказало оправданост и, тиме, показало непролазну истинитост њихове поуке.

Класични конзервативизам представља противпросветитељску реакцију коју, наравно, карактерише неповерење у просвећено мишљење осамнаестог века али, у још већој мери, омраза на ону праксу Француске револуције за коју је сматрано одговорном. Конзервативизам ће у злехудим последицама тог преврата видети доследну реализацију просветитељских идеала. Јакобински терор ће постати права слика либералне идеологије природних права, једнакости и напретка, а револуционари – фанатици наоружани опасним принципима: апстрактним идејама одвојеним од историјског искуства. Филозофско лудило је обележило један арогантан и неморалан век, који је игнорантски, безбожно, безобзирно и лакомислено презрео, пресекао и искоренио везе са стожерним институцијама и древним традицијама. Идеје филозофа снабделе су револуционаре теоријама на којима су темељили своје пројекте и направиле од њих политизоване мислиоце са историјском мисијом.

За Револуцију и све пропратне недаће које собом носи криви су „надри-мудраци“, „фанатични поборници самовољне власти појединца“,²⁾ плитки резонери „мрзовољне, уображене, кратковиде помодарске филозофије“,³⁾ „брзоплети и незналачки“ саветодавци који су омогућили „неоспоравано и неоспориво“, „безобзирно и арогантно“ испољавање власти, безбедна претходница „тријумфалне поворке“ расипног и дивљег траћења јавног добра и сурова афирмација „издаје, пљачке, силовања, убистава, покоља и паљевина“,⁴⁾ „екстравагантни и претенциозни“ спекуланти који су подучили француске вође „да презиру своје претке и своје савременике, па чак и саме себе све до тренутка када су заиста постали достојни презира“, лажни светионици због којих је Француска „купила беду злочином“ и проституисала своју врлину одрекавши се и свог

1) Ian Shapiro, *Moral Foundations of Politics*, Yale University Press, New Haven, 2003, p. 151

2) Едмунд Берк, *Размишљања о Револуцији у Француској*, „Филип Вишњић“, Београд, 2001, стр. 36.

3) Исто, стр. 65.

4) Исто, стр. 51.

интереса.⁵⁾ Учинак овог филозофског уплива у политику је друштвена апокалипса, закључује Берк: осрамоћење и распад свих институција.⁶⁾

Филозофија је, наиме, у осамнаестом веку наступила са једном новом идејом да се друштво заснива на уговору, да се у стању природе удружују рационалне личности и оснивају државу, да би уредиле живот тако да омогући безбедност, богатство, срећу и слободу. Та и логички и историјски накарадно умишљена визија, која подразумева „људе рођене с двадесет и једном годином, без родитеља, прошлости, традиције, обавеза, отаџбине, који се по први пут окупљају да би по први пут склопили споразум“,⁷⁾ као и пратећа произвољност у погледу припадности одређеној националној заједници, према Местру је патогени фантазам и израз „уображене самоуверености осамнаестог века која ни од чега није одустајала, и не верујем да је створила иједног иоле талентованог жутокљунца који није направио три ствари пошто је завршио школу: образовни систем, устав и свет“.⁸⁾ Концепт друштвеног уговора као добровољног удруживања, источни грех политичке доктрине просветитеља, напросто је аисторијски мит од кога је гори једино реални покушај његовог будаластог, разорног и патрицидног репризирања доношењем револуционарног устава. Устав се не пише а priori, већ је ненаписиво дело обоготворене историје. Пред тим судиштем времена, идеја декретирања устава, који би уз то био и универзалан, може постати само сведочанство теоријске заблуделости, нарцисоидне гордости, демијуршких претензија, прометејског махнитања. Држава за вечност лежи у дубоком мраку старине и, као све друго што се протеже уназад у „маглу древности“, дело је бога а не човека.⁹⁾

Априоризам непроменљивих принципа је погубан у политици. Време и околности мењају и слободе и ограничења и нема тог апстрактног правила које би их могло утврдити вовјек, па и „наука о изградњи политичке заједнице“ не треба о њима да расправља

5) Исто, стр. 49.

6) Исто, стр. 84–85, 97; видети Conor O'Brien, „Edmund Burke: Prophet Against the Tyranny of the Politics of Theory“ in: Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Yale University Press, New Haven, 2003, pp. 213–232.

7) Hippolyte Taine, *Les Origines de la France contemporaine: L'ancien régime*, Fayard, Paris, 1986, p. 353.

8) Према Марвин Пери, *Интелектуална историја Европе*, Clío, Београд, 2000, стр. 285.

9) Жозеф де Местр, „Четврто писмо једног савојског ројалисте својим сународницима“, у: Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Уметничко друштво Градац, Чачак, 2001, стр. 25.

„принципијелно“.¹⁰⁾ Свођење на један принцип и непризнавање сложености не одговара ни сазнајном ни законодавном интересу и, у самоувереном незнању, неуморно шири насиље покушавајући да свет покори својим пројектима и пројекцијама.¹¹⁾ Било да су плански деловали, као код Берка, било да су радикални експоненти кушње и несвесно средство искупљења промисли, као код Местра,¹²⁾ дивљачни спекуланти су, у мешавини незнања и немара, видели друштво као механизам са заменљивим јединицама, па су секиром вршили микрохируршке операције по виталним органима једног суптилно удешеног организма.¹³⁾ Као лудаци, скупили су се и подухватили установљења нације;¹⁴⁾ као игноранти, незнањем су назвали света верска и морална учења; а као лакомислени и безобзирни људи, пресекли су друштвене везе са традицијом, као да припада само њима, а не и прошлим и будућим генерацијама. Из „варварског века“ у коме је тако нешто било могуће ваља се вратити на ону линију складног кумулативног развоја коју је прекинула једна злехуда епизода, једна дрска интервенција иноватора који нису имали обзира према историји, наслеђу, прецима, традицији, промисли. Нико не може, осим на властиту штету, да изађе из тог окриља – и не треба.

2. УМНОСТ ПРЕДАЊА

Савремени наследници конзервативног приговора просветитељству своје учење с правом радије сврставају у школе „историзма“ или „контекстуализма“. Фронтално му се и даље супротстављајући и верујући да се оно не може „(само)просветити“, они суочавају просветитељство са погубном слепом мрљом у срцу његове поставке. Тежња ка интелектуалној независности просветите-

10) Берк, *Размишљања о Револуцији у Француској*, стр. 75.

11) Упоредити Исто, стр. 76.

12) За Местрову „теодицеју“ видети Жозеф де Местр, „Разматрања о Француској“, у: Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Уметничко друштво Градац, Чачак, 2001, стр. 75–77; о (неискреним) „путевима промисли у Француској револуцији“ с обиром на европску хришћанску мисију француске нације упоредити Исто, стр. 77–83, 87–89; 118–119; о карактеру и мисији француског народа: Жозеф де Местр, „Три фрагмента о Француској“, у: Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Уметничко друштво Градац, Чачак, 2001, стр. 56, 62–63, 65–69; за избављење и препород контрареволуцијом која неће бити „обрнута револуција, већ супротност Револуцији“: Местр, „Разматрања о Француској“, стр. 84–85, 121–122, 138.

13) Упоредити Местр, „Разматрања о Француској“, стр. 73.

14) Исто, стр. 114.

ља, наиме, заснована је на непријатељству према култури из које потичу и која их одређује, а њихов циљ рационалног самоодређења заснива се на превиђању партикуларног културног контекста из којег такав захтев произлази. Макинтајер позива на прихватање „рационалности традиције“,¹⁵⁾ а Гадамер указује да „историја не припада нама, већ ми припадамо њој“: „Знатно пре него што у повратном освешћењу сами себе разумемо, разумемо себе на један саморазумљиви начин у породици, друштву и држави у којима живимо“.¹⁶⁾ И двадесетовековни као и осамнаестовековни противници просветитељства упињу се да докажу приоритет културе у свим нашим сазнајним и моралним настојањима, према властитом саморазумевању мотивисани пре свега забринутошћу да би живот који водимо држећи се само начела *sapere aude*¹⁷⁾– био значајно осиромашен, а теорија једнодимензионална.

Вероватно најпознатију формулацију ове примедбе понудио је Гадамер. Просветитељство почива на једној одредбеној предрасуди: „предрасуди против предрасуда уопште и тиме укидања моћи предаје“. До просветитељства појам предрасуде није био негативно интониран, није значио „погрешан суд“, већ оно што се њиме и каже: суд који претходи испитивању онога о чему се суди (*Vorurteil*), претходни суд који може изаћи и на истину, нека врста неправоснажне пресуде у правном поступку. Са просветитељством, међутим, *préjugé* ограничава своје значење на „неосновани суд“. Ни евентуална тачност суда не легитимише га као претендента на право суђења, већ тек његово методско поткрепљење и образложење. „Дух рационализма“ који следи принцип картезијанске сумње доследно је дискредитовао и потпуно искључио предрасуде из модерног научног сазнања и прогласио ум, а не више предају, последњим извором свег ауторитета. Предаја постаје предмет критике, као што су чулни утисци предмет природних наука, па се и „истините“ предрасуде морају на крају подврћи суду ума и оправдати пред њим.¹⁸⁾

Гадамеру сада преостаје да предрасуде не само оправда него инсталира као услове разумевања, пре свега рехабилитујући још две клетве просветитеља: ауторитет и традицију. Није свака пред-

15) Alasdair MacIntyre, *Whose Justice? Which Rationality?*, Duckworth, London, 1988, pp. 352–353.

16) Ханс-Георг Гадамер, *Истина и метода: основи филозофске херменеутике*, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1978, стр. 310.

17) Immanuel Kant, „Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?“, *Kants gesammelten Schriften*, Bd. 8, Walter de Gruyter, Berlin, 1968 [1784], S. 35.

18) Гадамер, *Истина и метода*, стр. 302–309.

расуда ограничавајућа, осим за критички ум који би да се самоконструираше. Постоје и легитимне, „оправдане“ и за наше сазнање продуктивне предрасуде, које су део „историјског реалитета“ и услов разумевања коначног историјског начина бивствовања човека. Те легитимне предрасуде су неодвојиве од појма ауторитета, који је просветитељство такође на ексклузиван начин супротставило појму ума, верујући да ослањање на њега аутоматски доводи ум у заблуду. Гадамер сматра да такве „радикалне консеквенце“ просветитељства нису више одрживе: иако је с правом уочило да је ауторитет извор предрасуда уколико наступа уместо властитога суда, просветитељство није запазило да „он може бити и извор истине“.¹⁹⁾ Уместо тога, оно је раскринкавало сваки ауторитет и тиме деформисало и његов појам: значење које се у језичкој употреби и данас придржава уз „ауторитет“ – а нема га у његовој суштини – јесте „слепа послушност“, апсолутна супротност уму и слободи. „Правилно схваћен смисао ауторитета“, подсећа Гадамер, нема међутим никакве везе са „актом потчињавања и абдикације ума“, већ управо са сазнањем, са радњом самог ума који, свестан својих граница, признаје „да је онај други надмоћан над нама у суду и сагледању и да стога његов суд има првенство, тј. има предност пред сопственим судом“. Заповедање ауторитета и послушност ауторитету оснива се на бољем знању, већој упућености, бољој прегледности другог, па је увиђање те околности и поступање према њој управо „акт слободе и ума“. Ауторитет се стиче. Признавање правога ауторитета, којем „није потребан ауторитарни наступ“,²⁰⁾ према Гадамеровом мишљењу је увек повезано са оним што је његова суштина, са мишљу да оно што ауторитет каже, као у случају васпитача или стручњака, „није неразумна својевољност, већ се у принципу може сагледати“. Путем личности које их заступају, легитимишу и „усађују“, предрасуде постају „објективне“ и „потичу исту пристрасност за неку ствар до које се може доћи на други начин, на примјер, захваљујући добрим разлозима, које истиче ум“. „Ауторитет“ тако постаје део склопа учења о предрасудама – које се мора ослободити „екстремизма просвјетитељства“.²¹⁾

19) Исто, стр. 310.

20) Да Гадамер није непријатељ слободе и да његов појам „ауторитета“ није „ауторитаран“ видети Brice Wachterhauser, „Getting it Right: Relativism, Realism and Truth“ in: *The Cambridge Companion to Gadamer* (edited by Robert Dostal), Cambridge University Press, New York, 2002, pp. 61; упоредити Eduardo Echeverria, „Gadamer’s Hermeneutics and the Question of Relativism“ in: *Hermeneutics at the Crossroads* (edited by Kevin Vanhoozer, James Smith & Bruce Benson), Indiana University Press, Bloomington, 2006, pp. 51–81.

21) Гадамер, *Истина и метода*, стр. 312–314.

Једна форма ауторитета је традиција. Романтичари су је нарочито бранили од просветитељства, коригујући га указивањем да „осим умских разлога, и традиција придржава своје право и у великој мјери одређује наше установе и наше понашање“.²²⁾ Али романтизам апстрактно супротставља традицију умној слободи и у њој види историјску „датост оне врсте каква је природа“: традиција се у „романтизму“ појављује као „опрека самоодређењу“, као нешто што нас неупитно одређује и има заумну вредност, нешто што саморазумљиво влада и пред чиме ум треба да ћути. Гадамер би да оспори да се традиција и ум тако безусловно супротстављају. Напротив, традиција је заправо увек „моменат слободе и саме повијести“. Традиција се не испуњава „природно, захваљујући издржљивости онога што је једном ту“, већ је по својој суштини потврђивање, прихватање, нега, „традиционализам“, „очување“. Очување је једнако „понашање из слободе“ колико и преокрет: оно је чин и радња ума, исто као и планска новост, само мање упадљив и драматичан.²³⁾ То и просветитељска критика традиције и романтичарска рехабилитација традиције смећу с ума и не допиру до њеног „истинског повијесног битка“. Једна историјска херменеутика сада мора да се ослободи „апстрактне супротности између традиције и историје, између повијести и знања“, и да пронађе своју перспективу у јединственом деловању живе традиције и историјског истраживања.²⁴⁾

3. КОНТЕКСТУАЛИЗОВАНОСТ МОРАЛА

Могло би се рећи да такво настојање реализује Макинтајер управо продорним и, рекло би се, судбинским везивањем једног момента у историји филозофије, просветитељског пројекта „независног рационалног оправдања морала“, за културу из које исхо-

22) Исто, стр. 315.

23) Упоредити Гадамер, *Истина и метода*, стр. 600; Ханс-Георг Гадамер, „Похвала теорији“, у: Ханс-Георг Гадамер, *Похвала теорији: филозофски есеји* (приредио Саша Радојичић), Октоих, Подгорица, 1996, стр. 17–18; за коментар видети Jürgen Habermas, „After Historicism, Is Metaphysics Still Possible? On Hans-Georg Gadamer’s 100th Birthday“ in: *Gadamer’s Repercussions: Reconsidering Philosophical Hermeneutics* (edited by Bruce Krajewski), University of California Press, Ewing, 2003, pp. 15–20; Richard Rorty, „Being That Can Be Understood Is Language“ in: *Gadamer’s Repercussions: Reconsidering Philosophical Hermeneutics* (edited by Bruce Krajewski), University of California Press, Ewing, 2003, pp. 21–29; Andrew Bowie, „Gadamer and Romanticism“ in: *Gadamer’s Repercussions: Reconsidering Philosophical Hermeneutics* (edited by Bruce Krajewski), University of California Press, Ewing, 2003, pp. 55–81.

24) Гадамер, *Истина и метода*, стр. 316.

ди.²⁵⁾ У класичној традицији човек је био функционално одређен, а са одбацивањем те традиције, чини се да сугерише Макинџајер, поткопана је и свака норма. Наместо препознавања човечности у испуњавању скупа улога које имају своју суштину и сврху – „члан породице, грађанин, војник, филозоф, Божији слуга“ – наступа „појединац који претходи и који је независан од свих улога“.²⁶⁾ Трансформација врлине била је пратилац тог историјског процеса који је у модерној култури маргинализовао приповедно разумевање јединства људског живота и праксе и трансформисао и облике друштвеног живота доминацијом тржишта, фабрика и коначно бирократије над појединцима: они се сада разумевају као независна, рационална бића која сама себи прописују своје морално становиште или као аномични производи околности.²⁷⁾

Нема више оне неопходне позадине која претходно објашњава особине друштвеног и моралног живота – друштвене улоге, добар живот, чак ни корист – на основу којег би се и врлина тек могла разумети, дефинисати и објаснити. Деца су лишена прича којих би били део и које би их упутиле на исправност поступака, прича о томе шта је дете а шта родитељ, каква је „подела ликова у драми унутар које су рођени“ и какви су „обичаји света“. Макинџајер не оставља места сумњи да се ради о неопходности најелементарнијих бајки које оријентишу у свету, митологије у коју ваља бити унапред смештен, координата које морају одређивати свет, прича које играју „кључну улогу у нашем васпитавању за врлине“: деца треба да слушају, као што су до просвећености увек слушала, „о злим маћехама, изгубљеној деци, добрим али заведеним краљевима, вуцицама које доје близанце, најмлађим синовима који не на-

25) Очито парафразирајући Местра, у „Постскриптуму другом издању“ *Трагања за врлином* Макинџајер вели: „Морал који није морал одређеног друштва не може се нигде наћи. Постојао је морал Атине из четвртог века, постојали су морали тринаестовековне западне Европе, сада постоје бројни такви морали, али где је икада постојао или постоји морал као такав?“ (Аластер Макинџајер, *Трагање за врлином: студије из теорије морала*, Плато, Београд, 2006, стр. 338). Филозофије морала увек само артикулишу морал одређеног друштвеног и културног становишта, упркос напорима да се постигне више од тога: Аристотел је гласноговорник једне класе Атине из четвртог века, а Кант даје рационално оправдање за наступајуће друштвене снаге либералног индивидуализма (Исто, стр. 343).

26) Макинџајер, *Трагање за врлином*, стр. 82–86.

27) Амбијент у који се смешта „појединац“ превасходно карактерише примат економских вредности које апсорбују религијске вредности. Генерација Русоа и Адама Смита налази своју библију у *Робинзону Крузоу* Данијела Дефоа. Начелно, у њему се отеловљује онај просветитељски индивидуализам који вреднује лично искуство и верује да сопственим снагама може да се савлада свака ситуација. Модерни човек је *homo faber*, а друштвени живот арена у којој се боре сукобљене индивидуалне воље (Jürgen Fohrmann, *Abenteuer und Bürgertum: zur Geschichte der deutschen Robinsonaden im 18. Jahrhundert*, Metzler, Stuttgart, 1981; Аластер Макинџајер, *Кратка историја етике*, Плато, Београд, 2000, стр. 172–173; Макинџајер, *Трагање за врлином*, стр. 276–277, 291–193).

следе ништа већ морају сами да се пробију у свету и најстаријим синовима који протраће своје наслеђе на раскалашан живот и иду у прогонство да живе са свињама“. „Лишите децу прича и она ће остати без сценарија, постаће уплашени муцавци у својим поступцима, баш као и на својим речима. Отуда нема другог начина да разумемо било које друштво, укључујући и сопствено, осим кроз залиху прича које конституишу његове почетне драмске могућности. Митологија, у изворном значењу те речи, у срцу је ствари“.²⁸⁾

Филозофски пандан друштвеним променама, које су лишиле врлине њихове концептуалне позадине и онемогућиле њихово оправдање, било је коренито одбацивање аристотеловске телеолошке моралне традиције, која је обезбеђивала напацију. Са добом просвећености распала се „морална схема“, која мора да има троцлану и телеолошку структуру уколико вредносно мишљење треба да одржи икакву кохеренцију. Први елемент структуре би била људска природа „у сировом стању“, контингентни склоп који (још) није у складу са другим елементом, правилима и подукама практичног ума, рационалном етиком помоћу које она треба да се преобрази у трећи елемент, људску природу каква би могла бити уколико оствари свој телос. Ниједан од елемената ове аристотеловско-теистичке схеме нема разумљив статус и функцију без позивања на остала два, инсистира Макинтајер. Већ јансенистички и протестантски теолози, а нарочито потом Хјум, Дидро и други, одбацили су, међутим, телеолошко схватање људске природе и оперисали човека од ма какве суштине која одређује његову сврху. Трећи елемент, „суштинска људска природа“ и, с њом, потенцијални човек уколико је остварио свој телос, ишчежава са уклањањем аристотелизма и – осим што се огрешује о „суштину етике“ која се састоји у томе „да омогући човеку да пређе из свог садашњег стања у стање своје праве сврхе“ – оставља преостала два елемента, које просветитељи ипак задржавају, да висе у вакууму без оријентира. „Тако су се осамнаестовековни филозофи морала упустили у неизбежно неуспешан пројекат; јер, они су, заиста, покушали да нађу рационалну основу за своја морална уверења у карактеристично схваћеној људској природи, наследивши, с једне стране, скуп моралних заповести и, с друге стране, схватање људске природе, који су конципирани изричито тако да буду у несагласју једна с другом. Они су наследили некохерентне фрагменте некада кохерентне схеме мишљења и деловања, и с обзиром на то да нису схватили своју сопствену особену историјску и културну ситуацију, они нису мо-

28) Макинтајер, *Трагање за врлином*, стр. 239.

гли да схвате немогући и донкихотовски карактер свог самонаметнутог задатка“.²⁹⁾

Непремостиви системски *bug* просветитељског пројекта³⁰⁾ обележава настојање да се, под претпоставком сувереног моралног ауторитета појединачног делатника ослобођеног хијерархије и телеологије, не заврши у произвољности и самовољи већ нађе нови статус правилима морала који би позивање на њих учинио рационалним. Макинтајерова процена не оставља места двојењу, а аргументи су учинак и изгледи: „с једне стране, ми још увек немамо, упркос двоековним напорима филозофије морала и једноековном напору социологије, било какву кохерентну рационално одбрањиву формулацију либералног индивидуалистичког становишта; с друге стране, аристотеловска традиција се може тако реформулисати да врати смисленост и рационалност нашим моралним и друштвеним ставовима и ангажманима“.³¹⁾ „Два алтернативна схватања људског света“, која некако одговарају и историјским формацијама, на крају крајева и нису толико изложена као понуде на пијаци, већ непомирљиво, нужно и судбоносно супротстављена у савремености. Одлука је неминовна али срећом избор није тежак, будући да је јасно дефинисан карактер страна у сукобу: либерални индивидуализам модерне је насртљивац, а предмодерна морална традиција – која је најбољи пример традиције који имамо, будући да једина има рационално право на висок степен поверења у своје епистемолошке и моралне могућности³²⁾ – нападнута страна која позива на праведну одбрану и обнову уређеног света у којем су врлине уопште могуће.³³⁾

29) Исто, стр. 78.

30) Непрестано настојећи да укаже на немогућност и погубност покушаја заснивања секуларног морала, на макар једном месту Макинтајер говори о два велика „пројекта“ просветитељства – који наравно противрече један другом. Први пројект би био „покушај да се дефинише просветитељство повлачењем разлике између непросвећених и просвећених, непросвећених њих и просвећених нас“, док би други био „пројект детаљног спецификовања природе и садржаја моралних правила које захтева универзални ум, пројект утеловљен у ономе што ће постати канонски текстови просветитељства тако различитих аутора као што су Лок, Хјум, Смит, Дидро, Бентам, Робеспјер, Џеферсон и сам Кант, од којих је свако афирмисао у неком погледу неподударне позиције у односу на већину или на све друге ауторе“. То неслагање се показало нерешивим, а такав исход другог пројекта Макинтајер сматра не само штетним него и погубним по веродостојност претензије првог (Alasdair MacIntyre, „Some Enlightenment Projects Reconsidered“ in: *Questioning Ethics: Contemporary Debates in Continental Philosophy* (edited by Richard Kearney), Routledge, London, 1998, pp. 245).

31) Макинтајер, *Трагање за врлином*, стр. 330.

32) Исто, стр. 353.

33) Да је међутим могуће, на страну да ли и пожељно, оно што Макинтајер оспорава и на чему гради аргументацију: телеолошки оправдати и просветитељске принципе морала

4. УПОРИШТЕ ДОМАЋИНА И ОТПОР ПАРАЗИТА

Оно што је за Макинџајера аристотеловска, за Тејлора је традиција „јудеохришћанског теизма“. И код Тејлора историја извора морала треба да се појави из увиђања односа између филозофије и трансформације модерне културе. Шири културни покрети новог вредновања трговине, успон романа, промене у схватању брака и породице и нови значај који се приписује осећањима тек омогућују слику која објашњава ниуколико самониклу појаву модерног филозофског разумевања природног поретка, ширења принципа аутономије и праксе теоријског самоиспитивања.³⁴⁾ Та слика обухвата једну нову породицу „индивидуалистичких моралних култура“, чије су заједничке одлике цењење аутономије, додавање значајног места самоистраживању, а нарочито осећањима, и визија доброг живота која укључује лично залагање.³⁵⁾ Читав тај модерни склоп Тејлор обухвата термином „секуларизација“ који, упркос вишеслојности,³⁶⁾ сасвим добро покрива две главне промене у односу на претходни период: повлачење вере у Бога и опадање упражњавања религије на формални начин. Бог се више не сматра искључивим извором морала. Људи сада осећају да је „духовна димензија“ њиховог живота схватљива и без претпоставке постојања Бога, претпоставке чије порицање је претходној култури, „добу вере“ у којем сви уверљиви извори морала обавезно укључују Бога, морало изгледати „чудно и бизарно, да не кажем зло“.³⁷⁾

Уз романтизам, један од таквих нових извора морала представља „радикално просветитељство“. Својом приврженошћу илузорном идеалу ослобођеног, неситуираног и самоодговорног разума, својим ослањањем искључиво на човека коме више ни за шта не треба јемство бога, оно је променило „схватања природе и моралног места разума“,³⁸⁾ али није успело да изоштри властиту позицију и уклопи две своје тешко уклопиве стране: „редукционистичку онтологију и морални подстицај“. Онтологија која се прихвата

(и политике), видети Ian Carter, „Can Enlightenment Morality be Justified Teleologically?“ in: *Enlightenment and Modernity* (edited by Norman Geras), Palgrave, New York, 1999, pp. 80–99.

34) Чарлс Тејлор, *Извори сопства: стварање модерног идентитета*, Академска књига, Нови Сад, 2008, стр. 432–443.

35) Исто, стр. 459–460, 502–504.

36) Детаљније у Чарлс Тејлор, *Доба секуларизације*, Албатрос плус, Београд, 2011.

37) Тејлор, *Извори сопства*, стр. 467–468.

38) Исто, стр. 485, 487–488.

оногоућава формулисање и признавање извора властитог морала, па се посвећеност добрима појављује у виду зарицања или, најчешће, у полемичком контексту и „аргументативној реторици“ осуде религиозних и филозофских заблуда које човечанству доносе неизмерну патњу. Нема више отвореног признања извора властитог морала, као што је то био случај у допросветитељском позивању на увек окрепљујућа конститутивна добра, већ преостаје само декларативно позивање на добро које се не признаје као извор, али које углавном убедљиво служи да осуди заблуде и сујеверје. Тај бес на непријатеља тек открива покретачке мотиве и вредности које се негују, поентира Тејлор, указујући да је „самоприкривајућа филозофија“ радикалног просветитељства двоструко „паразитска“: „Прво, она паразитира на својим противницима у погледу формулације извора својег схватања морала, речи којима се заклиње, а отуда и у погледу своје неугасле моралне снаге. Али друго, будући да подрива све претходне формулације конститутивног добра које би могле да утемеље животна добра која признаје, не замењујући их ничим, она такође у извесном степену живи од ових ранијих формулација“.³⁹⁾

Тако просветитељство лицемерно почива на прагматичкој противречности: пребива на моралним увидима који су широко распрострањени у култури не дајући им оправдано место; зависи од непријатеља не само при формулисању речи којима се заклиње, него и властитих моралних идеала; говори с моралне позиције коју не може да легитимише; живи од добара укорених у култури коју пориче... Изнутра гледано, натуралистичко одбацивање религије и метафизике и негирање традиционалне етике је носило извесну „моралну енергију“, утолико што је било афирмација природе која се у својој доброту и смислу ослобађа из ропства, али је тај мотив остао само „неартикулисани извор узбуђења и надахнућа“ изван језика, па се и „просветитељски подстицај“ преобратио „у пуко цинично раскринкавање“, у „револуционарни импулс“ да се уништи постојећи поредак.⁴⁰⁾

Заједничка особина свих извора морала, међутим, јесте или би требало да буде да нуде „позитивни ослонац“.⁴¹⁾ Уместо тога, просветитељство је конституисало и ауторизовало једну самохва-

39) Исто, стр. 508.

40) Исто, стр. 514–515. Та јакобинска филозофија, коју Тејлор протеже и на марксизам, на крају „може да служи само супротстављајући се нечему“; неспособна да гради, она се исцрпљује у разарању и терору (Исто, стр. 510–511).

41) Исто, стр. 774–778.

лисаву „форму личног и историјског приповедања“. Оно је приписало људима извесно савршенство, а самоодговорни разум промовисало у средство које обезбеђује разумевање природе и њиховог места, значаја и улоге у њој. Ситуација је међутим таква, казује та приповест, да је разум „спутан или заслепљен“, па је пробијање кроз то стање слепила ка савршенству истинско „искуство просветитељства“. И у индивидуалним животима и у историји, пресудно је важно да нарација објасни „пад у слепило и заблуду, као и да истражи пут нашег поступног изласка из њих“: налик хришћанској причи, у „праисторији“ смо постали жртве заблуде, али долази доба „борбе за ослобођење“ од превара и сујеверја који владају нашим духом; неспутано коришћење разума води раскринкавању источне заблуде и признаје и ослобађа и достојанство природе. Према Тејлоровом препеву, то је чвориште наратива помоћу којег просветитељ, биографски говорећи, разуме властити развој, раскид с ранијим религиозним, деистичким или метафизичким контекстом и ослобођење својих природних моћи а, историјски говорећи, врсну сторију у коју се уклапа.⁴²⁾

Људска приповест је оптимистичка сага о напретку, о постепеном ослобађању разума које води откривањима истина и на тај начин превазилажењу заблуда. Живот просветитеља „стиче смисао“ преузимањем улоге у ланцу напретка и смештањем властитим доприносом у „заједницу обновљеног и усавршеног човечанства које ће једног дана бити стварност“. Плата тим усамљеним борцима данашњице биће признање и захвалност будућих генерација, очекивана слава коју ће им указати потомство, инстанца на коју се, проицијиво примећује Тејлор, просветитељство често позива као на своју „велику утеху“ и „посмртну бесмртност“.⁴³⁾ Просветитељска приповест, чини се овој линији аргументације, на крају и сама мора (бледо) да копира структуру постојећих прича широког захвата и смислодарног садржаја, у безнадежној потрази за темељима и оријентирима света који најављује.⁴⁴⁾

42) Упоредити Тејлор, *Извори сопства*, стр. 486, 470–473.

43) Исто, стр. 527–531.

44) За веран приказ Тејлорове сугестије теоцентричног заснивања морала видети Fergus Kerr, „The Self and the Good: Taylor’s Moral Ontology“ in: *Charles Taylor* (edited by Ruth Abbey), Cambridge University Press, New York, 2004, pp. 84–104; за оспоравање теоријске неопходности и политичке пожељности увођења Бога у наше индивидуалне и колективне самоинтерпретације: Stephen Mulhall, „Articulating the Horizons of Liberalism: Taylor’s Political Philosophy“ in: *Charles Taylor* (edited by Ruth Abbey), Cambridge University Press, New York, 2004, pp. 123–126.

5. КОНТИНУИТЕТ

Могло би се рећи да константу која повезује класични и савремени конзервативизам представља налог да треба одступити од илузије самодовољности и самотвораштва и помирити се са увидом да смо одређени целинама које нас надрастају и неупоредиво су старије, темељније и значајније од нас, структурама од којих смо неминовно и сами саткани и које нас превасходно одређују: властитом културом, историјом, заједницом. Од њих неизбежно зависимо, оне нас омогућују и конституишу, и уместо пркоса, ваља се освестити о дугу поштовања према њима. Пред налетима просветитељских иновација које се опајају као да их кардинално угрожавају, оновремени и ововремени конзервативизам се, дословно као „реакција“, ставља на браник добре удешености већ постојећом и, по правилу, древном културом одређене заједнице. Из окриља таквог наслеђа с којим би просветитељство безобзирно да раскрсти, може се само привидно изаћи, и то на властиту штету.

Ту оптужбу Берка и Местра за разбијање континуитета и непоштовање традиције наслеђују и разрађују савремене критике Гадамера, Макинтејера или Тејлора, критике оних амбиција еманципације и рационалног самоодређења за које установљују да се заснивају на непријатељству просветитеља према култури из које потичу, на слепилу управо за онај увек партикуларни културни контекст из којег и такве универзалистичке аспирације произлазе. Тај блок чини се да неизбежно мора остати у непомирљивом сукобу са просветитељством. Није реч само о апстинирању од „теорије еманципације“ потоњег, него можда пре о једном супротстављеном или неупоредивом „менталитету“ који на веома различит начин схвата позвање човека, судбину света и задатак мишљења. Будући да конзервативизам уопште заиста одликује онај емпиријски „стил“ или метод који човека посматра у његовој историјској конкретности, док идеју апстрактног човека, лишеног конкретног историјског и месног идентитета, не само да сматра погрешном већ и одговорном за дезорганизацију западног друштва,⁴⁵⁾ његов изражен противстав према просветитељству није тек случајна примедба која представља погодан начин властитог профилисања већ управо израз оног конститутивног непријатељства које правда разлог властитог постојања.

---

45) Karl Mannheim, „Conservative Thought“ in: *Essays on Sociology and Social Psychology* (edited by Paul Kecskemeti), Oxford University Press, New York, 1953, pp.116–119; Роберт Низбет, „Конзервативизам“, *Трећу програм*, Радио телевизија Србије, Београд, бр. 101, 1/1995, стр.276–277.

ЛИТЕРАТУРА

- Берк, Едмунд, Размишљања о Револуцији у Француској, „Филип Вишњић“, Београд, 2001 [1790].
- Bowie, Andrew, „Gadamer and Romanticism“ in: *Gadamer's Repercussions: Reconsidering Philosophical Hermeneutics* (edited by Bruce Krajewski), University of California Press, Ewing, 2003, pp.55–81.
- Wachterhauser, Brice, „Getting it Right: Relativism, Realism and Truth“ in: *The Cambridge Companion to Gadamer* (edited by Robert Dostal), Cambridge University Press, New York, 2002, pp.53–78.
- Гадамер, Ханс-Георг: *Истина и метода: основи филозофске херменеутике*, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1978.
- Гадамер, Ханс-Георг, „Похвала теорији“, у Ханс-Георг Гадамер, *Похвала теорији: филозофски есеји* (приредио Саша Радојчић), Октоих, Подгорица, 1996, стр.5–25.
- Echeverria, Eduardo, „Gadamer's Hermeneutics and the Question of Relativism“ in: *Hermeneutics at the Crossroads* (edited by Kevin Vanhoozer, James Smith & Bruce Benson), Indiana University Press, Bloomington, 2006, pp.51–81.
- Kant, Immanuel, „Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?“, *Kants gesammelten Schriften*, Bd. 8, Walter de Gruyter, Berlin, 1968 [1784], S.35–42.
- Kerr, Fergus, „The Self and the Good: Taylor's Moral Ontology“ in: *Charles Taylor* (edited by Ruth Abbey), Cambridge University Press, New York, 2004, pp.84–104.
- MacIntyre, Alasdair: *Whose Justice? Which Rationality?*, Duckworth, London, 1988.
- MacIntyre, Alasdair, „Some Enlightenment Projects Reconsidered“ in: *Questioning Ethics: Contemporary Debates in Continental Philosophy* (edited by Richard Kearney), Routledge, London, 1998, pp.245–257.
- Макинтајер, Аластер: *Кратка историја етике*, Плато, Београд, 2000.
- Макинтајер, Аластер: *Трагање за врлином: студије из теорије морала*, Плато, Београд, 2006.
- Mannheim, Karl, „Conservative Thought“ in: *Essays on Sociology and Social Psychology* (edited by Paul Kecskemeti), Oxford University Press, New York, 1953, pp.74–164.
- Местр, Жозеф де, „Четврто писмо једног савојског ројалисте својим сународницима“, у: Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Уметничко друштво Градац, Чачак, 2001 [1793], стр.24–55.
- Местр, Жозеф де, „Разматрања о Француској“, у: Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Уметничко друштво Градац, Чачак, 2001 [1797], стр.71–152.
- Местр, Жозеф де, „Три фрагмента о Француској“, у: Жозеф де Местр, *Списи о револуцији*, Уметничко друштво Градац, Чачак, 2001 [1794], стр.56–70.
- Mulhall, Stephen, „Articulating the Horizons of Liberalism: Taylor's Political Philosophy“ in: *Charles Taylor* (edited by Ruth Abbey), Cambridge University Press, New York, 2004, pp.105–126.

- Низбет, Роберт, „Конзервативизам“, *Трећи програм*, Радио телевизија Србије, Београд, бр. 101, 1/1995, стр.275–322.
- O'Brien, Conor, „Edmund Burke: Prophet Against the Tyranny of the Politics of Theory“ in: Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, Yale University Press, New Haven, 2003, pp.213–232.
- Пери, Марвин: *Интелектуална историја Европе*, Clio, Београд, 2000.
- Rorty, Richard, „Being That Can Be Understood Is Language“ in: *Gadamer's Repercussions: Reconsidering Philosophical Hermeneutics* (edited by Bruce Krajewski), University of California Press, Ewing, 2003, pp.21–29.
- Shapiro, Ian: *Moral Foundations of Politics*, Yale University Press, New Haven, 2003.
- Taine, Hippolyte, *Les Origines de la France contemporaine*, tom 1: *L'ancien régime*, Fayard, Paris, 1986, Internet, http://classiques.uqac.ca/classiques/taine_hippolyte/origine_France_t1/taine_origine_t1_ancien.pdf, 03/02/2008.
- Тејлор, Чарлс: *Извори консства: стварање модерног идентитета*, Академска књига, Нови Сад, 2008.
- Тејлор, Чарлс: *Доба секуларизације*, Албатрос плус, Београд, 2011.
- Fohrmann, Jürgen: *Abenteuer und Bürgertum: zur Geschichte der deutschen Robinsonaden im 18. Jahrhundert*, Metzler, Stuttgart, 1981.
- Habermas, Jürgen, „After Historicism, Is Metaphysics Still Possible? On Hans-Georg Gadamer's 100th Birthday“ in: *Gadamer's Repercussions: Reconsidering Philosophical Hermeneutics* (edited by Bruce Krajewski), University of California Press, Ewing, 2003, pp.15–20.
- Carter, Ian, „Can Enlightenment Morality be Justified Teleologically?“ in: *Enlightenment and Modernity* (edited by Norman Geras), Palgrave, New York, 1999, pp.80–99.

Predrag M. Krstic

CONTEMPORARY CONSERVATIVE CRITIQUE OF THE ENLIGHTENMENT

Resume

The theme of the paper is relationship of the Conservatism towards the Enlightenment. Its first part exhibits the principal moments of the early-conservative critique of the eighteenth-century Enlightenment and the French Revolution. Through examples of Gadamer's, MacIntyre's and Taylor's doctrines, after that, the main part of the article represents contemporary historicistic and contextualist remarks to the Enlightenment philosophy of history and politics. It is concluded that the constant linking classical and contemporary conservatism is an imperative that we should depart from the illusion of self-sufficiency and self-creation and come to terms with the insight that we are determi-

nated with certain units that outgrow us. That much older, more fundamental and more important units than we are, are the structures of which we inevitably are woven of and primarily constituted: our own culture, history, community. Instead of defiance, one should become aware of the debt of respect for what one profoundly depend of and what enable him. Before the onslaught of the Enlightenment innovations that are perceived as cardinal threat to that units, quondam and contemporary Conservatism has, literally as a “reaction”, placed itself on the bumper of the good arrangement by already existing and, as a rule, ancient culture of a particular community. From the heart of such a heritage, with which the Enlightenment tends ruthlessly to break, one can only seemingly come out, and to their own detriment.

Burke’s and Maistre’s accusations for breaking the continuity and irreverence of tradition, inherit and develop the contemporary critique of the Enlightenment’s ambition of emancipation and rational self-determination. Nowadays Conservatism contend that it is based on hostility of the Enlightenment toward culture from which it originate and blindness for always particular cultural context out of which such universalist aspirations arise. Confronting it still frontally and believing that it can not be self-enlightened, the contemporary conservative critics of the Enlightenment thus faced the very Enlightenment with the lethal blind spot in the heart of its settings.

It seems that conservative block inevitably must remain in irreconcilable conflict with the Enlightenment. Author of the paper finds that it is not just about abstaining from “the theory of emancipation” of the latter, but perhaps more of an adversarial or the incomparable “mentality”, that in a very different manner understanding vocation of man, the fate of the world and the task of thinking. Since the Conservatism in general is characterized by a consideration of man in his historical and spatial specificity, its expressed countermove to the Enlightenment, it is suggested, is not just a random remark which is a convenient way for its own profiling, but rather expression of the constitutive hostility that justifies the reason of its existence.

In this sense, one could say that the Conservatism from its beginnings formed itself, and still defined itself, as a counter-enlightenment policy: against dangerous voluntaristic illusion of progress based on science, it affirmed the need to accept the existing constraints and patterns of governance established by the centuries. This commitment was and still remains the point at which decisions are made about orthodoxy of doctrine. For conservatives, Enlightenment always had represented and must represent the episode that in the most dramatic way offends

the order of preserving those models of life which by duration has proven its validity and, thus, the truth of their timeless lessons.

Key words: Conservatism, Enlightenment tradition, rationality, morality, continuity

---

* Овај рад је примљен 21. октобра 2014. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

Стеван Ђ. Салатић

*Институт за друштвена истраживања,
Факултет политичких наука, Бања Лука*

МУЛТИКУЛТУРНА КРИТИКА ЛИБЕРАЛНЕ ТЕОРИЈЕ ПАСИВНОГ ГРАЂАНСТВА

Сажетак

Послијератна ортодоксија у области грађанства узима стваралаштво Т. Х. Маршала и његову књигу “Класа, грађанство и друштвени развој” као најзначајније дјело у теорији грађанства. Рад говори и о једном схватању “пасивног грађанства” које Маршал приказује у намјери да прикаже грађанство и грађанина као субјекта који има “право на права”. Афирмишући на овај начин појам грађанства, Маршал је сматрао да се може у британском друштву створити неопходно јединство нације које ће омогућити интеграцију радничке класе и нижих слојева у британско друштво. Кроз рад покушаћу да покажем на одређене приговоре које су теорији “пасивног грађанства” упутиле идентитетске политике и политике признања као и приговор из републиканске политичке традиције које на одређен начин допуњују Маршалову теоријску форму неопходним садржајем. Идентитетска политика тежи да политизује приватну сферу сваког појединца, сматрајући да само оно што човек јесте у својој приватности чини га непоновљивом индивидуом слободном да самостално дијела без страха од хегемоније националне културе.

Кључне ријечи: грађанство, либерализам, републиканизам, мултикултурализам, права, еволуционизам, политике признања

1. МАРШАЛОВ КОНЦЕПТ ГРАЂАНСТВА

Концепт који се од осамдесетих година двадесетог вијека наметнуо као концепт – посредник у расправама између либерала и комунитариста јесте управо концепт грађанства. Појам грађанства кроз појмове “права” и “овлаштења” био је битно обавијен либерално – индивидуалистичким етосом док је с друге стране, афирмишући у своме садржају појмове “припадности” и “заједнице” кокетирао са комунитаристичком политичком теоријом. Покушавајући превазићи супротност између либералног индивидуализма и теорија које имају за предмет проучавања заједницу, расправе о грађанству су доживјеле пуну афирмацију јер је преко поља грађанства либерална традиција могла утицати на комунитарну и обрнуто.

Књига која је била најутицајније дјело последије Другог свјетског рата у области грађанства свакако је књига Т. Х. Маршала под називом „Класа, грађанство и друштвени развој“. У овом дјелу Маршал даје историјски преглед „освајања“ и „поширивања“ грађанства у Великој Британији од велике револуције 1688. па да настанка развијене, модерне државе благостања, педесетих и шездесетих година двадесетог вијека. Двије ствари су битне у вези са одређењем појма грађанства код Т. Х. Маршала: прво, Маршал одређује грађанство као „право на права“, тј. грађанство јесте један универзални и једнак статус који уживају сви грађани без обзира на њихове различите социјалне, моралне, политичке или културне идентитете који посједују, и друго, грађанство је развојна категорија која се непрестано шири и то у два облика. Први облик „ширења грађанства“ односи се на „квантитативно повећање грађана“ односно повећање броја људи који се сматрају грађанима (у седамнаестом вијеку грађанима су се сматрали и уживали политичка права само одрасли, образовани мушкарци који посједују имовину – сви други су били лишени статуса пуноправног грађанина). Други облик „ширења грађанства“ јесте „квалитативно повећање права“ односно освајање најприје цивилних, затим политичких до на крају социјалних права доступних сваком грађанину у једном друштву. Од свог настанка, последије Славне револуције 1688, грађанство је виђено као једна врста заштите грађана од самовоље владара па је од почетка тумачено пасивно као „право на права“. Грађани су били слободни да уживају права у приватној сфери и заштићени од било каквог напада било државе било других појединаца. Грађани посједују приватна овлаштења и не желе никакве обавезе везане за учествовање у јавном животу. Синоним за појам

грађанства у оваквом контексту јесте појам права док одговорност, обавезе и учествовање не представљају садржину појма грађанства како су га схватили припадници либералне струје.

У уводном излагању о Маршаловој теорији можда је важно и осврнути се на циљ који је Маршал са својом теоријом у „Грађанство и друштвена класа“ желио да оствари. Наиме, Маршал је желио да интегрише поцијепано британско друштво које је у периоду после Другог свјетског рата ненамјерно истискивало радничку класу и није допуштало њену интеграцију. Доминантни културни садржаји у Британији карактеристични за високе слојеве истискивали су радничку класу али и друге не-Енглезе на острву (Шкоте, Ирце..). Маршал је сматрао да држава благостања може да ријеши проблем интеграције британског друштва својим дјеловањем у области стварања јавног образовања и едукативних програма који ће бити доступни свима и да ће се друштво, с обзиром да почива на истом образовном систему и дијели исте културне вриједности које тај систем продукује, интегрисати много лакше. Држава благостања је за Маршала, дакле, интегришући субјект британског друштва.

1.1. Маршалова теорија „освајања грађанства“

У наредним редовима ћу приближити Маршалов најутицајнији рад „Грађанство и друштвена класа“ анализирајући га по периодима на начин како је и Маршал то урадио. Милан Подунавац одређује принцип грађанства на следећи начин „то је један универзални статус усмјерен на оне који су пуноправни чланови заједнице, сви који посједују овај статус једнаки су с обзиром на права и дужности са којима је овај статус повезан“¹⁾. Из дефиниције се примјећује вишеслојност Маршаловог схватања појма, што истиче и Милан Подунавац када каже да Маршал говорећи о грађанству има у виду три значења: „грађанство као скуп права, посебан и засебан статус и особита форма идентитета“²⁾. Најизражајније схватање извучено из ове дефиниције јесте схватање грађанства као скупа права, што нас наводи на закључак да је Маршал грађанство схватао пасивно. Маршал разликује три типа грађанства која су појавила у три различита временска периода у Енглеској али су се међусобно допуњавала и увијек чинила инхерентну цјелину. Ради се најприје о спону грађанских (цивилних) права карактеристич-

1) Милан Подунавац, *Принцип грађанства и поредак политике*, Чигоја штампа, Београд 2001, стр. 42.

2) Исто, стр. 42.

них за осамнаести вијек, затим о снопу политичких права карактеристичних за деветнаести вијек и на крају сноп социјалних права која су се у Енглеској почела развијати послје Другог свјетског рата, успостављањем државе благостања. „Маршал наглашава три битна својства принципа грађанства: еволуционизам (развијеност овог принципа од нужних ка проширенијим типовима грађанства), егалитаризам („грађанство је принцип једнакости“) и интегративност (грађанство садржи елемент учешћа у заједничком наслеђу заједнице)³⁾.

Из једнаког статуса грађана произилазе једнака и универзална права која уживају сви чланови друштва. Маршал освојена права распоређује у три корпе права. Прва освојена корпа права у Енглеској била је либерална корпа права. Из права садржаних у овој корпи произашао је либерални тип грађанства. „Сврха овог типа грађанства била је протективна, заштита појединца од самовоље државе и она има чисто либералне основе. То је принцип пасивног грађанства, право сваког појединца да самостално ужива своја права без било каквог уплитања споља и без икаквог намећања концепције добра од стране шире заједнице. Из таквог типа грађанства развијају се одређене установе, а то је у овом случају правично судовање⁴⁾.

Политичко грађанство се јавља у 19. вијеку као израз борбе нижих слојева за активно и пасивно бирачко право. Овај сноп освојених права Маршал смјешта у посебну корпу, корпу политичких права из које произилази политичко грађанство. То је надграђена форма либералног типа грађанства при чему грађани уживају већи дијапазон прва која држава мора да их призна и обезбиједи. Овим правима грађани су Енглеској су ослабили тадашње политичке ауторитете и демократизовали енглеско друштво. „Заштитне институције политичког грађанства су парламент и установа локалне демократије као начин да шири друштвени слојеви учествују равноправно у дијељењу власти и тако утичу на „дефлацију моћи“ која је до тада била сконцентрисана у рукама малог броја људи у друштву⁵⁾.

Трећу корпа права је продукт двадесетог вијека и периода послје Другог свјетског рата. Освајањем ове корпе права Енглеска је установљена као либерална демократија благостања. Чита-

3) Исто, стр. 46.

4) Стеван Салатић, *Либерална теорија пасивног грађанства*, Политеја, Факултет политичких наука, Бања Лука бр. 02/2013 стр. 255.

5) Исто, стр. 255.

вим низом социјалних служби које су вршиле праведнију алокацију материјалних добара у енглеском друштву нижи слојеви су били задовољени у спремни да се у потпуности интегришу са енглеском традицијом виших слојева. Ова корпа права јесте изазов капитализму са којим је либерална држава срођена али признавање ове групе права било је неопходно ради очувања националног јединства и спречавању продора марксистичке ортодоксије међу радничком класом у Британији. “Из социјалне корпе права коју чине прије свега право на благостање и сигурност настаје по Маршаловој већ споменутој шеми посебан вид грађанства, социјално грађанство као производ ширења либералног грађанства тј. његове надградње. Социјални тип грађанства предвиђа и одређене заштитне институције које се развијају а то су образовни систем и социјалне службе”⁶⁾.

1.2. Развој грађанства у осамнаестом вијеку – период „освајања“ цивилних права

Осамнаести вијек јесте период када су формирана цивилна права. „Да бисмо осамнаести вијек означили као формативни период цивилних права, морамо се вратити и у прошлост да укључимо и Habeas Corpus, Акт о толеранцији и аболицију на цензуру штампе... Тај период би могао обухватати вријеме између Револуције и првог реформског акта”⁷⁾. Цивилна права која су афирмисана у Британији у праскозорје Славне револуције обухватала су: права личне слободе, слободе говора, мисли и вјере, право на имовину, закључивање правних уговора и право на правду. Институције које су биле задужене за заштиту овако одређених права били су судови.

У периоду који је претходио Славној револуцији и чистав период феудализма грађанство није постојало већ су класе представљале мјеру неједнакости. Ово истиче и Маршал кад каже „у том периоду није постојао универзалан скуп права и дужности којим би сви људи – племићи и обичан народ, слободни и кметови били равноправни као припадници исте заједнице, није постојао, у овом смислу, принцип једнакости грађанства који би се супротставио принципу неједнакости класа”⁸⁾. Као изузетак се наводе једино средњовјековни градови, у којима већ тада, дубоко

6) Исто, стр. 255.

7) Т. Х. Маршал, *Class, Citizenship, and Social development*, у Б. Тарнер и П. Хамилтон, исто, стр. 11.

8) Т. Х. Маршал, исто, стр. 10.

у феудализму, постоје зачеци изворног и једнаког грађанског статуса. У овим градовима појмови „слобода“ и „грађанство“ били су синоними и размјенљиво значењски појмови. Када је слобода постала универзална, а не само ограничена на ове средњовјековне градове, грађанство се проширило са локалних на националне институције. Поред цивилних права, која смо већ набројали, у овом периоду се развијају и појављују и одређена економска права која се такође убрајају у цивилну корпу права а то су прије свега право на рад које је гарантовало слободу самосталног избора занимања.

Осамнаести вијек јесте дакле исходиште цивилних права. Она су се институционализовала у универзалној и модерној форми, како истиче Маршал, прије првог реформског акта који је донесен 1832. године. Политичка права су се већ појавила у овој периоду али своју универзалност су остварила тек 1918. године, док су до тог периода била ограничена само на групацију одраслих бијелих мушкараца, који су били образовани и који су посједовали имовину. У овом периоду су настале контуре модерног грађанства. Маршал каже „грађанство је статус усмјерен на оне који су пуноправни чланови заједнице. Они који посједују овај статус су једнаки у правима и обавезама са којима је статус у вези. Не постоји универзалан принцип који одређује која ће то права и дужности бити, али друштва у којима грађанство развија своје институције ствара слику идеала грађанства“⁹⁾. Од своје појаве грађанство јесте једна развојна институција чији развој прати развој капитализма што је у неку руку и апсурд јер грађанство је статус настао на једнакости док капитализам подстиче неједнакости међу људима.

1.3. Развој грађанства у деветнаестом вијеку – период „освајања“ политичких права

Извориште политичких права у британском друштву, по Маршалу, јесте период деветнаестог вијека. Под категорију политичких права Маршал убраја право партиципације у политичкој власти, односно право сваког човјека да има могућност да бира представнике у изборне органе власти као и право човјека да постане изборима члан тих органа. Институције на који су се ова права односила су парламент и органи локалне власти. Период деветнаестог вијека јесте период у коме су нижи слојеви „освојили“ права да се кандидују и да слободно бирају своје представнике у органима власти.

9) Т. Х. Маршал, исто, стр. 17.

Политичка права јављају се и у осамнаестом вијеку када су била ограничена само на мању групацију бијелих мушкараца посједника имовине становништва што је представљао велики успех. „То је била привилегија ограничене економске класе, чије су границе прошириване сваким следећим реформским актом. Ипак се не може рећи да грађанство у овом периоду није имало политичко значење. Оно није потврдило право али је препознало капацитет“¹⁰). Сваки човјек је имао право да заради, купи или унајми кућу или другу имовину како би стекао политичка права. Пуну афирмацију политичка права у британском друштву су остварила тек реформама 1918. године, док су се у периоду између 1832. до 1918. политичка права непрестано ширила у смислу повећања броја људи који имају право да бирају и буди изабрани.

1.4. Развој грађанства у двадесетом вијеку – период „освајања“ социјалних права

Права која су требала утрти пут развијенијем концепту дистрибутивне правде у британском друштву и створити једну „проширену концепцију грађанства“¹¹) јесу социјална права. Ова прва своју афирмацију доживљавају у периоду стварања либерално – демократске државе благостања у двадесетом вијеку. Занимљиво стајалиште о симбиози грађанства и либерално – демократске државе благостања износи Кимлика. „Маршал сматра да најпотпунији израз грађанства захтјева либерално – демократску државу благостања. Држава благостања, која гарантује грађанска, политичка и социјална права свима, обезбјеђује да се сваки члан друштва осјећа као његов пуноправни члан и има могућност да учествује и ужива у заједничком животу друштва. У друштвима у којима је неко од ових права ускраћено или прекршено људи ће бити маргинализовани и неће имати могућност да учествују у његовом животу“¹²). Пуну капацитет грађанство остварује, сматрао је Маршал, афирмацијом социјалних права у држави благостања. Под социјалним правима Маршал подразумева распон од права на минимум економског благостања и сигурности до права на „пуно социјално

10) Т. Х. Маршал, исто, стр. 13.

11) Милан Подунавац, *Политика признања и демократско грађанство*, Политичка мисао, Загреб 2010, стр. 41.

12) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд 2009, стр. 318.

наслеђе¹³⁾ и на живот човјека по стандардима који вриједе једнако за све у једном друштву.

Маршал сматра да су социјална права свој пуни капацитет досегла у двадесетом вијеку, али и да су се социјална права појавила још у осамнаестом вијеку када је и примјећен њихов капацитет. „Почетни извор социјалних права било је чланство у локалним заједницама и удружењима. Овај извор је надограђен и прогресивно замјењен Законом о сиромашнима и системом регулације плата¹⁴⁾. Закон о сиромашним краљице Елизабете није имао намјеру да створи нови социјални поредак, давајући социјалну заштиту нижим слојевима, већ је настојао да одржи у животу стари поредак настао на капиталистичким основама. Нижи слојеви су због лошег положаја жељели да се дистанцирају из британског друштва а опасност је постојала и од социјалних немира. Циљ закона, сматрао је Маршал, је био умири ниже слојеве и искоријени њихов бунт како би се одржао постојећи систем. Закони који су слиједили, као нпр. Закон о фабрикама имали су исти циљ, умирити британске ниже слојеве. Закон о фабрикама је скратио радно вријеме радника и поправио услове рада. Маршал истиче како закон о фабрикама није поправио положај запослених одраслих мушкараца. Он се односио само на жене и дјецу који нису имали статус пуноправних грађана у том времену јер нису уживали политичка права. Маршал каже „жене су биле заштићене јер нису биле грађани. Уколико буду хтјеле да уживају пуно и одговорно грађанство, морају да забораве на заштиту¹⁵⁾“.

Закони који су допринијели „ширењу“ социјалних права били су закони о образовању којим је дјечи свих слојева било омогућено да уживају бесплатно образовање. Развој заједничког образовања за све слојеве, пресудан је моменат у Маршаловој теорији јер образовни систем ствара један културни амбијент и заједнички етос цијелом британском друштву и омогућује интеграцију нижих слојева прије свих радничке класе у британско друштво. Тада се грађанство појављује као форма идентитета јер кроз образовни систем нижи слојеви прихватају културу виших слојева и обрнуто па свим британским грађанима није више страна читање Дикенса или Шекспира или слушање класичне музике али ни енглески фудбал или модерна поп-рок музика шездесетих са Битлсима. Образовни

13) Т. Х. Маршал, *Class, Citizenship, and Social development*, у Б. Тарнер и П. Хамилтон, исто, стр. 9.

14) Т. Х. Маршал, исто, стр. 14.

15) Т. Х. Маршал, исто, стр. 15.

систем је створио једну форму заједничког идентитета за све грађане посредством заједничке културе која је позната свима и коју сви радо поштују.

Маршал сматра да двије различите врсте статуса нису омогућавале интеграцију радничке класе у британско друштво. Прво, јесу класе настале на хијерархији статуса и разлике између њих су изражене у терминима законских права и установљених обичаја које имају своје укорјењење у праву (законима). Други камен спотицања интеграцији радничке класе у британско друштво биле су социјалне разлике које нису настајале на бази права и закона већ су резултат дјеловања других институција прије свих утицајем различитих социјалних култура гдје је култура високих слојева омаловажавала културу британског радништва што није дозвољавало интеграцију. Маршал каже „једнакост прије права није постојала... Баријере између права и реалности биле су двоструке: прве се потицале из класних предрасуда и партикуларности, а друге из аутоматских ефеката неједнаке дистрибуције богатства, оствареног кроз систем награда“¹⁶. Дјеловање либерално-демократске државе благостања било је уперено на успостављање концепта једнакости могућности. Циљ је био јачање грађанског идентитета и елиминација привилегија по рођењу које су почеле бити сматране неправедним. На почетку ово дјеловање државе у прерасподјели богатства је наилазило на отпор али убрзо је прихваћено као израз *laissez-fair* либерализма. Образовни систем је ипак остао ван оквира *laissez-fair* концепта јер је био значајан за јачање грађанских веза између припадника различитих класа у Британији. На крају ове расправе о Маршаловој теорији грађанства цитираћу један дио из „Грађанство и социјална класа“. Маршал каже „*ако се грађанство позива на одбрану права, онда се ни одговарајуће дужности грађанства не могу игнорисати. Ово не тражи од човјека да жртвује своју индивидуалну слободу или да поступи беспоговорно на сваки захтјев владе. Али ипак захтјева да његови поступци буду инспирисани осјећајем одговорности према благостању заједнице*“¹⁷. Овим пасусом Маршал отвара читаву расправу којом ћемо се у наредном дијелу позабавити а то је расправа о активном схватању грађанства.

16) Т. Х. Маршал, исто, стр. 20.

17) Т. Х. Маршал, исто, стр. 36.

2. КРИТИКА ЛИБЕРАЛНЕ ТЕОРИЈЕ ПАСИВНОГ ГРАЂАНСТВА

Критике које су се Маршаловој теорији упућивале деведесетих година двадесетог вијека замјерале су теорији пасивног грађанства неспособност да схвати и препозна културни плурализам модерних друштава. Стефан Мацедо је учачавао ипак значај Маршалове теорије за развој грађанства. „Користи од приватног грађанства нису за потцјењивање, оне одређена људска права (напредак, сигурност, слободу) поставља у домаћај готово свих људи, а то је заиста фантастично људско достигнуће“¹⁸). Ипак неопходно би било, многи теоретичари су сагласни, пасивно схватање грађанства замијенити активним грађанством који ће у себи садржати појмове као што су „економска самосталност, политичка партиципација па чак и уљудност“¹⁹). Прерастање концепта пасивно односно приватног грађанства у активно грађанство, објашњавано је одбацивањем дискурзивног односно гласачког модела демократије и развојем једног новог делиберативног модела демократије чији је један од оснивача био Џон Драјзек. Он је сматрао да одлике владе морају бити донесене јавно, у јавној расправи која би била отвореног карактера. Сви људи би били у могућности да изнесу своје ставове поводом одређених политичких питања па иако њихови ставови не буду уважени у одлукама владе, они ће ипак бити задовољни јер су учествовали у доношењу.

Делиберативни модел демократије захтјева од грађана јавно дјеловање и активан приступ стварима од јавног значаја. Теоретичари делиберативног дискурса демократије захтијевају широку јавну расправу о проблемима на дневном реду и формирање јавног мишљења непосредно прије самог чина гласања. Оваквим дјеловањем грађана у јавној сфери омогућује се успостављање веза и односа заједништва између грађана унутар једног друштва. Такво понашање представља „знак узајамног поштовања“²⁰) и „правог грађанског пријатељства“²¹). Неопходно је да се, дакле грађани укључе у доношење политичких одлука који се тичу њих самих. То укључивање у процес доношења одлука састоји се у оспоравању

18) Стефан Маседо, *Liberal virtues; Citizenship, Virtue and Community*, Оксфорд прес, 1990, стр. 39.

19) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд 2009, стр. 319.

20) Џон Драјзек, *Deliberative Democracy and Beyond, Liberals, Critics, Contestations*, Оксфорд у. Прес, 2000, стр. 2.

21) Чарлс Благберг, *From Pluralist to Patriotic Politics*, Оксфорд у. Прес 2000 стр. 18.

ауторитета власти и покушају убјеђивања других у јавној сфери у исправност својих ставова.

Вил Кимлика наводи два појма битна за прелазак са пасивног на активно схватање грађанства. То су појмови „јавне разложности“ и „грађанске уљудности (civility)“. Под „јавном разложношћу“⁽²²⁾ подразумејева се аргументовање својих ставова кроз дискусију у јавној сфери и настојање да се други убиједе у исправност тих ставова како би ти ставови били преточени у законске политике. Кимлика истиче да су сви теоретичари, од либерала преко мултикултуралиста до комунитариста препознали вриједности делиберализације и покушали на њој направити нови демократски дискурс. Приватна слобода грађана треба да осигура слободну јавну расправу. „Приватна слобода треба да подстиче јавну расправу и формирање група које појединцима дају приступ ширем друштвеном контексту и приступ влади“⁽²³⁾. Под „грађанском уљудности (civility)“ подразумејева се наше дјеловање у приватној сфери, у свакодневном опхођењу са људима, нашим добрим намјерама и на форумима цивилног друштва. То је једна грађанска врлина која је битно за успостављање заједништва заједнице у смислу добросусједских односа са нашим комшијама и братском и пријатељском дружењу.

Занимљива је и критика која пасивној теорији грађанства долази из угла грађанског републиканизма. Ова теорија жели да убиједи грађане да дјеловање у јавној сфери и прихватање активног грађанства, у ствари, није терет већ основна грађанска вриједност. Бенџамин Констант прави разлику између слободе античког и слободе модерног. Он сматра да су Атињани иако нису имали личну аутономију и посједовали грађанске слободе ипак били више слободни од данашњих грађана који уживају приватну слободу и независност. Слободу атински грађани су остваривали кроз заједничку самоуправу коју су вршили људи у јавној сфери доносећи самостално правила живота. Слобода данашњег грађанина је ограничена на приватну сферу и независном тражењу сопствене слике добра. Данашњи грађани више среће проналазе у приватној сфери нужности него у политици па се њихов статус може свести на античку категорију „идиота“ како ју је означио Аристотел, тј. оних који не желе или нису достојни да се баве политиком и јавним стварима. „Према овом схватању, активности које подразумевају

22) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд 2009, стр. 320. и 334.

23) Ненси Розенблум, *Another Liberalism, Romanticism and the Reconstruction of Liberal Thought*, Харвард Прес 1987, стр. 34.

политичка партиципација и јавна делиберализација не би требало посматрати као обавезу или дужност која нас оптерећује, него прије као нешто што има интристичну вриједност²⁴⁾. То је суштина критике пасивног грађанства упућена из теорије грађанског републиканизма. Дакле, грађански републиканизам се залаже за развијање грађанских врлина код грађанства који ће допринијети успјешнијој интеграцији свих припадника у заједницу. Остаје отворено питање гдје се те грађанске врлине уче.

„Теоретари „нове деснице“ често величају тржиште као школу грађанске врлине. Многе реформи које су осамдесетих година покренули М. Тачер и Р. Реган имале су за циљ да прошире простор који тржиште има у животу људи – кроз слободну трговину, дерегулацију, смањење пореза, слабљење синдиката и смањење социјалне помоћи – дјелимично и зато да би људе научили врлинама иницијативе и ослањања на сопствене снаге“²⁵⁾. Они су, критиком државе благостања, говорили како социјална држава омогућује грађанима да буду пасивни и незаинтересовани за питања од јавног значаја, већ само да захтијевају матерински однос издржавања од државе. Кроз тржиште појединци се сами изражавају али и утичу на успјешност и понашања заједнице у којој живе. Ова школа наилази на критику јер онда подстиче ипак похлепу код појединца која друштво и грађанство више раздваја него што интегрише.

Из републиканског политичког спектра о проблему пасивног грађанства дискутовао је и Јирген Хабермас. Он је сматрао да постојање различитих култура у друштву мора наћи своје мјесто и у јавној сфери гдје ће се сваком појединачној култури дати једнако значење. „Хабермасово је становиште да права припадника етничких и других група не могу бити адекватно разумијевана уколико припадници ових група немају могућност да ова права оправдају и артикулишу у јавној сфери“²⁶⁾. Међутим Хабермас прави разлику између појединачних култура које траже своје признање у јавној сфери и опште политичке културе која важи за све партикуларне културе као једна форма пожељног политичког понашања која се налази у темељу уставне и демократске државе. Ово је Хабермасов покушај републиканизирања политике признања. Хабермас каже „политичка култура мора служити као заједнички именилац за конституционални патриотизам, који у исти мах изоштрава сви-

24) Вил Кимлика, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд 2009, стр. 327.

25) Вил Кимлика, исто, стр. 338.

26) Милан Подунавац, *Поредок конституционализам и демократија*, Политеиа Београд бр. 2/2011 стр. 217.

јест и о мултиплицитету и о интегритету грађанства у модерним либералним државама²⁷⁾. Према Хабермасу, треба да буде цивилни национализам који развија плурализам различитих култура али истовремено наглашавајући интристичку вриједност припадности датој држави у којој партикуларна култура егзистира. Кроз заједничку војну службу, обавезну за све припаднике свих засебних култура, ствара се осјећај припадности одређеној држави и пасивно-протективно грађанство се замјењује активних грађанством у коме грађани имају обавезе према држави и те обавезе радо прихватају јер на тај начин пружају лојалност не само својој партикуларној природној заједници већ и држави у којој су настањени и која им даје права.

Ејми Гатман остаје на Маршаловом трагу сматрајући да се грађанске врлине на најбољи начин развијају и преко њих друштво интегрише кроз заједнички и свима приступачан образовни систем. Јавно образовања је институција која развија „јавну разложност“. Ејми Гатман каже: „дјеца у школи морају научити не само да се понашају у складу са ауторитетом него и критички да мисле о том ауторитету, ако се од њих очекује да остваре демократски идеал да као грађани учествују у политичком суверенитету“²⁸⁾. Едукативни и образовни систем треба да буде отворен за све друштвене групе и да образује младе људе да промишљају о политичкој власти неутрално. Нити једна друштвена група не смије имати монопол или претјеран утицај на јавно образовање, које треба да младе обучи врлини „јавне разложности“ у јавном пољу. Како каже Ејми Гатман образовни систем треба да омогући „учење дјеце интелектуалним вјештинама неопходним за процјењивање начина живота другачијих од начина живота њихових родитеља“²⁹⁾. Школе треба да дефинишу јавну разложност и да је уграђују младим током образовног периода.

Критика либералној теорији пасивног грађанства и либералној држави благостања упућена је и из угла радикалних идентитетских политика. Рад Мерион Ирис Јанг можда на најбољи начин упућује критику либерално-демократској држави благостања коју је заговарао Т. Х. Маршал. Мерион Ирис Јанг је сматрала да је држава благостања једна од најпогоднијих арена на којим се врше процеси доминације и угњетавања. Она је сматрала да се конструктом државе благостања која је требала омогућити праведну

---

27) Јирген Хабермас, *Citizenship and National identity, Praxis International*, vol. 12 no. 1 1992

28) Ејми Гатман, *Democratic Education*, Принтстон у.Прес, 1987 стр. 9.

29) Ејми Гатман, исто, стр. 10.

расподјелу добара у друштву прецјењује улога грађана као пустих потрошача а занемарује се њихова тежња и жеља за политичком парципацијом. Она каже да „дистрибутивна парадигма правде служи као идеолошка потпора овој деполитизацији”³⁰⁾ и наставља “да би тај друштвени колач о чијој расподели ће се расправљати увећали што је могуће више, држава и бизнис имају ауторитет да раде све што процене да је неопходно да промовишу тај раст.”³¹⁾ Либерална држава благостања се бави једном продајном стратегијом а не еманципацијом грађанства да дају учешће у јавном пољу. Јавно поље постаје поље „доминације“ и „угњетавања“ гдје водећу улогу имају бирократе и техничари власти који не маре за успостављање „јавне разложности“.

Нови друштвени покрети реагују на ове проблеме у друштву, а Ирис М. Јанг од М. Волцера позајмљује термин ‘бунтовни покрети’ (*insurgency*) да објасни реакцију друштва и захтјеве за тиме да „бирократија омогући, а не замени, локално одлучивање”³²⁾. Локални покрети су покрети из којих извире активно грађанство, дебате које се воде на локалном нивоу омогућавају свим појединцима да дају допринос „јавној разложности“ кроз делиберализацију. Тиме се, сматра Јанг, друштво ослобађа од утицаја бирократизоване и централизоване власти државе благостања. „Идеја „групне солидарности“ коју М. И. Јанг супротставља индивидуалном хуманизму реализма не ремети либералну шему правде, она је у основи само проширује појмовима „експлоатације“, „маргинализације“ „немоћи“, „културног империјализма“, „насиља“ и „стигмације“³³⁾. Мерион Ирис Јанг залаже се за заштиту „плуралистичке концепције добра“.

Ова ауторка сматра да је захтјевом либералне државе да сви појединци партикуларне идентитете оставе ван јавног поља када се организују у грађанство примјер „доминације“ и „угњетавања“ од стране државе. Из сфере грађанства оваква политика искључује све оне којима идентитети нису компатибилни са политиком државе благостања. Тиме држава благостања занемарује садржину појма грађанства а само се концентрише на форму. Оваквом политиком све што се разликује од државног схватања грађанина постаје апсолутно Друго. Критике коју Ирис Марион Јанг даје идеалу

30) Мерион Ирис Јанг, *Justice and The Politics of Difference*, Принстон у Прес, 1990, стр. 66.

31) Мерион Ирис Јанг, исто. стр. 70.

32) Волцер 1982, стр. 152, у Ирис Јанг, *Justice and The Politics of Difference*, стр. 81.

33) Милан Подунавац, *Политика признања и демократско грађанство*, Политичка мисао Загреб 2/2011 стр. 42.

грађанске јавности састоји се у томе да „идеал непристрасности идеалистичка фикција. Немогуће је усвојити неутемељену моралну тачку гледишта (...) она не може бити универзална, не може стајати одвојено и разумети све остале тачке гледишта“³⁴). Мерион Ирис Јанг је дакле, присталица републиканског типа грађанства је се залаже да се фиктивни друштвени уговор којим су грађани пренијели овлаштења владања како би уживали слободе у приватној сфери замијенити концептом реалне власти правих људи који имају своје политичке, моралне, културне идентитете. Прича о неутралности државе је за Мерион Ирис Јанг фикција. Друштву је потребно „диференцирано грађанство“ које ће омогућити промоцију партикуларних идентитета свих чланова заједнице. Слично становиште дијели и Чарлс Тејлор. Мерион Ирис Јанг закључује расправу о неутралности државе благостања ријечима „Идеја неутралне државе која стоји изнад партикуларних интереса и конфликата цивилног друштва је, међутим, мит. (...) Непристрасност је једнако немогућа за бирократе колико и за друге моралне агенте. Просто није могуће да доносилац одлука од крви и меса било у власти или не, усвоји становиште трансценденталног резоновања при одлучивању, одвајајући себе од групних веза и посвећености које конституишу њихове идентитете и пружају им перспективу о друштвеном животу“³⁵). Она од државе захтјева двије стране да не отјера нити један сегмент људског идентитета, тј. онога што човјек јесте, у приватност и друго, да држава омогући одвијање јавних дискусија гдје ће бити расправљано о „јавној разложности“ једне заједнице. Неопходна је својеврсна реполитизација јавне сфере и реконцептуализација домена приватности.

ЛИТЕРАТУРА

- Блатберг, Чарлс, *From Pluralist to Patriotic Politics*, Оксфорд, Оксфорд Прес, 2000.
- Драјзек Цон, *Deliberative Democracy and Beyond*, Liberals, Critics, Contestations, Оксфорд Прес, 2000.
- Гатман, Ејми, *Democratic Education*, Принстон Прес, 1987.
- Хабермас, Јирген, *Citizenship and National identity*, Praxis International, vol. 12 no.1 1992.
- Кимлика, Вил, *Савремена политичка филозофија*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2009.

34) Мерион Ирис Јанг, *Justice and The Politics of Difference*, Принстон у. Прес, 1990, стр. 41.

35) Мерион Ирис Јанг, Исто, стр. 42.

- Маседо, Стефан, *Liberal virtues; Citizenship, Virtue and Community*, Оксфорд Прес, 1990.
- Маршал, Т. Х., *Class, Citizenship, and Social development*, у Б. Турнер и П. Маршал.
- Подунавац, Милан, *Принцип грађанства и поредак политике*, Факултет политичких наука Београд, Чигоја штампа, Београд 2001.
- Подунавац, Милан, *Политика признања и демократско грађанство*, Политичка мисао, Загреб, 2010.
- Подунавац, Милан, *Поредак, конституционализам и демократија*, Политеја, Београд.
- Ролс, Џон, *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press, 1993.
- Розенблум, Ненси, *Another Liberalism, Romanticism and the Reconstruction of Liberal Thought*, Harvard university.
- Салатић, Стеван, *Либерална теорија пасивног грађанства*, Политеја, Бања Лука 2013.
- Сен, Амартја, *Social Choice and Individual Values*, Columbia: Columbia University Press, 1970.
- Јанг, Мерион Ирис, *Justice and The Politics of Difference*, Princeton University Press, New Jersey.

Stevan Dj. Salatic

MULTIKULTURAL CRITIQUE OF LIBERAL THEORY OF PASIVE CITIZENSHIP

Resume

This paper attempts to approach the theory of “conquest of citizenship” by T. H. Marshal and certain upgrades of his theories from different political spectrums. When he wrote his paper “Citizenship and Social Class” Marshal did not consider citizenship only as a set of rights, although he points out that in the seventeenth century citizenship emerged as such; but that it is a form of identity that is shared by all members of a community. The conquest of citizenship first represents conquest of civilian and then the political and social rights. This conquest has the task to create a sense of unity in British society and integrate the working class into British community. Creating a sense of national identity was Marshal’s goal. This conception of citizenship would create a kind of national identity, but it pushed other particular identities which the liberal theory is not allowed to enter into the public sphere. The critics of this theory mark neglecting particular identities as a fundamental problem of Marshal’s theory. The welfare state through cultural domination, disrespect and lack of recognition of particular identities of individuals (blacks, women, religious minorities, homose-

xuals, ethnic groups...) actually promotes a kind of good in the public sphere, which corresponds to the identity of educated, white males in British society. Through a critique of Iris Marion Young and Amy Gutman I am trying to supplement liberal theory with one republican ethos through which society tries to achieve full integration of all individuals regardless of differences of identity in a society. The importance of multicultural criticism is multifaceted and primarily consists in an attempt to highlight the importance of particularity in determination of the identity. If we do not recognize the uniqueness and particularity of every individual that opens a sure path to slavery where an individual will be under the hegemony of national identity.

Key words: citizenship, liberalism, republicanism, multiculturalism, rights, evolutionism, policy recognition

---

* Овај рад је примљен 20. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

Саша С. Марковић
Педагошки факултет, Сомбор

ХИПОКРИЗИЈА КАО ПРЕТЕНДЕНТ НА АРХЕТИП НЕДОРЕЧЕНОГ У ПОЛИТИЧКОЈ МИСЛИ КОД СРБА

Сажетак

Покушај да се приближимо достојнијем тумачењу идентитета српског народа, а кроз истраживање препознатих ставова српске политичке елите модерног доба (устаљено од 1804. до данашњих дана), врло често оставља утисак недостижног. Из тешке запуштености, преко устаничког подвижништва до револуционарног заноса у властољубиву комбинаторику, па преко муком освојене институционализације, до националне државе, партијске осиноности, владарске амбициозности до југословенске контроверзе и народног жртвовања, демагошке демократије, идеолошке владавине у транзицију постмодернизма где политичке елите прагматизам претварају у конзумацију, а делотворност подређују медијском наступу и одговорност излизују забором. Искрпљујућа нестабилност са осцилацијама од усхићена до духовног стратишта условила је појаву која је често имала облик популистичке подршке али је стварна мисао остајала дубоко сакривена од политичких елита на које се односила. На том темељу стварао се вредносни систем који је уливао привидну лојалност подршке доминирајућем политичком контексту и стварао симулакрум стабилности који се, при сваком новом друштвеном изазову урушавао кроз израз затечености и неочекиваности. Вредности, иако препознате, остајале су недостижан декор и реторичка подвала. У овом раду, скренућемо пажњу на оне који су нас упозорили на ове појаве, а аргументе притворности покушаћемо да обесмислимо кроз узорковање њиховог смисла.

Кључне речи: политика, идеје, појава, притворност, Срби, кетман.

1. НАГОВЕШТАЈ ИСТРАЖИВАЊА

Сведоци смо да је друштвена стварност оптерећена бројним противречностима чији смисао иде до бесмисла и управо зато је изналажење решења утолико отежано јер не препознаје довољно рационалне моменте већ је ирационална конфигурација носећа слика реализма. Такав контекст директно угрожава намеру епистемолошког одређења карактера идентитета једног народа и тиме се подстиче стварање тзв. „неухватљивог концепта“ у чијој недокучивости заправо лежи највећа моћ. Та недокучивост је задовољна сопственом мимикријом и није инспирисана за контакт са другим идентитетима. Шта више, попут блиских ситуација у прошлости, подижу се зидови међу цивилизацијама и оформљеним вредностима у животу.¹⁾ Таква констатација била је на прагу сумњи које су се јављале и у врло оптимистичној намери да се одреде смернице Европе у 21. веку, а како би избегла судбину прве половине 20. века.²⁾ Русија, односно исток након идеолошког колапса 90-тих година прошлог века још увек трага за својим идентитетом и суочава се са разнородним синкретизмом који не успева да осмисли јединствени пут. У том смислу обличје кризе је беспошtedно и притиска познату европску цивилизацију³⁾ пркосећи самопроглашеним људским политичким поделама. „Ни Исток ни Запад не могу да живе одвојени један од другог.“⁴⁾ Бекство од гомиле лажи које су настале у прошлости идеолошких обмана било је, за многе сувише велики искорак, а страх је одлучивао о спремности за неизвесност промене. Епохални догађаји били су за епохалне појединце, народ је тражио начин да преживи.⁵⁾ Уобразиље и надахнућа су сијала и исијавала, а народ их је преживео – некад мање, некада више болно.

- 1) “Ми у Европи данас имамо рат идентитета.” Интервју са Аленом Бадјуом, Затварање води Европу ка ауторитарном концепту, НИИ, јубиларни број, број 3343, 22. јануар 2015, стр. 50.
- 2) Ближе види: Ерик Хобсбаум, *Доба екстрема – историја кратког двадесетог века 1914-1991*, Дерета, Београд, 2002; Eric Hobsbawm, “A Life in History”, *Past and Present*, 2002, Volumen 177, Issue 1, p. 3-16, <http://past.oxfordjournals.org/content/177/1/3>, 18/01/2015.
- 3) “Човечанство је у кризи и то не краткој, данашњој – то није криза 20. века. Човечанство је у дуготрајној кризи.” Милан Суботић, *Солжењџин анђео историје*, Логос, Београд, 2007, стр. 36.
- 4) Владета Јеротић, *Европа и европљани, записи са путовања*, Београдска књига, Београд, 2007, стр. 136. “Синтезом источног и западног духа треба да се чита душевни тип европског човека издигне на једну вишу разину.”; Владимир Дворниковић, *Борба идеја*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995, стр. 94.
- 5) “У првој половини 20. века дошло је до доминације историје над свакодневницом, а с овом чињеницом одмах и до заострености проблема човековог живота.”; Андреј Митровић, *Култура и историја*, Архипелаг, Београд, 2008, стр. 88.

И на нашим просторима постојала су упозорења на ову тенденцију губитка идентитета и јачања осиноности и самодовољности. „Европа није само недовршени него и недомишљени пројекат самоослобођења и домоодређења човека.“⁶⁾ И није то био отклон од европске идеје, напротив био је то добронамерни приступ превазилажења недостатака који су чинили да се идеја искрада из својих изворних облича. „Тако је духовни лик Европе нагло попримио неке друге карактерне црте. У многама супротне оним зачетим у старој Грчкој.“⁷⁾

Српско друштво, у времену свог модерног конституисања, почев од тзв. „српске револуције“, почетком 19. века, имало је континуирани проблем проналажења друштвеног консензуса у вези са вредностима које је српски народ, током своје историје,⁸⁾ остварио. Политичка елита је користила ово духовно лутање интелигенције. Немоћни и антагонистички настројени, српски мислиоци, њихови водећи промотери, исцрпљивали су се у међусобним оптужбама у вези са повратком и потрагом изгубљеног националног идентитета.⁹⁾ „Ми имамо један агресиван, бахат, за колектив често неподношљив менталитет.“¹⁰⁾ Овакав приступ сведочио је о самокритици до неподношљивог тонаитета која је, услед неуравнотежености посматрања проблема тонула у својеврстан nihilizam. Он је, опет услед препуштености острашћеном погледу стварао врло болне ране конструкцији о идентитету. Из њих су произиласиле нове врсте искушења настале на основу става да зато што о сопственом народу мислимо врло критизерски и то до границе оданог, полагајемо, са једне стране хипотекарно и јединствено право на то, а

6) Михаило Ђурић, *Србија и Европа*, БИГЗ, Београд, 2003, стр. 96.

7) Михаило Ђурић, *Србија и Европа*, БИГЗ, Београд, 2003, стр. 173; "Хеленска мисао уопште јесте непрекидна, ако не и постојана, покретна снага европске културе, и њену привлачност човечанство осећа сваки пут кад год покуша да се од ње удаљи."; Милош Ђурић, *Историја хеленске етике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 2.

8) О истраживању генезе националних вредности ближе погледај и: Ђуро Бодрожић, "Српска нација – порекло и етос српског национализма", *Српска политичка мисао*, број 4, 2009, стр. 323-336; Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Растко пројекат; http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/index_c.html. 12/01/2015.

9) "Свагда је било више спорења и оспоравања него слагања и саглашавања. И то не само око крупних, судбинских питања, него и око ситних и безначајних ствари. Раскол је зла коб српске историје. .. Неће се нимало претерати ако се каже да су подељени и завађени Срби, не презајући ни од најгорих могућних подметања и опањкавања, нанели Србији много више зла него сви њени данашњи спољни непријатељи заједно."; Михаило Ђурић, *Изазов nihilizma, искуство разлике*, Службени лист СР Југославије, Београд, 1997, стр. 295.

10) Славољуб Ђукић, *Човек у свом времену, разговор са Добрицом Ђосићем*, Филип Вишњић, Београд, 1989, стр. 308.

са друге стране усуђујемо се да не чујемо друге већ остајемо при свом чак и уколико увидимо да су они други у праву.¹¹⁾ Сва ова испољена искушења у одређењу идентитета једног народа скрећу пажњу на потребу истраживања културе у Срба као универзалне интегришуће силе¹²⁾, а потом и политичке мисли код Срба и њене рефлексције у народу.

2. КЕТМАН КАО МОДУЛ

Суочавање са проблемима који утичу на карактер идентитета једног народа је стално присутна потреба. Врло често су решења проналажена у складу са идејом о линији мањег отпора. Делимичног оправдања постојало је у сазнању о разорности идеологије са којом се суочавало и коју је требало одбацили или прихватити. С обзиром на то да је идеологија, уколико се наслаге наводног смисленог постојања од стране, имала крајње прагматичан макијавелистички циљ преузимања и одржања власти, тензије које су постојале у вези са тим у друштву, а односиле се на модалитет наметљивости учиниле су разарање демократских потенцијала друштва и наводиле становништво на проналажења *modus vivendi* насупрот слободног и одговорног прихватања нових вредности уколико заиста постоје.¹³⁾

Такав парадокс јавног и приватног живота, својеврстан феномен, обележио је бројна европска друштва чије су идеологије почивале и на левичарској и на десничарској и на избалансираној мисли о владавини вредности.¹⁴⁾ Захваљујући одговорним истра-

11) "Свој генерални поглед на свијет Ћосић ми је, у разговору, окарактеризирао као - "борбени песимизам". То значи: борио се и онда кад није вјеровало у успјех."; Дарко Худелист, *Мој београдски дневник, сусрети и разговори са Добрицом Ћосићем 2006-2011*; <http://www.helsinki.org.rs/serbian/search.html?http%3A%2F%2Fwww.helsinki.org.rs%2Fserbian%2F=darko%20hudelin,22/12/2014>.

12) "Кад је реч о култури једног народа, морају се узети у обзир све гране његовог духовног живота: не само његова наука него исто тако његова вера и морал...", Слободан Јовановић, *Културни образац*, Стубови културе, Београд, 2005, стр. 42.

13) "...Елитарна држава будућности свој суштински закон одређује дијалектиком 'владавине и служења.'"; Петер Динцелбахер, *Историја европског менталитета*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 406. Аутор овде преиспитује становиште Фридриха Волтера (1876 -1930.), историчара, песника и преводиоца, а које је објављено у: Friedrich Wolters, *Herrschaft und Dienst*, Berlin, 1923.

14) У неким, сматрамо интересантним промишљањима јавило се становиште о јединственој друштвеној групи са импресивном политичком моћи која своје становиште, кроз процес глобализације (а не глобализма) жели да наметне. "Идеологија секуларног свештенства треба да сакрије да политичку кривицу... и има улогу да онтологизује победничкову вољу."; Миро Ломпар, *Дух самопорицања*, Орфеус, Београд, 2012, стр. 93.

живачима овај феномен је својевремено препознат и послужио је као средство у лакшем разумевању са једне стране прихватања идеолошке дисциплине и опстајања традиционалне привржености вредности и породици са друге стране. Неко би рекао добродошли у свет кетмана. „Онај ко упражњава кетмана глуми заправо човека неких других уверења.“¹⁵⁾

Идеолошко друштво иницира представу и захтева што боље одиграну улогу. Представа мора до те мере да буде савршена да се не препознаје, а улога мора изгледати уверљиво да је њен идентитет претпостављен стварном. У таквим околностима кетман односно глумац има могућност да се оствари. Уколико се прихвати овај начин функционисања стварности, неминовно се отвара питање поверења у односима који се међусобно граде. Подједнаку одговорност за одрживост овог симулакрума имају и политичка елита и становништво које ступа у однос са њом на овај начин.

Неприметан је покушај да се односи изгледе у смислу труда за боље међусобно разумевање. Нема истраге о сарадњи већ је искорак, уколико се и учини, остварен ради лакшег прихватања обостраног лицемерја. Овако устројене односе додатно оптерећује неистина о томе да кетмански карактер значи подређеност и слуганску савитљивост. Ова заблуда почива на неразумевању става становништва према елити. Иако и више деценија може да потраје, ипак подршка власти није одраз капитулантства већ прилагодљивости – које може бити остварена као поистовећење (идентификација) са ауторитетом или поунутрашњење (интројекција) ауторитета,¹⁶⁾ али која заправо чека повољан историјски тренутак да ситуацију промени. У таквим тренуцима затеченост и видно изненађење политичке елите је доказ њеног неодрживог привида у наизглед остварен успех сопствене доминације над бирачким телом односно масом подржавалаца.¹⁷⁾ Идеологије власти тада преживљавају најдубље друштвено преиспитивање и суочавање са сопственом уобразиљом вредности. Њена изворна мисао чак и уколико је имала демократског хуманизма у себи преживела је трансформацију тзв. „бирокупацију идеје“¹⁸⁾, односно доживела је транзицију од надноносне идеје у ритуалну колотечину у коју

15) Чеслав Милош, *Заробљени ум*, БИГЗ, Београд, 1985, стр. 263, 264.

16) Љубомир, Тадић, *Наука о политици*, РАД, Београд, 1988, стр. 325.

17) “У ствари то је фиктивна (подвукао С. М.) политичка активност јер се иза громких аплауза, скандирања и овација вођама крије она врста немоћи која је мајка сваке тираније.”; Љубомир, Тадић, *Наука о политици*, РАД, Београд, 1988, стр. 324.

18) ‘Концентрација и централизација моћи у рукама вођства сузбија и осујећује сваку озбиљну критику која долази из ‘базе’...Тако се демократска централизација прео-

мало ко има поверење, али нико нема храбрости да је се одрекне услед привилегија које омогућује.

Јединствену одговорност за превазилажење ове дубоке противречности политичких елита и становништва има интелигенција која формира друштвену мисао. Ипак, уместо да указује на изазове кроз најширу дебату о вредностима и нуди излазе из кризних ситуација, интелигенција је, уколико се није сама маргинализовала кроз стручну посвећеност често тражила своје место кроз сврставање уз актуелну елиту на власти, чак и уколико њени делови делују опозиционо према званичном политичком курсу. На тај начин она је остваривала своју амбицију друштвеног чиниоца *sine qua non*. Своје вештине она је усавршавала, не кроз намеру да креира већ кроз формирање и прихватање ставова који су нудили задовољење очекиваних пројекција политичке елите.

3. ПОБУДА ПРЕТВОРСТВА (ХИПОКРИЗИЈЕ) НА СРПСКИ НАЧИН

Лапидаран израз српског националног идентитета, често непримерено експлоатисан у медијима, вишеструко је дискредитован појам претворен у медиокритетску потребу. Супротно очекиваном приступу – рационализму утемељеном на образовању, у вези са бројним догађајима који су имали одређену последичну тежину поступало се често самовољно, стихијски и емотивно. Представе о прошлости рационалног и ирационалног карактера биле су најчешће у дебалансу зарад користи емоције. На тај начин се стварао стереотип пожељне интерпретације која се неговала и уместо истраживача и преиспитивача стварала љење подржаваоце. „...Проучавајући то трагалаштво за рационалним знањима... не можемо се отети утиску да је оно стало било под надзором, било директно митолошких веровања, богова, провиђења, судбине, бога, било државе, партије, котерија, идеологије, цркве, вођа...“¹⁹⁾

О овим дилемама и својеврсним притисцима су умели да сведоче и они истакнути појединци у српској историји који су, упркос очекиваном, своје дугогодишње ставове о појединцима и догађајима изненада кориговали и утицали су на додатну конфузију у процесу препознавања историјских околности и са њима у вези уочавања вредности. „Кад сам описивао славна дела Мило-

браћа у своју супротности: у бирократску централизацију.”; Љубомир Тадић, *Наука о политици*, РАД, Београд, 1988, стр. 328.

19) Ђорђе Станковић, *Историјски стереотипи и научно знање*, Плато, Београд, 2004, стр. 75.

ша Обреновића, потомство има право тражити од мене описаније и његова моралнога карактера и рђави дела... Он се може назвати правим тиранином и највећим безакоником... Мени се чини, да ће се најлакше представити портрет Милошева живота у власти и господству, кад му се опише ови пет главни својстава његови: спрдња, самољубије и презреније свију други људи, самовољно владање и управљање земљом и народом, непостојанство и лаж.²⁰⁾ Овај Караџићев став није остао непознат српској историографији и у многоме је утицао на одређење карактера владавине Милоша Обреновића.

Са становишта временске дистанце којој и наше разумевање догађаја припада ми, уважавајући домете историографије, можемо да стекнемо приближно веродостојан утисак о епохи. Уочавање недостатака не би требало да умањује значај националне борбе, штавише, нова сазнање остварена кроз суочавање уприличила би квалитетније разумевање комплексности времена у којем су преци живели, а и досадашња афирмативна мишљења²¹⁾ о нашој прошлости треба детаљно проучавати и евентуалне критичке тонове прихватити као добронамерно примећени недостатак чије понављање треба избећи. „Сва власт је сједињена у Милошевим рукама. То је поредак ратног логора у коме се дозвољава једна једина неограничена воља.“²²⁾

Апострофирање афирмативног карактера мукотрпног процеса сазнања, овом приликом сврсисходно истичемо делом и због размера њиховог занемаривања као и због потребе уочавања амбивалентног односа српске интелигенције²³⁾ према догађајима чији су активни учесници. У том смислу у писмима Караџића, насталим након напуштања Србије проналазимо субституцију за вештачки одржавану ентропију и оданост. Редуковани приступ испуњавао је

20) Вук С. Караџић, *Историјски списи*, Просвета, Београд, 1969, стр. 163.

21) „Свакако, постоји нада да ће се срећно наставити почеци које смо приказивали овде и да ће наши следбеници једног дана имати да забележе светле ствари.“; Леопод Ранке, *Српска револуција*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 164

22) Леопод Ранке, *Српска револуција*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 159.

23) Поражавајућу улогу интелигенције уочавали су аутори и у европским земљама. Тако је француски писац и филозоф Жилијен Бенда (1867-1956.) писао о „издаји интелектуалаца.“ „Зачуђујуће оштро гледајући, писци су... увидели да се прилажење на страну ауторитета, дисциплине и традиције изврсно може преобратити у круте, охолое позиције, које су бескрајно подесније да чине утисак на припросе душе него сентименталности либерализма и хуманизма.“; Julien Benda, *Der Verrat der Intellektuellen, La trahison de slercs. Mit einem Vorwort von J. Améry, München, 1978*; цитирано према: Петер Динцелбахер, *Историја европског менталитета*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 407.

оштрашћен духовни егоизам и подстицао је изумирање универзализма и епистемологије.²⁴⁾

Критика политичког живота код Срба, у овом контексту и са намером учачавања чиниоца који такав живот одређују, без изразите потребе заснивања на конкретним аргументима, предочава слику која свакако има својства погледа појединца који их излаже, али и неизоставно ремети слику о пре свега патриотској елити посвећеној националној борби и ослобођењу. Фракционаштво политичког живота Срба, без обзира у којој држави живели, током два последња века модерне историје, оптерећивало је замах и посвећеност националног и државничког рада и њој аналогне политичке мисли. Политичка начела о уважавању људских права и демократије су у овом контексту била или непотребан баласт или део излизане фразеологије.²⁵⁾ Политичари од заната који су се придржавали ових начела били су препознати и у поезији под именом „устарабари“. „Ал од тих свију сталније су ствари: УСТАРАБАРИ.“²⁶⁾ Народ о коме се најмање писало, а на који се највише позивало и чија се мудрост често доводила у питање,²⁷⁾ све време је био присутан и стоички је уочавао свакидашњицу понекад и погрешном смеру али врло ретко се дешавало да су му изузетни ствараоци и њихова дела промакли.²⁸⁾ Свакако да је дело Јована Цвијића једно од најаутентичнијих и најоригиналнијих етно-географски и политичких истраживања која су настала у српској друштвеној мисли. „Обо-

24) О изазовима идентитета и потрази и за ‘принципом душе’ код Срба погледај и: Група аутора, *Ка српском становишту*, Евро Тиунти, Београд, 2014.

25) ‘Клику златне средине предводе они којима се хоће, да благују и сијају, па ма како се времена мењала... Лисичећи између владе и опозиције, они ће философovati, како и влада и опозиција имају право, и опет како свака од њих у нечему претерује... Клика проданих душа... Сва јој је задаћа, да израчуна, на којој је страни сила и кеса, па ето је на приви миг тамо; срце, душа, ум – све је, све је у ње на продаји...’; Чланак *Клике и странке у Срба*, Владимир Јовановић, *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 129-131.

26) Јован Јовановић Змај, *Устарабари*, 1873, преузето из: Васа Стајић, *Политичке песме Јована Јовановића Змаја*, Нови Сад, 1945.

27) ‘Народни етичар је култ врлине толико уздигао да се на лествици вредности чак и пораз оправдавао уколико му је претходила часна и херојска борба...’; Ружица Петровић, ‘Народна и филозофска мудрост у делу Ксеније Атанасијевић’, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, број 1/2013, стр. 245.

28) ‘Најдубљи утисак ми је оставио разговор о ‘ауторитетима’ који сам водио у Бериљу код Прокупља с Миком Павловићем, једним од потомака Пека Павловића, херцеговачког војводе... Ле ли ауторитет поп, учитељ,... народни посланик, министар? При помену сваког од ових ‘ауторитета’, Мика је одбијао главом..., а за министре је слегао раменима. Ауторитет је човек који је створио нешто више него за једну нацију, човек који доноси нова богатства, трајна блага за човечанство. У свету је ауторитет један Тесла, код нас, ‘па богоми и у Европи’, један Цвијић.’; Драгољуб Јовановић, ‘Јован Цвијић’, *Медаљони*, књига прва, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 396-397.

жавање, култ, прецењивање самога себе код народа је исто тако злочесто као и код појединаца... Шовинистичке тежње одговарају демагогији у политичком животу.²⁹⁾ Ипак, многи су били свесни да је елита која је водила државу проистекла из народа и у много чему је следила научене клишее о људском поверењу и сарадњи. „Корупција је ужасно овладала светом.³⁰⁾ Цео народ је заражен.“³¹⁾

У оваквом стању ствари неопходна је била и биће, штавише неодољна интервенција одговорне интелигенције.³²⁾ Нада у њену мисију није напуштала српски народ. „Свесна интелигенција сваког европског народа ради на том, да књигом унесе своје идеје у народ, да га њиме пробуди, освети и упути напретку. Српска би интелигенција више него икоја имала разлог да се о том послу бави.“³³⁾ Њена главна карактеристика требала је да буде поткрепљена културним стремљенима и мисијом у успех вредности. Многи писци су о томе сведочили и поспешивали уверење у остваривост. „Култура у најбољем смислу речи. Морал, хуманизам, етика, честитост. Ваљаност и честитост и првокласност не само српска, него човечанска.“³⁴⁾

Интелигенција је ипак, по сведочењу многих, уз изузетак појединаца, мало чинила да утиче на усмеравање носећих идеја друштва. У својој поводљивости и она је зарад ситносопственичких добитака пристајала да буде део фолклора а не део критичке савести. У том контексту користила се лукавством да пише „о ономе шта политичка елита очекује, а не о ономе шта одговоран став подразумева.“³⁵⁾ „Право је имао Јован Цвијић када је бацио реч о

29) Јован Цвијић, *О националном раду*, Београд, 1907, стр. 22; Ближе види и: Саша Марковић, Снежана Бесермењи, 'Културни национализам' у политичкој мисли код Срба почетком 20. века", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, број 4/2011, стр. 377-394.

30) "Когурсіо ортіма рессіма" (Исквареност најбољих је најгора). – Ближе види и о Васи Пелагићу у: Драган Симеуновић, *Великани наше историје 19. века*, Центар за културу Филип Вишњић, Угљевик, 2011.

31) Драгољуб Јовановић, *Јован Жујовић, Медаљони*, књига прва, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 399.

32) "Пробуђену нацију, пуну творачке снаге и духовне свежине, у модерну цивилизацију могли су увести само напредни, образовани и високо морални учитељи."; Предрог Палавестра, *Историја модерне српске књижевности*, Службени гласник, Београд, 2013, стр. 25,

33) Тихомир Остојић, *Извештај референта Редакцијског одбора Матице српске*, Нови Сад, 1902, стр. 6-7.

34) Исидора Секулић, Културни национализам, *Нови Србин*, јануар-јуни 1913, Сомбор.

35) Арчибалд Рудолф Рајс, *Чујте Срби, чувајте се себе*. Српски привредни и културни клуб, Београд, 2005.

'врапчијој интензивности' рада у наше интелигенције.³⁶⁾ Она је, поводећи се потребама и у складу са тим омеђеним могућностима, велике идеје прилагођавала сопственој слици стварности. Није се одустајало од сусрета са модерним изазовима времена, али се, у недостатку снажнијег духовног менторства, мисао код носећег дела интелигенције у политичком миљеу прилагођавала и понекад постајала мутантски модул. Пукотина између идеје и њене реализације постала је прихватљив простор за својеволјна и сугестивна тумачења. Појавили су се многи протагонисти који су своју визију модерне Србије осмишљавали на европским друштвеним идејама прихваћени уз различито мотивисану редукцију. Нарочито је то било видљиво код младе популације која је тражила свој идејни израз. Они су постајали: либерали, анархисти и др. Свима њима била је заједничка мисао о потреби одлучног деловања. Чекање за њих није била последица опрезности и одговорности већ слабости и безидејности. Ослањајући се на узор националне и револуционаре Европе, бројна српска интелектуална младост залагала се остварење националне идеје *hunc et nunc* без обзира на могуће последице као на и међународне околности. Континуитет ове одсудне политике, уколико је доживела неуспех, код истих младих људи у средњем и каснијем животном добу постала је нова уобразиља кохабитације са режимом и ригидни конзервативизам.

Ово је био пут готово извесног политичког успеха у идеолошким (симулакрум)³⁷⁾ друштвима каква су доминирала на овим просторима, а као једини спас креативности и стваралаштва, уколико је неко поседовао наметао се одлазак из политичког естаблишмента. У више наврата демонстрирана несналажљивост српске интелигенције³⁸⁾ у контроверзним историјским тренуцима условила је атмосферу незадовољства у њене способности и сумње у било какав успех уколико се став интелигенције и њено стање у овом облику очувају. „Постали смо поводљиви, снисходљиви и поткупљиви. Стекли смо интелигенцију која никада није била бројнија а мање креативна...“³⁹⁾

36) Владимир Дворниковић, *Борба идеја*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995, стр. 111.

37) „Наша општа свест је лажна свест, наш језик је лажан језик. Ми мислимо и изражавамо се лажним појмовима. ...Лаж је дакле истина.“; Славољуб Ђукић, *Човек у свом времену, разговор са Добрицом Ђосићем*, Филип Вишњић, Београд, 1989, стр. 275.

38) „Истина се више није утврђивала, већ прописивала.“; Ближе види: Душан Чкребић, *Живот, политика, коментари*, Службени гласник, Београд, 2008; Перо Симић, *Тито, феномен 20. века*, Службени гласник, Београд, 2011, стр. 323.

39) Василије Крстић, „Духовни проблеми српског народа“, Академија науке и умјетности Републике Србске, Бања Лука, 1999, http://www.rastko.rs/istorija/delo/12886_14/01/2015.

4. НА ПРАГУ ЗАКЉУЧКА

Одговор на овакво иритативно стање треба да зближава нас мислеће људе у потрази за решењем. Оно изискује ренесансу српске друштвене мисли. Повратак заборављеном и с тим у вези урушавање кетманске или претворне (притворне) традиције учау-реног очувања. Потребно је дозволити кетману (претворнику или притворнику) да буде свој и ван породице. Он ће се остварити једино у новој културној политици која ће прекинути са до сада препознатим континуитетом фикције, односно отклона од критичког мишљења и у вези са њим креиране слободе.⁴⁰⁾ Неопходан услов за то је деидеологизација друштва и отклон од „масовног друштва“.⁴¹⁾ Утемељење вредности откривају човека доследног самом себи. Ово је изузетан напор и с обзиром на сумњу која се свакодневно побуђује а мотивисан је тезом о искрености намере. Наслаге незадовољства биле су претпоставке неповерења и релативизације било каквог чина али и самог живота. Човек је подлегао представи у својој безидејности. „Човек данашњице чврсто верује да у историји нема ничег трајног, а камоли вечног, да се све мења, да је све коначно, ограничено и пролазно...“⁴²⁾ Супротстављање нихилизму ове врсте најзначајнији је изазов, али јединствени пут у обрачуна са хипокризијом. Излаз је у потпуном заокрету најшире културне политике и прихватање одговорног концепта вођења државе који уважава епистемологију као незаобилазни приступ политици.

ЛИТЕРАТУРА

- Арент, Хана, *Живот духа*, Службени гласник, Београд, 2010.
 Бодрожић, Ђуро, "Српска нација – порекло и етос српског национализма", *Српска политичка мисао*, број 4, 2009, стр. 323-336;
 Богдановић, Димитрије, *Књига о Косову*, Растко пројекат; http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/index_c.html. 12/01/2015.

- 40) "У својој изворној целовитости, слобода је у политичкој теорији (то јест у теорији намењеној политичком деловању) успела да преживи само у утопијским и неоснованим обећањима о коначном 'царству слободе.'"; Хана Арент, *Живот духа*, Службени гласник, Београд, 2010, стр. 498.
 41) „Масовно друштво преставаља друштво у коме су просперитет и бирократија ослабили традиционалне друштвене везе“. Цитирано према: Александар Саша Гајић, "Да ли је савремено друштво масовно друштво ?", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, број 2/2014, стр. 285.
 42) Михајло Ђурић, *Хуманизам као политички идеал*, Службени гласник, сабрани списи, књига 2, Београд, 2009, стр. 347, 349.

- Гајић, Александар, Саша, "Да ли је савремено друштво масовно друштво?", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, број 2, 2014, стр. 283-300.
- Група аутора, *Ка српском становишту*, Евро Ђиунти, Београд, 2014.
- Данилевский, Николай, *Россия и Европа взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому*, Институт русской цивилизации, Москва, 2008.
- Дворниковић, Владимир, *Борба идеја*, Службени лист СРЈ, Београд, 1995.
- Динцелбахер, Петер, *Историја европског менталитета*, Службени гласник, Београд, 2009.
- Ђукић, Славолуб, *Човек у свом времену, разговор са Добрицом Ђосићем*, Филип Вишњић, Београд, 1989.
- Ђурић, Милош, *Историја хеленске етике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
- Ђурић, Михаило, *Хуманизам као политички идеал*, Службени гласник, сабрани списи, књига 2, Београд, 2009.
- Ђурић, Михаило, *Србија и Европа*, БИГЗ, Београд, 2003.
- Ђурић, Михаило, *Стихија савремености*, Службени гласник, сабрани списи, књига 5, Београд, 2009.
- Јеротић, Владета, *Европа и европљани, записи са путовања*, Београдска књига, Београд, 2007.
- Јовановић, Драгољуб, *Медаљони*, књига прва, Службени гласник, Београд, 2008.
- Јовановић, Владимир, *Изабрани списи*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Јовановић, Слободан, *Културни образац*, Стубови културе, Београд, 2005.
- Караџић, Вук, Стефановић, *Историјски списи*, Просвета, Београд, 1969.
- Крестић, Василије, "Духовни проблеми српског народа, *Зборник радова Српски духовни простор, Бањалука*, Српско Сарајево 1999, http://www.rastko.rs/istorija/delo/12886_14/01/2015.
- Ломпар, Мило, *Дух самопорицања*, Орфеус, Београд, 2012.
- Марковић, Саша, Бесермењ, Снежана, "Културни национализам" у политичкој мисли код Срба почетком 20. века", *Српска политичка мисао*, број 4, 2011. стр. 377-394.
- Митровић, Андреј, *Културна историја*, Архипелаг, Београд, 2008.
- Остојић, Тихомир, *Извештај референта Редакцијског одбора*, Матица српска, Нови Сад, 1902.
- Палавестра, Предраг, *Историја модерне српске књижевности*, Службени гласник, Београд, 2013.
- Петровић, Ружица, "Народна и филозофска мудрост у делу Ксеније Атанасијевић", *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, број 1, 2013, стр. 235-250.
- Рајс, Арчибалд, Рудолф, *Чујте Срби, чувајте се себе*. Српски привредни и културни клуб, Београд, 2005.

- Ранке, Леополд, *Српска револуција*, Српска књижевна задруга, Београд, 1991.
- Секулић, Исидора, "Културни национализам", *Нови Србин*, јануар-јуни 1913, Сомбор, 1913.
- Симеуновић, Драган, *Великани наше историје 19. века*, Центар за културу Филип Вишњић, Угљевик, 2011.
- Симић, Перо, *Тито, феномен 20. века*, Службени гласник, Београд, 2011.
- Станковић, Ђорђе, *Историјски стереотипи и научно знање*, Плато, Београд, 2004.
- Суботић, Милан, *Солжењицин анђео историје*, Логос, Београд, 2007.
- Стајић, Ваза, *Политичке песме Јована Јовановића Змаја*, Нови Сад, 1945.
- Тадић, Љубомир, *Наука о политици*, РАД, Београд, 1988.
- Hobsbawm, Eric, "A Life in History", *Past and Present*, 2002, Volumen 177, Issue 1, p. 3-16, <http://past.oxfordjournals.org/content/177/1/3>, 18/01/2015.
- Хобсбаум, Ерик, *Доба екстрема – историја кратког двадесетог века 1914-1991*, Дерета, Београд, 2002.
- Худелист, Дарко, *Мој београдски дневник, сусрети и разговори са Добрицом Ћосићем 2006-2011*; <http://www.helsinki.org.rs/serbian/search.html?http%3A%2F%2Fwww.helsinki.org.rs%2Fserbian%2F=darko%20hudelin,22/12/2014>.
- Цвијић, Јован, *О националном раду*, Београд, 1907.
- Чеслав, Милош, *Заробљени ум*, БИГЗ, Београд, 1985.
- Чкребић, Душан, *Живот, политика, кометнатри*, Службени гласник, Београд, 2008.

Sasa Markovic

HYPOCRISY AS THE PRETENDER TO THE ARHETYPE OF INCONCLUSIVE POLITICAL THOUGHT OF SERBS

Resume

In the search to find out the answer about the direction of modern Serbian political thought – the term modern refers to the period from the beginning of the so called Serbian revolution in 1804 – we often come across stereotypes attempting to recognize the continuity of the thought which refers to national responsibility based on a heroic personality ready to sacrifice. In such images of the past, the criticism of political attitudes in certain historical moments was reduced to inevitable décor which did not only jeopardize the common picture about extraordinary national efforts but rather strengthened it by poor argumentation. Created in this manner both consequences and images of the past together with its political elites' roles were often undesirable. That is to say that recognizing models from the past, the representati-

ves of political elites tended mostly to ideologize their idols and their significance, while the criticism of their actions was perceived as the betrayal of national and state interests. When such standpoints were based on a moral pattern and rational estimation they could hardly be objected to. Politicians of such calibre were exemplary and people could easily recognize them. However, this was a controversial statement. By the manner in which they performed and acted, the representatives of Serbian political elite mostly contradicted the standpoint of responsible personalities who subordinate their own interests to the interest of the state. Their actions were based on strengthening populism and demagogy through the rationalization of complex historical processes, although they themselves were unable to explain the very essence of these processes. The context of such political performance required less need for any critical observations and those who followed the leading political slogan were becoming more and more successful. In this way, every political standpoint faced a serious reduction and thus generated a political product with a distorted image of the original. During all of this time many intellectuals warned of the fact that dominating figures in political life were those who practiced this way in building their political careers. The greatest problem of this concept was an unpredictable massive support for leading politicians of a certain ideology to rely on. Support was important not because it was based on the belief in the success of a certain ideology, but rather because it could bring assertive privileges in the society. In the time when the prevailing ideology met serious challenges it was faced with mass abandonment of its position. Such ketman-nature or hypocrisy influenced the political thought of Serbs in the way that it became a surface and opportune reaction in favour of personal interests. Under such conditions, national identity lost the quality of the character and was reduced to a worn-out cliché that satisfied both party and individual interests. The warnings about our own responsibility for reaching this moment of political mimicry and prevailing non-conceptuality stayed on the margins of media attention and therefore on the margins of the national importance due to the fact that media popularity became the measure of statesmanlike ability. The way out is the complete turnaround of broad cultural policy and in accepting responsible state administration which acknowledges epistemology as the inevitable political approach.

Key words: politics, idea, phrase, Serbs, history, responsibility

---

* Овај рад је примљен 05. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

УДК 321.7(497.11)

Прегледни
рад

Српска политичка мисао
број 1/2015.
год. 22. vol. 47.
стр. 71-92.

Александар Новаковић

Институт за политичке студије, Београд

Миодраг Радојевић

Институт за политичке студије, Београд

ДИРЕКТНА ДЕМОКРАТИЈА У СРБИЈИ*

Основне смернице и методолошка разматрања пројекта истраживања: „Искуства и перспективе директне демократије у Србији“

Сажетак

Овај рад представља увод у предстојећи пројекат истраживања развоја директне демократије у Србији. Први део истраживања подразумева теоријско одређивање концепта непосредне демократије. Затим следи историјска анализа искустава институција непосредне демократије. У трећем делу истраживања биће речи о имплементацији различитих облика директне демократије током периода транзиције. У оквиру овог дела, значајни део истраживања биће посвећен правно-нормативној анализи. У четвртном, кључном делу истраживања, намера је да се на основу претходних разматрања укаже на основни узрок ниског учешћа становништва у друштвеном животу заједнице. На тај начин створиће се претпоставке за промишљање другачијих форми и праваца организације друштва и то од владајућег обрасца централизованог и линеарног *top-down* преноса моћи и одлучивања ка децентрализованом и дис-

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

перзивном *down-to-the-top* моделу учешћа грађана у политичком животу.

Кључне речи: директна демократија, репрезентативна демократија, централизација, хоризонтална и вертикална дистрибуција моћи, самоуправа, референдум, народна иницијатива.

УВОД

Овај рад представља увод у предстојећи пројекат истраживања развоја институција директне демократије у Србији.¹⁾ Проблему ће се приступити из теоријског, историјског и политиколошко-правног угла разматрања. Почетну тачку истраживања чини дефинисање појма непосредне демократије на основу историјског искуства самониклих и спонтано организованих институција непосредног одлучивања које су постојале пре и током прве фазе развоја модерне српске државе. Прелиминарна размишљања указују на то да је ово искуство генерисало потпуно другачије схватање политичког живота од оног које данас преовладава у свету репрезентативне демократије и високо централизоване државе. Историјско и концептуално контрастирање две потпуно различите врсте демократског идеала и историјске праксе послужиће у сврху објашњења савремених трендова ка све већој централизацији политичког и економског живота и учвршћивања *top-down* модела трансфера политичке моћи и одлучивања. Наведене карактеристике савременог политичког живота нису локалног карактера и не односе се само на Србију, али су оне посебно уочљиве на њеном примеру услед особених историјских околности везаних за развој политичких институција и ауторитарних фаза у савременој повести.

Први део истраживања подразумева теоријско одређивање концепта непосредне демократије. У другом делу, истраживање треба да истакне историјски аспект искуства институција непосредне демократије у последњих више од два века модерне српске историје. У трећем делу истраживања биће речи о најновијем, транзиционом искуству имплементације постојећих институција директне демократије те ће значајни део истраживања бити усмерен и на нормативно-правну анализу ове проблематике. У четвртном, закључном делу истраживања, намера је да се на основу претходне анализе објасни веома ниска партиципација становништва у свим сферама друштвеног живота. На тај начин створиће се претпоставке за промишљање другачијих форми и праваца организације дру-

1) Реч је о монографској студији о непосредној демократији која ће се реализовати у оквиру основног истраживачког пројекта Института за политичке студије.

штва и то од централизованог и линеарног *top-down* преноса моћи и одлучивања ка децентрализованом и дисперзивном *down-to-the-top* моделу учешћа грађана у политичком животу.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА – НЕПОСРЕДНА ДЕМОКРАТИЈА И ИДЕЈА САМОУПРАВЕ

У склопу теоријског разматрања појма непосредне демократије руководићемо се процедуралистичким приступом које се тиче *начина* на који неко друштво, заједница или група људи доноси одлуке од веће или мање важности за друштво у целини. Циљ нам је да избегнемо снажни идеолошки призив стандардне, вредносно интониране, употребе појма демократије у виду захтева да се „демократски принцип одлучивања“ универзализује до крајњих граница. Таква употреба подразумева апсорпцију друштвеног (и приватног) живота политичким, она почива на сумњивом изједначавању друштвености са политичношћу, и свођењем првог на последње. Даље, она упућује на још сумњивију идеју једнакости која попут некаквог регулативног принципа треба вештачки да буде инкорпорирана у све те односе, да њима руководи, да њима влада. У схватању од кога се у предложеном пројекту прави начелни отклон, идеја једнакости доживљава се као апсолутна и неупитна вредност коју треба да следи свако (модерно) друштво и свака (модерна) организација живота.

Предстојеће истраживање има за циљ да превазиђе прогресивистичке интенције овако схваћене идеје једнакости и концепта непосредне демократије; да појам непосредне демократије објасни ван схватања политике која у њему види само још један потенцијалан инструмент контроле друштвеног живота.²⁾ Притом, овде

2) Овде се мисли, пре свега, на предлоге увођења институција непосредне демократије у постојећи систем посредничке демократије и високо централизоване државе, чији је једини циљ да се посепши грађански активизам у оквиру егзистирајућег система без интервенција у његове структуралне елементе. Будући да то подразумева активну улогу државе у свим фазама имплементације ових предлога (као и НВО сектора зависног од државе), они по себи представљају негацију самосталног и од централних власти независног ангажмана становништва у политичком животу заједнице. Научном литературом доминирају управо такви предлози. Видети нпр.: Јовановић Милан, „Облици непосредне демократије – народна иницијатива и референдум“, *Српска политичка мисао*, 2011, 34(4), 33–49; Кларк, Б. „Истраживање обима и интензитета непосредног учешћа грађана кроз референдуме, грађанске иницијативе и зборове грађана“, у: *Непосредно учешће грађана у управљању локалном заједницом - Проблеми, изазови и препоруке за унапређење процеса*. Београд: ОЕБС, 2011; Миливојевић Зоран, *Цивилно друштво Србије: Потиснуто током 1990-их – у потрази за легитимитетом, препознатљивом улогом и признатим утицајем током 2000-их*. Аргумент: Центар за развој непрофитног сектора, Београд, 2006; Мојсиловић Милош и други, *Непосредно учешће грађана у*

није реч, како се након ових уводних опсервација може закључити, о априорном одбацивању модерничке парадигме и система вредности,³⁾ већ о промишљању политичких феномена ван стереотипних представа о демократији, њеној неупитној вредности и друштвеној пожељности, нарочито о непосредној демократији као истинском остварењу идеала политичке, економске и сваке друге једнакости. Историјско искуство генезе различитих облика непосредне демократије – од Старе Грчке, Рима до савремених искустава још живих и функционалних облика непосредне демократије у Сједињеним Државама, Великој Британији и Швајцарској – обавезује нас на другачије интерпретације и разумевање ових појмова. Оно нам показује како се операционализација принципа једнакости у контексту заједничког одлучивања у малим заједницама, односила само на врло ограничени сегмент деловања и одлучивања ових заједница. У свим осталим сферама друштвеног живота, нарочито приватног, суверено је владао *антиегалитарни друштвени принцип и етос*. Даље, ови примери јасно предочавају у којим је облицима идеја једнакости спонтано операционализована ван наднадних (или претходних) идеолошких учитавања мотивисаних социјалним конструктивизмом и политичким утопизмом савремене левице.

Ако се о идеалу непосредне демократије уопште може говорити смислено и продуктивно – што значи изван магловите идеје једнакости као универзалног принципа којим треба да се руководе сви људски односи – онда се то може чинити само из оквира мисаоног окружења (конзервативног) које у *спонтано насталим* установама заједничког одлучивања тражи једино могући идеал и универзално прихватљив модел одлучивања. У том смислу, у предстојећем истраживању, прави се отклон од теоријских приступа – данас доминантних у разматрањима ове врсте – било да они почивају на високо уздигнутом русоовском идеалу грађанске децентрације, дискурсу о „општем добру“ и „идеалном грађанину“,

управљању локалном заједницом (проблеми, изазови и препоруке за унапређење процеса), Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2011; Пејић Ирена, „Облици непосредне демократије у уставној држави – уставни референдум у Србији“, *Правни живот*, број 14/2009, Удружење правника Србије, Београд, стр. 759–775; Вукелић Зорица, *Грађанско учешће на локалном нивоу - Анализа правног оквира и политике у Србији и другим европским земљама - Истраживање постојећег стања*, Стална конференција градова и општина, Београд, 2006.

- 3) Као изузетно сложен политички феномен, појам *модернизма* захтева нове и другачије интерпретације које превазиласе симплификовани политички жаргон, манихејско разумевање политичких феномена и редукционистичко схватање историјских епоха. Дакле, све оно што све заједно имплицира уобичајено политичко сврставање у табор „модерниста“ и „антимодерниста“.

било Дарендорфовом „тоталном грађанину“⁴⁾ или Хабермасовом комуникативном деловању⁵⁾. Од овако конципираног идеала веома је удаљено и непроцедуралистичко, вредносно набијено одређење демократије као система у коме „сви могу о свему да одлучују“⁶⁾ – крајњем идеалу постмарксистичке левице. Циљ нам је да у разумевању феномена непосредне демократије следимо другачију мисаону парадигму и да се држимо оних школа мишљења и аутора, попут Дејвида Хјума, Адама Смита, Алексиса де Токвила и Фридриха фон Хајека, које у спонтаним облицима друштвене сарадње траже компоненте једног политичког идеала достојног људског стремљења.

Таква размишљања ће неизоставно довести до преиспитивања позиција од којих се уобичајено полази у разматрању ових ствари. Да је о непосредној демократији могуће смислено и плодотворно говорити изван утопистичког хоризонта савремене постмарксистичке левице и њених езотеричних интелектуалних деривата, али и изван општеприхваћених социјалдемократских препорука за увођењем института непосредне демократије као подсистема постојеће репрезентативне демократије – теза је коју ће овај пројекат покушати да изложи и одбрани.

По схватању које ће се овде бранити, непосредна демократија је блиско повезана са идејом *самоуправе* и *децентрализованим* социјалним поретком. Највећи изазов за теоријску формулацију појма непосредне демократије до које ово истраживање треба да доведе може представљати диференцирање концепата самоуправе и спонтано насталог демократског одлучивања, проналажење њихових суштинских *сличности* (уколико их има) и *разлика* (уколико их има).

Проблем се најјасније уочава када се анализирају историјски случајеви директне демократије, када практично није могуће повући јасну линију између ова два појма. Уобичајено је да се захваљујући префиксу „демократско“ учитава додатни смисао који није обухваћен не толико звучним појмом „самоуправе“. Међутим, ако смо се одлучили на стратегију одбацивања тог додатка, одстрањивања, једном речју, идеолошке „надградње“ идеала самог, нисмо ли самим тим одбацили и идеал и идеју непосредне демократије? Уколико је, другим речима, непосредна демократија недостижан и

4) Dahrendorf Ralph, “Citizenship and Beyond: The Social Dynamics of an Idea”, *Social Research*, 41 (1974).

5) Habermas Jürgen, *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1, *Reason and the Rationalization of Society*, Boston Press, Boston 1984.

6) Бобио Норберто, *Будућност демократије – одбрана правила игре*, Београд, Филип Вишњић, 1990, стр. 32.

у начелу неостварив идеал, да ли је онда рационалније заменити га вредносно растеређенијим и далеко оперативнијим концептима самоуправе и децентрализације?

Други, такође важан, али индиректан циљ предложеног истраживања, биће одређивање кључне разлике између два различита и непомирљива схватања политике. Једног, отелотвореног у спонтано насталим моделима демократског одлучивања у оквиру децентрализованог друштвеног поретка, и другог, које се подудара са данас доминантним, репрезентативним моделом демократије у којој политичка моћ тече силазном путањом, од центра наниже. У питању није само теоријско, већ и историјско, па и диференцирање на нивоу базичног разумевања света. То је контраст између нама познатог света и света какав је некада постојао и о коме савременици имају врло мало знања. Посреди је, дакле, разабирање између остатака заборављене прошлости који су се током XX века још увек могли детектовати а који су некада представљали политичку саморазумљивост и садашњости која је не само диспаратна од такве саморазумљивости већ њој инхерентно супротстављена. То је време у коме су Европу представљале мале државе, доба у коме су Немачку сачињавале више од четири стотине самоуправних јединица, грофовија, округа... у коме су ингеренције и могућности деловања централне власти – уколико је постојала – биле далеко суженије од посвемашних могућности деловања савремене државе. И домаћи пример, пример сељачке „патријархалне демократије“ предустаничке Србије,⁷⁾ добра је илустрација тог „изумрлог доба“ од кога готово ништа није остало, и које је у потпуности жртвовано на олтару политичке централизације и превласти високе политике над друштвом.

Интересантно је приметити да је управо савременом добу коме хронично недостаје вредносна легитимација толико далек – не само историјски, већ пре свега мисаоно и доживљајно, тај некада живи и остварени политички идеал који је данас једва могуће мисаоно реконструисати.⁸⁾ Некада је појединац примарно био усмерен на деловање – осим у изузетним случајевима рата и ванредних

7) Чубриловић Васа, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Народна књига, Београд, 1982.

8) О том видљивом и опипљивом идеалу, писао је са пуно одушевљења Токвил реферирајући на демократију у Америци: „Замислите, драги пријатељу, ако можете, друштво сачињено од свих народа света – Енглеза, Француза, Немаца... Овде не постоји јавна власт, и искрено да вам кажем за њу нема ни потребе. Државе имају само неколико војника, зато што непријатеље немају па тако ни армије; не постоји опорезивање нити централна влада. Извршна власт, будући да је нема, није извор ни новца ни моћи.“ (Ligio Leonard P, “Alexis de Tocqueville (1805–1859)”, *Literature of Liberty*, Spring 1982, vol. 5, No. 1). Или, пак, један Гете који је у децентрализованој Немачкој деветнаестог века видео друштвени и политички узор највише врсте (Hoppe Hans-Hermann, „The Politics of Johann Wolfgang Goethe“, *The Wall Street Journal Europe*, December 30, 1999).

околности – у оквиру своје најуже средине, села, округа или града. О централној власти уколико је знао, знао је врло мало, јер га се она није много тицала – осим у годишњим обавезама прикупљања пореза. Захтев за изграђеним и „развијеним“ схватањем политике и самосвесним грађанином као *par excellence* „политичким бићем“ потпуно је страна политичком идеалу о коме говоримо (Како је ово светлосним годинама супротстављено управо русоовском схватању непосредне демократије!).⁹⁾

Ове, за данашњу политичку мудрост готово бласфемичне мисли и идеје покушаћемо даље да истражујемо и продубљујемо управо на основу понуђеног схватања непосредне демократије и њеног искуства у нас, схватања, које је, како смо видели, у унутрашњој повезаности са идејом самоуправе, идејом самониклости друштвених институција, као и идејом децентрализованог друштвеног поретка.

ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈСКОГ ТОКА: ОД ТРАДИЦИОНАЛНЕ ФОРМЕ ДИРЕКТНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ КА МОДЕРНОЈ СУПРЕМАЦИЈИ ПРЕДСТАВНИЧКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

И летимични преглед историјата демократије у Србији, под којим подразумевамо период од почетка борбе за независност од Отоманске империје до данашњег дана, указује на једну његову основну карактеристику. Реч је о јасно уочљивој тежњи ка усвајању и имплементацији концепта репрезентативне демократије и вертикалне дистрибуције моћи, подједнако као регулативних политичких идеала и аспирација политичких актера. Ове идеје потпуно су загосподариле модерним политичким развојем до крајности маргинализујући алтернативне форме демократске организације као и идеју (и праксу) хоризонталне дистрибуције моћи. Сагледавање ове тенденције нам може помоћи у расветљавању централног питања предстојећег пројекта и остваривања истраживачких циљева које смо поставили.

Нека историјска сведочанства упућују на закључак да је настанак и развој модерне Србије, њене представничке владе, успостављања народног суверенитета и поделе власти парадоксално водио нестанку чврсто укореваних облика традиционалне директне демократије који су постојали вековима *пре* „Рата за независност“ (1804–1813). Паралелно са живим развојем институција представ-

9) Помало патетичним тоном, својственим романтичарском сагледавању ствари, може се рећи да је то било „неполитичко“ доба у коме се слобода живела, за разлику од данашњег политичког доба у коме се о слободи махом говори.

ничке владе током целог XIX века и почетком XX века, ови модерни историјски токови донели су више бирократизације, више централизације и више вертикалне дистрибуције моћи него што је претходно доба познавало. Генерално говорећи, може се рећи да је успостављањем централне власти (модерне државе) и бирократског апарата током XIX века дошло до ерозије и нестанка оних „острваца слободе“ која су традиционално остајала ван домаћаја централних (отоманских) власти.

Сличне тенденције постоје и у другим, суседним земљама, и генерално у западном свету у том периоду. Изградња свести о националној идеји код свих европских народа била је неизоставно пропраћена и настанком нове, модерне и високо централизоване бирократске државе. Она је представљала окриље и заштитника новог принципа легитимације. Основа те нове легитимације била је идеја нације, или идеја националне државе. Либералне компоненте тог развоја, пре свега принцип грађанства и подела власти које су изборене у европским и трансатлантским револуцијама и преношене Наполеоновим освајањима, нису му биле супротстављене, оне су заправо биле са њим блиско повезане и чиниле једну природну симбиозу.¹⁰⁾ Идеја високо централизованог поретка је, на крају крајева, подразумевала и проширење „достигнутих“ цивилизацијских стандарда и на оне земље и регионе у којима они нису постојали. У питању је био општи ток укрупњавања ситнијих, аутономних области попут градова-држава, грофовија и других региона у веће целине којим је постепено овладавала централна власт, као и тенденција административне и правно-нормативне стандардизације која прати настанак националне државе. Перјаница и финална тачка развоја модерне државе, нарочито у континенталном делу Европе, било је стварање система посредничке демократије, и то кроз даље слабљење монархијских система.¹¹⁾ Последњи, завршни ударац у стари поредак, након чега је он коначно нестао, чинило је увођење општег права гласа, којим су европске државе и фактички изашле из феудалног доба.¹²⁾

И Србија XIX и XX века није много заостајала за овим трендовима. Континуиране смене диктатура (попут владавине краља Милана Обреновића на крају XIX века, краља Александра Кара-

10) Нешто касније, у ери масовног колективистичког заноса и идеологија комунизма, национализма и фашизма, ова симбиоза бива коначно раскинута остављајући данашњем времену да повезује искидане нити цивилизације.

11) Упоредити: Нопре Hans-Hermann, *Democracy – The God That Failed: The Economics, Politics of Monarchy, Democracy, and Natural Order*, Transaction Publishers, 2001.

12) Делимичан изузетак представљају неки европски региони и нарочито пример Швајцарске, али су чак и овде федералистичке снаге однеле превагу над конфедералистичком струјом.

Ђорђевића на почетку XX века, или комунистичког вође Јосипа Броза након Другог светског рата) и демократских фаза могу се разумети само као узредне етапе на полеђини главног тока историјског развоја ка све већој централизацији и вертикалној расподели моћи – што је све са собом донела нова идеја државе и нови систем власти.

Овај велики талас централизације и јачања државе који је и Србију захватио, није битно утицао само на структуру власти и административну организацију већ, што је важније, и на стварање другачијег односа у коме је појединац схватао улогу државе у свом животу, или у животу друштва генерално. Заправо, он је поставио основу за развој етатистичког друштвеног менталитета чија се изградња може пратити током целог XX века, подједнако током демократских и ауторитарних фаза кроз које је Србија пролазила. Модерни пандан некадашњем просечном становнику Београдског пашалука, кога је са централном влашћу повезивао само обавезан годишњи порез, док је о свим осталим питањима одлучивао у традиционалном систему „кнежина“, сада је постао „грађанин“. Тај нови друштвени субјект је у амбијенту прото-грађанске заједнице на сваком кораку сусретао продужену државну руку – од личне и обавезне државне идентификације, завођења у „регистар грађана“, вакцинисања, одузимања личног наоружања и увођења локалне полиције којој је морао стално подносити рачуне, до свих даљих административних и регулаторних активности које је нова држава постепено уводила. Тако су постављени темељи за постепено учвршћивање политичког менталитета који у органима државе, државним институцијама и држави сâмој види једино средство решавања и најлокалнијих проблема – свести која у држави види највишег арбитра, чија је „реч“ последња у свим друштвеним споровима и одлукама. Такав менталитет, константа је подједнако ауторитарних фаза кнежевине, златног доба српске демократије с краљем Петром I и Краљевине Србије, Краљевине СХС и Југославије. У социјалистичкој Југославији, нарочито у њеној стаљинистичкој фази она доживљава свој апогеј, укидањем класног (буржоаског) друштва и уништавањем слободног сељака национализацијом његове имовине. Од овог радикалног прекида са традицијом аутономије од централне власти, нарочито у руралним срединама, и либералном економијом која је представљала природну препреку централизму и политичком утицају, српско друштво се никада није опоравило. И у транзиционој Србији, као и осталим земљама сличне прошлости, сачуван је исти однос. Штавише, у последњим дешавањима он је додатно ојачан и учвршћен услед изостанка радикалнијег раскида са економским, институционалним и симболичким наслеђем социјализма.

Међутим, у овом песимистички представљеном крокију историје нестанка спонтаних форми друштвеног организовања и топљења аутономије групног и индивидуалног деловања, никако не треба видети ни романтичарски жал за прошлим временима нити модернистичку клетву о злехудој судбини једног народа који никако не успева да се отргне од свог „ропског менталитета“ и ауторитарних склоности. Нити је овде посреди изједначавање класичног ауторитаризма монархијског система (какав је постојао у свим балканским земљама тог доба) и тоталитарних раздобља и ауторитаризма Титовог доба. (Ово последње свакако је историјски преседан који се не може упоредити ни са чим у новијој историји.) Историјат о коме смо говорили епохалне је врсте и не тиче се само Србије, већ и далеко развијенијих земаља. Планирано истраживање ће стога тежити да помоћу историјске анализе илуструје битне промене у политичкој парадигми, схватању политике и разумевању односа појединач-власт на полеђини развоја од децентрализованог ка високо централизованом друштвеном поретку и институцијама.

Да би се некако описао овај нераван и делимично скоковит развој у коме су нестајали традиционални институти непосредне демократије и у коме се рађао „грађанин“ и „држава“ као нови политички субјекти, неопходно је извршити одређена рашчлањавања у оквиру овако схваћене историјске генезе. Истраживач који се нађе пред овим задатком може пасти у искушење да примени једноставан приступ и изврши дводелну поделу на предустанички период у коме су институције непосредне (патријархалне) демократије још увек биле живе, и постустанички период у коме се може пратити њихово понекад радикално а понекад постепено нестајање. Разлог томе је бесумње Први српски устанак који представља тачку-прекретницу или онај камен међаш који дели два потпуно различита света и историјска искуства. Ми смо се, ипак, одлучили за сложенији тип класификације. То смо учинили зато што сматрамо да се могу детектовати неке крупније фазе у овој промени које завређују да буду третиране као посебне целине у осликавању ерозије институција непосредне демократије и успостављања новог друштвеног модела и система вредности.

- а) Фаза пре Рата за независност (до 1804)
- б) Етапа националних револуција и деветнаестовековне борбе за ограничену владавину и поделу власти, што све кулминира државним ударом из 1903.
- в) Раздобље балканских ратова (1912–1913), Првог светског рата (1914–1918) и Краљевине Југославије (1918–1941)
- г) Период социјалистичке Југославије

д) Владавине Слободана Милошевића и период транзиције.

У раду свако раздобља биће детаљније елаборирано како би се јасно предочила његова основна обележја.

ПРАВНИ ОКВИР И ПРАКСА ДИРЕКТНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У СРБИЈИ ОД 1990. ДО ДАНАС

Директна демократија не може се апсолутно, или у свом изворном значењу, остварити у савременим друштвима. Ипак, овај доктринарни аксиом коригован је начелом по коме се примењују одређени начини непосредног учешћа грађана у вршењу власти у политичким системима. Србија, у том смислу, није изузетак. Због тога је наш посебан задатак у овом делу истраживања анализа различитих нормативних форми непосредне демократије, познатих под називом – облици полунепосредне демократије. Терминолошка дистинкција, у односу на уобичајени појам непосредне демократије, настаје отуда што се сматра да ови механизми конституишу посебну категорију, један комбиновани систем на средокраћу са репрезентативном демократијом.¹³⁾ Садржину поменутог система чине референдум и народна иницијатива, којима припада и – збор грађана уређен у јединицама локалне самоуправе.

Сврха истраживања није само у описивању правних облика на који се директно може изразити народна воља, њихове усаглашености са међународним стандардима и упоредноправном праксом (*de lege lata*), већ и евидентирање инсуфицијенција и конкретних решења за унапређивање правног оквира (*de lege ferenda*). Актуелност истраживања последица је и преиспитивања нормативног концепта непосредне демократије, с једне стране, чије оживљавање се предлаже и као рецепт за излазак из ћорсокака институционалне кризе у појединим земљама,¹⁴⁾ и с друге стране скептичних процена који сматрају да такав приступ урушава ионако посрнули модел репрезентативне демократије. У истраживању се разматрају и погодности које пружају технолошке иновације у смислу отвара-

13) „То је систем у којем сувереност врше изабрани представници грађана, али и сами грађани непосредно преко институција непосредног вршења суверености, тј. власти.“ (Марковић Ратко, *Уставно право, деветнаесто прегледано и поправљено издање*, Правни факултет Универзитета у Београд, Београд, 2014., 159; слично: Верготини де Ђовани, *Упоредно уставно право*, ЈП „Службени гласник“, 2015., стр. 397).

14) Недавно формирана левичарска влада у Грчкој у свом „Солунском програму“, у оквиру реформе политичког система, најављује и увођење нових институција директне демократије (видети четврти стуб програма „Трансформација политичког система како би се развијала демократија“).

ња нових путева за реконструкцију традиционалних образаца политичког изјашњавања грађана (електронски глас).

Подсећамо да смо већ претходно прецизирали дијахронијске координате, а овом приликом одређујемо синхронијске (просторне) међе истраживања. Обележја позитивноправног оквира непосредне демократије у Србији, упоредићемо са онима које постоје у упоредном праву, на нивоу централне и локалне власти, као и у раздобљу тзв. друге и треће Југославије. Наше истраживање темељи се на хипотезама да се евалуација нормативног модела директне демократије доводи у везу и са структурним променама у друштву, преиспитивању политичког система. Еволуција од „диктатуре пролетеријата“ до „либералне државе“ у Југославији (и Србији) допринела је и промени односа према институцијама непосредне демократије, од неповерења до све већег значаја и примене у пракси.

Под утицајем совјетског централизма одбачен је класичан представнички концепт демократије. У првим годинама након „револуције“, што је био еуфемизам за грађански рат од 1941. до 1945. године,¹⁵⁾ преовлада концепција о снажној централизованом власти оличеној у диктатури Комунистичке партије.¹⁶⁾ Референдум а затим и народна иницијатива занемарени су као класични механизми учешћа грађана у доношењу политичких одлука.¹⁷⁾ Идеолошки развод Југославије од Совјетског Савеза изазвао је далекосежне промене, конституисање особене доктрине утопистичког карактера. Уставни систем утемељен је на визији социјалистичког самоуправљања, што је донекле допринело да непосредна демократија поприми специфичне варијације и посебну улогу. Осим више простора у нормативним документима, у односу на претходни период, од педесетих па до краја шездесетих година прошлог века, рађа се и нови приступ тумачењу класичних форми непосредне демократије. У трећој и последњој фази развоја, од доношења Устава

15) О употреби еуфемизма видети: Б. Пекић, *Сабрана писма из туђине, друго издање*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2012, стр. 112.

16) Коста Чавошки Устав ФНРЈ из 1946. године назива „семантичким уставом“, јер сматра да је он био „димна завеса за укидање последњих остатака страначког плурализма и увођење ауторитарног политичког система...“ (Коста Чавошки, *Устав као средство агитације и пропаганде*, Институт за савремену историју, ЈП Службени гласник, Београд, 2011, стр.101).

17) Референдум, у то време, није популаран ни на Западу. Примера ради, није предвиђен у Великој Британији, Холандији, Норвешкој, Белгији. У Француској снажан отпор према овој институцији промењен је у време Де Гола у Петој француској републици, док је у источноевропским државама „уставна декларација“ јер не постоји пример да је био коришћен у пракси (опширније Јовичић Миодраг, „Референдум – покушај упоредно правног изучавања“, у: *Демократија и одговорност, Изабрани списи Миодрага Јовичића, књига 1*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2006, стр. 5, 8).

СФРЈ од 1974. године до распада Југославије, тврдило се да је делегатско-скупштински систем њен супститут¹⁸⁾, а да се у привреди (тзв. организацијама удруженог рада) могу користити различити механизми партиципације у одлучивању („лично изјашњавање“). Поједини облици непосредне демократије (народна иницијатива¹⁹⁾) нису уставно регулисани,²⁰⁾ а референдум се уобичајио у локалним заједницама, али на начин који оспорава његову демократску нарав („месни самодоприноси“ = принудни порез²¹⁾). Дакле, релевантне уставне одредбе, као и у већини других земаља совјетског блока, биле су прокламације са празним садржајем. Сиромашна пракса (*de facto*) била је у сагласју са више него скромним местом у уставноправном систему (*de iure*), а ово расположење према институцијама непосредне демократије није последица неповерења услед лоших искустава (као што је то, примера ради, под сенком манипулације референдумима под Наполеоном III настало у Трећој и Четвртој француској републици), већ ауторитарне природе једнопартијске владавине. У строго контролисаним режимима, народна изјашњавања преузимају изглед плебисцита и то углавном тада када се систем налази у невољи, и са намером да поврате пољуљани легитимитет властодржаца.

Тежња за реанимацијом непосредне демократије мотивисана је потребом да се пронађе ефикасан лек за кризу у југословенском друштву. Крајем 80-тих година, идеју пониклу из научних кругова да се референдум употреби као средство за политичке промене и реконструкцију југословенске заједнице није подржала политичка елита. Уместо тога, референдум је углавном служио као полуга за отцепљење од савезне државе у већини република, а сепаратизам легитимизовао вољом појединих народа.²²⁾ „Референдумску гро-

---

18) Јовичић Миодраг, Путеви и странпутице југословенске уставности“, *Избрани списи* књига 6 – *Србија на прелому векова*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2006, стр. 147.

19) Закон о референдуму („Службени гласник СР Србије, број 40/89) није уредио народну иницијативу. Видети и: Закон о референдуму и другим облицима одлучивања личним изјашњавањем („Службени гласник СР Србије, бр. 30/77 и 17/88)

20) Устав Федеративне Народне Републике Југославије од 1946. године познаје само референдум (члан 74. тачка 17).

21) Институција „самодоприноса“ уведена је 1946. у социјалистичкој Југославији. Током тог периода самодопринос није био израз слободне воље изражене на референдуму већ је по правилу био наметнут од стране локалних, републичких и федералних органа власти. Садашњи Закон о локалној самоуправи у члану 32. прописује да се самодопринос може расписати само *након* позитивне референдумске одлуке.

22) Референдум о независности одржан је у Словенији у децембру 1990. године, у Хрватској у мају 1991. године, а у Македонији у септембру исте године. У Босни и Херцеговини одржана су два референдума – најпре се српски народ изјаснио за остатак у Југославији у новембру 1991. године, да би три месеца доцније већинска воља Муслимана

зницу“ покренула је Србија, одржавши четири непосредна народна изјашњавања у последњој деценији двадесетог века (1990, два референдума одржана су 1992, а последњи референдум 1998. године).²³⁾ Првим њеним референдумом одлучено је да се најпре донесе устав, а да се затим одрже вишестраначки избори.

Устав Србије од 1990. године представља прекретницу или, што признају и његови тврдокорни критичари – заокрет, у развоју модерних српских правних институција и установа. Овај устав, за разлику од његових пандана у раздобљу социјалистичке уставности, напушта већину основних идеолошких принципа самоуправљања и враћа се традиционалном концепту представничке демократије.²⁴⁾ То је, пре свега, значило не само укидање делегатског система, већ и специфичних варијација директне демократије (у самоуправним заједницама). Институционална транзиција, што је било правило и у другим посткомунистичким земљама, у суштини се свела на подражавање уз одређена прилагођавања уставно-правних решења из западних демократија.²⁵⁾ Тако су под утицајем либералне традиције уставности, репрезентативна демократија и

и Хрвата била у корист стварања независне државе. Грађани Црне Горе одлучили су на референдуму да живе у заједничкој држави са Србијом у Савезној Републици Југославији на референдуму одржаним 29. фебруара и 1. марта 1992. године.

- 23) У новинским, па и стручним текстовима, наилазимо на нетачне податке по коме су се први референдуми догодили још 1989. године. Они се односе на два догађаја, доношење уставних амандмана и председничке изборе. Наиме, 12. новембра 1989. године одржани су одржани последњи једнопартијски избори за три већа Скупштине Социјалистичке Републике Србије и избори за председника Председништва Србије (видети: Републички завод за статистику, *Избори 1989*, Републички завод за статистику СР Србије, Београд, 1990). С обзиром на то да није имао озбиљне противкандидате и да је освојио више од 80% гласова на овим изборима, у јавности се сматрало да је Слободан Милошевић плебисцитарно постао председник Србије, што је доцније приказано као референдумско изјашњавање. С друге стране, чак и у појединим факултетским уџбеницима помиње се да су уставни амандмани (IX–XLIX) на Устав СР Србије усвојени референдумом 28. марта 1989. године, мада су усвојени у складу са ревизионим поступком.
- 24) Устав из 1990. не одриче се у потпуности правног и економског наслеђа социјализма. Друштвена својина, институт непознат у економском искуству капиталистичких земаља, опстала је с намером и да сачува старо у новом, тј. да се задржи контрола над привредом и избегне приватизацију уз неопходан уступак „данку времена“, тј. увођењу вишепартизма. На тај начин, изостала је „катакксија“ – тржишни поредак, без кога и нема слободног друштва и стварног плурализма (упоредити: Хајек А. Фридрих, *Право, законодавство и слобода*, „Службени лист СРЈ, Цид, Подгорица, 2003, стр. 233).
- 25) Иван Крастев, сматра да је „реторика победила стварност“ и да се сматрало да се многи проблеми могу решити променом устава и слободним изборима. Он луцидно закључује да је представа о вредности западних демократија у посткомунистичким друштвима идеализована, и да у „[...] имагинацији централноевропских револуција из 1989. године, демократизација није имала везе с представничким системом колико са имитирањем институција и политичких пракси Запада.“ (Крастев Иван, *С вером у неповећење – Може ли демократија да опстане када не верујемо својим лидерима*, Клио, Београд, 2013, стр. 51).

класични институти директне демократије – референдум и народна иницијатива заузели видно место у новом Уставу.

Устав од 2006. године, по узору на свог претходника, одређује референдум и народну иницијативу као начине за остваривање суверености.²⁶⁾ Статус уставних категорија, подразумева и то да референдум и народна иницијатива представљају темељна политичка права и уживају највиши степен правне заштите. На локалном нивоу, грађани учествују у власти и преко још једног облика непосредне демократије – збора грађана. Правни оквир директне демократије, осим уставних решења чине Закон о референдуму и народној иницијативи („матични закон“),²⁷⁾ други закони као и подзаконски прописи. У језгровитој расправи која следи скицираћемо основна позитивноправна решења и указаћемо на поједина искуства у вези са остваривањем непосредне демократије у Србији.

Референдум, према територији на којој се расписује, може бити републички, покрајински и у јединицама локалне самоуправе. Републички референдум расписује Народна скупштина,²⁸⁾ покрајински референдум – скупштина Аутономне покрајине,²⁹⁾ а општински референдум – скупштина општине (јединице локалне самоуправе).³⁰⁾ Републички референдум се расписује у три групе случајева: за доношење и промену Устава (уставотворни референдум), ако се одлучује о питањима из надлежности Народне скупштине и референдум о промени територијалног уређења. Уставотворни референдум обавезан је за потврђивање акта о промени устава који је претходно усвојен у Народној скупштини (конститутивни референдум). С обзиром на то да ревизија устава може бити делимична у односу на садржину устава, референдум може имати и факултативан карактер ако се мењају одређени делови Устава.³¹⁾ Такође, републички референдум није дозвољен у свим питањима за које је надлежна Народна скупштина (члан 108. став 2. Устава).

Последњи републички референдум одржан је о новом Уставу 2006. године. Као и они претходни, одржан је у ванредним политичким околностима и под изговором да је одлука народа суд-

26) Упоредити члан 2. Устава РС од 1990. и члан 2. став 1. Устава РС од 2006. године.

27) Закон о референдуму и народној иницијативи, „Службени гласник РС“, број 48/94 и 11/98.

28) Члан 99. став 1. тачка 3. Устава РС.

29) Чланови 5, 25, 31, 38, и 42. Статута АП Војводине, „Службени лист АП Војводине“, број 20/14.

30) Члан 191. став 2. Устава РС и чл. 16, 32, 67–68. и 70 Закона о локалној самоуправи, „Службени гласник РС“, бр. 129/07 и 83/14 – др. закон.

31) Ако се, *exempli causa*, односе на економско уређење, надлежност Републике, Уставни суд, одредбе о територијалном уређењу, уставност и законитост (члан 203. ст. 6–7).

боносна за одбрану територијалног интегритета и суверенитета. Резултати овог референдума, односно атмосфера у којој је обављено гласање и вођена референдумска кампања компромитовале су не само демократски потенцијал референдума, већ и друге облике непосредне демократије.

Богатије искуство у вези са одржавањем референдума постоји на локалном нивоу, али не оспорава закључак наведен у претходном пасусу.³²⁾ Проблеми, дакле, нису везани само за област нормативног регулисања овог института, већ и за домаћу праксу. Поред тога што је матични закон неусаглашен са Уставом, очигледно је и застарео утолико што није у складу са међународним стандардима.³³⁾

За разлику од петиције (члан 56. Устава), народном иницијативом се предлаже доношење или измена правног прописа или начин решавања политичког питања. Према предмету, разликујемо три врсте народне иницијативе: уставотворну, законодавну и референдумску народну иницијативу.³⁴⁾ Првом се предлаже промена устава, другом – доношење, измена или допуна закона, а последњом – грађани износе предлог Народној скупштини да распише референдум из своје надлежности. Устав утврђује и број потребних потписа неопходан за пуноважност народне иницијативе. Матични закон је мање конкретан, па разликује предлог за измену или доношење одговарајућег акта и иницијативу за решавање неког другог питања (члан 32. Закона о референдуму и народној иницијативи).

Народна скупштина није у обавези да расправља о народној иницијативи, односно да садржину предлога обавезно уврсти у парламентарни дневни ред или стави на гласање (тзв. модел директне народне иницијативе), па се то сматра крупним недостатком овог института. Народна скупштина једноставно може да „сахрани“ народну иницијативу, без њеног разматрања у надлежном одбору. С друге стране, сужене су могућности да грађани самоиницијативно реализују народну иницијативу. Због кратког рока за прикупљање потписа (седам дана од дана који је у МУП-у означен као датум за почетак прикупљања потписа) народне иницијативе се ретко упућују Парламенту, а када се то деси онда су подносиоци политичке странке јер располажу техничким претпоставкама

---

32) Према једном истраживању, у раздобљу од 2002. до 2010. године одржавала су се у просеку 42 референдума у јединицама локалне самоуправе, од којих се већина (око 90%) односила на месни самодопринос (Мојсиловић и други, нав. дело, стр. 48).

33) Примера ради, Парламентарна скупштина Савета Европе препоручује да директна демократија има већу улогу у државама чланицама (видети Резолуцију број 1547(2007)).

34) Члан 107. став 1, чл. 108 и чл. 203. став 1. Устава.

(новац и организациона инфраструктура).³⁵⁾ Иако је јасно да је без подршке у парламенту њихова иницијатива осуђена на неуспех, политичке странке прибегавају овом средству како би скренули пажњу јавности на одређене теме помоћу и мобилисали своје гласачко тело.³⁶⁾ Изузетак од овог правила јесте кампања неколико удружења за промену Закона о финансијској подршци породица са децом 2014. године, али ова акција није имала форму званичне народне иницијативе.³⁷⁾

У јединицама локалне самоуправе, уместо израза народна иницијатива користи се назив – *грађанска иницијатива*. Разлика између два института није само семантичке, већ и правне природе – док Народна скупштина није обавезна да разматра и одлучује о предлогу садржаним у народној иницијативи, скупштина јединице локалне самоуправе мора да се изјасни о грађанској иницијативи у одређеном року, што је приближава „правој (директној) народној иницијативи“.³⁸⁾ Ова друга врста иницијатива се чешће покреће, али ипак недовољно у односу на очекивања, па то може бити и један од показатеља одсуства грађанског активизма и друштвене солидарности, и потребе да се грађани упуте у предности оваквог начина комуницирања са локалном влашћу.

Закон о локалној самоуправи (члан 68) разликује иницијативу којом се предлаже промена статута или доношење других аката и иницијативу о расписивању референдума. Овај закон је прописао и доњи цензус за број потписа грађана (члан 70), док је детаљније одређивање овог услова и процедуре поверио јединицама локалне самоуправе.³⁹⁾ Предлагачи грађанске иницијативе нису само грађани, већ то могу бити и други субјекти (углавном то и јесу месне заједнице). Посебни услови за подношење иницијативе за оснивање, укидање и промену територије јединице локалне самоуправе

---

35) Последњи забележени пример јесте иницијатива Српске радикалне странке, ванпарламентарне партије, која је поднела Народној скупштини 30.000 потписа за смену председника Републике Србије крајем јануара 2015. године (видети: „Радикали предали потписе за смену Николића“, http://www.danas.rs/danasrs/politika/radikali_predali_potpise_za_smenu_nikolica.56.html?news_id=296265 посећено 29. јануара 2015. године.

36) Познати су примери иницијативе за смањење броја посланика (Српска напредна странка, 2011) или промене сета закона која је предлагала једна од странака владајуће коалиције (Г17 плус, 2011).

37) Поред народне иницијативе постоји и обична иницијатива. Обичну иницијативу може поднети сваки грађанин, удружење, организација или државни орган другом државном органу. За њено подношење потребно је испунити минималне услове, као што је попуњавање одређеног обрасца.

38) О предлогу који је садржан у грађанској иницијативи, скупштина је дужна да одржи расправу и да достави образложен одговор грађанима у року од 60 дана од дана добијања предлога (члан 68. став 2. Закона о локалној самоуправи).

39) Чланови чл. 8 и 12. Закона о локалној самоуправи.

предвиђени су и Законом о територијалној организацији Републике Србије (члан 12).

Збор грађана регулисан је посебним чланом Закона о локалној самоуправи (члан 69), али то није нова институција у нашем правном систему јер је постојала и након Другог светског рата. На збору грађана, који се организује на делу територије јединице локалне самоуправе, расправља се о питањима из надлежности јединице локалне самоуправе и усвајају захтеви и предлози који се достављају локалним органима власти и локалним службама. Обавеза је ових органа, пре свега скупштине, да размотри захтеве и да о томе обавесте грађане у року од 60 дана од одржавања збора. Збор грађана, иако значајан канал за развијање демократије са низом предности за унапређивање квалитета живота грађана, није заживео у пракси што закључујемо и на основу информација о начину његовог коришћења у пракси.⁴⁰⁾

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У Републици Србији уређена су два основна облика непосредне демократије (референдум и народна иницијатива). У јединицама локалне самоуправе, осим референдума а за разлику од републичког нивоа, постоји варијанта директне народне иницијативе (грађанска иницијатива) и збор грађана. Матични, системски закон о референдуму и народној иницијативи превазиђен је и неусклађен са Уставом,⁴¹⁾ и другим прописима. Поред тога што садржи непрецизне и рестриктивне одредбе, постоје и правне празнине које треба попунити. Разлог очуваности овог акта, што је иначе неубичајено за веома нестабилан нормативни амбијент у Србији, сведочи о незаинтересованости владајућих елита за реформисањем политичких институција. Најозбиљнији покушај доношења новог закона о референдуму и народној иницијативи пропао је након избора одржаних 2012. године, јер нова влада није наставила посао на доношењу овог акта.⁴²⁾ У другим прописима, такође наилазимо на

40) Тек у готово свакој шестој јединици локалне самоуправе грађани су користили право на збор (у 35 јединица локалне самоуправе у раздобљу од 2002. до 2010. године. У четири општине одржано је око 80 одсто укупног броја зборова (Мојсиловић и други, нав. дело, стр. 42).

41) Подсећамо да је протекао општи рок за усаглашавање правним прописима са Уставом крајем 2008. године (видети члан 15. Уставног закона за спровођење Устава Републике Србије).

42) Нацрт закона о изменама и допунама Закона о локалној самоуправи (члан 18) сачињен је у Министарству регионалног развоја и локалне самоуправе (<http://www.mrrls.gov.rs/node/444>, посећено, 18. јула 2014) и одобрен је од Венецијанске комисије (Европска комисија за демократију путем права (Draft Opinion on the Draft Law on Referendum

ограничења прокламованих права. Статистички показатељи указују на недовољну заступљеност наведених облика непосредне демократије у пракси. Друга одлика јесте и несразмерна дистрибуција, њихово коришћење само у једном броју јединица локалне самоуправе⁴³⁾ У организовању зборова и грађанских иницијатива носећу улогу имају месне заједнице, док удружења грађана и невладине организације мање су заинтересовани. Напоследку, прелиминарне анализе нас упућују на то да директна демократија нема већи стварни значај и улогу у политичком животу. На одређене узроке оваквог стања (неадекватан нормативни оквир) већ смо указали, а поред тога испитаћемо и повратни утицај различитих демократских процеса (као што је право на самоорганизовање, грађански активизам и политичку партиципацију).

*

Овај прелиминарни пресек најновијег стања развоја институција непосредне демократије у Србији намеће закључак о слабљењу и нестанку иначе врло оскудних пракси и института непосредне демократије – како у правно-нормативном смислу, тако и фактички, у животу друштва на локалном, регионалном и националном нивоу. Ниска партиципација грађана у решавању животних проблема у оквиру постојећег институционалног амбијента говори у прилог тези о стално растућој зависности становништва од одлука виших органа власти. Стиче се утисак да се укорењило веома снажно очекивање грађана да и најлокалније проблеме једне заједнице треба да реши нека од њих удаљена, виша инстанца – било да је реч о власти на локалу, региону или државном нивоу. Очи грађана, тако, бивају упрте у „оне горе“ од који се очекује да доносе одлуке и решавају текуће проблеме. Локални органи власти са своје стране такође упућују поглед на више органе власти без којих се не усуђују да самостално доносе одлуке. У таквом амбијенту вертикалне дистрибуције моћи и високе централизације нема места за истинску самоуправу како становништва на локалу тако и грађана уопште.

Као што је већ наговештено, историјат непосредне демократије у Србији послужиће као илустрација једног општијег тренда уочљивог и у развијенијим демократијама. Историјско искуство ерозије облика непосредне демократије у Србији представља само драстичнији пример доминације идеја централизма и вертикалне

and Civil Initiative of Serbia, CDL-EL(2010)007-e, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-EL\(2010\)007-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-EL(2010)007-e) (посећено 18. јула 2014. године).

43) Мојсиловић и други, нав. дело, стр. 51.

расподеле моћи као основних политичких вредности савременог друштва.⁴⁴⁾ Помоћу историјске и правно-нормативне анализе овог процеса отвара се шири простор за теоријске увиде у карактер и вредносни педигре савременог друштва.⁴⁵⁾ На такав начин стварају се претпоставке за промишљање другачије политичке парадигме у којој идеје спонтаног друштвеног поретка и народне самоуправе, идеје децентрализације, слабе централне власти и јаког „локала“ играју истакнуту улогу.

ЛИТЕРАТУРА

- Бобио Норберто, *Будућност демократије – одбрана правила игре*, Београд, Филип Вишњић, 1990.
- Верготини де Ђовани, *Упоредно уставно право*, ЈП „Службени гласник“, 2015.
- Вукелић Зорица, *Грађанско учешиће на локалном нивоу - Анализа правног оквира и политике у Србији и другим европским земљама - Истраживање постојећег стања*, Стална конференција градова и општина, Београд, 2006.
- Dahrendorf Ralph, “Citizenship and Beyond: The Social Dynamics of an Idea”, *Social Research*, 41 (1974).
- Јовановић Милан, „Облици непосредне демократије – народна иницијатива и референдум“, *Српска политичка мисао*, 2011, 34(4), 33-49.
- Јовичић Миодраг, „Референдум – покушај упоредно правног изучавања“, у: *Демократија и одговорност, Изабрани списи Миодрага Јовичића, књига 1*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2006.
- Јовичић Миодраг, *Путеви и странпутице југословенске уставности“*, *Изабрани списи* књига 6 – *Србија на прелому векова*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2006.
- Клечар, Б. „Истраживање обима и интензитета непосредног учешћа грађана кроз референдуме, грађанске иницијативе и зборове грађана“, у: *Непосредно учешиће грађана у управљању локалном заједницом - Проблеми, изазови и препоруке за унапређење процеса*. Београд: ОЕБС, 2011.
- Крастев Иван, *С вером у неповећење – Може ли демократија да опстане када не верујемо својим лидерима*, Клио, Београд, 2013.
- Liggio Leonard P, *Alexis de Tocqueville (1805–1859), Literature of Liberty*, Spring 1982, vol. 5, No. 1.

44) За разлику од развијених западних демократија Србија, због специфичности свог историјског развоја, није успела да у довољној мери развије плуралистичко друштво и политички систем којим би се ублажиле негативне тенденције инхерентне савременој представничкој демократији. Овде се пре свега мисли на институције владавине права, слободне и отворене привреде засноване на приватном власништву, као и политичке слободе. Ове институције представљају природну противтежу сваком ауторитаризму.

45) Предложено истраживање стога није усмерено на изналагање практичних препорука за имплементацију одређених елемената непосредне демократије у оквиру постојећег система посредничке демократије.

- Марковић Ратко, *Уставно право, деветнаесто прегледано и поправљено издање*, Правни факултет Универзитета у Београд, Београд, 2014.
- Миливојевић Зоран, *Грађанско друштво Србије: Потиснуто током 1990-их – у потрази за легитимитетом, препознатљивом улогом и признатим утицајем током 2000-их*. Аргумент: Центар за развој непрофитног сектора, Београд, 2006.
- Мојсиловић Милош и други, *Непосредно учешиће грађана у управљању локалном заједницом (проблеми, изазови и препоруке за унапређење процеса)*, Мисија ОЕБС у Србији, Београд, 2011.
- Пејић Ирена, „Облици непосредне демократије у уставној држави – уставни референдум у Србији“, *Правни живот*, број 14/2009, Удружење правника Србије, Београд, стр. 759–775.
- Recommendation 1704 (2005)*, Referendums: towards good practices in Europe, available at <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/t05/EREC1704.htm> (last accessed on July 18, 2014).
- Council of Europe, Parliamentary Assemble, *Resolution 1547(2007) State of human rights and democracy in Europe*, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/t07/ERES1547.htm>, посећено 27. јануара 2015. године.
- Habermas Jürgen, *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1, *Reason and the Rationalization of Society*, Boston Press, Boston 1984.
- Хајек А. Фридрих, *Право, законодавство и слобода*, „Службени лист СРЈ, Цид, Подгорица, 2003.
- Норпе Hans-Hermann, *Democracy – The God That Failed: The Economics, Politics of Monarchy, Democracy, and Natural Order*, Transaction Publishers, 2001.
- Норпе Hans-Hermann, „The Politics of Johann Wolfgang Goethe“, *The Wall Street Journal Europe*, December 30, 1999.
- Коста Чавошки, *Устав као средство агитације и пропаганде*, Институт за савремену историју, ЈП Службени гласник, Београд, 2011.
- Чубриловић Васа, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Народна књига, Београд, 1982.
- Прописи
- Закон о локалној самоуправи, „Службени гласник РС“, број 129/07.
- Закон о поступку претходног изјашњавања грађана на републичком референдуму о државним симболима, „Службени гласник РС“, број 66/91.
- Закон о референдуму, „Службени гласник СРС“, број 40/89.
- Закон о референдуму и народној иницијативи, „Службени гласник РС“, бр. 48/94 и 11/98.
- Закон о територијалној организацији Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 129/07.
- Нацрт закона о изменама и допунама Закона о локалној самоуправи (члан 18), Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе, Београд, 2014, <http://www.mrrls.gov.rs/node/444> (посећено 18. јула 2014. године).
- Нацрт закона о референдуму и народној иницијативи (четврти нацрт од 6. априла 2010. године), Министарство за људска и мањинска права, државну управу и локалну самоуправу, Београд, 2010.

Статут Аутономне покрајине Војводине, „Службени лист АП Војводине”, број 20/14.

Устав Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 1/90.

Устав Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 98/06.

Aleksandar Novakovic, Miodrag Radojevic

DIRECT DEMOCRACY IN SERBIA

Basic Guidelines and Methodological Considerations of the Research Project: “Experiences and Perspectives of Direct Democracy in Serbia”

Resume

This paper presents an introduction to the authors’ upcoming research project based on investigation of institutions of direct democracy in Serbia. The first part of the research project is centered around theoretical definition of the concept of direct democracy. The second part will emphasize the historical aspect of the experience of institutions of direct democracy of more than two centuries of modern Serbian development. The third part will be focused on the latest period – the transitional experience of implementation of existing direct democratic institutions. Here, particular attention will be devoted to normative and legal analyses of the issue. In the fourth and final part of the study, the intention is to indicate causes of a very low citizen participation at all levels and spheres of social life. In this way a basis for reflection on different forms and directions of social organization will be outlined: departing from deeply entrenched political paradigm of modern world with its centralized system and top-down linear transfer of power and decision-making towards highly decentralized and dispersive down-to-the-top model of citizens participation and decision-making in political life.

Keywords: direct democracy, representative democracy, centralization, horizontal and vertical distribution of power, self-government, referendum, popular initiative.

---

* Овај рад је примљен 12. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

СРБИЈА И ПОЛИТИЧКИ ПРОЦЕСИ И МОДЕЛИ

УДК 321.2(497.11)“20“

Српска политичка мисао
број 1/2015.
год. 22. vol. 47.
стр. 93-108.

Прегледни
рад

Дејан Бурсаћ

Институт за политичке студије, Београд

ВЕТО ИГРАЧИ У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ*

Сажетак

Настојање аутора је да утврди који вето играчи се могу јавити током процеса доношења одлука, пре свега законодавног процеса, у Републици Србији. У складу с тим, аутор истражује констелацију вето играча у актуелној институционалној и партијској поставци, која је значајно измењена након избора у марту 2014. године. Број вето играча, њихове унутрашње карактеристике и међусобни односи утврђују се на основу приступа Џорџа Цебелиса, америчког политиколога, који је теорију вето играча увео у главни ток политичких наука. Цебелис истражује утицај вето играча на легислативни статус кво, односно на стабилност политика, што је независна варијабла која може бити веома занимљива у контексту транзиционих држава, у којима су промене закона често неопходне

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

– како због унутрашњих захтева друштва, тако и због међународно прихваћених обавеза.

Кључне речи: вето играчи, законодавни процес, Џорџ Цебелис, политички систем Србије, Влада, Народна скупштина, председник Републике, стабилност

УВОД

Вето се у политичким наукама првобитно појавио као појам који означава формалну акцију усмерену на једнострано заустављање или блокирање неке одлуке. Најпознатији пример долази из области међународних односа, у смислу права вета које поседују сталне чланице Савета безбедности УН. У контексту компаративних политичких система, појам превасходно сусрећемо као председнички вето, прерогатив шефа државе да, у појединим политичким системима, блокира (или одложи) усвајање одређеног законског акта. Право вета ономе ко га поседује даје могућност да неке одлуке спречи – али не и да усваја одлуке или да им мења суштину. У контексту нашег рада, схватање вета је мање формално, те се вето играчем сматра било који актер чији пристанак је неопходан за доношење или измену неке политике.¹⁾

Концепт вето играча добија на значају крајем 20. века, са радовима Џорџа Цебелиса (енг. *George Tsebelis*). Цебелис је фокус истраживања политиколога померио на специфичне вето играче као независну варијаблу; док је као зависну варијаблу поставио стабилност политика, односно стабилност режима (уместо дотадашњих концепата попут консолидације демократије или добре владавине).²⁾ Прецизније, независна варијабла у Цебелисовој теорији је превасходно капацитет за промену политика, из које се изводи стабилност политика (енг. *policy stability*).

Теорија вето играча своје парадигматско утемељење налази у теорији игара, а Цебелис кроз њу објашњава исходе различитих политичких система, са фокусом на исходе у законодавном поступку. Он је применио свој приступ на различите аспекте политичког живота, анализирајући исходе у разним областима, од структура буџета до процеса доношења одлука у ЕУ.³⁾ Од тада, низ аутора је

1) George Tsebelis, „Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism“, *British Journal of Political Science*, Vol. 25, No. 3, Cambridge University Press, 1995, p. 301.

2) Robert Elgie, „From Linz to Tsebelis: three ways of presidential/parliamentary studies?“, *Democratization*, 12:1, Routledge, 2005, p. 107.

3) Исто, p. 116.

прихватио овај приступ, покушавајући да објасни исходе у више сфера: попут економских исхода у државама у развоју или успеха транзиције у источној Европи.⁴⁾ Применљивост на низ политичких система, без обзира на институционални или историјски контекст, условило је популарност ове теорије. Ипак, циљ овог рада није да анализира конкретне исходе политика унутар српског система, већ да идентификује констелацију вето играча који учествују у процесу доношења одлука. У ту сврху, прво ћемо размотрити теорију о вето играчима, а затим ћемо се посветити идентификацији институционалних, партијских и осталих вето играча у Србији, те расправи о њиховом броју, особеностима и међусобном односу. На крају, даћемо суд о тренутној констелацији вето играча у политичком систему Србије, као и о импликацијама које они имају на стабилност политика и политички живот уопште.

ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТ ВЕТО ИГРАЧА

Вето играч је политички актер који има могућност да спречи доношење одлука, односно, у Цебелисовој дефиницији, да спречи промену статуса кво. Вето играч је тако онај ко може да блокира усвајање неке политике.⁵⁾

Цебелис образлаже да је, да би се промениле политике, потребан пристанак одређеног броја индивидуалних или колективних актера. Број, конфигурација и међусобни односи тих актера се разликују од државе до државе. Играчи могу бити институције, индивидуалци, партије, групе и слично. Цебелис је посебно идентификовао две засебне врсте вето играча: институционалне (формално одређени уставом једне земље) и партијске (произилазе из специфичности политичког живота – а односе се на констелацију снага у парламенту, те стога зависе од партијског и пре свега изборног система). Сваки политички систем садржи одређени број вето играча и специфичну конфигурацију – унутрашње особености сваког од њих и њихове међусобне идеолошке разлике, које условљавају политичке исходе у покушају промене статуса кво.

Концепт статуса кво у области политика је један од кључних појмова Цебелисовог приступа. Улога вето играча мери се према

4) За више видети: Mark Hallerberg, „Empirical Applications of Veto Player Analysis and Institutional Effectiveness“, *Reform Processes and Policy Change: Veto Players and Decision-Making in Modern Democracies* (eds. Th. Koenig, G. Tsebelis, M. Debus), Springer, 2011, pp. 21-42.

5) Дефиниције, класификације и карактеристике вето играча у овом поглављу су наведене на основу: George Tsebelis, „Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism“, *British Journal of Political Science*, Vol. 25, No. 3, Cambridge University Press, 1995, pp. 289-325.

капацитету различитих политичких система да произведу законодавну промену, односно према могућности актера да учествују у тој промени. Конфигурација вето играча у свакој земљи утиче на исходе политика, те генерише већи или мањи ниво политичке стабилности.⁶⁾ Ниво стабилности је директно повезан са статусом кво, те је директно пропорционалан броју вето играча: што више вето играча, већа је шанса да ће неко блокирати одлуке, те је мања могућност промене политика – што резултира вишим нивоом политичке стабилности. Цебелис аргументује да је у политичким системима са много вето играча доношење значајних системских закона веома тешко.

Поред броја вето играча, још два фактора утичу на исход легислативног процеса. Први је конгруенција, односно подударност играча. Под тим се подразумева разлика у идеолошким и програмским ставовима између политичких актера. Што је ова дистанца већа, то је могућност консензуса међу актерима мања, те се смањује потенцијал за промену политике, тј. повећава се стабилност система. Други фактор је интерна кохезија појединачних играча, односно величина језгра (енг. *folk*, жуманце). Што је интерно језгро мање, то унутар играча постоји већа кохезија. Највећу кохезију поседују индивидуални вето играчи. Ствар је нешто компликованија када се ради о партијским вето играчима, тј. о политичким странкама. Однос унутрашње кохезије и стабилности је комплексан. Иако Цебелис првобитно сматра да већа кохезивност смањује могућност промене политика, односно доприноси већој стабилности, он накнадно објашњава да је то случај са вето играчима у којима се одлуке доносе простом већином; док тамо где је за одлуке неопходна квалификована већина или консензус, стабилност опада са већом кохезијом.⁷⁾

Ова три фактора (број, дистанца и кохезија) заједно чине констелацију вето играча коју поседује сваки политички систем. Тако постављена, теорија нам омогућава предвиђања на тему стабилности одређеног режима или владе. Као што смо нагласили, циљ рада није да утврђује исходе политика (за то би била неопходна студија случаја на одређену тему). Наш циљ је да утврдимо који су то институционални и партијски играчи у политичком животу Србије и

6) Политичка стабилност се, у контексту овог рада, односи на *policy stability*, а не на *political stability* – дакле на стабилност конкретних политика, а не политичког система у целини (мада може да има и такве последице).

7) За расправу о односу кохезије вето играча и стабилности, видети: Christoph Oberst, *Bringing Cohesion In*, paper presented at the 5th ECPR Graduate Student Conference, University of Innsbruck, 3-5 July 2014, доступно на: <http://www.ecpr.eu/Events/PaperDetails.aspx?PaperID=17299&EventID=13>, последњи пут приступљено 20. 08. 2014.

које су њихове карактеристике, које чине констелацију вето играча у законодавном процесу у Србији.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ВЕТО ИГРАЧИ

Према Уставу из 2006. године, право предлагања закона имају народни посланици, Влада, скупштина аутономне покрајине или 30 хиљада бирача.⁸⁾ Међутим, за контекст вето играча, право предлагања није релевантно – битније је ко има моћ да блокира доношење одлука. Институционалним актерима у том смислу сматрамо Народну скупштину (односно, парламентарну већину) и председника Републике.

Влада, као највећи предлагач закона, што је уобичајено у парламентарном систему, јесте актер у легислативном процесу, али ми управо у овом контексту можемо изједначити владу и парламентарну већину као једног актера, односно посматрати их као једног вето играча – будући да у парламентарном систему влада и скупштинска већина долазе из истих политичких партија, најчешће коалиција, те да управо та већина бира владу. И Цебелис сматра да су институционални вето играчи често подударни, те да легислативни исходи у том смислу више зависе од партијских вето играча.⁹⁾ Ванредно, законе у парламенту може да изгласа и већина која не чини владу, али то је питање за следеће поглавље, које ће се бавити партијским актерима. Уосталом, због специфичних последица које такви случајеви могу имати у парламентарном систему, то се не дешава често.

Председник Републике је случај који вреди посебно размотрити. Председник, по Уставу,¹⁰⁾ има право суспензивног вета – право да одбије да прогласи закон. Међутим, питање је да ли га то чини вето играчем, будући да је овај вето ипак могуће заобићи, односно прегласати у парламенту? Да би ово утврдили, морамо се упустити у расправу о карактеру институције председника, односно о природи политичког система у Србији уопште.

Да ли политички систем у Србији можемо сматрати полу-председничким? Уопштене дефиниције сматрају семипрезидентјализмом сваки политички систем који има непосредно изабраног

8) Чл. 107. Устава Републике Србије, Службени гласник РС, Београд, бр. 98/06.

9) George Tsebelis, „Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism“, *British Journal of Political Science*, Vol. 25, No. 3, Cambridge University Press, 1995, pp. 308-311.

10) Чл. 113. Устава Републике Србије, Службени гласник РС, Београд, бр. 98/06.

председника. Ствари се компликују уколико применимо неку од стриктнијих дефиниција. Диверже узима у обзир обавезно присуство три елемента у уставу неке земље, како би потврдили да се ради о полупредседничком систему: непосредни избори за шефа државе, значајна уставна овлашћења председника, и паралелно постојање парламентарно изабраног шефа владе који такође поседује значајне извршне моћи.¹¹⁾ Шта, у контексту вето играча, значи синтагма „значајна овлашћења“ (енг. *quite considerable powers*)? Немају сви непосредно изабрани председници могућност ветирања одлука, а онда када имају, њихов вето се готово увек може заобићи, односно надгласати у законодавном телу.¹²⁾

Председник у Србији јесте непосредно изабран, паралелно са њим постоји председник Владе као шеф егzekутиве, а председник такође поседује одређена овлашћења у обављању законодавне власти. Председник Републике има право промулгације – дужан је да у року од 15 дана од изгласавања закона донесе указ о проглашењу.¹³⁾ У супротном, он може да врати закон Народној скупштини на поново одлучивање. Закон о председнику Републике прецизира разлоге због којих се вето може ставити, што је излишно, јер је наведен готово сваки правни или политички разлог.¹⁴⁾ Да би скупштина поново усвојила ветирани закон, није довољна проста, већ апсолутна већина гласова свих посланика. Уколико је закон поново изгласан, председник је дужан да га прогласи. Такође, уставотворци су предвидели да, уколико председник Републике не донесе указ о проглашењу закона у предвиђеном року, то чини председник Народне скупштине.¹⁵⁾

Из свега тога произилази наша оцена улоге председника Републике: иако га можемо сматрати вето играчем, он је изузетно слаб вето играч. Као што смо рекли, практично у сваком политичком систему вето председника може бити оборен или прегласан, тако да, стриктно посматрано, председник ни у једном парламентарном систему не може бити вето играч. Ипак, због права суспензивног вета, иако не може блокирати закон, он може утицати на његово доношење или измену, те га ипак убрајамо у вето играче.

11) На основу: Robert Elgie, „Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations“, *Political Studies Review*, vol. 2, 2004, p. 316.

12) George Tsebelis, „Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism“, *British Journal of Political Science*, Vol. 25, No. 3, Cambridge University Press, 1995, p. 305.

13) Чл. 113. Устава Републике Србије, Службени гласник РС, Београд, бр. 98/06.

14) На основу: Марко Пејковић, „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, 2/2010, Институт за политичке студије, Београд, стр. 116.

15) Чл. 113. Устава Републике Србије, Службени гласник РС, Београд, бр. 98/06.

Постоји још једна специфичност у вези са институцијом председника у неконсолидованој демократији попут Србије – а то је неформална моћ коју председник поседује, а која се обично везује за његову личност или партијску припадност, тј. ранг у партијској хијерархији и генерално односима моћи у политичком животу. Сведоци смо да полупредседнички систем, какав по неким дефиницијама постоји у Србији, варира од слабог до јаког председника у зависности од карактеристика особе која у одређеном тренутку држи ту позицију. Председник као актер у политичком систему је имао много јачу улогу за време мандата Бориса Тадића, што због личне харизме, што због његове лидерске позиције у оквиру владајуће парламентарне партије – која му је омогућила да неформално употребљава нешто шири овлашћења од уставом прописаних. Са друге стране, актуелни председник Николић, будући да је напустио руковођење владајућом странком, нема ту могућност, те је и његова снага као вето играча у законодавном процесу, али и улога у политичком систему уопште, донекле умањена. Ове специфичности су показатељ проблема са којима се суочавају младе демократије са великим бројем институционалних мана, али и значајним дефицитом политичке културе.

ПАРТИЈСКИ ВЕТО ИГРАЧИ

Партијски вето играчи у легислативном процесу се, по правилу, налазе у парламенту и чине их посланичке групе, тј. политичке партије. Њих превасходно одређује изборни систем једне земље. По Сарторију,¹⁶⁾ већински једнокружни изборни систем резултира двостраначким партијским системом; а примењено на Цебелисову теорију – парламентом у ком имамо само једног вето играча, јер једна политичка странка чини већину, а друга опозицију. Са друге стране, већински двокружни, као и пропорционални изборни системи, резултирају вишестраначким партијским системима, са различитим нивоима фрагментације – што повећава број вето играча у парламенту, у зависности од броја чланова владајуће коалиције. На еволуцију и ниво фрагментираности партијског система утичу и други фактори, попут друштвених расцепа, те социјалног и историјског контекста једног друштва.

Када дођемо до броја политичких партија које могу да утичу на доношење закона, наилазимо на проблем. Широке предизборне

---

16) На основу: Ђовани Сартори, *Упоредни уставни инжењеринг*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 48–50.

и, последично, постизборне коалиције, честа су појава у српској политици. Прихваћено је мишљење да пропорционални систем, уз постојање изборног цензуса, „тера“ партије у коалицију.¹⁷⁾ Изборна правила и механизми расподеле мандата у овом изборном систему дају додатни подстицај за предизборно удруживање: на тај начин се спречава расипање гласова, а странке рачунају на стратешко гласање бирача, групишући се око већих, стожерних партија.¹⁸⁾ Такође, коалиције се чешће формирају у партијским системима са великим бројем странака, као метод упрошћавања партијске сцене пред изборе, али и као једна врста сигнала који се шаље бирачима о намерама након избора.¹⁹⁾ Готово све релевантне партије у Србији на изборе излазе у коалицијама (на изборима 2014. године, од 19 листи, 12 су биле коалиције – биле то формалне коалиције утврђене споразумом, или једноставно листе на којима су се налазили представници две или више политичких партија).²⁰⁾ Феномен широких коалиционих фронтова, условљен институционалним и ситуационим факторима, пресликава се и на постизборно коалирање. У највећем броју случајева, предизборне коалиције формирају постизборне, владавинске „мета-коалиције“. На тај начин се политички систем додатно оптерећује низом вето играча.

Како се то пресликава на констелацију вето играча у законодавном процесу? Погледајмо стање у Народној скупштини. Српска напредна странка, захваљујући убедљивој изборној победи, има „комотну“ ситуацију у којој може да буде сматрана јединим вето играчем, са посланичком групом од 136 посланика која може да мења законе без пристанка осталих актера. Поред посланика СНС, ову групу чине још и чланови Покрета социјалиста, Покрета снага Србије, Народне сељачке странке, Бошњачке народне странке и Коалиције удружења избеглица – али чини се да између стожерне странке и ових малих актера постоји значајан ниво конгруенције у ставовима и делању, те њих не можемо сматрати засебним вето играчима.

Поред тога, избор актуелне владе су подржале и посланичке групе Социјалистичке партије Србије (25 посланика), Партије уједињених пензионера Србије (12), Социјалдемократске партије

---

17) Sona Nadenichek Golder, *The Logic of Pre-Electoral Coalition Formation*, The Ohio State University Press, 2006, p. 25.

18) Исто, pp. 23-25.

19) Исто, p. 29.

20) За дефиницију коалиције видети: Siddhartha Bandyopadhyay, Kalyan Chatterjee & Tomas Sjostrom, „Pre-electoral Coalitions and Post-electoral Bargaining“, *Quarterly Journal of Political Science*, 6/2011, p. 3

Србије (10), Јединствене Србије (7), Нове Србије (6), Лиге социјал-демократа Војводине (6), Савеза војвођанских Мађара (6), Српског покрета обнове – Демохришћанске странке Србије (6). Странке попут СПС, СДПС и НС имају и своје министре, те директно партиципирају у извршној власти. Ипак, питање је да ли их можемо сматрати вето играчима. Чињеница је да су они део владајуће коалиције, али и без њих СНС има стабилну већину и могућност да самостално мења политике. Поред те, формалне стране, ова поставка даје СНС-у и одређену уцењивачку моћ, будући да могу да бирају потенцијалне партнере, те стога имају значајну предност у одређивању политичке агенде и у процесу доношења одлука.

Могућност да сама влада, али и да мења партнере, даје Српској напредној странци одређени маневарски простор. У случају да неко од коалиционих партнера покуша да ветира неки закон, СНС може једноставно да га уклони из коалиције. То би краткорочно могло да изазове политичке потресе, али ситуација је на дужи рок стабилна, управо због апсолутне већине у парламенту. Уопште, поставља се питање да ли би мањи партнери били вољни да ризикују своју позицију у оквиру коалиције тврдоглавим неслагањем око неког законодавног питања.

Да закључимо, можемо рећи да политички систем тренутно има велики број слабих вето играча, али када анализирамо ко ефективно може да утиче на промену легислативног статуса кво – налазимо да након последњих избора постоји само један прави партијски вето играч у политичком животу Србије.

Размотримо сада једну хипотетичку ситуацију. Наиме, у политичком дискурсу у Србији се с времена на време јавља питање промене Устава, које постаје све актуелније са процесима попут преговора о придруживању Европској унији, али и преговора који се тичу статуса Косова и Метохије. За промену Устава је неопходан пристанак двотрећинске већине, односно 167 посланика у Народној скупштини, што значајно мења констелацију вето играча. Таква хипотетичка ситуација би значила да би, уз СНС, још неке од партија у владајућој коалицији постале значајни вето играчи. Број вето играча, као што видимо, зависи и од конкретног политичког питања на агенди.

Поред броја вето играча, поменули смо још два фактора који утичу на легислативне исходе: њихову међусобну идеолошку конвергенцију и њихову појединачну интерну кохезију. Питање идеолошке дистанце у српском партијском систему је изузетно компликовано. Традиционални партијски расцепи, који важе у за-

падноевропским демократијама,²¹⁾ не могу се применити на Србију због измењеног контекста – вишедеценијског ауторитарног социјалистичког режима. Пролонгирана транзиција и постконфликтни контекст, учинили су и расцепе које су дефинисали теоретичари нових демократија, тек донекле применљивим.²²⁾ Програмски еклектицизам и идеолошка непостојаност, односно промена идеолошких начела којој странке неретко прибегавају, карактеришу српску партијску сцену. Јаснију класификацију по овом питању отежавају и други чиниоци: остаци социјализације левице, непрофилсан социјални идентитет многих странака, нејасна класна укоренењеност, хаотичне осе подела на политичкој и друштвеној сцени.²³⁾ Ови фактори, као и бројни неидеолошки, пре свега лични и интересни расцепи којима је домаћа политика оптерећена, као и склоност ка прекомерном коалирању – разводњавају програмске позиције партија, доводећи и сам појам идеолошке дистанце до ирелевантности. Наравно, одређене идеолошке разлике се и даље могу идентификовати, а за утврђивање њихове важности морали бисмо извести анализу на основу студије случаја о појединачним програмским питањима. У недостатку такве анализе и видног идеолошког сукоба у оквиру потенцијалних вето играча (чланица владајуће коалиције) можемо рећи да идеолошка дистинкција, ако уопште постоји, не игра велику улогу у потенцијалној промени статуса кво. Овде се опет присетимо Цебелиса, те његове тврдње да идеолошка конгруентност повећава могућност за промену статуса кво, тако што приближава ставове вето играча, понекад и до тога да их можемо сматрати једним актером. Одсуство идеологизације и јасних расцепа тако, парадоксално, доприноси лакшој промени политика и нестабилности владе, односно режима.

Што се тиче последњег фактора који одређује констелацију вето играча, а то је унутрашња кохезија актера, пре свега треба направити дистинкцију између кохезије и дисциплине.²⁴⁾ Дисципли-

21) Видети: Seymour M. Lipset, Stein Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments*, Free Press, 1967.

22) За расцепе у постсоцијалистичким државама видети: Gyorgy Markus, „Party System and Cleavage Translation in Hungary“, in: *Working Papers of Political Science*, No. 3, Institute for Political Sciences of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1996, pp. 7-18. и Јован Комшић, Драгомир Пантић, Зоран Славујевић, *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији*, Институт друштвених наука, Београд, 2003.

23) Исто, стр. 158–163.

24) George Tsebelis, „Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism“, *British Journal of Political Science*, Vol. 25, No. 3, Cambridge University Press, 1995, pp. 311-312.

на је способност вето играча да елиминише неслагање у својим редовима након што је одлука о заједничком ставу донета, док се кохезија односи на разлике у позицијама унутар вето играча (политичке партије), пре него што се интерна дискусија одиграла. Дисциплина, у нашем контексту, представља моћ странке да контролише гласове својих посланика. За Цебелиса, кохезија има предност при одређивању констелације вето играча. Неколико фактора пресудно утиче на ниво кохезије: величина вето играча, изборни систем, институционална структура итд. У случају Србије, пропорционални изборни систем промовише јаке и кохезивне партије, које контролишу номинације. Такође, парламентарни систем погодује кохезији, будући да посланици већине имају свест да гласањем против своје партије могу да сруше владу, тј. сопствену странку са власти. Српски политички живот, поред тога, карактерише одсуство фракција у политичким партијама, али и лидерске партије у којима се одлуке страначког врха ретко преиспитују.

Можемо рећи да је већина партијских вето играча кохезивна. Остаје питање колики је ниво кохезије унутар коалиција. У актуелној констелацији снага унутар парламента, међутим, то питање је ирелевантно за легислативни процес – стожерна странка владајуће већине, захваљујући предимензионираној коалицији, има довољно маневарског простора да доноси или ветира одлуке без слагања са осталим чланицама. Стога је партијски вето играч тренутно само један. Ситуација се, како смо видели, може променити уколико се политички процеси у току мандата актуелне владе помере са редовних законодавних ка уставотворним. Засада, међутим, то није случај.

ОСТАЛИ ВЕТО ИГРАЧИ

Цебелис наводи могућност уплива осталих вето играча.²⁵⁾ Неки од њих, попут уставног суда и референдума, могу се сврстати под институционалне, док други не могу бити названи ни институционалним, ни партијским. Већина њих није перманентан вето играч, већ њихово присуство у процесу доношења одлука варира у зависности од конкретног политичког питања. Укратко ћемо их анализирати.

Уставни суд, на први поглед, може бити значајан вето играч у доношењу закона. Устав²⁶⁾ га дефинише као самосталан и неза-

25) Исто, pp. 306-308.

26) Чл. 166, 167, 168 и 169. Устава Републике Србије, Службени гласник РС, Београд, бр. 98/06.

висан државни орган који штити уставност и законитост, људска и мањинска права и слободе. Његове одлуке су коначне, извршне и општеобавезујуће. Која му је улога у законодавном процесу? Наиме, на захтев најмање трећине посланика, овај суд је дужан да у року од седам дана оцени уставност закона који је изгласан, а још није проглашен. Уколико закон падне на оцени уставности, не ступа на снагу и укида се. Тако и Уставни суд начелно постаје вето играч.

Два институционална решења, међутим, наводе нас на питање да ли је Уставни суд засебан актер. Пре свега, Уставни суд не може самостално да дела у легислативном процесу. Поступак за оцену уставности морају да поднесу народни посланици, а уколико се то не догоди, овај суд је немоћан и не може да ветира закон. Друго решење тиче се природе Уставног суда – овај орган није независан актер са сопственим политичким преференцијама, већ тело које тумачи слово Устава, те стога нема аутономију у поступку ветирања неке одлуке – већ то чини само уколико су испуњени одређени критеријуми, односно уколико је закон у колизији са Уставом.

Независне институције, односно независна регулаторна тела, не учествују у законодавном процесу (иако нека од њих имају могућност предлагања закона), те нису вето играч по себи. Она могу накнадно да утичу на процесе доношења одлука, али већина њих има ограничена овлашћења, која се у великом броју случајева односе на препоруке. Ова тела снагу црпе из легитимитета, те могућности да јавно утичу на делање институција. У том смислу, независне институције посредно учествују у обликовању политика, али не представљају некога ко може да спречи доношење закона.

Уставом гарантована институција референдума уводи грађане као потенцијалног вето играча, кроз прописану обавезност референдумски донетих одлука. Овај инструмент се примењује само у одређеном броју случајева – када то захтева већина народних посланика или најмање 100 хиљада бирача.²⁷⁾ Референдум као вето инструмент такође има ограничену примену, будући да се њиме не може одлучивати о питањима из области људских и мањинских права, финансијских закона, буџета и завршног рачуна, увођења ванредног стања итд. Највидљивију улогу референдум има у процесу доношења устава, где омогућава грађанима улогу финалног вето играча, који може да одбије промену или доношење највишег правног акта.

---

27) Чл. 108. Устава Републике Србије, Службени гласник РС, Београд, бр. 98/06.

Различите интересне групе, синдикати, али и корпоративни субјекти могу у одређеним ситуацијама да буду посматрани као актери у процесу доношења одлука.²⁸⁾ Њихов утицај варира на танкој линији између лобирања и корупције. Улога им, међутим није формализована – они нису институционални, али ни партијски актер, а често се служе неформалним инструментима у процесу доношења одлука. Међутим, с обзиром на то да они не делују директно, већ преко институционалних, или чешће, партијских актера, не сматрамо их засебним вето играчем.

Коначно, у контексту Србије, размотримо још једног потенцијалног актера, а то је Европска унија. Преговарачки процес са ЕУ захтева усвајање и измену одређених закона, како би се исти ускладили са стандардима Уније. Условљеност у процесу придруживања свакако смањује маневарски простор осталих играча и ставља одређена ограничења на законодавне исходе. Прихватање ових ограничења је, међутим, одлука партијских и институционалних актера у Србији. Усклађивање закона са правним тековинама ЕУ се може у одређеној мери испреговарати, одбити или потпуно обуставити, али су политичке елите свесне трошкова и добити од процеса интеграције. Тако је у контексту Србије Европска унија вето играч, иако не исходи из институционалних аранжмана и домаћег политичког система – стога бисмо је могли сматрати спољним вето играчем.

ЗАКЉУЧАК

Теорија о вето играчима је усмерена на одређивање капацитета политичких система да производе промене. Независна варијабла у овим истраживањима су вето играчи, док зависну представља капацитет за промену политика, тј. политичка стабилност. У теорији, политичка стабилност се повећава са већим бројем вето играча. Цебелис износи одређена предвиђања о различитим системима, те сматра да су председнички, али и вишепартијски парламентарни системи стабилнији од двопартијских, због већег броја потенцијално неконгруентних партијских вето играча који отежавају процес промене.²⁹⁾

У случају Србије, то је само донекле тачно – будући да су претходни парламентарни избори донели неочекиване резултате за

28) George Tsebelis, Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism, British Journal of Political Science, Cambridge University Press, Vol. 25, No. 3, 1995, pp. 306-308.

29) Исто, pp. 322 – 323.

државу са пропорционалним изборним системом: апсолутну власт једне партије. Број партијских вето играча тако је сведен на само једног. Председник Републике јесте институционални играч, али је његова моћ слаба услед мале снаге суспензивног вета који му је на располагању. Број вето играча ће нужно порастати уколико на дневни ред дође питање промене Устава, због институционалних одредби које захтевају пристанак квалификоване већине у парламенту. Такође, утврдили смо да је Европска унија присутна као спољни вето играч. Од осталих играча, у обзир морамо узети Уставни суд и институцију референдума, мада њихово укључивање зависи од контекста и питања о коме се доноси одлука. Стално присутни и самостални вето играчи у легислативном процесу у Републици Србији су председник Републике и стожерна странка парламентарне већине – макар до следећих парламентарних избора, који могу да промене констелацију партијских вето играча и последично, политичку стабилност.

Политичка стабилност се посматра као немогућност влада да промене статус кво, чак и онда када је промена неопходна или пожељна. Стабилност стога није нужно позитивна вредност. Да ли је стабилност циљ, односно да ли је статус кво пожељан, зависи пре свега од потреба једног друштва. Влада која упркос потреби не успева да промени јавне политике, не може се сматрати стабилном у конвенционалном смислу, и често неће достићи неке друге вредности којима се баве политиколози (попут ефикасности или добре владавине). Таква влада ће имати проблем да реагује на промене околности, попут економских или безбедносних криза, природних катастрофа, социјалних или демографских кретања и других догађаја који постављају захтеве за новим јавним политикама.³⁰⁾

Такав је посебно случај у транзиционим, постсоцијалистичким државама источне Европе. Оне су искусиле колапс домаћег режима и Источног блока, те процес транзиције ка демократији, тржишној економији и, многе од њих, ка ЕУ, што захтева велику респонсивност и бројне промене законодавног статуса кво. У том контексту треба посматрати и Србију – као земљу која још увек није окончала транзицију, и пред којом ће се у наредним годинама појавити бројни захтеви за промену статуса кво.

---

30) На основу: Carlos Scartascini, Ernesto Stein, Mariano Tommasi, *How Do Political Institutions Work? Veto Players, Intertemporal Interactions and Policy Adaptability*, Inter-American Development Bank, 2008, p. 14.

ЛИТЕРАТУРА

- Bandyopadhyay, Siddhartha, Chatterjee, Kalyan&Sjostrom, Tomas, „Pre-electoral Coalitions and Post-electoral Bargaining“, *Quarterly Journal of Political Science*, 6/2011.
- Golder, Sona Nadenichek, *The Logic of Pre-Electoral Coalition Formation*, The Ohio State University Press, 2006.
- Elgie, Robert, „Semi-Presidentialis: Concepts, Consequences and Contesting Explanations“, *Political Studies Review*, vol. 2, 2004.
- Elgie, Robert, „From Linz to Tsebelis: three ways of presidential/parliamentary studies?“, *Democratisation*, 12:1, Routledge, 2005.
- Комшић, Јован, Пантић, Драгомир, Славујевић, Зоран, *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији*, Институт друштвених наука, Београд, 2003.
- Lipset, Seymour M., Rokkan, Stein, *Party Systems and Voter Alignments*, Free Press, 1967.
- Markus, Gyorgy, „Party System and Cleavage Translation in Hungary“, in: *Working Papers of Political Science*, No. 3, Institute for Political Sciences of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest, 1996.
- Oberst, Christoph, *Bringing Cohesion In*, paper presented at the 5th ECPR Graduate Student Conference, University of Innsbruck, 3-5 July 2014, доступно на: <http://www.ecpr.eu/Events/PaperDetails.aspx?PaperID=17299&EventID=13>, последњи пут приступљено 20. 08. 2014.
- Пејковић, Марко, „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, 2/2010, Институт за политичке студије, Београд.
- Сартори, Ђовани, *Упоредни уставни инжењеринг*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
- Scartascini, Carlos, Stein, Ernesto, Tommasi, Mariano, *How Do Political Institutions Work? Veto Players, Intertemporal Interactions and Policy Adaptability*, Inter-American Development Bank, 2008.
- Tsebelis, George, „Decision Making in Political Systems: Veto Players in Presidentialism, Parliamentarism, Multicameralism and Multipartyism“, *British Journal of Political Science*, Vol. 25, No. 3, Cambridge University Press, 1995.
- Устав Републике Србије, Службени гласник РС, Београд, бр. 98/06.
- Hallerberg, Mark, „Empirical Applications of Veto Player Analysis and Institutional Effectiveness“, *Reform Processes and Policy Change: Veto Players and Decision-Making in Modern Democracies* (eds. Th. Koenig, G. Tsebelis, M. Debus), Springer, 2011.

Dejan Bursac

VETO PLAYERS IN SERBIAN POLITICAL SYSTEM

Resume

The aim of the author is to determine which veto players are present in the decision making processes, i.e. in the legislative process in the Republic of Serbia. Moreover, author examines current constellation of veto players in the institutional and partisan setting of Serbia, which is significantly altered after the March 2014 elections. The concept of veto in political sciences was first recognized as a formal action directed at unilateral blocking of certain decision. Well known example is found in the field of international relations, regarding the right of veto possessed by the permanent UN Security Council members, who can block any resolution. When comes to the comparative political systems, the concept of veto is primarily found as a presidential veto, i.e. a power of the head of state in several political systems to block (or delay) the adoption of certain law. In this article, the concept of veto is less formal: we consider any stakeholder whose consent is required for adoption or change of certain policy – a veto player. The number of veto players, their features and mutual relations are examined based on the approach developed by George Tsebelis. He introduced the veto player theory in the mainstream debate about potential merits and shortcomings of different political systems. Tsebelis' research focused on the influence of veto players on legislative status quo, i.e. on policy stability as a dependent variable. This is especially significant in the context of transitional countries; such is Serbia, with their imperative for frequent legislative changes in the process of transition to democracy, market economy and especially in the EU accession process. Determining the major and potential veto players, their ideological distance and inner cohesion can also be useful for future research in this field, and can contribute to future researchers and academics dealing with legislative outcomes with regard to veto players involved in the decision making process.

Key words: veto players, legislative process, George Tsebelis, political system of Serbia, government, National Assembly, parliament, president, policy stability

---

* Овај рад је примљен 26. јануара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

Тијана Перић

Институт за политичке студије, Београд

АНТИКОРУПТИВНИ КАПАЦИТЕТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У СВЕТЛУ МЕЂУНАРОДНИХ ИНТЕГРАЦИЈА*

Сажетак

Овај рад описује анатомију антикоруптивне парадигме у Републици Србији, која је скопчана са процесом међународних интеграција, пре свега са процесом придруживања Србије Европској унији. Рад је подељен у две тематске целине. У првом делу рада аутор анализира постојеће нормативне антикоруптивне капацитете Републике Србије, пре свега фокусирајући се на анализу Националне стратегије за борбу против корупције у Републици Србији (2013-2018) и на анализу сета антикоруптивних закона. Други део рада је посвећен институционалној анализи антикоруптивних механизма коју карактерише постојање великог броја међусобно неусаглашених антикорупцијских тела.

Кључне речи: антикорупција, капацитет, Република Србија, међународне интеграције

О феномену антикорупције у почетку се писало у новинама и памфлетима али не и у научним публикацијама јер је корупција била сматрана моралним грехом и објашњавала се антрополошким песимизмом. Велики проблем са корупцијом био је и недостатак тачних података који би омогућили њену ваљану квантификацију будући да је број коруптивних аката био драстично већи у односу на број процесуираних, односно правноснажно осуђујућих. У периоду од 1960-1970. године корупција је била ексклузивни феномен у државама Трећег света, чак су и многи државни удари

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

проналазили свој легитимитет у антикоруптивним сентиментима. У последњих неколико деценија након Хладног рата, антикоруптивна реторика и антикоруптивни сентименти добијају на актуелности и значају. Антикорупција постаје високо позиционирани политички приоритет и једна од водећих тема на истраживачким агендама. Паралелно са повећањем академског интересовања за ову проблематику, борба против ове социјалне девијације постала је важан задатак глобалне политике, те је теоретичар Иван Крастев сликовито приказао антикоруптивни глобални консензус као метафору о браку локалног и глобалног.¹⁾

Неколико фактора је утицало на појаву антикоруптивне глобалне парадигме: крај Хладног рата, крај реалсоцијализма, развој истраживачког новинарства, успон демократије, развој грађанског друштва, процват криминала.²⁾ Глобални свет је постао „осетљивији“ на масовну појаву корупције и на глобалну позорницу ступају актери који су заинтересовани за антикоруптивну кампању. Као најзначајније актере идентификујемо иностране инвеститоре који антикоруптивну кампању виде као могућност да редукују скривени протекционизам на тржиштима у развоју, затим међународну организацију *Transparency International*, међународне финансијске ситуације (Међународни монетарни фонд, Светска банка) које на антикорупцију гледају као на алатку за обезбеђивање подршке њиховим политикама и САД која антикоруптивну кампању види као инструмент за промовисање својих трговинских интереса. Антикоруптивна парадигма је узела маха и у транзиционим државама и дојучерашњим ауторитарним друштвима Источне и Југоисточне Европе у којима је корупција била структурална (у смислу формирања клијентелистичке друштвене структуре која је била повезана са претходном комунистичком номенклатуром) што је резултирало неповерењем грађана у институције, недостатком транспарентности у креирању јавних политика и непостојању владавине права. Антикорупцијске снаге су у овом делу Европе долазиле споља, тј. биле су интернационализоване и како Андрас Сајо запажа: „да није било вањских критика корупција не би била појмљена као акутни друштвени проблем.“³⁾ Спољни чиниоци који су мотивисали антикоруптивни успех у овим државама су: Европска унија, *OECD*,

1) Види: Ivan Krastev, *Three Essays on the Politics of Anti-Corruption*, CEU Press, 2004, стр. 2.

2) *Ibid.*, стр. 3.

3) Andras Sajó, Stephan Kotkin, *Political Corruption in Transition: A Skeptic's Handbook* CEU Press, Budapest, 2002, стр. 1.

GRECO (Група земаља за борбу против корупције) и *SPAI* (Пакт стабилности за Југоисточну Европу).⁴⁾

Антикорупцијски тренд није заобишао ни Републику Србију а узроци замаху антикоруптивних сентимената су двојаки. Прво, припадници политичке елите и цивилни сектор су постепено добили свест о томе да је борба против корупције добитна тема за политичке поене и да је корупција изузетно непопуларна и скупа јер утиче на неправичну дистрибуцију моћи и ауторитета у политичком систему и изискује велике трошкове за грађанство, за економски и политички развој. Друго, међународно окружење је упутило апел Србији да она, између осталог, има лош међународни имиџ и због постојања ове системске девијације и да није атрактивно тле за инострану улагања у домаћу привреду. Овај други разлог је био кључни да борба против корупције постане *sine qua non* међународних интеграција а сам тим и међународна обавеза Републике Србије.

Нова политичка антикоруптивна парадигма у Републици Србији подразумева постојање синергетског ефекта следећих чинилаца: развијање свести о постојању корупције и артикулисање политичке воље за њено сузбијање, формулисање антикорупцијског нормативног оквира и институционалног дизајна у ком ће деловати антикорупцијска тела. Стратешки циљ антикоруптивне стратегије је да корупцију учини неисплативом и да индекс њене перцепције сведе на подношљиву меру која неће бити препрека демократском, социјалном и економском развоју државе. У страницама које следе разматраћемо нормативне и институционалне капацитете борбе против корупције у политичком систему Републике Србије.

1. НОРМАТИВНИ ОКВИР АНТИКОРУПТИВНЕ ПАРАДИГМЕ У СРБИЈИ

1.1. Национална стратегија за борбу против корупције за период од 2013. до 2018.

Пионирски подухват у нормирању антикорупцијског стратешког документа била је Национална стратегија за борбу против корупције у Републици Србији из 2005. године (у даљем тексту Стратегија) и Акциони план за њено спровођење из 2006. године. Из извештаја Агенције за борбу против корупције о спровођењу

4) Види: James Anderson, H. Gray, Cheryl W., *Anticorruption in Transition*, World Bank Publications, Herndon, 2006, стр. 4.

Стратегије⁵⁾ (који датира из 2012. године) уочава се да су у највећој мери остварени циљеви у области установљивања нормативног и институционалног оквира за превенцију и репресију корупције, спречавање конфликта интереса јавних функционера, успостављање транспарентног начина финансирања политичких странака и политичких активности и укључивање у регионалну и међународну борбу против корупције. Поједина материја која је од кључног значаја (попут реформе правосуђа, процедуре јавних набавки, процеса приватизације, власништва над медијима итд.) није на адекватан начин била заокружена овим стратешким документом. Поред тога, појавиле су се компликације у самом надзору над спровођењем Стратегије, будући да обвезници Акционог плана нису испуњавали своју дужност да на благовремен и потпун начин извештавају надлежне органе о предузетим активностима.

Због наведених мањкавости, на крилима нормативног оптимизма и напретка у евроинтеграцијама, донета је Национална стратегија за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године (у даљем тексту Стратегија).⁶⁾ Стратегија се заснива на шест начела којих су дужни да се придржавају органи власти и носиоци јавних овлашћења који имају кључну улогу у превенцији и репресији корупције (начело владавине права, начело нулте толеранције на корупцију, начело одговорности, начело свеобухватности примене мера и сарадње субјеката, начело ефикасности, начело транспарентности). Стратегијом је прокламована „нулта толеранција“ на корупцију која подразумева неселективну примену закона у свим појавним облицима. Стратегијом се фаворизује принцип преузимања пуне одговорности за креирање и спровођење јавних политика, укључујући примену Стратегије и Акционог плана за њено спровођење. Стратегија на велика врата уводи обавезу да се све мере примењују свеобухватно и доследно у свим областима уз сарадњу и размену искустава и усаглашавање поступања релевантних субјеката, на свим нивоима власти, са установљеном добром праксом. Стратегија успоставља принцип транспарентности у поступку доношења и спровођења одлука и омогућава грађанима приступ информацијама, у складу са законом.

Системом позитивне енумерације у Стратегији су наведене области у којима је присутна корупција (политика, јавне финансије, јавна интерна финансијска контрола, екстерна ревизија и за-

5) http://www.acas.rs/images/stories/Agencija_-_Izvestaj_o_sprovodjenju_Strategije_2012_-_28-03-2013.pdf (15/1/2015).

6) Службени гласник РС, бр. 57/2013.

штита финансијских интереса ЕУ, приватизација и јавно приватно партнерство, правосуђе, полиција, просторно планирање и изградња, здравство, образовање и спорт, медији). Методолошки је Стратегија конципирана тако да је за сваку од наведених области дат опис тренутног стања (*de lege lata*) и циљева који се желе постићи (*de lege ferenda*). Посебна пажња у Стратегији посвећена је превенцији корупције: у поступку припреме прописа, запошљавању и напредовању у органима власти на основу критеријума и заслуга, обезбеђивању транспарентности у раду органа власти, континуираној едукацији о корупцији и начинима борбе против корупције, стварању амбијента за активније учешће цивилног друштва и приватног сектора у борби против корупције. Као превентивни механизам предвиђено је да Народна скупштина прати спровођење закључака, односно препорука које је донела поводом извештаја независних државних органа. Овим државним органима посвећена је посебна пажња и предвиђено је проширење и прецизирање надлежности и унапређивање кадровских капацитета и услова рада Агенције за борбу против корупције, Заштитника грађана, Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности као и Државне ревизорске институције.

1.2. Антикоруптивно законодавство

Република Србија је прихватила антикорупцију као међународну обавезу, што са собом повлачи ратификацију најзначајнијих инструмената у области борбе против корупције. У целини узев, закони и други прописи делимично су хармонизовани са међународним стандардима. План хармонизације унутрашњег правног поретка са прописима Европске уније за период од 2013. до 2016. године утврђен је у Националном програму за усвајање правних тековина Европске уније.⁷⁾ Примера ради, Конвенција УН против корупције обавезује државе чланице да у свој позитивно-правни поредак уведу кривично дело „незаконито богаћење“ (знатно увећање имовине јавног функционера које не може разумно да се објасни с обзиром на његова законита примања) уколико је то у складу са највишим правним актом и фундаменталним принципима националног правног система.⁸⁾ До данас, у српско кривично законодавство није уведено ово кривично дело јер оно може бити у супротности са основним начелима кривичног права и принципом индивидуалне одговорности учиниоца. Поред тога, глава кривич-

7) Текст доступан на сајту: www.seio.gov.rs

8) Види: члан 20. Закона о ратификацији Конвенције Уједињених нација против корупције, Сл. лист СЦГ - међународни уговори, бр. 12/2005.

них дела против привреде у Кривичном Законнику Србије у великој мери је усаглашена са Кривичноправном конвенцијом о корупцији, Конвенцијом УН против корупције, Конвенцијом о борби против корупције страних функционера у међународним трансакцијама и другим међународним инструментима. Но, право је жив инструмент који мора да иде укорак са друштвеним тенденцијама, па је због нових метода извршења привредних кривичних дела препозната потреба унапређења инкриминација у националном законодавству. Исти проблем идентификован је и у горепоменутој Стратегији и пратећем Акционом плану, који предвиђају унапређење привредних и коруптивних кривичних дела у Кривичном Законнику.

Позитивним општим правним актима у Републици Србији нормирано је финансирање политичких субјеката и политичких активности. Законом о финансирању политичких активности из 2011. године знатно је унапређен нормативни оквир у овој материји. Крајем 2014. године усвојене су измене и допуне овог закона у циљу његове боље примене. Законом о изменама и допунама закона о финансирању политичких активности⁹⁾ политичке странке су добиле могућност да купују непокретну имовину из буџетских средстава уз обавезу да те непокретности искључиво користе за спровођење својих активности (чл. 11. став 4.). Новитет је решење по ком се средства за финансирање редовног рада политичких субјеката користе и за финансирање трошкова изборне кампање. За финансирање политичких субјеката издваја се 0,105% пореских прихода буџета Републике Србије, док трошкови изборне кампање износе 0,07% (чл. 16.) што је знатно мање у односу на првобитно решење. Годишњи финансијски извештај се више не подноси Службеном гласнику већ Агенцији за борбу против корупције, уз обавезу директора Агенције да акт о трошковима изборне кампање донесе у року који обезбеђује да тај акт ступи на снагу а најкасније 5 дана од дана расписивања избора а измене и допуне тог акта није могуће вршити током изборне кампање (чл. 29.).

Кључни проблем у овој области је чињеница да до данашњег дана није извршена ни једна екстерна ревизија политичких субјеката јер они нису били предвиђени законом као обавезни субјекти ревизије Државне ревизорске институције (ДРИ), због недостатка потребних капацитета органа надлежних за контролу финансирања. Другим нацртом Акционог плана за поглавље 23, на темељу препорука из Извештаја о скринингу, за трећи квартал 2016. године предвиђена је обавеза усвајања прописа по којим би се про-

9) Службени гласник РС, бр. 123/2014.

грамом ревизије обавезно обухватила ревизија парламентарних политичких странака на републичком нивоу и увела обавеза директора Пореске управе да у годишњи или ванредни план пореске контроле обавезно уврсти даваоце финансијских средстава и других услуга политичким субјектима у складу са извештајем Агенције о финансирању политичких активности и субјеката (активност 2.2.2.3.).¹⁰⁾ Пре него што се започне са ревизијом политичких странака, по нашем суду, неопходно је изменити Закон о финансирању политичких активности како би се јасно утврдиле и разграничиле обавезе Агенције за борбу против корупције, ДРИ и других органа у поступку контроле политичких активности и субјеката. Ова активност би требало да буде усаглашена са заједничким мишљењем Венецијанске комисије и OSCE (ODIHR) датог поводом амандмана на Закон о финансирању политичких активности. У горе наведеном заједничком мишљењу CDL - AD (2014) 034 (од 14.10. 2014.)¹¹⁾ изложени су основни и додатни критеријуми који би требало да се испуне како би се побољшала ситуација у овој материји. Као основни критеријуми узимају се: проширење надлежности Агенције за борбу против корупције, преиспитивање нивоа јавног финансирања, разматрање одређивања лимита за трошкове кампања и финансирања политичких странака, ограничавање износа приватних донација које дају појединци и приватне компаније. Додатни услови су: адекватно регулисање кредитне гаранције и плаћања на рате као и регулисање неновчаних доприноса, третирање чланарина као донација, увођење строжих санкција у случају непријављивања имовине и низ других мера.¹²⁾ По нашем уверењу, било би оптимално да ревизија у току изборне године обухвати и оне политичке ентитете који примају средства из буџета, независно од тога да ли су прешли цензус и постали парламентарне странке или нису.

Антикоруптивни нормативни капацитети Републике Србије побољшани су доношењем Закона о јавним набавкама¹³⁾ који је предвидео низ мера за јачање контроле и надзора над његовом применом. Овај нормативни оквир прописује посебне одредбе о спречавању корупције и сукоба интереса водећи притом рачуна о већој транспарентности поступка јавне набавке.

10) <http://www.drzavnauprava.gov.rs/tekst/7715/drugi-nacrt-akcionog-plana-za-poglavlje-23.php>-доступно (3/2/2015).

11) [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2014\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)034-e), (23/1/2015).

12) Детаљније види: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2014\)034-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)034-e), стр. 3.

13) Службени гласник РС, бр. 124/2012.

Корпус антикоруптивног законодавства заокружен је усвајањем Закона о заштити узбуњивача (усвојен је у Народној скупштини 25. 11. 2014. године али још увек није објављен у Службеном гласнику, прим. аутор) чија примена ће почети по истеку 6 месеци од дана ступања на снагу. Овај необично дуг *vacatio legis* као и чињеница да дуго ишчекивани нормативни оквир о узбуњивачима још увек није објављен баца сенку сумње на спремност да се започне његова примена. У основи, реч је о коректном тексту закона којим се регулише концепт узбуњивања, поступак узбуњивања, права узбуњивача, обавезе државних и других органа, организација, правних и физичких лица у вези са узбуњивањем, као и друга питања од значаја за узбуњивање и заштиту узбуњивача. Овим законом (уколико се буде ваљано примењивао *sic!*) пружена је адекватна заштита лицима која због пријављивања сумње на корупцију или на какво друго незаконито поступање трпе извесне последице и то неретко оне које погађају њихов радноправни статус. Поред наведеног нормативног дизајна, потребно је донети и низ других мера за ефикасну примену прописа у пракси као и подизање свести о значају и начинима заштите узбуњивача. Да би нормативни антикоруптивни капацитети Републике Србије били оптимални, потребно је усвојити закон који би регулисао лобистичку делатност. Стратегијом и Акционим планом за њено спровођење предвиђено је усвајање овог закона, који је окарактерисан као кључни у борби против економског и политичког подмићивања. Поред тога, из Брисела стижу јасни сигнали да је усвајање овог закона неопходно за отварање преговарачких поглавља 23 и 24.

2. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ДИЗАЈН АНТИКОРУПЦИЈЕ У СРБИЈИ - ЈЕДНА ЗЕМЉА ВИШЕ ГОСПОДАРА

Институционални дизајн антикорупције у Србији карактерише егзистенција великог броја тела надлежних у овој материји, њихова међусобна конкуренција и неусаглашеност. Антикоруптивни механизми су услед тога компликовани и нејасни и додатно отежавају спровођење Стратегије. Национална стратегија за борбу против корупције предвидела је да ће надзор над њеним спровођењем бити поверен Агенцији за борбу против корупције (у даљем тексту Агенција) независном државном органу који годишње извештаје о степену реализације ових докумената подноси Народној скупштини. Агенција обавља знатне надлежности али у ред најзначајнијих убрајају се: вођење извештаја о имовини функционера, превенција

сукоба интереса, контрола финансирања политичких активности, надзор над спровођењем планова интегритета и најзад, надзор над применом Стратегије и Акционог плана. У другом нацрту Акционог плана за поглавље 23, на темељу препорука из Извештаја о скринингу, предвиђено је да се побољша ефикасност Агенције у вршењу надлежности кроз законске измене, ојачане административне капацитете и осигурану међуповезаност са различитим органима и организацијама.¹⁴⁾ Савету за борбу против корупције, као саветодавном телу Владе, Стратегија је поверила обавезу праћења резултата спровођења ових стратешких докумената. Ово саветодавно тело егzekутиве, Савет прикупља информације о искуству и потешкоћама и о томе извештава Владу и предлаже јој мере које треба предузети у циљу ефикасне борбе против корупције. Поред тога, Савет прати спровођење ових мера и даје иницијативу за доношење антикорупцијских прописа. Проблем је у томе што се Савет не састаје на редовној основи са Владом, нити се позива на седнице Владе (а по нашем суду требало би да постоји хармонија између ова два тела) па је неопходно унапредити интеракцију између њих.

Координација спровођења Стратегије поверена је Групи за координацију спровођења Националне стратегије за борбу против корупције, у оквиру Министарства правде. На челу ове групе налази се државни секретар надлежан за питање корупције. Ова група је контакт тачка за сарадњу са органима власти и носиоцима јавних овлашћења у међународним организацијама. Но, институционални дизајн се овде не окончава. Будући да је антикорупција један од важнијих политичких циљева, Влада Републике Србије је 7. 8. 2013. године донела Одлуку о оснивању Координационог тела за примену Акционог плана за спровођење Националне стратегије за борбу против корупције.¹⁵⁾ Оснивањем овог тела успостављена је координација на највишем политичком нивоу. Чланови Координационог тела су: премијер, министар надлежан за послове правосуђа, министар надлежан за послове финансија и члан Савета за борбу против корупције.¹⁶⁾ Издизањем координације на ранг премијера и министара, ван сваке сумње даје се већи значај спровођењу Стратегије и идеалтипски посматрано, требало би да побољша поступање извршне власти по обавезама из Стратегије. *Raison d'etre* овако замишљеног тела није нам најјаснији, тј. имамо дилему

14) Види: Други нацрт Акционог плана за поглавље 23, стр. 128.

15) <http://www.slglasnik.info/sr/84-08-08-2014/24650-odluka-o-osnivanju-koordinacionog-tela-za-primenu-akcionog-plana-za-sprovođenje-nacionalne-strategije-za-borbu-protiv-korupcije-u-republici-srbiji-za-period-od-2013-do-2018-godine.html> (30/ 1/2015).

16) Став 3. Одлуке.

да ли је посреди координација унутар извршне власти или паралелни механизам надзора?

Радам Координационог тела руководи премијер, а замењује га министар надлежан за послове правосуђа а у раду могу да учествују и остали чланови Владе и руководиоци надлежних државних органа. Ово тело се састаје најмање једном у шест месеци и од дана оснивања састало се једанпут. Административно-техничку подршку раду Координационог тела пружа министарство надлежно за послове правосуђа и Савет за борбу против корупције. Државни секретар из министарства надлежног за послове правосуђа врши координацију надлежних државних органа за потребе Координационог тела. На послетку, творци антикорупцијског дизајна водили су рачуна и о инклузији организација цивилног друштва у антикоруптивне механизме. Наиме, ове организације су укључене у процес координације спровођења ових мера тако што достављају своје извештаје и предлоге Канцеларији за сарадњу са цивилним друштвом, која их даље прослеђује Координационом телу. Овим су заокружени институционални капацитети борбе против корупције у политичком и правном систему Републике Србије.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, James, H. Gray, Cheryl W. , *Anticorruption in Transition*, World Bank Publications, Herndon, 2006.
- Krastev, Ivan, *Three Essays on the Politics of Anti - Corruption*, CEU Press, Budapest, 2004. ,
- Sajo, Andras, Stephan Kotkin, *Political Corruption in Transition: A Skeptic's Handbook* CEU Press, Budapest, 2002.
- Национална стратегија за борбу против корупције у Републици Србији за период од 2013. до 2018. године, Службени гласник РС, бр. 57/2013.
- Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација против корупције, Сл. лист СЦГ - међународни уговори, бр. 12/2005.
- Закон о изменама и допунама закона о финансирању политичких активности, Службени гласник РС, бр. 123/2014.
- Закон о јавним набавкама, Службени гласник РС, бр. 124/2012.
- http://www.acas.rs/images/stories/Agencija_-_Izvestaj_o_sprovođenju_Strategije_2012_-_28-03-2013.pdf (15/1/2015).
- <http://www.drzavnauprava.gov.rs/tekst/7715/drugi-nacrt-akcionog-plana-za-poglavlje-23.php>-доступно (3/2/2015).
- [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2014\)034-e,\(23/1/2015\).](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2014)034-e,(23/1/2015).) <http://www.sglasnik.info/sr/84-08-08-2014/24650-odluka-o-osnivanju-koordinacionog-tela-za-primenu-akcionog-plana-za-sprovođenje-na>

[cionalne-strategije-za-borbu-protiv-korupcije-u-republici-srbiji-za-period-od-2013-do-2018-godine.html \(30/1/2015\).](#)

Tijana Peric Diligenski

ANTI - CORRUPTION CAPACITIES OF THE REPUBLIC OF SERBIA IN LIGHT OF INTERNATIONAL INTEGRATIONS

Resume

This paper examines the political, legal and institutional design of the fight against corruption in the political system of the Republic of Serbia. The process of democratic consolidation and international integration of post-socialist states such as Republic of Serbia is inconceivable without formulating Anti-corruption Strategy and Action plan for its implementation. New anti-corruption political paradigm implies the existence of a synergetic effect following factors: raising awareness about corruption and articulation of political will to contain it, the formulation of a institutional framework in which will affect anti-corruption bodies and finally the existence of adequate monitoring. The strategic goal of anti-corruption strategy is to make corruption unprofitable and to reduce the Corruption Perceptions Index to tolerable measure, which will not be an obstacle to foreign investment in the domestic economy.

Key words: anti-corruption, capacity, The Republic of Serbia, international integrations

---

* Овај рад је примљен 20. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

Предраг Терзић*Институт за политичке студије, Београд*

СОЦИОДЕМОГРАФСКА СТРУКТУРА ПОСЛАНИЦА У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ*

Сажетак

Кључни институционални помак у циљу повећане представљености жена у Народној скупштини Републике Србије остварен је изменама и допунама Закона о избору народних посланика из 2011. године. Аутор анализира социодемографску структуру народних посланица у погледу старосног доба, степена образовања и места пребивалишта, а након тога их пореди са одговарајућом структуром њихових мушких колега и укупном популацијом жена у Србији. Приликом расподеле мандата 2012. године: 1) број народних посланица порастао је са 53 на 81, 2) највише посланица изабрано је са листе СНС-а, 3) просечна старост народних посланица износила је 43,69 година и била је готово идентична просечној старости укупне популације жена у Србији, 4) старосна структура народних посланица према укупној популацији жена показује велику диспропорцију у добу од 30 до 34 (17,28:6,61%) и између 45 и 49 година (17,28:6,66%), а највећа сличност постоји у групи старијих од 60 а млађих од 64 године (6,17:7,56%), 5) 51 посланица завршила је факултет (62,96%), 6) однос учешћа високообразованих посланица наспрам посланика износио је 62,96:54,44%, 7) чак 50 посланица долазило је из Београда (61,73%). Након избора 2014. године: 1) број посланица повећан је за две, 2) њихова просечна старост порасла је на 44,46 година и за скоро годину дана је већа од старости укупне популације жена у Србији, 3) 54 посланице изабрано је на листи СНС-а (65,06%), 4) број посланица са завршеним

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

факултетом порастао је за четири, али је смањен број магистара и доктора наука, 5) однос високообразованих посланица и посланика смањен је на 66,26:60,24%, 6) удео Београђанки међу народним посланицама снижен је на 40,96%.

Кључне речи: жене, народне посланице, парламент, позитивна дискриминација, афирмативна акција, Народна скупштина Републике Србије

Политика се у највећем делу људске историје сматрала готово искључиво мушком делатношћу. Док се проширење бирачког права на шире слојеве становништва односило на увећање мушке бирачке популације, жене су бирачко право стекле знатно касније. Почети стицања бирачког права жена везују се за другу половину XIX века, али неке модерне демократске државе су ово политичко право успоставиле тек у другој половини следећег столећа. Тако је Швајцарска дала женама право гласа тек 1971. године.

Проширење бирачког права на женски пол није у пракси подразумевало и једнако коришћење пасивне и активне варијанте овог политичког права. Ако је активно бирачко право постало широко примењено, жене су и даље у мањој мери присутне као кандидати на изборима за различите нивое власти. И поред тога што чине око половину светског становништва, жене нису сразмерно својој бројности заступљене у законодавним телима. Као разлоге за стање подпредстављености женског пола у парламентима, у анкети Интерпарламентарне уније која је спроведена 2000. године, саме посланице су изнеле следеће узроке: 1. негативна аутоселекција, која недовољну заступљеност жена у парламенту, али и у политици уопште, објашњава такмичарским карактером политике и супарништвом које у њој влада, 2. ненаклоњеност мушкараца, при чему се наглашава да у хијерхијама које постоје у политичким странкама доминирају мушкарци те да она може да буде значајно ненаклоњена према женама, 3. време одржавања састанака. Састанци су углавном одржавају у вечерњим сатима или у данима викенда, а то време не одговара женама које тада имају породичне обавезе, 4. трошкови учешћа у кампањи. Ове трошкове делимично плаћају сами кандидати.¹⁾

Наглашавање недовољне заступљености жена у законодавним телима, међутим, не треба разумети као захтев за потпуним пресликавањем социодемографске структуре становништва на чланство парламента. Ако се становништво сваке земље може разликовати према полу, верској, националној или етничкој припадно-

1) Дејвид Битем, *Парламент и демократија у двадесет првом веку: водич за добру праксу*, Програм Уједињених нација за развој (UNDP), Београд, 2008, стр. 22.

сти, годинама старости, степену и врсти образовања, према томе да ли живе у руралним или урбаним срединама, различитим покрајинама или другим деловима државе, структура чланова парламента не само да у сразмерној мери не представља сваку од група насталих поделом на основу социодемографских критеријума, већ неретко не одсликава ни највећи део набројаних карактеристика. Ипак, у сврху побољшања представљености група насталих најважнијим од назначених линија поделе у неком друштву, државе у своје правне и политичке системе уводе различите мере афирмативне акције. Ако су неке од ових мера специфичне за поједине или одређени број држава, поспешивање представљености жена је тренд који постоји у великом броју земаља, а велики број међународних конвенција уводи стандарде за обезбеђивање што равноправнијег учешћа жена и мушкараца у законодавним телима. У најважније се убрајају: Конвенција о политичким правима жена (1952), Декларација о елиминисању свих облика дискриминације према женама (1967), Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена (1979), Декларација о равноправности између жена и мушкараца (1988), Декларација Савета Европе о равноправности жена и мушкараца (1997), Универзална декларација о демократији (1997).²⁾

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА

Светски просек учешћа жена у саставу парламената износи 22,2 процента, при чему се степен учешћа знатно разликује у појединачним земљама, односно у различитим регијама. Препорука Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) је да на изборним листама жене заузимају 30% места. Интерпарламентарна унија је у истраживању учешћа жена у раду једнодомих или доњих домова парламената све државе поделила у 12 група. Док су у првој групи државе у којима жене заузимају од 50 до 65% места у парламенту, у последњу групу су сврстане земље које 1. јануара 2014. нису имале конституисане парламенте. Држава са највећим процентом учествовања жена међу члановима парламента је Руанда (51/80) са 63,8%, а следи Андора у којој су од 28 посланика 14 жене (50%). У другој групи су Куба (48,9%), Шведска (45%), Јужна Африка (44,8%), Сејшели (43,8%), Сенегал (43,3%), Финска (42,5%), Еквадор (41,6%), Белгија (41,3%) и Никарагва (40,2%). Изузимајући последњу категорију земаља у којима до првог дана ове године нису конституисани парламенти, најмања представљеност жена

2) Маријана Пајванчић, *Парламентарно право*, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2008, стр. 22.

постоји у групи држава где се она креће до 4,9 процената (Кувајт, Хаити, Самоа, Тонга, Белизе, Иран, Либан, Комори, Маршалска острва, Папуа Нова Гвинеја, Соломонска острва, Оман, Јемен), при чему екстремне случајеве представљају Микронезија, Палау, Катар и Вануату у којима нема посланика женског пола.

Уколико заступљеност жена у законодавним телима посматрамо према географским регијама, највеће учешће остварено је у нордијским земљама, где износи 42,1 проценат. У другим деловима Европе тај проценат је доста нижи и износи 23,5. Ако као предмет анализе користимо цео европски континент учешће се повећава на 25,1%. На подручју америчког континента учешће жена је готово идентично као и у Европи (25,2%), у Субсахарској Африци оно је 22,9, Азији 18,9, у арапским земљама 17,8, а у области Пацифика је најмање, свега 13,4 процената.

Од земаља бивше СФР Југославије највећи је проценат учешћа жена-парламентараца у македонском Собрању (42/123, 34,1%), са 84 посланица од 250 чланова Народне скупштине (33,6%) следи Србија, која заузима 27. место у свету по заступљености жена у парламенту. Македонија и Србија се налазе у четвртој групи земаља, у коју се сврставају државе у којима је проценат учешћа жена у законодавним телима већи од 30, а мањи од 34,9. У истој групи налази се и Словенија (30/90, 33,3%), док је Хрватска на 60. месту (36/151, 23,8%), а Црна Гора тек на 95. позицији (12/81, 14,8%).³⁾

Стандард у модерним земљама је обезбеђивање идентичног опсега политичких права за особе оба пола. Међутим, због различитог друштвеног положаја жене су неретко онемогућене да у пракси на једнак начин са мушкарцима користе сва своја политичка права, а нарочито пасивно бирачко право. У том смислу често се говори и о неједнаким могућностима приступа јавним функцијама за жене и мушкарце.

МЕРЕ ЗА ПОБОЉШАЊЕ ПРЕДСТАВЉЕНОСТИ ЖЕНА У ПАРЛАМЕНТИМА

Полазећи од чињенице да жене чине приближно половину бирачке популације, а да пасивно бирачко право користи знатно мање жена него мушкараца, законодавци су настојали да пронађу решења која ће допринети побољшању заступљености жена у парламентима. Мере које се користе у ту сврху спадају у групу мера позитивне дискриминације, односно афирмативне акције. Њихов

3) *Women in Politics: 2014, Situation on 1 January 2014*, UN Women: United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women, http://www.ipu.org/pdf/publications/wmnmap14_en.pdf, приступљено 9.9.2014.

циљ је да, отклањајући облике дискриминације, одређеним групама лица омогуће да остваре равноправан положај са другим члановима друштва. Период трајања мера афирмативне акције ограничен је и траје до испуњења циља који се њиховом применом настоји постићи.

У већинским изборним системима и при постојању једномандатних изборних јединица мере позитивне докриминације могу се односити на поспешивање могућности кандидовања особа женског пола и обухватају углавном финансијску област, односно обезбеђивање више буџетских средстава за политичке кампање кандидаткиња, ослобађање од давања депозита и сл. Кандидаткињама се може обезбедити и више времена у медијима или се на други начин побољшати њихов положај у односу на мушке кандидате. Поред тога, решење које омогућава такмичење само међу женским кандидатима је формирање посебних изборних јединица у којима се могу кандидовати само жене.⁴⁾

За разлику од већинског изборног система, у пропорционалним системима изборне јединице су вишемандатне што омогућаје лакше обезбеђивање равномерније заступљености посланика оба пола у парламенту. У ту сврху примењује се читав сет мера позитивне дискриминације. У зависности од државе у изборно законодавство унети су неки од следећих института: квоте на изборним листама за жене, уже изборне листе формиране искључиво за жене, али и резервисана места у законодавним телима за припаднике мање заступљеног пола.

ПОБОЉШАЊЕ ПРЕДСТАВЉЕНОСТИ ЖЕНА У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

У периоду пре поновног настанка вишепартијског система у Србији, представници у законодавном телу бирани су у складу са делегатским системом. Без обзира на одсуство могућности за такмичење различитих политичких опција, такав систем је омогућавао да у последњим делегатским скупштинама жене заузимају чак 23% свих места. У потпуном складу са данашњим европским просеком, овај број је, међутим, драстично смањен већ у првом сазиву Народне скупштине изабраном на вишепартијским изборима 1990. године. Наиме, на њима је статус посланика стекло свега четири жене.⁵⁾

4) Маријана Пајванчић, *исто*, стр. 22.

5) Милан Јовановић, „Структурна динамика Народне скупштине Републике Србије 1991-1993. године“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2013, стр. 161.

Пракса ниске заступљености жена наставила се и у следећим сазивима Народне скупштине. Тако се у сазиву парламента конституисаном 2003. године нашла 31 посланица, али већ након парламентарних избора 2007. године 50 жена стекло је статус члана парламента. Квантитативни напредак у погледу степена учешћа жена у саставу Народне скупштине настављен је и на ванредним парламентарним изборима 2008. године, када је број народних посланица повећан на 53.

Изменама и допунама Закона о избору народних посланика 2004. године, односно новим чланом 40а, став 1. одређено је да на изборној листи међу свака четири кандидата по редоследу на листи (прва четири места, друга четири места и тако до краја листе) мора бити по један кандидат - припадник оног пола који је мање заступљен на листи, а укупно на изборној листи мора бити најмање 30% кандидата мање заступљеног пола на листи. И поред измена и допуна законске регулативе о избору народних посланика, отвореност изборних листа за странке онемогућавала је институционално гарантовање избора посланичких кандидаткиња на места у Народној скупштини. Зато се пре може закључити да је повећање броја посланица настало у овом периоду резултат унутарстраначких промена односа према овом питању на које су код већине партија утицале и препоруке ОЕБС-а.

Члан 40а, став 1. Закона о избору народних посланика промењен је 2011. у корист веће заступљености женског пола тако да прописује да се на изборној листи међу свака три кандидата по редоследу на листи (прва три места, друга три места и тако до краја листе) мора бити најмање по један кандидат - припадник оног пола који је мање заступљен на листи. Ипак, кључни институционални помак у погледу повећаног учешћа жена остварен изменама и допунама Закона о избору народних посланика из 2011. године подразумевао је обавезу да се расподела посланичких мандата одређује према раније утврђеном распореду кандидата на изборној листи.

Како би се истражило учешће жена у раду Народне скупштине Републике Србије, односно дошло до сазнања о променама степена њиховог учешћа у скупштинским сазивима након последњих промена Закона о избору народних посланика, анализираћемо број и социодемографске карактеристике народних посланица у последња два сазива Народне скупштине. Анализа социодемографске структуре народних посланица у погледу старосног доба, степена образовања и места пребивалишта наставља се поређењем у односу на исте социодемографске карактеристике друге две групе. Прву групу чине њихове мушке колеге, а другу укупна популација жена у Србији. Док се поређењем са народним посланицима му-

шког пола жели испитати постојање социодемографских сличности и разлика чланова парламента у односу на пол, компарацијом друштвенодемографских особина народних посланица наспрам истих карактеристика целокупне популације жена у Србији настоје се утврдити и њихове сличности и одступања.

БРОЈНОСТ НАРОДНИХ ПОСЛАНИЦА

У последњем сазиву Народне скупштине конституисаном пре увођења нових мера позитивне дискриминације у сврху побољшања представљености жена седело је 53 народне посланице, да би већ на првим наредним изборима приликом расподеле мандата поверење грађана добила 81 посланица. Приликом конституисања сазива од 2014. године било их је две више. Тако је у сазиву од 2012. у односу на претходни дошло до повећања за 28 народних посланица, односно 53,83%. Уколико се промена мери у односу на укупан број посланика, она је знатно мања и износи 11,2 процента.

И поред повећања представљености жена у Народној скупштини, мере позитивне дискриминације нису произвеле пресликавање полне структуре становништва Србије на Народну скупштину. Док је према попису из 2002. удео жена у укупном становништву био 51,4%, на попису извршеном девет година касније он се смањио на 51,3%. Са друге стране, након парламентарних избора 2008. године посланице су заузеле 21,2% посланичких места, а њихов број се после следећих избора увећао на 32,4%. Према томе, након избора 2008. жене су у Народној скупштини биле подпредстављене за 30,2%, а у скупштинским сазивима конституисаним 2012. и 2014. године подпредстављеност је смањена на 18,9%, односно на 18,1%. Подпредстављеност жена подразумевала је идентичан ниво надпредстављености мушкараца у Народној скупштини Републике Србије.

ПАРТИЈСКА ПРИПАДНОСТ НАРОДНИХ ПОСЛАНИЦА

На парламентарним изборима 2012. године улазак у Народну скупштину остварило је 11 изборних листа, од којих су три мањинске листе освојиле само по једно посланичко место а њих су заузеле мушки кандидати. На преосталих осам листа мандати су додељени како мушкараца, тако и женама.

Највећи број жена, 24, односно 29,65% свих народних посланица, изабран је на листи Покренимо Србију – Томислав Ни-

колић, а на листи Избор за бољи живот – Борис Тадић две посланице мање, или 27,16%. Даљи распоред посланичких мандата за жене такође је прагио изборни успех предложених листа. Тако је на листи коалиције СПС-ПУПС-ЈС изабрано 14 (17,28%), на листи ДСС-а седам (8,64%), листа Чедомир Јовановић – Преокрет добила је шест посланица (7,40%), као и листа УРС-а. По једну народну посланицу (1,23%) оствариле су листе националних мањина, Савеза војвођанских Мађара и Странке демократске акције Санцака.

Ако се мери учешће народних посланица изабраних на некој листи у односу на укупан број посланика са те листе, највећи степен учешћа жена остварила је изборна листа СДА (1/2, 50%), а најмањи проценат добиле су посланице са листе СВМ-а (1/5, 20%). Све друге изборне листе оствариле су сличан постотак представљености жена у парламенту, који се креће од 31,58% (СПО-ЛДП) до 33,33% (ДСС). Једино је са листе УРС-а изабрано нешто више посланика мање заступљеног пола, односно 37,5%.

Изостанак жена са посланичких листа НОПО, Све заједно и ПДА може се објаснити тиме да су ове три листе добиле само по једно посланичко место а на првим местима листа били су мушкарци. И друге две мањинске листе (СВМ, СДА) добиле су мали број посланика и управо због малог броја посланика учешће жена у њиховим посланичким клупама толико варира у односу на предложене листе које су освојиле већи број мандата. Тако би у случају да је њихова листа добила још један мандат, број жена у посланичкој групи СВМ-а двоструко порастао а степен њиховог учешћа би се са 20 повећао на 33%.

На парламентарним изборима 2014. године убедљиву победу однела је коалиција окупљена око Српске напредне странке, која је освојила 158 посланичких места. У складу са таквим изборним резултатом, и највећи број посланица долази са листе СНС-а, односно чак 54 од 83 или 65,06%. Следе посланице са листе СПС-ПУПС-ЈС којих има 14 (16,87%). Са листа ДС-а и НДС-а изабрано је по 6 посланица (7,23%), СВМ је добио две (2,41%), а СДА једну посланицу (1,20%). У погледу учешћа жена у свакој од изборних листа, он је веома уједначен и налази се у распону од 31,56% на листи ДС-а до 34,18% на листи коју је предводио СНС.

СТАРОСНА СТРУКТУРА НАРОДНИХ ПОСЛАНИЦА

У погледу старосног доба међу посланицама изабраним на изборима 2012. године најбројније су биле оне у категорији од 30 до 34, као и посланице између 45 и 49 година старости. Њих је

било по 14, односно заједно су чиниле 34,56 процената свих припадница женског пола у претходном сазиву Народне скупштине. Најмлађа посланица била је Јована Јоксимовић из Београда (1987. годиште), а најстарија Милица Дроњак из Сурдука, рођена 1943. године. Поред непостојања посланица старијих од 18, а млађих од 25 година, као и оних у старосним групама старијих од 69, на изборима 2012. године изабран је приметно мали број посланица у добу од 60 до 64 године (5, или 6,17%), а нарочито у групи старијих од 65 а млађих од 69 година (3, односно 3,70%).

Уколико се старосна структура посланица упореди са животним добом њихових мушких колега у истом сазиву долази се до закључка да је приметно знатно веће учешће млађих посланица у односу на посланике. Тако посланице старосног доба између 25 и 29 година чине 9,88% свих народних посланица, док је учешће њихових мушких колега исте старосне групе само 2,37% у односу на све посланике мушкарце. Иако још увек велика, нешто мања диспропорција у корист жена је у добу између 30 и 34 године, где је учешће жена међу својим колегиницама 17,28%, а мушкараца свега 4,73%. Тај однос се, међутим, мења у корист мушкараца у популацији од 35 до 39 година (15,98:9,88%) и старосној групи између 40 и 44. године (14,20:9,88%). Однос између посланика и посланица других доба су релативно слични, с тим што међу посланицима било и старијих од 69 година, колико је имала најстарија посланица. Најстарији посланик у сазиву од 2012. био је Захарије Трнавчевић који је у години потврђивања мандата напунио 86 година.

Просечна старост народних посланица износила је 43,69 година и била је готово идентична старости укупне популације жена у Србији које у просеку имају 43,5 година. Старосна структура народних посланица према укупној популацији жена показује велику диспропорцију у добу од 30 до 34 (17,28:6,61%) и између 45 и 49 година (17,28: 6,66%), а највећа сличност показује се у старосној групи старијих од 60 а млађих од 64 године (6,17:7,56%). Са друге стране, представнике својих година и пола немају грађанке до 25 година, као и све у старосним категоријама изнад 70 година иако укупно учешће жена у популацији између 20 и 24 године и оних које су старије од 69 година чини чак 19,42%.

Не рачунајући, због њихове малобројности, посланице са листа СВМ-а и СДА, најстарије су биле изабране представнице листе СПС-ПУПС-ЈС које су у просеку имале 47,86 година, а следиле су их посланице УРС-а са просечно 47 година старости. Са друге стране, најмлађе су биле представнице листе СНС-а (40,17 година), а затим народне посланице ДС-а, са просечно 43 године. Код њихових колега најстарији су такође били посланици са листе

СПС-ПУПС-ЈС са просеком од 54,87 година, следили су их посланици са листе СПО-ЛДП са 50,85 и УРС са 50,6 година у просеку, док је најмлађа била посланичка група СВМ-а чији су посланици просечно имали свега 37,5 година.⁶⁾ Разлика у годинама између посланика мушкараца и свих мушкараца у земљи знатно је већа од односа истих категорија код жена и износи 49,17:40,8 година. Однос старости посланика и посланица према изборним листама изгледао је овако: СНС (45,52:40,17 година), ДС (43,64:43), СПС-ПУПС-ЈС (54,87:47,86), ДСС (48,21:44,86), СПО-ЛДП (50,85:46), УРС (50,6:47), СВМ (37,5:30, само једна посланица), а преостале листе имале су само по једног посланика оба пола или само једног посланика. Приметан је тренд постојања старијих посланика у односу на посланице, осим на изборној листи ДС-а где је ова разлика била минимална.

Ванредни парламентарни избори 2014. године довели су до промене у погледу година старости најмлађе и најстарије посланице. Најмлађа посланица Катарина Шушњар има 24 године, а најстарија Милена Ћорилић 70. Док је до највећег повећања броја посланица дошло у старосном добу од 35 до 39 година (са 8 на 12), највеће смањење настало је у генерацијским групама између 45 и 49 година (са 14 на 10). У односу на мушкарце диспропорције су опет најизраженије у категоријама између 30 и 34 (15,66:5,42%), а нарочито у добу од 25. до 29. године (7,23:1,20%). Као и након избора из 2012. године, мушкарци се у следећој животној скупини јављају у значајнијем постотку од жена. Тај однос у групи од 35 до 39 година износи 19,28:14,46%. Учешће мушкараца и жена потпуно се изједначава у двама узастопним групама, од 50 до 54 (14,46%) и између 55 и 59 (13,25%) година, а мушкарци су знатно обрнутији у свим категоријама изнад 69 година.

Просечна старост народних посланица након избора 2014. године повећана је у односу на претходни сазив за 0,77 година тако да износи 44,46 година и за скоро годину дана је већа од старости укупне популације жена у Србији. У односу на укупну популацију жена блага надпредстављеност постоји у групи од 25 до 29 година (7,23:6,38%), а већа одступања истог типа видљива су у свим групама између 30 и 59 година. Након тог старосног доба јавља се обрнути процес, односно настаје подпредстављеност у свим старијим групама становништва.

Изузимајући једну посланицу СДА и две посланице из посланичке групе СВМ-а, најмлађе су посланице са листе СНС-а које

6) Статистички најмлађи посланици на парламентарним изборима 2012. изабрани су са листе НОПО, али се, ипак, ради о само једном представнику народа (Никола Тулимировић, 1981. годиште).

просечно имају 43,46 година, а најстарије су посланице НДС-а са 51,17 година у просеку. Просечна старост посланика након избора 2014. износила је 49,38 година и била је готово идентична као у сазиву конституисаном две године раније. Однос старосне структуре посланика и посланица према посланичким групама у сазиву од 2014. је следећа: СНС (47,86:43,46 година), СПС (57,66:47,14), ДС (47:45,17), НДС (46,92:51,17), СВМ (39,5:36,5), СДА (45,5:32), док са листе Партија за демократско деловање – Риза Халими није изабрана ниједна посланица. Према томе, осим на листи Нове демократске странке, посланици изабрани са свих других листа старији су од својих колегиница.

ОБРАЗОВНА СТРУКТУРА НАРОДНИХ ПОСЛАНИЦА

Након парламентарних избора 2012. године изабрана је 81 народна посланица. У погледу образовне структуре највећи број посланица имао је завршен факултет (51/81, 62,96%), а следиле су посланице са титулом доктора наука (8 посланица, 9,88%). Најмањи број народних представника имао је завршену средњу школу и мастер студије (по једна или 1,23%), а три посланице су као занимање навеле да су пензионерке. У односу на мушкарце у Народној скупштини приметно је да већи проценат жена има завршен факултет (62,96:54,44%), али и да већи број мушкараца поседује титулу доктора наука (23:8, 13,61:9,88%).

Према изборним листама, највећи број посланица са дипломом факултета имао је ДС и то 18, односно 35,29% свих посланица са високом стручном спремом, а њихово учешће међу посланицама изабраним на листи Демократске странке било је чак 81,81 проценат. Од њихових колега изабраних на истој листи 28 има завршен факултет и они чине 62,22% свих посланика „демократа“ мушког пола, док су, ако се изузму листе са једним или два кандидата који су добили статус посланика, најобразованији посланици са листе СВМ-а са које су сва четири посланика високообразована, а следи листа Чедомир Јовановић – Преокрет на којој од 13 посланика 9 има завршен факултет (69,23%).

Ако се степен образовања народних посланица упореди са целокупном популацијом жена у Србији налази се огромна диспропорција у погледу непостојања посланица без школске спреме и са непотпуном или завршеном основном школом иако оне у популацији становника Србије чине 34,06 процента (1,256.182/3,687.686). Такође, само једна посланица је формално образовање завршила након средње школе (1,23%), а овај степен стручне спреме има чак 38,01% (1,401.736/3,687.686) свих жена у Србији. Огромна под-

представљеност жена са средњом стручном спремом и одсуство представљености оних са нижим степеном стручне спреме произвела је велику надпредстављеност особа женског пола са завршеним високим образовањем. Наиме, док све особе женског пола са високом стручном спремом, титулама мастера, магистара, доктора наука и лекара специјалиста заузимају чак 80,25% свих „женских“ посланичких места, удео жена са тим степеном образовања у укупној популацији становника Србије је свега 9,31% (343.410/3,687.686). Са вишом школом у сазиву од 2012. било је 7 посланица, односно 8,64% у односу на 4,75% грађанки Србије са тим степеном стручне спреме.

На изборима 2014. године изабрано је две посланице више него на претходном изласку бирача на гласање, а у исто време број народних посланица са високом стручном спремом порастао је за четири. Са друге стране, број посланица са титулама магистра смањен је са четири са на две, доктора наука са осам на пет, док је број народних представница са завршеном средњом школом порастао на три. У односу на претходни сазив повећан је број високообразованих посланика оба пола, али је разлика у погледу учешћа високообразованих посланица у односу на њихове мушке колеге смањена са 62,96:54,44% на 66,26:60,24%.

Како је коалиција превођена Српском напредном странком убедљиво победила на парламентарним изборима марта ове године, у свим образовним категоријама доминирају посланице са изборне листе Александар Вучић – Будућност у коју верујемо. Изузетак је категорија доктора наука у коју спадају три посланице изабране са листе СПС-ПУПС-ЈС наспрам две посланице СНС-а, а по једна студенткиња мандат је добила са сваке од три првопласиране листе. Уколико се, међутим, мери удео народних посланица са завршеним факултетом у односу на све посланице у некој посланичкој групи најобразованије су представнице СВМ-а, од којих је једна завршила факултет, а друга мастер студије, са листе СДА изабрана је једна посланица која је дипломирани инжењер електротехнике, а од бројнијих посланичких група доминирају посланице НДС-а, међу којима пет има диплому факултета (83,33%), а само једна је завршила средњу школу. Још израженију образовну структуру имају мушки посланици НДС-а, јер у њиховим клупама седе два доктора наука и 10 посланика са дипломом високе стручне спреме.

Мерено у односу на популацију жена у Србији и након избора 2014. видљива је огромна диспропорција најмање образованих јер нема народних представница без школске спреме и са непотпуном или завршеном основном школом, а настављен је и тренд

велике подпредстављености средњошколци који износи 3,61% наспрам 38,01% грађанки Србије са тим степеном образовања. Насупрот томе, жене са завршеним факултетима и мастер студијама, титулама магистара, доктора наука и лекара специјалиста чине 82,13% свих жена у парламенту, а њихово учешће у укупној женској популацији износи само 9,31%. Број посланица са вишом школом исти је као у сазиву од 2012. године (7), што сада чини 8,43% свих народних посланица.

МЕСТО ПРЕБИВАЛИШТА

У сазиву конституисаном 2012. године највећи број посланица долазио је из Београда (50/81, односно 61,73%), следиле су народне посланице из централне Србије (16 или 19,75%), а једна посланица мање била је из Војводине (18, 52%). У односу на њихове колеге приметно је веће учешће посланица са пребивалиштем у Београду (61,73:41,42%), док је, са друге стране, већи број посланика долазио из централне Србије (36,69:19,75%). На подручју Косова и Метохије живело је четири посланика, али ниједна посланица.

Приказано према изборним листама, највећи „беоцентризам“ народних посланица постојао је међу онима са листе СПС-ПУПС-ЈС (17/22, односно 77,27% њих има пребивалиште у Београду) и СНС-а (18/24, 75%). Потпуно обратно, на листама СДА и СВМ-а ниједна посланица није била из Београда, док су са листе УРС-а по две посланице долазиле из Београда, централне Србије и Војводине. У односу на укупну популацију жена приметна је била велика надпредстављеност Београђанки (61,73:23,69%), а највећа подпредстављеност се јавила код жена из централне Србије (19,75:49,40%). У односу на њих, Војвођанке су биле подпредстављене у знатно мањој мери (18,52:26,90%).

Парламентарни избори 2014. године донели су значајно смањење броја и удела Београђанки међу народним посланицима (са 50, односно 61,73% на 34 или 40,96%). Број посланица из Војводине је порастао са 15 (18,52%) на 20 (24,10%), а још већи раст представљености настао је код посланица из централне Србије (са 16 или 19,75% на 28 или 33,73%).

У односу на посланике-мушкарце у сазиву од 2014. постоји већа заступљеност Београђанки у односу на Београђане (40,96:33,73%) и Војвођанки наспрам Војвођана (24,10:20,48%). Насупрот томе, посланици из централне Србије су заступљенији од колегиница из тог дела земље (43,37:33,73%), а са Косова и Метохије долазе четири посланика и једна посланица. Надпредставље-

ност Београђанки у претходном сазиву Народне скупштине смањена је након избора из марта месеца и сада износи 40,96:23,69%, а такође је опала и подпредстављеност жена из централне Србије. Садашњи однос је 33,73:49,40%. Са друге стране, Војвођанке готово да су представљене у идеалној сразмери (24,10:26,90%).

ЛИТЕРАТУРА

- Битем, Дејвид: *Парламент и демократија у двадесет првом веку: водич за добру праксу*, Програм Уједињених нација за развој (UNDP), Београд, 2008.
- Women in Politics: 2014, Situation on 1 January 2014*, UN Women: Uninted Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women, http://www.ipu.org/pdf/publications/wmnm14_en.pdf, приступљено 9.9.2014.
- Јовановић, Милан, „Структурна динамика Народне скупштине Републике Србије 1991-1993. године“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2013.
- Одлука о додели мандата народних посланика Народне скупштине*, од 19. маја 2012. године.
- Одлука о додели мандата народних посланика Народне скупштине*, од 26. марта 2014. године.
- Пајванчић, Маријана: *Парламентарно право*, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2008.
- Становништво према старости и полу, по насељима*, Републички завод за статистику, Београд, 2013.
- Становништво. 3, Школска спрема, писменост и компјутерска писменост: подаци по општинама и градовима*, Републички завод за статистику, Београд, 2013.
- Закон о изменама и допунама Закона о избору народних посланика*, Службени гласник Републике Србије, бр. 18/2004.
- Закон о изменама и допунама Закона о избору народних посланика*, Службени гласник Републике Србије, бр. 36/2011.

Predrag Terzic

THE SOCIO-DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF THE WOMEN MPS IN THE NATIONAL ASSEMBLY OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

Key institutional progress in order to increase the representation of women in the National Assembly of the Republic of Serbia was achieved by the amendments to the Law on Election of MPs in 2011.

The author analyzes the sociodemographic structure of women MPs in terms of age, education level, place of residence, and then compares them with the corresponding structure of their male counterparts, and the total population of women in Serbia.

During the distribution of mandates after the 2012 elections: 1) the number of women MPs has increased from 53 to 81, but subrepresentation of women MPs in relation to the total population of women was 18.9%, 2) most women MPs were selected from a list of SNS (24/81 or 29.65%), 3) The average age of women MPs was 43.69 years, which is almost identical to the average age of the female population in Serbia 4) When we compare the age structure of women MPs to the total population of women we see a huge disproportion between the age of 30 and 34 (17.28: 6.61%) and between 45 and 49 (17.28: 6.66%) and there is the greatest similarity between the group older than 60 and younger than 64 (6.17: 7.56%), 5) 51 women MPs finished college (62.96%), 6) the ratio between highly educated women MPs opposed to their male counterparts was 62.96: 54.44%, 7) 50 women MPs came from Belgrade (61.73%), and according to the electoral lists, the greatest “beocentrism” existed among the women MPs from the SPS-PUPS-JS.

After the elections in 2014: 1) the number of MPs has increased by two, 2) 54 women MPs were elected from the list of SNS (65.06%), 3) The average age of women MPs increased by 0.77 years, so it amounts to 44.46 years which is nearly a year higher than the average age of the female population in Serbia, 4) the number of MPs with a university degree increased by four, but the number of women who own a master’s degree or PhD decreased, 5) the ratio of the highly educated women MPs in relation to male MPs was reduced to 66.26: 60.24%, 6) the share of Belgrade women among the women MPs was reduced to 40.96%, while the number of MPs from Vojvodina increased from 15 (18.52 %) to 20 (24.10%), and an even greater increase occurred with the women MPs from central Serbia (with 16 or 19.75% of 28 or 33.73%).

Key words: women, members of parliament, parliament, positive discrimination, affirmative action, the National Assembly of the Republic of Serbia

ПРИЛОГ

Табела 1: Народне посланице различитих старосних доба изабране на листама које су на парламентарним изборима 2012. прешле цензус, према степену стручне спреме и пребивалишту

Година старости	СНС			ДС			СПС-ПУПС-ЈС			ДСС	
	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема
25-29	4	Мастер - 1 ВСС - 2 Студент - 1	Београд - 2 Војводина - 2	1	Студент - 1	Београд - 1	2	ВСС - 2	Београд - 1 Цен. Србија - 1	0	/
30-34	4	ВСС - 2 ССС - 1 Студент - 1	Београд - 4	4	Мр - 1 ВСС - 3	Београд - 3 Војводина - 1	2	ВСС - 2	Београд - 1 Цен. Србија - 1	2	ВСС - 2
35-39	4	ВСС - 3 Студент - 1	Београд - 4	3	ВСС - 3	Београд - 3	0	/	/	1	ВСС - 1
40-44	3	Др - 2 ВСС - 1	Београд - 3	3	Др - 1 ВСС - 2	Београд - 3	2	Др - 1 ВШСС - 1	Београд - 1 Цен. Србија - 1	0	/
45-49	2	ВСС - 2	Београд - 1 Цен. Србија - 1	2	ВСС - 2	Београд - 1 Војводина - 1	2	Др - 1 ВСС - 1	Београд - 1 Војводина - 1	1	ВСС - 1
50-54	6	Др - 1 Мр - 1 Спец. - 1 ВСС - 2 ВШСС - 1	Београд - 3 Војводина - 2 Цен. Србија - 1	2	ВСС - 2	Београд - 1 Војводина - 1	0	/	/	1	ВСС - 1
55-59	1	ВСС - 1	Београд - 1	4	ВСС - 3 Предузетник - 1	Београд - 2 Војводина - 1 Цен. Србија - 1	1	ВШСС - 1	Београд - 1	2	Др - 1 Спец. - 1
60-64	0	/	/	3	ВСС - 3	Београд - 3	2	Др - 1 ВСС - 1	Београд - 1 Цен. Србија - 1	0	/
65-69	0	/	/	0	/	/	3	ВШСС - 1 Пензионер - 2	Београд - 1 Војводина - 1 Цен. Србија - 1	0	/
70-74	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/
75-79	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/
80-84	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/
85+	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/
Сума	24	29.63%		22	27.16%		14	17.28%		7	8.64%
Сума према пребивалишту	Београд		18	Београд		17	Београд		7	Београд	
	Војводина		4	Војводина		4	Војводина		2	Војводина	
	Цен. Србија		2	Цен. Србија		1	Цен. Србија		5	Цен. Србија	
	КиМ		/	КиМ		/	КиМ		/	КиМ	
Сума према стручној спреми	Доктор		3	Доктор		1	Доктор		3	Доктор	
	Магистар		1	Магистар		1	Магистар		/	Магистар	
	Специјалиста		1	Специјалиста		/	Специјалиста		/	Специјалиста	
	Мастер		1	Мастер		/	Мастер		/	Мастер	
	ВСС		13	ВСС		18	ВСС		6	ВСС	
	ВШСС		1	ВШСС		/	ВШСС		3	ВШСС	
	ССС		1	ССС		/	ССС		/	ССС	
	Студент		1	Студент		1	Студент		/	Студент	
	Пензионер		/	Пензионер		1	Пензионер		2	Пензионер	
	Предузетник		/	Предузетник		/	Предузетник		/	Предузетник	
	Привредник		/	Привредник		/	Привредник		/	Привредник	
	Политичар		/	Политичар		/	Политичар		/	Политичар	
Земљорадник		/	Земљорадник		/	Земљорадник		/	Земљорадник		
Радник		/	Радник		/	Радник		/	Радник		
Књижевник		/	Књижевник		/	Књижевник		/	Књижевник		

* Напомена: На изборним листама Све заједно, НОПО и КАПД није изабрана ниједна народна посланица.

Пребивалиште	СПО - гдп			УРС			СВМ			СДА			Сума	
	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Апсолутни број	Удео у популацији посланица
/	1	ВШСС - 1	Цен. Србија - 1	0	/	/	0	/	/	0	/	/	8	9.88%
Београд - 1 Цен. Србија - 1	0	/	/	1	ВСС - 1	Војводина - 1	1	ВСС - 1	Војводина - 1	0	/	/	14	17.28%
Београд - 1	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	8	9.88%
/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	8	9.88%
Цен. Србија - 1	3	Мр - 1 ВСС - 1 ВШСС - 1	Београд - 2 Цен. Србија - 1	4	ВСС - 3 ВШСС - 1	Београд - 2 Војводина - 1 Цен. Србија - 1	0	/	/	0	/	/	14	17.28%
Цен. Србија - 1	2	ВСС - 2	Београд - 1 Војводина - 1	0	/	/	0	/	/	0	/	/	11	13.58%
Београд - 1 Војводина - 2	0	/	/	1	Мр - 1	Цен. Србија - 1	0	/	/	1	ВСС - 1	Цен. Србија - 1	10	12.34%
/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	5	6.17%
/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	3	3.70%
/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	0
/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	0
/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	0
/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	0
	6	17.40%		6	17.40%		1	11.23%		1	11.23%		81	100%

3	Београд	3	Београд	2	Београд	/	Београд	/	50	61.73%
1	Војводина	1	Војводина	2	Војводина	1	Војводина	/	15	18.52%
3	Цен. Србија	2	Цен. Србија	2	Цен. Србија	/	Цен. Србија	1	16	19.75%
/	КиМ	/	КиМ	/	КиМ	/	КиМ	/	0	0

1	Доктор	/	Доктор	/	Доктор	/	Доктор	/	8	9.88%
/	Магистар	1	Магистар	1	Магистар	/	Магистар	/	4	4.94%
1	Специјалиста	/	Специјалиста	/	Специјалиста	/	Специјалиста	/	2	2.47%
/	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	1	1.23%
5	ВСС	3	ВСС	4	ВСС	1	ВСС	1	51	62.96%
/	ВШСС	2	ВШСС	1	ВШСС	/	ВШСС	/	7	8.64%
/	ССС	/	ССС	/	ССС	/	ССС	/	1	1.23%
/	Студент	/	Студент	/	Студент	/	Студент	/	4	4.94%
/	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер	/	3	3.70%
/	Предузетник	/	Предузетник	/	Предузетник	/	Предузетник	/	/	/
/	Привредник	/	Привредник	/	Привредник	/	Привредник	/	/	/
/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	/	/
/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	/	/
/	Радник	/	Радник	/	Радник	/	Радник	/	/	/
/	Књижевник	/	Књижевник	/	Књижевник	/	Књижевник	/	/	/

Табела 2: Народни посланици различитих старосних доба избрани на листама које су на парламентарним изборима 2012. прешле цензус, према степену стручне спреме и пребивалишту

Година старости	СНС			ДС			СПС-ПУПС-ЈС			ДСС			СПО-ЛДП		
	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште
25-29	0	/	/	4	ВСС -2 студент -2	Београд -2 Војводина -1 Цен. Србија -1	0	/	/	0	/	/	0	/	/
30-34	0	/	/	2	ВСС -2	Београд -1 Цен. Србија -1	1	ВСС -1	Цен. Србија -1	1	Мастер -1	Београд -1	1	ВСС -1	Београд -1
35-39	4	Мр -1 ВСС -1 ВШСС -2	Београд -2 Војводина -1 Цен. Србија -1	14	Др -2 Мр -1 Мастер -1 ВСС -8 ВШСС -2	Београд -7 Војводина -4 Цен. Србија -3	2	ВСС -2	Београд -1 Цен. Србија -1	1	ВСС -1	Београд -1	3	Мастер -1 ВСС -2	Београд -2 Цен. Србија -1
40-44	6	Мастер -1 ВСС -4 Предузетник -1	Београд -4 Војводина -1 Цен. Србија -1	8	Др -2 Спец -1 ВСС -4 Предузетник -1	Београд -4 Војводина -1 Цен. Србија -3	3	ВСС -3	Београд -1 Војводина -1 КИМ -1	4	Др -1 ВСС -3	Београд -1 Војводина -1 Цен. Србија -2	2	ВСС -1 ВШСС -1	Београд -1 Војводина -1
45-49	11	ВСС -7 ВШСС -1 ССС -1 Политичар -1 Приватник -1	Београд -3 Војводина -1 Цен. Србија -7	7	Др -2 Мр -1 ВСС -4	Београд -2 Војводина -1 Цен. Србија -3 КИМ -1	5	ВСС -4 Радник -1	Београд -2 Војводина -2 Цен. Србија -1	3	ВСС -1 ВШСС -1 Приватник -1	Београд -3	2	ВСС -1 Књижевник -1	Београд -1 Цен. Србија -1
50-54	10	ВСС -4 ВШСС -2 ССС -1 Земљорадник -1 Пензионер -1 Предузетник -1	Београд -1 Војводина -4 Цен. Србија -5	5	ВСС -5	Београд -1 Војводина -3 Цен. Србија -1	4	Др -1 ВСС -1 Приватник -2	Београд -1 Цен. Србија -3	1	ВСС -1	Београд -1	1	ВСС -1	Београд -1
55-59	9	Др -4 Мр -1 Спец -1 ВСС -2 ССС -1	Београд -4 Војводина -3 Цен. Србија -2	2	ВСС -2	Цен. Србија -2	3	ВСС -2 Пензионер -1	Цен. Србија -2 КИМ -1	2	Др -1 ВСС -1	Београд -1 Војводина -1	1	ВСС -1	Београд -1
60-64	8	Др -4 Мр -1 Спец -1 ВСС -1 ВШСС -1	Београд -4 Војводина -1 Цен. Србија -3	1	ВСС -1	Београд -1	5	ВСС -3 ВШСС -1 Пензионер -1	Београд -2 Цен. Србија -3	1	Спец -1	КИМ -1	1	ВСС -1	Београд -1
65-69	0	/	/	1	Др -1	Војводина -1	2	Др -1 Пензионер -1	Београд -1 Цен. Србија -1	1	Др -1	Београд -1	1	Др -1	Београд -1
70-74	1	Пензионер -1	Војводина -1	0	/	/	3	ВСС -1 ВШСС -1 Пензионер -1	Београд -2 Цен. Србија -1	0	/	/	0	/	/
75-79	0	/	/	0	/	/	1	Пензионер -1	Цен. Србија -1	0	/	/	0	/	/
80-84	0	/	/	1	Др -1	Београд -1	1	Др -1	Београд -1	0	/	/	0	/	/
85+	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	1	ВСС -1	Београд -1
Сума	49	28,99%	/	43	26,62%	/	30	17,73%	/	14	8,26%	/	13	7,69%	/
Сума према пребивалишту	Београд	18	Београд	19	Београд	11	Београд	9	Београд	5	Београд	5	Београд	1	Београд
	Војводина	12	Војводина	11	Војводина	2	Војводина	2	Војводина	1	Војводина	1	Војводина	1	Војводина
	Цен. Србија	19	Цен. Србија	14	Цен. Србија	14	Цен. Србија	2	Цен. Србија	3	Цен. Србија	3	Цен. Србија	3	Цен. Србија
	КИМ	/	КИМ	1	КИМ	2	КИМ	1	КИМ	1	КИМ	1	КИМ	1	КИМ
Сума према стручној спреми	Доктор	8	Доктор	8	Доктор	3	Доктор	3	Доктор	1	Доктор	1	Доктор	1	Доктор
	Мастер	3	Мастер	2	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	Мастер
	Специјалиста	2	Специјалиста	1	Специјалиста	/	Специјалиста	/	Специјалиста	1	Специјалиста	/	Специјалиста	/	Специјалиста
	Мастер	1	Мастер	1	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	1	Мастер	/	Мастер	1	Мастер
	ВСС	19	ВСС	28	ВСС	17	ВСС	7	ВСС	7	ВСС	5	ВСС	9	ВСС
	ВШСС	6	ВШСС	2	ВШСС	2	ВШСС	1	ВШСС	1	ВШСС	1	ВШСС	1	ВШСС
	ССС	3	ССС	1	ССС	/	ССС	/	ССС	/	ССС	/	ССС	/	ССС
	Студент	/	Студент	2	Студент	/	Студент	/	Студент	/	Студент	/	Студент	/	Студент
	Пензионер	1	Пензионер	/	Пензионер	5	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер
	Предузетник - Приватник	3	Предузетник у приватизацији	1	Предузетник - Приватник	3	Предузетник - Приватник	3	Предузетник - Приватник	1	Предузетник - Приватник	1	Предузетник - Приватник	1	Предузетник - Приватник
	Приватник	/	Приватник	/	Приватник	/	Приватник	/	Приватник	1	Приватник	/	Приватник	/	Приватник
	Политичар	1	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар
	Земљорадник	2	Политичар	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник
	Радник	/	Земљорадник	/	Радник	1	Радник	/	Радник	/	Радник	/	Радник	/	Радник
	Књижевник	/	Радник	/	Књижевник	/	Књижевник	/	Књижевник	/	Књижевник	/	Књижевник	/	Књижевник

* Напомена: Народни посланик са изборне листе СПС-ПУПС-ЈС Душан Бајатовић (1967, Нови Сад) је електро инжењер и дипломирани економиста. У овој статистици је наведено да поседује ВСС.

ЛДП	УРС			СВМ			СДА			Све заједно			НОПО			КАПД			Сума				
	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Абсолутни број	Удео у популацији посланика - мушкараца		
	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	4	2.37%
	Београд - 1	0	/	/	2	ВСС - 2	Војводина - 2	0	/	/	0	/	/	1	ВСС - 1	Београд - 1	0	/	/	0	/	8	4.73%
1	Београд - 2 Цен. Србија - 1	1	ВШСС - 1	Београд - 1	1	ВСС - 1	Војводина - 1	0	/	/	1	ВШСС - 1	Цен. Србија - 1	0	/	/	0	/	/	0	/	27	15.98%
1	Београд - 1 Војводина - 1	1	Мр - 1	Цен. Србија - 1	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	24	14.20%
< - 1	Београд - 1 Цен. Србија - 1	2	Мр - 1 ВСС - 1	Београд - 1 Цен. Србија - 1	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	30	17.25%
	Београд - 1	3	ВСС - 2 ВШСС - 1	Цен. Србија - 3	1	ВСС - 1	Војводина - 1	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	25	14.79%
	Београд - 1	2	ВСС - 1 ССС - 1	Београд - 1 Цен. Србија - 1	0	/	/	1	ВСС - 1	Цен. Србија - 1	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	20	11.83%
	Београд - 1	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	16	9.47%
	Београд - 1	1	ВСС - 1	Цен. Србија - 1	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	1	ВСС - 1	Цен. Србија - 1	0	/	7	4.14%
	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	4	2.37%
	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	1	0.59%
	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	2	1.18%
	Београд - 1	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	1	0.59%
		10 (5.92%)			4 (2.37%)			1 (0.59%)			1 (0.59%)			1 (0.59%)			1 (0.59%)			169	100%		
	9	Београд	3	Београд	/	Београд	/	Београд	/	Београд	/	Београд	1	Београд	/	Београд	/	Београд	/	70	41.42%		
	1	Војводина	/	Војводина	4	Војводина	/	Војводина	/	Војводина	/	Војводина	/	Војводина	/	Војводина	/	Војводина	/	33	19.53%		
	3	Цен. Србија	7	Цен. Србија	/	Цен. Србија	/	Цен. Србија	1	Цен. Србија	1	Цен. Србија	/	Цен. Србија	/	Цен. Србија	/	Цен. Србија	1	62	36.65%		
	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4	2.37%		
	1	Доктор	/	Доктор	/	Доктор	/	Доктор	/	Доктор	/	Доктор	/	Доктор	/	Доктор	/	Доктор	/	23	13.61%		
	/	Министар	2	Министар	/	Министар	/	Министар	/	Министар	/	Министар	/	Министар	/	Министар	/	Министар	/	7	4.14%		
	/	Специјалиста	/	Специјалиста	/	Специјалиста	/	Специјалиста	/	Специјалиста	/	Специјалиста	/	Специјалиста	/	Специјалиста	/	Специјалиста	/	4	2.37%		
	1	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	Мастер	/	4	2.37%		
	9	ВСС	5	ВСС	/	ВСС	1	ВСС	/	ВСС	/	ВСС	1	ВСС	/	ВСС	1	ВСС	1	91	53.84%		
	1	ВШСС	2	ВШСС	4	ВШСС	/	ВШСС	/	ВШСС	1	ВШСС	/	ВШСС	/	ВШСС	/	ВШСС	/	15	8.88%		
	/	ССС	1	ССС	/	ССС	/	ССС	/	ССС	/	ССС	/	ССС	/	ССС	/	ССС	/	5	2.96%		
	/	Студент	/	Студент	/	Студент	/	Студент	/	Студент	/	Студент	/	Студент	/	Студент	/	Студент	/	2	1.18%		
	/	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер	/	Пензионер	/	6	3.55%		
	/	Предузетник -	/	Предузетник -	/	Предузетник -	/	Предузетник -	/	Предузетник -	/	Предузетник -	/	Предузетник -	/	Предузетник -	/	Предузетник -	/	6	3.55%		
	/	Правник	/	Правник	/	Правник	/	Правник	/	Правник	/	Правник	/	Правник	/	Правник	/	Правник	/	1	0.59%		
	/	Привредник	/	Привредник	/	Привредник	/	Привредник	/	Привредник	/	Привредник	/	Привредник	/	Привредник	/	Привредник	/	1	0.59%		
	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	Политичар	/	2	1.18%		
	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	Земљорадник	/	1	0.59%		
	1	Радник	/	Радник	/	Радник	/	Радник	/	Радник	/	Радник	/	Радник	/	Радник	/	Радник	/	1	0.59%		

* Напомена: Народни посланик са листе СПС-ПУПС-ЈС Милорад Стошић (1954, Ниш) је пензионер - официр телекомуникације. У приказаној табели третира се као пензионер.

Табела 3: Народне посланице различитих старосних доба изабране на листама које су на парламентарним изборима 2014. прешле цензус, према степену стручне спреме и пребивалишту

Година старости	СНС			СПС-ПУПС-ЈС			ДС		
	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште
20-24	1	Студент - 1	Београд - 1	0	/	/	0	/	/
25-29	3	ВСС - 3	Цен. Србија - 3	2	ВСС - 2	Београд - 1 Цен. Србија - 1	1	Студент - 1	Цен. Србија - 1
30-34	8	Мастер - 1 ВСС - 7	Београд - 4 Војводина - 3 Цен. Србија - 1	3	ВСС - 2 ВШСС - 1	Београд - 1 Цен. Србија - 2	0	/	/
35-39	11	ВСС - 9 ВШСС - 1 ССС - 1	Београд - 7 Цен. Србија - 4	0	/	/	0	/	/
40-44	6	Спец. - 1 ВСС - 5	Београд - 3 Војводина - 1 Цен. Србија - 1 КИМ - 1	2	ВСС - 1 Студент - 1	Војводина - 1 Цен. Србија - 1	1	ВСС - 1	Војводина - 1
45-49	7	Др - 1 Мастер - 1 ВСС - 5	Београд - 4 Цен. Србија - 3	1	Др - 1	Београд - 1	2	ВСС - 2	Београд - 2
50-54	9	Мр - 1 ВСС - 5 ВШСС - 2 ССС - 1	Београд - 2 Војводина - 3 Цен. Србија - 4	1	Др - 1	Цен. Србија - 1	1	ВСС - 1	Цен. Србија - 1
55-59	7	Мр - 1 Спец. - 1 ВСС - 4 ВШСС - 1	Београд - 4 Војводина - 1 Цен. Србија - 2	1	ВШСС - 1	Београд - 1	1	ВСС - 1	Војводина - 1
60-64	1	Спец. - 1	Војводина - 1	2	Др - 1 Пензионер - 1	Војводина - 1 Цен. Србија - 1	0	/	/
65-69	1	Др - 1	Београд - 1	1	ВШСС - 1	Београд - 1	0	/	/
70-74	0	/	/	1	Пензионер - 1	Цен. Србија - 1	0	/	/
75-79	0	/	/	0	/	/	0	/	/
80-84	0	/	/	0	/	/	0	/	/
85+	0	/	/	0	/	/	0	/	/
Сума	54 65.06%			14 16.87%			6 7.23%		

Сума према пребивалишту	Београд	26	Београд	5	Београд	2
	Војводина	9	Војводина	2	Војводина	2
	Цен. Србија	18	Цен. Србија	7	Цен. Србија	2
	КИМ	1	КИМ	/	КИМ	/

Сума према стручној спреми	Доктор	2	Доктор	3	Доктор	
	Магистар	2	Магистар		Магистар	
	Специјалиста	3	Специјалиста		Специјалиста	
	Мастер	2	Мастер		Мастер	
	ВСС	38	ВСС	5	ВСС	5
	ВШСС	4	ВШСС	3	ВШСС	
	ССС	2	ССС		ССС	
	Студент	1	Студент	1	Студент	1
	Пензионер		Пензионер	2	Пензионер	

* Напомена: На изборној листи ПДД није изабрана ниједна народна посланица.

НДС			СВМ			СДА			Сума	
Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Апсолутни број	Удео у популацији посланица
0	/	/	0	/	/	0	/	/	1	1.20%
0	/	/	0	/	/	0	/	/	6	7.23%
0	/	/	1	ВСС - 1	Војводина - 1	1	ВСС - 1	Војводина - 1	13	15.66%
1	ВСС - 1	Београд - 1	0	/	/	0	/	/	12	14.46%
1	ВСС - 1	Војводина - 1	1	Мастер - 1	Војводина - 1	0	/	/	11	13.25%
0	/	/	0	/	/	0	/	/	10	12.05%
1	ВСС - 1	Војводина - 1	0	/	/	0	/	/	12	14.46%
2	ВСС - 1 ССС - 1	Војводина - 1 Цен. Србија - 1	0	/	/	0	/	/	11	13.25%
1	ВСС - 1	Војводина - 1	0	/	/	0	/	/	4	4.82%
0	/	/	0	/	/	0	/	/	2	2.41%
0	/	/	0	/	/	0	/	/	1	1.20%
0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	0
0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	0
0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	0
6	7.23%		2	2.41%		1	1.20%		83	100%

Београд	1	Београд	/	Београд	/	34	40.96%
Војводина	4	Војводина	2	Војводина	1	20	24.10%
Цен. Србија	1	Цен. Србија	/	Цен. Србија	/	28	33.73%
КиМ	/	КиМ	/	КиМ	/	1	1.20%

Доктор		Доктор		Доктор		5	6.02%
Магистар		Магистар	1	Магистар		2	2.41%
Специјалиста		Специјалиста		Специјалиста		3	3.61%
Мастер		Мастер		Мастер		3	3.61%
ВСС	5	ВСС	1	ВСС	1	55	66.26%
ВШСС		ВШСС		ВШСС		7	8.43%
ССС	1	ССС		ССС		3	3.61%
Студент		Студент		Студент		3	3.61%
Пензионер		Пензионер		Пензионер		2	2.41%

* Напомена: Народна посланица са изборне листе СНС-а Љубица Мрдаковић Тодоровић (1962, Ниш) по занимању је магистар примарујус, доктор гинекологије и акушерства. У овој статистици је наведено да је магистар.

Табела 4: Народни посланици различитих старосних доба изабрани на листама које су на парламентарним изборима 2014. прешле цензус, према степену стручне спреме и пребивалишту

Година старости	СНС			СПС-ПУПС-ЈС			ДС			НДС		
	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште
25-29	2	ВСС - 1 Студент - 1	Београд - 2	0	/	/	0	/	/	0	/	/
30-34	6	Др - 1 ВСС - 5	Београд - 3 Војводина - 2 КиМ - 1	0	/	/	1	ВСС - 1	Београд - 1	0	/	/
35-39	18	Др - 4 ВСС - 13 ССС - 1	Београд - 4 Војводина - 4 Цен. Србија - 10	5	Мастер - 1 ВСС - 4	Београд - 2 Војводина - 1 Цен. Србија - 2	3	Др - 1 ВСС - 1 ВШСС - 1	Београд - 2 Цен. Србија - 1	4	ВСС - 4	Београд - 2 Војводина - 1 Цен. Србија - 1
40-44	15	Мр - 1 Спец. - 1 ВСС - 12 ВШСС - 1	Београд - 2 Војводина - 4 Цен. Србија - 8 КиМ - 1	0	/	/	3	Др - 1 Мр - 1 ВСС - 1	Војводина - 1 Цен. Србија - 1	1	ВСС - 1	Војводина - 1
45-49	16	Др - 1 ВСС - 7 ССС - 1 Приватник - 3 Политичар - 1 Књижевник - 1	Београд - 6 Војводина - 1 Цен. Србија - 9	4	Мр - 1 ВСС - 3	Београд - 2 Војводина - 1 Цен. Србија - 1	2	ВСС - 2	Београд - 2	3	Др - 1 ВСС - 2	Београд - 1 Војводина - 1 Цен. Србија - 1
50-54	15	Др - 1 Мастер - 1 ВСС - 11 ВШСС - 1 Привредник - 1	Београд - 3 Војводина - 3 Цен. Србија - 9	3	Др - 1 ВСС - 1 Приватник - 1	Београд - 2 Цен. Србија - 1	3	Др - 1 ВСС - 1 ВШСС - 1	Београд - 1 Цен. Србија - 2	1	ВСС - 1	КиМ - 1
55-59	18	Др - 1 Спец. - 3 ВСС - 11 ССС - 2 Пољопривредник - 1	Београд - 7 Војводина - 3 Цен. Србија - 8	2	ВСС - 1 ВШСС - 1	Цен. Србија - 1 КиМ - 1	0	/	/	2	ВСС - 2	Војводина - 1 Цен. Србија - 1
60-64	8	Др - 3 Спец. - 1 ВСС - 1 ВШСС - 2 Предузетник - 1	Београд - 2 Војводина - 1 Цен. Србија - 5	5	ВСС - 4 Естрадни уметник - 1	Београд - 2 Цен. Србија - 3	0	/	/	1	Др - 1	Цен. Србија - 1
65-69	5	Др - 2 Спец. - 1 ВСС - 1 Привредник - 1	Београд - 2 Војводина - 1 Цен. Србија - 2	5	Др - 1 Спец. - 1 ВШСС - 2 Пензионер - 1	Београд - 3 Војводина - 1 Цен. Србија - 1	0	/	/	0	/	/
70-74	1	Пензионер - 1	Војводина - 1	4	ВСС - 3 ВШСС - 1	Београд - 3 Војводина - 1	0	/	/	0	/	/
75-79	0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	/	/
80-84	0	/	/	1	Др - 1	Београд - 1	1	Др - 1	Београд - 1	0	/	/
85+	0	/	/	1	Пензионер - 1	Војводина - 1	0	/	/	0	/	/
Сума	104	62.65%		30	18.07%		12	7.23%		12	7.23%	
Сума према пребивалишту			Београд Војводина Цен. Србија КиМ			Београд Војводина Цен. Србија КиМ			Београд Војводина Цен. Србија КиМ			Београд Војводина Цен. Србија КиМ
Сума према стручној спреми			Доктор Магистар Специјалиста Мастер ВСС ВШСС ССС Студент Пензионер Предузетник - Приватник Привредник Политичар Пољопривредник Народни посланик Књижевник Естрадни уметник			Доктор Магистар Специјалиста Мастер ВСС ВШСС ССС Студент Пензионер Предузетник - Приватник Привредник Политичар Пољопривредник Народни посланик Књижевник Естрадни уметник			Доктор Магистар Специјалиста Мастер ВСС ВШСС ССС Студент Пензионер Предузетник - Приватник Привредник Политичар Пољопривредник Народни посланик Књижевник Естрадни уметник			Доктор Магистар Специјалиста Мастер ВСС ВШСС ССС Студент Пензионер Предузетник - Приватник Привредник Политичар Пољопривредник Народни посланик Књижевник Естрадни уметник

* Напомена: Народни посланик са изборне листе СПС-ПУПС-ЈС Душан Бајатовић (1967, Нови Сад) је електро инжењер и дипломирани економиста. У овој статистици је наведено да поседује ВСС.

* Напомена: Народни посланик са листе СПС-ПУПС-ЈС Милорад Стошић (1954, Ниш) је пензионер - официр телекомуникације. У приказаној табели третира се као пензионер.

СВМ			СДА			ПДД			Сума	
Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Број	Стручна спрема	Пребивалиште	Апсолутни број	Удео у популацији посланика - мушкараца
0	/	/	0	/	/	0	/	/	2	1.20%
1	ВСС - 1	Војводина - 1	1	ВСС - 1	Цен. Србија - 1	0	/	/	9	5.42%
2	Мастер - 1 ВСС - 1	Војводина - 2	0	/	/	0	/	/	32	19.28%
0	/	/	0	/	/	0	/	/	19	11.45%
0	/	/	0	/	/	0	/	/	25	15.06%
1	Народни посланик - 1	Војводина - 1	0	/	/	1	ВСС - 1	Цен. Србија - 1	24	14.46%
0	/	/	0	/	/	0	/	/	22	13.25%
0	/	/	1	ВСС - 1	Цен. Србија - 1	0	/	/	15	9.04%
0	/	/	0	/	/	1	ВСС - 1	Цен. Србија - 1	11	6.63%
0	/	/	0	/	/	0	/	/	5	3.01%
0	/	/	0	/	/	0	/	/	0	0
0	/	/	0	/	/	0	/	/	2	1.20%
0	/	/	0	/	/	0	/	/	1	0.60%
4 2.40%			2 1.20%			2 1.20%			166	100%
Београд	/	/	Београд	/	/	Београд	/	/	56	33.73%
Војводина	4	/	Војводина	/	/	Војводина	/	/	34	20.48%
Цен. Србија	/	/	Цен. Србија	2	/	Цен. Србија	2	/	72	43.27%
КиМ	/	/	КиМ	/	/	КиМ	/	/	4	2.41%
Доктор	/	/	Доктор	/	/	Доктор	/	/	21	12.65%
Магистар	/	/	Магистар	/	/	Магистар	/	/	4	2.40%
Специјалиста	/	/	Специјалиста	/	/	Специјалиста	/	/	9	5.40%
Мастер	1	/	Мастер	/	/	Мастер	/	/	3	1.80%
ВСС	2	/	ВСС	2	/	ВСС	2	100	60.24%	
ВШСС	/	/	ВШСС	/	/	ВШСС	/	10	6.02%	
ССС	/	/	ССС	/	/	ССС	/	4	2.40%	
Студент	/	/	Студент	/	/	Студент	/	1	0.60%	
Пензионер	/	/	Пензионер	/	/	Пензионер	/	3	1.80%	
Предузетник - Приватник	/	/	Предузетник - Приватник	/	/	Предузетник - Приватник	/	5	3.01%	
Примердник	/	/	Примердник	/	/	Примердник	/	1	0.60%	
Политичар	/	/	Политичар	/	/	Политичар	/	1	0.60%	
Пољопривредник	/	/	Пољопривредник	/	/	Пољопривредник	/	1	0.60%	
Народни посланик	1	/	Народни посланик	/	/	Народни посланик	/	1	0.60%	
Књижевник	/	/	Књижевник	/	/	Књижевник	/	1	0.60%	
Естрадни уметник	/	/	Естрадни уметник	/	/	Естрадни уметник	/	1	0.60%	

* Овај рад је примљен 06. октобра 2014. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

УДК 343.2.01(497.11)

Прегледни
рад

Српска политичка мисао
број 1/2015.
год. 22. vol. 47.
стр. 145-162.

Вера Деспотовић

*Факултет за медије и комуникацију, Департман за социјални рад,
Београд*

Борђе Стојановић

Институт за политичке студије, Београд

РЕСТОРАТИВНИ ПРИСТУП КОНФЛИКТИМА У СРБИЈИ*

Сажетак

Ресторативни приступ конфликтима почиње да се развија седамдесетих година 20 века као одговор на критику традиционалних модела кривичног права и решавања конфликта. Од тада су развијани различити програми, вођене су многобројне кампање, измењено је кривично законодавство у које су инкорпорирани принципи ресторативних приступа, међутим ресторативни приступи у решавању конфликта у Србији још увек су недовољно развијени. Овај рад има за циљ да се кроз компарацију најчешћих одговора на конфликте и приказ основних принципа ресторативног приступа омогући боље разумевање овог концепта и праксе која из њега произилази, а која може да буде веома корисна у одговору на учестале конфликте у српском друштву.

Кључне речи: конфликти, ресторативна правда, ретрибутивна правда, медијација, кривично право, институције, Србија.

УВОД

У раду ће бити представљена компаративна анализа два најчешћа одговора на конфликте у савременом свету - ресторативни и ретрибутивни приступи. Указује се на основне карактеристике,

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

принципе и предности савремених реаговања на конфликте и криминалитет. Приказују се и најчешће примењивани модели ресторативне правде и њихова примена код нас и у неким европским земљама.

Концепт ресторативног приступа представља алтернативу традиционалним одговорима на почињена кривична дела и једно је од најзначајнијих остварења савременог кривичноправног система и криминалне политике.¹⁾ Овај концепт је настао у оквиру система правосуђа, углавном као одговор на пораст малолетничке делинквенције и неефикасност правосудног система. Током времена се проширио и на многе друге области друштвеног живота и данас се примењују и у оквиру школа, социјалне заштите, у локалној заједници, области заштите од потенцијалне дискриминације и сл. Упркос значајним напорима да се концепт ресторативне правде развије и нађе своју примену, евидентно је да у нашој научној и стручној јавности још увек није довољно развијена свест о значају и суштини концепта ресторативне правде.

Ова анализа може бити корисна да се кроз сагледавање ограничења традиционалних одговора на конфликте и извршена кривична дела и разумевањем основних идеја, принципа, вредности и предности ресторативне правде, приближи један нови поглед на конфликте који наглашава њихов конструктиван потенцијал који имају у подстицању и унапређивању како међуљудских односа, тако и личног развоја појединца.²⁾

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РЕТРИБУТИВНОГ И РЕСТОРАТИВНОГ ПРИСТУПА ПРАВДИ

Основне карактеристике ретрибутивне правде су да се кривично дело посматра као повреда одређене норме, тј. да је кривично дело акт против државе, те се конфликт настао кривичним делом схвата као однос између појединца и државе, у коме су они супротстављени (што имплицира кривицу на страни оног ко је повреду нанео). Пажња се усмерава ка утврђивању кривице која је почињена у прошлости, а интерперсонална природа кривичног де-

1) Friday, P. „Restorative Justice: The Impact on Crime“, рад презентован на XI Међународном виктимолошком симпозијуму, 13.-18. јул 2003. године, Stellenbosch, South Africa, 2003, према Ђолић, С. „Појам и основни принципи ресторативне правде“, *Темда*, 1, 2007, стр 25.

2) Попадић, Д., Плут, Д., Ковач-Церовић, Т. (ур.), Увод приређивача. У: Попадић, Д., Плут, Д., Ковач-Церовић, Т. (ур.), Социјални конфликти. Карактеристике и начин решавања. Група МОСТ и Центар за антиратну акцију, Београд, 1996, стр. 9-15.

ла је прикривена.³⁾ Из ове перспективе правда је представљена као окривљавање и то у процесу који подразумева однос између државе и починиоца.

Жртва је у овом процесу маргинализована, неретко је и додатно трауматизована учешћем у кривично-правном поступку, у којем је сам поступак испред сагледавања потреба оних који су највише погођени кривичним делом, чиме се потенцира деструктивна страна конфликта и појачава нетрпељивост између учесника у процесу.⁴⁾ Према мишљењу Хауард Зер (*Howard Zehr*), једног од водећих светских мислилаца у овој области, повреда туђих права ствара кривицу, а правда захтева да држава одреди кривицу и спроведе казну – да починилац добије оно шта заслужује. Фокус је на ретрибуцији (казни), због чега се ово правосуђе често назива и „ретрибутивно правосуђе“⁵⁾. Представници државе одређују кривицу и реакцију државе на њу, имајући у виду важеће прописе које је држава одредила. Циљ овог приступа је кажњавање починиоца и/или одвраћање од криминала кроз застрашивање казнама. Држава наступа као заступник интереса оних који су оштећени кривичним делом и преузима одговорност за реаговање на почињено кривично дело. По речима проф Костић, ретрибутивна правда се у кривичном правосуђу, усмерава ка томе да одговори који је закон прекршен, ко га је прекршио и како казнити одговорног да би се постигла специјална превенција.⁶⁾

Ресторативни приступ се користи и у решавању конфликта а и као одговор на почињено кривично дело, основу тзв. ресторативне правде⁷⁾ представља сагледавање интерперсоналне стране повреде настале поводом кривичног дела. У овом приступу правда укључује и повезује жртве, преступнике и чланове заједнице у заједничком напору да се рехабилитује онај ко је повређен и да се исправи штета. Фокус је на потребама жртве и одговорности преступника Према мишљењу Зера „Покрет ресторативне правде је

3) Zehr, H. *Retributive Justice, Restorative Justice, New Perspectives on Crime and Justice*. Mennonite Central Committee on Criminal Justice, Elkhart, Indiana, 1985, стр: 11-19.

4) Zehr, H. *Changing Lances*. Herald Press, Scpttdale, Pennsylvania, 1990.

5) Ibidem, стр. 11-15.

6) Костић, М. “Успостављање стандарда за ресторативну правду”, Темида, бр. 1, Београд, 2007, стр. 5-14

7) Хрнцић, Ј. „Модели и пракса ресторативног правосуђа“, у Цамоња Т., Жегарац, Н. (ур) *Медијација- концепти и контексти*, Центар за примењену психологију, Београд, 2006, стр. 130-141.

настао као покушај да се поново размисли о потребама које ствара криминал, као и о улогама које се имплицитно подразумевају у криминалу⁸⁾, и он наводи неке основне потребе које свако од учесника има у вези са почињеним делом, а које у ресторативном поступку може задовољити.

Како би разумели суштину концепта ресторативног приступа важно је разумевање потреба свих који су укључени у почињено кривично дело.⁹⁾ Жртва има потребу да разуме разлоге како и зашто се десило кривично дело, као и зашто је баш он/она изабрана као жртва. Да би се постигло ово разумевање, обично је потребна директна комуникација са починиоцем. Уколико оне активно учествују и утичу на сам процес решавања случаја, то може код њих довести до враћања осећаја контроле над сопственим животом. Починилац такође има своје потребе и интересе, најчешће за самопоштовањем и социјалном реинтеграцијом, а произилазе из осећања стида и кривице. Овим потребама се може изаћи у сусрет кроз омогућавање прилике да се понуди репарацију, извињење и објашњење свог поступка. Локална заједница своје интересе и потребе задовољава кроз унапређење безбедности и успостављања праведнијих и друштвено конструктивнијих односа у друштву применом поступка који смањују вероватноћу рецидива кривичног дела.¹⁰⁾

У стручној литератури се често наводи да је појам „ресторативна правда“ први пут употребио Алберт Иглаш (*Albert English*)¹¹⁾ 1977. године када је представљао три врсте кривичноправног система: (1) ретрибутивну правду која се заснива на систему кажњавања; (2) дистрибутивну правду која је заснована на терапијском раду са учиниоцем; и (3) ресторативну правду чија је основа накнада или поправљање штете настале кривичним делом, тј. реституција. Према речима британског криминолога Тонија Маршала „Ресторативно право је процес у којем се све стране укључене у одређени преступ окупљају да заједно нађу начин како да се носе са последицама преступа и његовим импликацијама у будућности“.¹²⁾

8) Zehr, H. *The Little Book of Restorative Justice*, Intercourse, USA, 2002, стр. 13.

9) Ibidem, стр. 9-15.

10) Цамоња Т. и Жегарац, Н. „Медијација у ресторативном правосуђу“, у Цамоња Т., Жегарац, Н. (ур), *Медијација- концепти и контексти*. Центар за примењену психологију, Београд, 2006, стр. 119-161.

11) Ness, D. W. van., Strong, K.H. *Restoring Justice*. Anderson Publishing, Cincinnati, 2002, стр. 27.

12) Marshall, T. *Restorative justice: an overview*. Center for Restorative Justice and Peacemaking, University of Minnesota, and Restorative Justice Consortium, UK, 1998, стр. 39. према Van

Покрет ресторативног права подржан је од стране Уједињених нација. Комисија за превенцију криминалитета и кривично правосуђе Уједињених нација је усвојила нацрт *Резолуције о основним принципима ресторативног правосуђа*, у којем се захтева ширење основних принципа ресторативног правосуђа међу земљама чланицама¹³⁾

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ КОНЦЕПТА РЕСТОРАТИВНЕ ПРАВДЕ

Развој савременог концепта ресторативне правде започео је 1970. тих година XX века као одговор на незадовољства традиционалним кривичноправним системом, пре свега имајући у виду честе рецидиве бивших затвореника и некономичност затворских услова. Од тада се концепт ресторативног приступа развија широм света кроз различите програме.

Претечу данашњег ресторативног приступа представљају:

- многи начини који су коришћени за разрешавање конфликта и успостављање мира у заједницама, као што су: посредовање, накнада штете, помирење, друштвено користан рад, племенски скупови, мировна већа по месним заједницама, реституција, програми базирани на традицији Маора познати као “породични састанак”, “Измирење” (које има своје корене у традицији Навахо Индијанаца), модел *Wagga Wagga* који је инициран по моделу породичног састанка али је вођен од стране полицајца и сл.
- различите идеје и покрети који имају своје корене и уоприште у традицији и обичајима многих друштава. Неки од њих су били: идеја “покрета за неформалну правду¹⁴⁾”, феминистички покрет, криминологије миротворства, покрети за заштиту жртава, грађански покрет и удружење северно америчких Индијанаца, Маора са Новог Зеланда и Аборицана из Аустралије и сл. Ови покрети су

Ness, D. W., Strong, K. H. *Restoring Justice*. Anderson Publishing Co., Cincinnati, 1997, str. 5.

13) Комисија за превенцију криминалитета и кривично правосуђе Уједињених нација, *Основни принципи примене ресторативног правосуђа у кривичним предметима*. Уједињене Нације, Беч, 2002.

14) Ness, D. W. van. и Strong, K. H. *Restoring Justice*. Anderson Publishing Co., Cincinnati, 1997.

критиковали правосудни систем и захтевали враћање на традиционалне методе решавања сукоба, тако да су се од 70тих година XX века, владе светских и европских земаља одлучиле за промене у систему кажњавања и одговора на преступе и кривична дела. На тај начин је дошло до развоја савременог концепта ресторативне правде.

Прављење дихотомије између ресторативне и ретрибутивне правде постао је уобичајени начин у дефинисању и разумевању новог начина реаговања на криминалитет. Зер је разлику између ретрибутивног и ресторативног модела изразио на следећи начин¹⁵⁾: (1) насупротив дефинисања кривичног дела као акта против државе, стоји кривично дело дефинисано као повређивање једне особе од стране друге; (2) насупротив пажње усмерена на утврђивање кривице, то јест на кривицу из прошлости (да ли је он/она то учинио/ла), стоји усмереност на решавање проблема преузимањем одговорности и обавеза у будућности (шта би требало урадити); (3) насупротив супротстављених (непријатељских) односа и поступака, стоје дијалог и преговори; (4) насупротив задавање бола у циљу кажњавања или одвраћања/превенције, стоји реституција као средство за рестаурацију обеју страна: помирење/рестаурација као циљ; (5) насупротив правде дефинисане кроз намеру и поступак: правила праведности, стоји правда је дефинисана као однос права; (6) насупротив прикривености и потиснутости интерперсоналне, конфликтне природе кривичног дела, конфликт се посматра као однос појединца против државе, стоји схватање кривичног дела као интерперсоналног конфликта, препознаје се значај конфликта; (7) насупротив инверзије једне повреде друштва са другом, стоји усредсређеност на санирању штете нанете друштву; (8) насупротив друштвене заједнице на маргини, апстрактно представљене у облику државе, стоји друштвена заједница која има улогу помоћника у ресторативном процесу; и (9) насупротив фаворизовања такмичарских индивидуалних вредности, стоји подстицање узајамности.

У средишту ресторативних приступа је бављење потребама и улогама учесника које обично нису испоштоване током класичне правосудне процедуре. „Покрет ресторативног права је настао као покушај да се поново размисли о потребама које ствара криминал, као и о улогама које се имплицитно подразумевају у криминалу“, пише Зер.¹⁶⁾ Овај аутор наводи неке основне потребе жртве, пре-

15) Zehr, H. *Retributive Justice, Restorative Justice, New Perspectives on Crime and Justice*. Mennonite Central Committee on Criminal Justice, Elkhart, Indiana, 1985, стр. 13.

16) Zehr, H. *The Little Book of Restorative Justice*, Intercourse, USA, 2002, стр. 13.

ступника и друштвене заједнице које се јављају током поступака решавања сукоба.¹⁷⁾

Потребе жртве су: (1) потреба за информацијом о преступу. Њу најчешће занима зашто се десило кривично дело и шта се десило од тада. Да би се добила права информација, обично је потребна директна комуникација са преступником; (2) потреба за разумевањем приче о томе шта се десило. Део трауме кривичног дела је то што нарушава жртвин поглед на себе и свој свет. Поновно препричавање догађаја на значајном месту, које јој даје јавно признање, даје могућност реконструкције сопственог света. Могућност разговора са оним који је узроковао повреду омогућава да преступник разуме какве су последице његове акције; (3) оснаживање жртве која је обично уздрмана кривичним делом, тако да има осећај да губи контролу над собом и својим светом. Активно учествовање и утицај на процес решавања случаја у којем су биле жртве враћају им осећај контроле у свом животу; (4) реституција, тј. накнада штете од стране преступника значајна је, како у смислу повраћаја претрпљеног реалног губитка, тако и у симболичком смислу. Покушај преступника да исправи учињену штету, па макар и делимично, или чак само извињењем, показује да преступник преузима одговорност за своје дело, да жртва није одговорна за почињено понашање и да је њен губитак испоштован. Овим се неправда учињена кривичним делом признаје.

Потребе преступника су: (1) Потреба за одговорношћу за учињену штету. Преступник се кроз емпатију охрабрује, тако да се стид због учињеног дела се трансформише у акцију за накнаду учињене штете; (2) потреба за личним развојем, током поступка се охрабрује зацељивање личних повреда које су допринеле развоју преступничког понашања и на тај начин се повећавају се личне компетенције преступника; и (3) потреба за припадањем заједници. Ресторативни процеси омогућавају преступнику да надокнади штету и да се реинтегрише у заједницу у којој је због свог преступа био стигматизован и маргинализован.

Заједница такође има одређене потребе од приступа у решавању спорова.¹⁸⁾ (1) признавање оптерећења које кривично дело поставља заједници, која се такође налази у позицији жртве; (2) у заједници постоји потреба за изграђивањем осећаја заједништва и међусобне одговорности; и (3) заједница има потребу да преузи-

17) Ibidem, стр. 13-18.

18) Цамоња-Игњатовић, Т. и Жегарац, Н. „Ресторативна правда између филозофије и емпирије“, *Годишњак Факултета политичких наука*, 2, 2008, стр. 463-475.

ма одговорност за добробит својих грађана, укључујући и жртве и преступнике, као и за развијање услова који унапређују квалитет живота у заједници.

ПРИМЕНА РЕСТОРАТИВНИХ МОДЕЛА И СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

Током примене ресторативне правде развијено је неколико различитих модела, а најпознатији су „Модел сусрета“. Модел сусрета подразумевају сусрет између преступника и жртве, а имају за циљ да се призна неправда, да се успостави правда и да се виде будуће намере.¹⁹⁾ У њиховом спровођењу важну улогу има трећа особа – медијатор или фацитатор – која олакшава комуникацију између страна, али нема ауторитативну моћ доношења одлука. У већини земаља модели сусрета се примењује углавном за имовинске и лакше насилне преступе.²⁰⁾ За примену овог приступа је потребно да се испуне одређени услови, што додатно отежава њихову употребу: да је идентификован починилац кривичног дела, да добровољно прихвата одговорност за кривично дело, да сви учесници поступка (и преступник и жртва) добровољно прихватају да се укључе у сам процес и да имају слободу да у сваком тренутку напусте процес (уколико им из било ког разлога не одговара наставак).

Најчешће применљиви модели овог приступа су:

1. Медијација (посредовање) између жртве и преступника је најједноставнији модел сусрета и представља процес у којем непристрасна трећа страна (посредник, медијатор) помаже жртви и преступнику да комуницирају, директно или индиректно. У поступку учествују жртва (или жртве), преступник, медијатор, а могуће је да сусрету присуствују и родитељи жртве или преступника (ако су жртва или преступник малолетни), као и особе за подршку како би се уравнотежила моћ између страна.²¹⁾ Медијација између жртве и преступника се користи у многим Европским земљама и у Северној Америци.

---

19) Ibidem, стр. 25-31.

20) Miers, D. и Willemsens, J. (уп.) *Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries. European Forum for Victim Offender Mediation and Restorative Justice*. Leuven, Belgium, 2004.

21) Либман, М. и Хрнчић, Ј. *Приручник за специјалистичку обуку у вештинама медијације између оштећеног и малолетног учиниоца*. Центар за посредовање-медијацију, Београд, 2007, стр. 36.

Промоција медијације у кривичним случајевима и узимање у обзир споразума насталих током ње је од 2006. год постала обавезна за чланове Европске Уније (*European Union Council Framework Decision*, март 2001, члан 10). Примери који следе илуструју могућности да се у предкривичном поступку (у раду са малолетним починиоцима кривичних дела) примењују различити облици диверзионих мера.²²⁾ Модели диверзионих мера имају за циљ скретање са кривично-правне процедуре на друге поступке (кроз обезбеђивање алтернативе за неки део кривично правне процедуре или кажњавања). У развијеним европским земљама све је заступљеније изрицање различитих облика диверзионих мера у односу на „формалне санкције“. У Немачкој се, нпр. кривични поступак малолетнику изриче у свега 30% случајева, а 70% се завршава кроз вансудске поступке.²³⁾ У Холандији је такође веома развијена примена диверзионих модела. Они имају установе за обуставу судског поступка, које су основале локалне власти у сарадњи са државним тужилаштвом, која се зове HALT (*Het Alternatief - Alternativa*). То су приватне организације које сарађују са полицијом и тужиоцем, који могу малолетног преступника, за лакша кривична дела упутити да учествује у HALT пројекту под условом да се добровољно сагласи да учествује у пројекту и да призна кривично дело. Уколико малолетник не би извршио договорене обавезе кривични поступак се наставља. У Великој Британији од 1998. год. инспектори за малолетнике имају овлашћења да могу малолетном преступнику издати меру укора (енг. *reprimands*) или меру последње опомене (енг. *final warnings*).²⁴⁾ Укор се може изрећи малолетнику уколико је први пут починио кривично дело, а поновним извршењем дела се изриче последња опомена или се покреће поступак. За једног малолетника се не могу два пута изрицати исте мере. Последња опомена се изриче уколико малолетник до тада није био опомињан или ако је од последње опомене па до извршења новог кривичног

22) Улетиловић, Д. *Примјена међународних стандарда у домаћем законодавству са аспекта примјене васпитних препорука као мјера преусмјеравања од редовног кривичног поступка*. Основни суд у Бања Луци, 2010, стр. 4-12

23) Перић, О. *Алтернативне мјере и санкције у новом Кривичном закону о малолетницима*, Окружни суд у Београду, Билтен бр.69/2005, стр. 28.

24) Crime and Disorder Act 1998.

дела прошло најмање две године и ако инспектор процени да није оправдано покретање кривичног поступка за малолетника. У Аустрији се као успешни диверзиони модели према малолетницима показују суспензије кривичног гоњења на одређени пробни период. У том периоду се малолетник упућује на рад у заједници и користе се методе вансудског поравнања. Овај модел је, због добрих резултата у пракси, почео да се користи у општем кривичном законодавству, тако да се примјењује и у раду са одраслим учиниоцима кривичних дела. Аустријско законодавство прописује могућност да се за учињена кривична дела за која је предвиђена казна затвора до пет година, јавни тужилац може малолетника упутити у одељење које се бави медијацијом (где се спроводи поравнање са оштећеним). У Хрватској је на основу Закона о судовима за младе установљен посебан модел вансудске нагодбе као специфичан вид скретања са класичног кривичног поступка у раду са малолетним починиоцима кривичних дела.²⁵⁾ Овај модел је у потпуности заснован на принципима ресторативне правде и у великој мери се темељи на аустријском моделу. Према овом моделу државни тужилац под одређеним условима, а поступајући у оквиру начела опортунитета може предмет проследити медијатору. Послове медијатора у Хрватској воде специјално обучени радници центара за социјални рад, а надзор над применом и извршењем вансудске нагодбе врши државни тужилац. У Хрватској је ресторативни приступ примењиван у случајевима повратника у куће и станове у источној Славонији и у Сплиту.²⁶⁾ У Словенији државни тужилац може да упуту малолетника на медијацију, уколико је извршено дело за које је прописана казна затвора до пет година, стим да се испуне специфични услови, да се и малолетник и оштећена страна сагласе с предлогом и да је малолетник признао учињено дело.²⁷⁾ Процес медијације спроводе посебно обучени медијатори, а у том процесу се може постићи писмени споразум између малолетника и оштећене стране о начину надокнаде начињене штете. Уколико се постигне

25) Закон о судовима за младеж (Народне новине Републике Хрватске бр.111/97, 27/98).

26) Перурача, Б. „Зашто је ресторативна правда важна тема?“ *Контекст-критички часопис за друштвена питања*, Загреб, 1(1-2), 2010, стр. 19-23.

27) Казненски законик и Закон о казненом поступку Републике Словеније (Сл.лист бр.63/94).

споразум, медијатори прате и надгледају извршење споразума и уколико се споразум у потпуности изврши, тужилац има овлашћење да одбаци кривичну пријаву. У Босни и Херцеговини су обезбеђени законски услови за примену ресторативног приступа у раду са малолетницима, од 2011. год. али за сада још увек не постоји пракса медијације у раду са малолетницима. Медијација се примењује у привредним и грађанским споровима. У току су припреме на обезбеђивању услова за упућивање малолетних починиоца и оштећених страна у поступак медијације у различитим фазама кривичног поступка. Евалуација ефеката модела сусрета показују да они дају боље резултате од класичног кривичног поступка²⁸⁾ и то по питању степена задовољства овим приступом (у односу на класичну кривичноправну процедуру) и по значајно нижој стопи рецидивизма код оних који су учествовали у моделима сусрета него код оних који су били у класичном поступку.²⁹⁾

2. Конференција чији је основни процес фацитација, у којем су осим жртве и преступника, активни учесници и секундарне жртве преступа (породица и/или пријатељи жртава) и особе којима је стало до преступника (породица или пријатељи), а по потреби и представници правосудног система и сви они могу допринети постизању договора и коначног решења. Фацитатор подстиче учеснике да причају у своје име, води рачуна о безбедности свих учесника и фокусира процес на проблем због којег су се учесници окупили, али остаје ван интеракције везане за процес решавања конфликта.³⁰⁾ Најчешће примењивани модели конференција су: конференција породичне групе, у којој је нагласак на учешћу чланова породице, ресторативна конференција се највише користи на Новом Зеланду и Аустралији,³¹⁾ а конференција групе у заједници може у свој рад укључити различите

---

28) Morris, A. Maxwell, G. (yp.) *Restorative Justice for Juveniles*. Hart Publishing, Oxford, 2001.

29) Latimer, J., Dowden, C. и Muise, D. „The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta Analysis,“ *Canadian Journal of Criminology*, 43, 2001, стр. 237-253.

30) Ness, D. W. van., Morris, A. и Maxwell, G. „Introducing Restorative Justice,“ у Morris, A. и Maxwell, G. (yp.) *Restorative Justice for Juveniles*. Hart Publishing, Oxford, 2001, стр. 3-16.

31) Kathleen, D. „Conferencing in Australia and New Zeland: variations, research findings and prospects“, у Morris, A. и Maxwell, G. (yp.) *Restorative Justice for Juveniles*. Hart Publishing, Oxford, 2001, стр. 59- 83.

групе (школе, омладинске и спортске организације, радна места, локалну заједницу, итд).

3. Кругови представљају специфичне састанке у локалној заједници који укључују жртву, преступника, чланове њихових породица/пријатеље, истакнуте чланове заједнице који могу имати утицај у одговору на извршени чин/кривично дело као нпр: старешина села, судије и сл. Фацилитатор води рачуна о процесу размене и налажења решења и може утицати на процес доношења одлуке. Кругови у свом раду могу бити усмерени у правцу исцељења кроз излагање проблема и тражења решења од стране свих учесника, или у правцу заједничког суђења, у коме значајну улогу имају све стране укључене у одређено дело. Коначну одлуку о начину решења доноси особа овлашћена за то од стране заједнице (старешина, племенски вођа, судија и сл.).³²⁾ Овај модел примене се традиционално користио у племенским заједницама широм света, док је што се тиче државних легалних система најприсутнији у Канади: “кругови подршке” који обухватају починиоце озбиљних сексуалних деликата³³⁾ и модел кругова који се бави решавањем случајева физичког и сексуалног насиља и инцеста у породици у циљу развијања медијације између жртве и преступника као начина скретања са кривично-правне процедуре (Кругови исцељења у племену Шупља Вода).³⁴⁾ У неким земљама, као што су Канада, Аустралија, Нови Зеланд програм се развија уз коришћење традиционалних метода староседелачких народа у којима су се проблеми решавали уз велику укљученост целе заједнице.

Евалуација праксе у оквиру правосуђа је јасно показала да ресторативна правда има благотворни ефекат код већине жртава и преступника који су прошли кроз ресторативан процес.³⁵⁾ Студије задовољства учесника у ресторативном процесу показују да се сте-

32) Ness, D. W. van., Daniel; Morris, Allison; Maxwell, Gabrielle (2001), *Introducing Restorative Justice*. U: Morris, Allison, Maxwell, Gabrielle (ur.) *Restorative Justice for Juveniles*. Hart Publishing, Oxford, стр. 3-16.

33) Цамоња Игњатовић, Т. и Жегарац, Н. „Медијација у ресторативном правосуђу“, у Медијација - концепти и контексти, Центар за примењену психологију, Београд, 2006, стр.119-130.

34) McCold, P. „Primary restorative justice practices“, у Morris, Allison, Maxwell, Gabrielle (ур.) *Restorative Justice for Juveniles*. Hart Publishing, Oxford, 2001, стр. 41-58.

35) Morris, A. и Maxwell, G. *Restorative Justice for Juveniles*. Hart Publishing, Oxford, 2001.

пен задовољства жртви огледа у већој иноформисаности о самом преступу, боље разумеју разлоге због којих се дело догодило, већа је вероватноћа да им се надокнади штета, спремније се суочавају са преступником, веће је задовољство постигнутим договором и сл. Преступници боље разумеју шта се догодило и шта су урадили, осећају се одговорније за дело/преступ, лакше испуњавају договор који је постигнут у дијалогу, осећају већу емпатију према жртви, за разлику од оних који су били у класичној судској процедури. Већина учесника/ца у поступку сматрају да би поново изабрали медијацију или неки други поступак са принципима ресторативне правде и препоручили их другима.³⁶⁾ Оно што је у свим евалуацијама приметно да примена медијације и других метода алтернативних начина решавања конфликта не доводи до повећања рецидивизма у односу на примену класичног поступка.

У Србији је развој ресторативне правде тек у зачетку. Законски услови су обезбеђени тј. у кривичноправни систем елементи ресторативне правде су унети 2002. год., а 2006. год. су извршене измене кривичног и малолетничког законодавства, доношењем Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично правној заштити малолетних лица Републике Србије.³⁷⁾ Тиме је по први пут предвиђена нова мера - васпитни налог (чланови 5.-8. овог Закона), која је у својој основи диверзиона мера, а која обухвата и поравнање малолетног учиниоца са оштећеним. Током последњих неколико година примена ресторативне правде у нашој земљи је све присутнија иако још увек није заживела у пракси на начин и у мери у којој се то очекивало, пре свега због тога што нису донета подзаконског акта која би прецизније регулисала ову област у пракси. Актуелно, у нашем законодавству има елемената и ретрибутивног и ресторативног приступа. Модели ресторативне правде се примењују како у области правосуђа, тако и у социјалној заштити, школству, случајевима потенцијалне дискриминације, пословној сфери. Приступ је применљив и у ситуацији када је почињено кривично дело или прекршај, што подразумева да је једна страна у сукобу (било физичко лице, тј. особа, или правно лице, тј. институција) у позицији жртве, дакле оштећена кривичним делом, а да је друга у позицији преступника тј. учиниоца кривичног дела. У

36) McCold, P. „A Survey of Assessment Research on Mediation and Conferencing“, у Walgrave, L. (ур.) *Repositioning Restorative Justice*. Willan Publishing, Devon, 2003, str. 67-120 према Hrnčić, J., *Modeli i praksa restorativnog pravosuđa*; у Džamonja T. Žegarac, N. (Ur), *Medijacija- koncepti i konteksti*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2006, стр. 130-141.

37) Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, Службени гласник Републике Србије, 61(85), 2005.

овим случајевима се примењује модел посредовање (медијација) између жртве и преступника.

Институционално се са применом ресторативне правде започело 2002. на иницијативу УНИЦЕФ-а, у оквиру пројекта Развој диверзионих схеме у Нишу, када је почео да се развија приступ у малолетничком правосуђу.³⁸⁾ Прва Служба за посредовање је основана 2004. год. у Васпитно-поправном дому у Крушевцу, која се бавила разрешењем сукоба (често са тежим последицама) између штићеника институције. Развијен је јединствени модел примене медијације између жртве и преступника, који је у Европи признат као пример добре праксе.³⁹⁾

ЗАКЉУЧАК

Из свега наведеног можемо на крају нагласити да иако су и ресторативни и класични традиционални одговори на конфликте реактивног карактера, тј представљају одговор на већ учињено дело, ресторативни приступи представљају конструктивнији одговор на криминалитет јер су више окренути ка будућности чиме се више делује на узроке а не на последице. Најзначајнију разлику између ретрибутивног и ресторативног приступа чине основни принципи на којима је заснован концепт ресторативне правде а то су пре свега активно учешће свих који заинтересованих страна, поправљање штете проузроковане кривичним делом и реинтеграција и починиоца и жртве у заједницу. На тај начин ресторативни приступи настоје да исправе последице учињеног дела и нарушених односа и да изађу у сусрет задовољавању потреба свих учесника у конфликтима, чиме се смањује вероватноћа даљих преступа. Обезбеђивање ових принципа дају могућност за постизање ресторативног исхода (што представља суштину самог концепта), а до којег се долази кроз дијалог и отворену комуникацију између свих заинтересованих страна. „Суштина ресторативне правде није сам исход, већ начини помоћу којих је споразум постигнут“⁴⁰⁾.

38) Пројекат је реализован у сарадњи УНИЦЕФ-а са Министарством правде, Министарством за рад, запошљавање и социјалну политику, Министарством унутрашњих послова, Министарством просвете и спорта и Шведском агенцијом за међународни развој – Сида, и реализовао се од 2003 до 2007..

39) Follegy, B. (2005), *Meeting the Challenges of Introducing Victim-Offender Mediation in Central and Eastern Europe*. Final Report of AGIS Project, JAI/2003/088. European Forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice, Leuven, Belgium, стр. 137-139. према Цамоња Игњатовић Т, Жерацац, Н, (2006), Медијација у ресторативном правосуђу у Медијација- концепти и контексти, Центар за примењену психологију, Београд, стр. 119-130.

40) McCold, P. „Paradigm muddle: the threat to restorative justice posed by its merger with community justice“, *Contemporary Justice Review* 7 (1), 2004, стр. 13-35.

Из наведене анализе се види да се уобичајено са ресторативним приступом започиње у раду са малолетним учиниоцима кривичних дела.⁴¹⁾ Пракса из непосредног окружења (Босна и Херцеговина, Хрватска, Црна Гора) показује да је почетак примене ресторативне правде у предметима малолетника спора и несистематска, али упоређујући земље са дужом традицијом видимо да се значајно повећава број упућивања (и до неколико десетина пута), када систем заживи, а и да се примена медијација проширује и на пунолетне учиниоце.⁴²⁾ Ови резултати се објашњавају бројним предностима у односу на класични кривични поступак.⁴³⁾ Најзначајније предности ресторативних модела је што су значајно бржи и економичнији и што омогућују да се случајеви реше и пре покретања поступка, што значајно доприноси растерећењу судова. Резултати показују да су ови поступци ефикаснији и за саме учеснике процеса који показују веће задовољство самим поступком и његовом ефикасношћу и што утиче на смањење рецидивизма учиниоца.⁴⁴⁾ Све су ово значајни разлози због чега су модели ресторативне правде заживели у многим европским и светским државама, што допринеси даљој афирмацији овог савременог приступа.

-
- 41) Dandurand, Y., Griffiths, C. T. (2006), *Handbook on Restorative Justice Programmes*. United Nations, Criminal Justice Handbook Series, New York према Либман, М. и Хрнчић, Ј. Приручник за специјалистичку обуку у вештинама медијације између оштећеног и малолетног учиниоца, Центар за посредовање- медијацију, Београд, 2007.
- 42) Miers, D., Willemsens, J. (yp.) *Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries*. European Forum for Victim Offender Mediation and Restorative Justice. Leuven, Belgium, 2004.
- 43) Милутиновић, Љ., Ајншпилер-Поповић, Г., Кларић-Живковић, М. и Стојановић, С. *Приручник за обуку посредника*. International Finance Corporation, Министарство правде Републике Србије, Београд према: Либман, М. и Хрнчић, Ј. *Приручник за специјалистичку обуку у вештинама медијације између оштећеног и малолетног учиниоца*. Центар за посредовање- медијацију, Београд, 2007, стр. 14.
- 44) Morris, A., Maxwell, G. „Implementing Restorative Justice: What Works?“ у Morris, A. и Maxwell, G. (yp.) *Restorative Justice for Juveniles*. Hart Publishing, Oxford, 2001, стр. 267-281; Ness, D. W. van, и Strong, K.H. *Restoring Justice*. Anderson Publishing, Cincinnati, 2002; McCold, P. „A Survey of Assessment Research on Mediation and Conferencing“, у Walgrave, L. (yp.) *Repositioning Restorative Justice*. Willan Publishing, Devon, 2003, стр. 67-120.; Бренеселовић, Л. „Рецепција „ресторативне правде“ као пример некритичког дискурса у правној социологији: случај Србије“, *Социолошки преглед*, 45(1), стр. 45-66.; Деспотовић, В. „Медијација и социјални рад у Србији: области примене и законска регулатива“, *Српска политичка мисао*, 46(4), стр. 49-68.; и Latimer, J., Dowden, C. и Muise, D. „The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta Analysis“, *Canadian Journal of Criminology*, 43, 2001, стр. 237-253.

ЛИТЕРАТУРА

- Бренеселовић, Ј. „Рецепција ‘ресторативне правде’ као пример некритичког дискурса у правној социологији: случај Србије“, *Социолошки преглед*, 45(1), стр. 45-66.
- Деспотовић, В. „Медијација и социјални рад у Србији: области примене и законска регулатива“, *Српска политичка мисао*, 46(4), стр. 49-68.
- Kathleen, D. „Conferencing in Australia and New Zealand: variations, research findings and prospects“, у Morris, A. и Maxwell, G. (yp.) *Restorative Justice for Juveniles*. Hart Publishing, Oxford, 2001, стр. 59-83.
- Костић, М. „Успостављање стандарда за ресторативну правду“, *Темид*, 1, 2007, стр. 5-14.
- Latimer, J., Dowden, C. и Muise, D. „The Effectiveness of Restorative Justice Practices: A Meta Analysis“, *Canadian Journal of Criminology*, 43, 2001, стр. 237-253.
- Либман, М. и Хрнчић, Ј. *Приручник за специјалистичку обуку у вештинама медијације између оштећеног и малолетног учиниоца*. Центар за посредовање-медијацију, Београд, 2007.
- McCold, P. „Paradigm muddle: the threat to restorative justice posed by its merger with community justice“, *Contemporary Justice Review*, 7 (1), 2004, стр. 13-35.
- McCold, P. „A Survey of Assessment Research on Mediation and Conferencing“, у Walgrave, L. (yp.) *Repositioning Restorative Justice*. Willan Publishing, Devon, 2003, стр. 67-120.
- Miers, D. и Willemsens, J. (yp.) *Mapping Restorative Justice. Development in 25 European Countries. European Forum for Victim Offender Mediation and Restorative Justice*. Leuven, Belgium, 2004.
- Morris, A. и Maxwell, G. „Implementing Restorative Justice: What Works?“, у Morris, A. и Maxwell, G. (yp.) *Restorative Justice for Juveniles*. Hart Publishing, Oxford, 2001, стр. 267-281.
- Morris, A. и Maxwell, G. (yp.) *Restorative Justice for Juveniles*. Hart Publishing, Oxford, 2001.
- Ness, D. W. van, Morris, A. и Maxwell, G. „Introducing Restorative Justice“, у Morris, A. и Maxwell, G. (yp.) *Restorative Justice for Juveniles*. Hart Publishing, Oxford, 2001, стр. 3-16.
- Ness, D. W. van и Strong, K.H. *Restoring Justice*. Anderson Publishing, Cincinnati, 2002.
- Перић, О. „Алтернативне мере и санкције у новом Кривичном закону о малолетницима“, *Билтен бр.69/2005*, Окружни суд у Београду, Београд, 2005, стр. 7-14.
- Перурача, Б. „Зашто је ресторативна правда важна тема?“ *Контекст-критички часопис за друштвена питања*, Загреб, 1(1-2), 2010, стр. 19-23.
- Попадић, Д., Плут, Д., Ковач-Церовић, Т. (yp.), „Увод приређивача“ у Попадић, Д., Плут, Д. и Ковач-Церовић, Т. (yp.) *Социјални конфликти*. Карак-

- теристике и начин решавања*. Центар за антиратну акцију, Београд, 1996, стр. 9-15.
- Попић, С. „Појам и основни принципи ресторативне правде“, *Темид*, 1, 2007, стр 25-35.
- Улетиловић, Д. *Примјена међународних стандарда у домаћем законодавству са аспектима примјене васпитних препорука као мјера преузмјеравања од редовног кривичног поступка*. Основни суд у Бања Луци, Бања Лука, 2010, стр. 4-12.
- Хрнчић, Ј. „Модел и пракса ресторативног правосуђа“, у Цамоња Т., Жегарац, Н. (ур) *Медијација- концепти и контексти*, Центар за примењену психологију, Београд, 2006, стр. 130-141.
- Цамоња Т. и Жегарац, Н. (ур.), *Медијација- концепти и контексти*. Центар за примењену психологију, Београд, 2006.
- Цамоња-Игњатовић, Т. и Жегарац, Н. „Ресторативна правда између филозофије и емпирије“, *Годишњак Факултета политичких наука*, 2, 2008, стр. 463–475.
- Walgrave, L. „Imposing Restoration instead of Inflicting Pain: Reflections on the Judicial Reaction to Crime,“ у von Hirsch, A., Roberts, J., Bottoms, A., Roach and, K. и Schiff M. (ур.) *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms*. Hart Publishing, Oxford, 2003.
- Zehr, H. *Retributive Justice, Restorative Justice, New Perspectives on Crime and Justice*. Mennonite Central Committee on Criminal Justice, Elkhart, Indiana, 1985.
- Zehr, H. *Changing Lances*. Herald Press, Pennsylvania, 1990.
- Zehr, H., *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, USA, 2002.

ЗАКони и ПОДЗАКОНСКА АКТА

- Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривично правној заштити малолетних лица, *Службени гласник Републике Србије*, 61(85), 2005.
- Закон о судовима за младеж (*Народне новине Републике Хрватске*, 111/97, 27/98)
- Кривични закон Републике Српске (*Службени гласник Републике Српске*, 49/03)
- Kaznenski zakonik i Zakon o kaznenom postupku Republike Slovenije (*Sl. List*, 63/94)
- Crime and Disorder Act 1998.
- Закон о судовима за младеж (Народне новине Републике Хрватске бр.111/97,27/98)

Vera Despotovic, Djordje Stojanovic

RESTORATIVE APPROACH TO CONFLICTS IN SERBIA

Resume

Restorative approach to conflict started in the seventies of the 20th century as a response to criticism of the traditional model of criminal law and conflict resolution. Since then, various programs are designed, conducted numerous campaigns, amended the criminal law which incorporates the principles of restorative approaches, however, restorative approaches to conflict resolution in Serbia is still underdeveloped. This paper aims to compare the most common responses to conflicts and show the basic principles of restorative approach to provide better understanding of the concept and practices arising from it, a practice that can be very helpful in responding to frequent conflicts in Serbian society.

Although both restorative and classic (traditional) responses to conflict have a reactive character, respond to the already done work, restorative approaches represent a more constructive response because they are more focused on the future, which affects the causes rather than the consequences. The most important distinction between retributive and restorative approach form the basic principles which underpin the concept of restorative justice: the active participation of all the stakeholders, repairing damage caused by an offense and reintegration of the offender and the victim in the community. In this way restorative approaches try to correct the consequences of the offense and broken relationships and to meet the fulfillment of the needs of all participants in the conflict, which creates the possibility of preventing repetition of future criminal behavior. Providing these principles make it possible to achieve restorative outcomes (which is the essence of the concept), and which can be reached through dialogue and open communication between all stakeholders.

Key words: Conflict, Restorative Justice, Retributive Justice, Mediation, Criminal Law, Institutions, Serbia.

---

* Овај рад је примљен 18. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

ИЗАЗОВИ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА

УДК 324:342.53(4-672EU)

Српска политичка мисао

број 1/2015.

Оригинални
научни рад

год. 22. vol. 47.

стр. 163-178.

Маја В. Ковачевић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ГРАЂАНИ И ПАРТИЈЕ У ИЗБОРНИМ ПРОЦЕСИМА У ЕВРОПскоЈ УНИЈИ: ПРИНЦИПАЛИ БЕЗ УТИЦАЈА, АГЕНТИ БЕЗ ОДГОВОРНОСТИ?

Сажетак

Предмет рада је разматрање улоге грађана и партија у изборним процесима у Европској унији из перспективе принципал-агент теорије. Основна теза овог рада је да је утицај грађана до те мере ограничен да се може слободно рећи да принципал готово да не контролише агента. Први разлог лежи у томе да партије нису процес европске интеграције учиниле значајним фактором политичке утакмице, што онемогућава ефективно изражавање воље грађана. Други разлог лежи у феномену тзв. избора 'другог реда' за Европски парламент што пасивизује грађане. Све ово је учинило да партије, као агенти, буду недовољно одговорне грађанима за деловање у процесу европских интеграције, али финансијска криза и криза еврозоне доводе до буђења 'успаваног цина'.

Кључне речи: Европска унија, грађани, партије, избори, принципал-агент, Европски парламент

Лисабонски уговор, у делу посвећеном демократским принципима¹⁾, одређује да је Европска унија (ЕУ) заснована на представничкој демократији. Како у пракси функционише представљање воље грађана преко партија по питањима европске интеграције? Ово питање ће бити размотрено из угла принципал-агент модела. Основна теза овог рада је да је утицај грађана до те мере ограничен да се може слободно рећи да принципал готово да не контролише агента. Принципал-агент теорија (или теорија агенције)²⁾ почиње да се развија од првих дебата о раздвајању власништва и управљања фирмама, а њена примена се убрзо шири од теорије фирми и на политичко организовање друштва. Грађани представљају основног принципала у сложеном моделу у којем су партије агенти грађана као принципала, али након избора партије постају принципали који контролишу, са једне стране, деловање својих чланова у парламенту (упркос формалној независности посланика), и, са друге стране, деловање извршне власти као агента.³⁾ Партијска припадност посланика и чланова владе би требала да реши проблем агенције, односно спречи да агенти раде у свом, а не у интересу принципала. Како би спречиле губитак агенције партије користе *ex ante* (садржај уговора, механизме селекције) и *ex post* (обавезно праћење и извештавање, институционална противтежа) механизме.

Како овај систем функционише у домену европске интеграције? Да ли грађани могу да контролишу рад партија као својих агената? Да би то могли да раде, потребно је да партије нуде програме које ће потом спровести у вези европских интеграција и тако структурирају изборе, олакшавајући грађанима да изнесу своје преференције и потом затраже политичку одговорност партија на следећим изборима. Да ли то партије раде? Да ли оне потом, као принципали, контролишу деловање својих посланика по питању европске интеграције? Када је реч о земљама чланицама, доминира став да је утицај 'европеизације' на унутрашњу политичку утакмицу слаб.⁴⁾ Истраживања потврђују да основна димензија политичке утакмице остаје подела на левицу и десницу, процес европских

1) Наслов II Уговора о Европској унији, члан 10.

2) Видети шире: Nicolai Foss, Henrik Lando, Steen Thomsen, „The Theory of the Firm“, u: Boudewijn Bouckaert, Gerrit De Geest (Eds.), *Encyclopedia of Law and Economics*, Edward Elgar Pub, 2000, стр. 635.

3) Wolfgang C. Muller, „Political parties in parliamentary democracies: Making delegation and accountability work“, *European Journal of Political Research* 37: 309–333, 2000., стр. 311-312 i 317.

4) Преглед различитих ставова видети у: Catherine de Vries, „Sleeping Giant: Fact or Fairytale?“, *European Union Politics* 8, 3, 2007, 363-385.

интеграција није постао значајан фактор политичке утакмице⁵⁾, а велике партије „воде смишљену нетранспарентну проевропску политику“.⁶⁾

Зашто је овакво деловање корисно за партије? Ендрју Моравчик (*Andrew Moravcsik*)⁷⁾ сматра да ‘европска идеја’ пружа неубичајено богат спектар опција које се идеолошки легитимизују, чак и када су сасвим контрадикторне, као што су на пример опције заједничког (слободног) тржишта и интервенционистичке заједничке пољопривредне политике, а опонентима владине политике остаје само опција кажњавања на наредним изборима, што је врло сложен поступак јер је тешко изводљиво убедити бираче да казне владу на основу једног питања. Оно би морало бити од изузетног значаја, толиког да превлада друге теме и претвори се у ‘одлучивање по једном питању’, што је врло ретко, али, као што ћемо видети у последњем делу рада, криза евро зоне је ову опцију учинила све извеснијом.

1. ПАРТИЈЕ И ИЗБОРИ 'ДРУГОГ РЕДА'

Од 1980. године се користи теза о изборима за ЕП као изборима другог реда.⁸⁾ Према овој тези гласачи користе изборе за ЕП као прилику да искажу незадовољство радом своје владе путем стратешког протестног гласања, а партије на власти систематски губе подршку на изборима за ЕП. Избори за ЕП у свему имају национални карактер: такмиче се националне странке, примењују се национални изборни прописи, и, што је најважније, кампањом доминирају национална питања. Ову тезу су Сајмон Хикс (*Simon Hix*)

5) Jacques Thomassen, „Representation From Above and a Revolt From Below“, 2013., in: Dahlberg, Stefan, Oscarsson, Henrik, Wängnerud, Lena(Eds.), *Stepping Stones: Research on Political Representation, Voting Behavior and Quality of Government*, University of Gothenburg, 2013, стр. 23-29; Liesbet Hooghe, Gary Marks, Carole Wilson, „Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?“, *Comparative Political Studies*, Vol. 35 No. 8, October 2002, pp. 965-989.; Gary Marks, Carole Wilson, Leonard Ray, „National Political Parties and European Integration“, *American Journal of Political Science*, Vol. 46, No 3, July 2002, 585-594. Peter Mair and Jacques Thomassen, „Political representation and government in the European Union“, *Journal of European Public Policy* 17:1 January 2010: 20–35., стр. 28-30.; Hermann Schmitt, Jacques Thomassen, „Dynamic Representation: The Case of European Integration“, MZES Working Papers, No. 21, 2000.

6) Сајмон Хикс, Политички систем Европске уније, Службени гласник, Београд, 2007., стр. 183-193.

7) Andrew Moravcsik, „Why the European Union Strengthens the State: Domestic Politics and International Cooperation“, Cambridge Center for European Studies, Working Paper Series 52, 1994., стр. 24-25, 61, 11.

8) Karlheinz Reif, Hermann Schmitt, „Nine Second-Order National Elections - A Conceptual Framework for the Analysis of European Elections Results“, *European Journal of Political Research*, 8, 1980, 3-44.

и Мајкл Марш (*Michael Marsh*) потврдили анализирајући изборе за ЕП од првих непосредних избора закључно са изборима 2009. године.⁹⁾ Друго њихово истраживање је потврдило изузетно слабу изборну везу између грађана и посланика у ЕП: грађани не користе изборе за ЕП да би исказали своје преференције о питањима јавних политика ЕУ нити да би наградили или казнили посланике и партије за њихово деловање у ЕП, тако да избори за ЕП нису створили демократски мандат за управљање на нивоу ЕУ.¹⁰⁾

Још један аспект тезе о изборима 'другог реда', проблем излазности на изборе за ЕП, увек је изазивао интересовање и обрађиван је у бројним студијама.¹¹⁾ Излазност је 1979. године у 9 тадашњих земаља чланица износила 62%, 2009. у 27 земаља 43%, а 2014. у 28 чланица 42,54%.¹²⁾

Зашто принципали не показују интерес за изборе? Према Марк Френклину (*Mark Franklin*), апатија бирача је директна последица уверења да избори за ЕП нису битни јер су гласачи свесни да им не дају озбиљне политичке опције.¹³⁾ Френклин каже да они који не излазе на изборе често припадају посебним социјалним групама – млади, мање образовани, нижег друштвеног статуса, а у време економске штедње коју подржава десница, мања представљеност група које теже ка левици може да има последице на начин на који ЕУ одговара на кризу. Иако ЕП нема одлучујућу улогу у доношењу одлука о кризи евро зоне, чињеница да је, у сазиву од 2009. до 2014. године, стајао по страни дебата о кризи може да се повеже са његовим претежно десно оријентисаним саставом у односу на грађане ЕУ у целини – „можда је репрезентативнији ЕП могао да има много више да каже о штедњи која је наметнута сиромашнијим и млађим грађанима ЕУ“.¹⁴⁾ Тил Вебер (*Till Weber*) заступа тезу да су за феномен избора другог реда одговорне партије које питања европске интеграције систематски држе изван политичке утакмице, па тако политичка понуда у питањима интеграције личи

9) Simon Hix, Michael Marsh, „Second-order effects plus pan-European political swings: An analysis of European Parliament elections across time“, *Electoral Studies* 30 (2011) 4–15.

10) Simon Hix, Michael Marsh, „Punishment or Protest?“ „Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections“, *The Journal of Politics*, Vol. 69, No. 2, May 2007, стр. 506-507.

11) Видети преглед у: Michael Marsh, Slava Mikhaylov, „European Parliament elections and EU governance“, *Living Reviews in European Governance*, Vol. 5, 2010, No. 4, стр. 10-11.

12) Извор: European Parliament <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/turnout.html>

13) Mark Franklin, „Why vote at an election with no apparent purpose? Voter turnout at elections to the European Parliament“, Swedish Institute for European Policy Studies, *European Policy Analysis*, 2014:4, стр. 8.

14) Mark Franklin, 2014, *Ibid.*, стр. 9.

на картел. Велике партије су ‘заражене’ унутрашњим неслагањем око интеграције, па не само да избегавају ово питање, већ и демобилишу бираче у време избора за ЕП тиме што заузимају широке и двосмислене ставове о ЕУ питањима, не нудећи стварне алтернативе бирачима.¹⁵⁾

2. КО СУ ПРИНЦИПАЛИ У ЕВРОПСКОМ ПАРЛАМЕНТУ?

Принципал-агент модел може бити користан у објашњавању привидног парадокса – да је упркос јачању моћи ЕП утицај националних партија на посланике у њему прилично скроман. Зашто? Један од разлога релативно слабе контроле партија као принципала је тај што би морале да уложе значајне ресурсе да константно прате деловање свог члана у ЕП, укључујући и информације о томе када ће се о којој теми гласати, у каквој је то вези са партијском политиком, итд., што би значило ангажовање превеликих ресурса за скроман учинак¹⁶⁾ имајући у виду релативан утицај појединачне партије у ЕП. Када се томе дода често техничка, и готово увек мултидимензионална природа одлука у ЕУ, тешко је и донети прецизну инструкцију.

Током истраживања спроведеног у периоду 2003-2006. године о европеизацији политичких партија, испитивано је да ли су партијски кадрови који су ангажовани у процесу одлучивања у ЕУ стекли већу моћ у својој партији.¹⁷⁾ Неки од налаза истраживања које Роберт Ладрех (*Robert Ladrech*) наводи су: вођство партије која је у влади не полаже, ни *ex ante* ни *ex post*, рачун својој партији током процеса одлучивања у ЕУ, партије у националном парламенту су углавном неупућене у политичке преференције које се транспонују на ЕУ ниво, а посланици у ЕП и даље имају маргиналан утицај у својим партијама.¹⁸⁾ Овакав развој је објаснио тиме да партијама за успех на изборима нису битна питања везана за ЕУ. Ово истраживање је потврдило и тезу да су елите те које су изградиле ЕУ, а њихово деловање је било праћено тзв. ‘пермисивним консен-

15) Till Weber, “Campaign Effects and Second-Order Cycles“, Campaign Effects and Second-Order Cycles: A Top-Down Approach to European Parliament Elections”, *European Union Politics* 2007, Vol. 8 (4), стр. 519 i 531.

16) Roger Scully, “National Parties and European Parliamentarians: Developing and Testing an Institutional Theory”, European Parliament Research Group (EPRG), EPRG Working Paper No 6, 2001, стр. 14.

17) Robert Ladrech, „National Political Parties and European Governance: The Consequences of ‘Missing in Action’“, *West European Politics*, Vol. 30, No. 5, 945 – 960, November 2007

18) Robert Ladrech, *Ibid.*, 2007, стр. 947-948.

зусом' не само у јавности, већ и у партијским структурама. Све ово га је навело да укаже на проблем 'демократског дефицита' у самим странкама. Партије су незаинтересоване да траже да им вођство положи рачун, а ни само вођство не жели да се упушта у питања која потенцијално могу да изазову поделе, тако да се према ЕУ питањима опходе на начин који неће нарушити унутрашњу стабилност. Зато нису дозвољавале да ЕУ буде интегрисана у унутрашње политичка питања, и успешно је представљале као питање спољне политике које се најчешће препушта влади. Дуго се имао утисак да партије неће платити никакву цену оваквог деловања. Дуго, све до избијања светске финансијске кризе и кризе еврозоне.

Да ли су партијске групе у ЕП принципали у односу на посланике? Функционисање ЕП захтева компромисе између партијских група у којима су груписане националне странке: Европске народне партије (*Group of the European People's Party - EPP*) 221 посланик, 29,43 % гласова на изборима 2014. године, Прогресивног савеза социјалиста и демократа (*Progressive Alliance of Socialists and Democrats - S&D*) 191, 25,43 %, Европских конзервативаца и реформиста (*European Conservatives and Reformists - ECR*) 70, 9,32%, Савеза либерала и демократа за Европу (*Alliance of Liberals and Democrats for Europe - ALDE*) 67, 8,92%, Европске уједињене левице/Нордијске зелене левице (*European United Left/Nordic Green Left - GUE/NGL*) 52, 6,92%, Зелених/Европског слободног савеза (*The Greens/European Free Alliance - Greens/EFA*) 50, 6,66%, Групе Европа слободе и директне демократије (*Europe of Freedom and Direct Democracy Group - EFDD*) 48, 6,39%, и посланика који не припадају групама 52, 6,92%.¹⁹⁾ Ове групе окупљају велики број партија. У сазиву од 2014. до 2019. године, у ЕП има 203 националне партије што је број са којим је немогуће водити кохерентну политику, а чак и земље са најмањим бројем посланика имају по неколико партија: напр. Естонија 4 партије - 6 посланика, Кипар и Луксембург исто, Словенија 8 посланика - 6 партија, а Немачка, земља са највећим бројем посланика, 96, има чак 14 партија у ЕП.²⁰⁾ То је огромно повећање у односу на прве изборе када је у ЕП ушла 51 странка.²¹⁾

19) European Parliament, <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/election-results-2014.html>

20) European Parliament, *Review: European and National Elections Figured Out*, 2014 European elections, Special edition – November 2014, стр. 38.

21) Simon Hix, Abdul Noury, Gerard Roland, „Voting patterns and alliance formation in the European Parliament“, *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 2009, 364, 821–831., стр. 821.

Сајмон Хикс (*Simon Hix*) је разматрао питање двоструког односа посланика у ЕП са партијама - својом националном партијом и партијском групом у ЕП, или, како он каже, са два принципа-ла и дошао до закључка да највећи утицај остварују преференције националних партија.²²⁾ Главни принципи посланика у ЕП су национални партијски лидери који примењују и *ex ante* и *ex post* механизме за контролу деловања својих агената. Пре именовања на изборну листу за ЕП, кандидати су најчешће већ вршили било партијске било државне функције на локалном, регионалном или националном нивоу, што је омогућило лидерима партија да прате њихово деловање и испитају лојалност, и увере се да деле исте или сличне преференције. У изборним системима који подразумевају отворене листе, настоје да кандидују само оне који су доказали лојалност. Како би умањили проблем агенције након њиховог избора у ЕП, лидери их могу укључити у извршне партијске органе како би осигурали честе контакте, што је потврђено за три највеће партијске групе у ЕП, али не и у осталима.²³⁾

У ЕП се бележи све већи степен кохезије у деловању партијских група. Истраживање које је обухватило гласање у ЕП у периоду од 1979. године до краја 2001. године, са укупно 11 500 поименичних гласања је потврдило да европске партије деловале све организованije и све конкурентније једне другима.²⁴⁾ Међутим, не деле сви мишљење да јача кохезија.²⁵⁾ Наиме, углавном се истраживања заснивају на документацији која прати поименична гласања јер само иза њих остаје писани траг ко је како гласао (у осталим случајевима се бележи број гласова). У ЕП посланици по правилу гласају дизањем руку, а председавајући утврђује већину у сваком гласању. Ако резултат није јасан председник позива на електронско гласање како би се осигурао прецизан резултат. Поименично гласање се примењује ако то затражи партијска група или најмање 40 посланика вече пре гласања. У том се случају појединачни глас сваког посланика бележи и објављује у анексу записника, осим ако

---

22) Simon Hix, „Parliamentary Behavior with Two Principals: Preferences, Parties, and Voting in the European Parliament“, *American Journal of Political Science*, Vol. 46, No. 3 (Jul., 2002), pp. 688-698.

23) Janina Thiem, „A supranational elite (in the making)? Agency relations in the European Parliament and the role of national parties“, Paper prepared for the ECPR Joint Sessions of Workshops, Helsinki, May 7-12, 2007, стр. 14.

24) Simon Hix, „A Supranational Party System and the Legitimacy of the European Union“, *The International Spectator* 4/2002, 49-60., стр. 51-59.

25) Videti, na primer: Janina Thiem, „Explaining Roll Call Vote Request in the European Parliament“, *Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung Working Papers*, Nr. 90, 2006., стр. 4-5.

је било затражено тајно гласање. Од укупног броја гласања у ЕП, само једну четвртину чине поименична гласања. Она могу и да за-варају, јер се може очекивати да ће вође партијских група иницирати поименично гласање само ако очекују кохезију своје групе по неком питању, како би је што више истакли и, најчешће, послали поруку трећој страни, грађанима на пример, нарочито ако је реч о питању које се сматра значајним и медији му посвећују пажњу, или то може бити порука за интересне групе. Ако га тражи више група, могуће је да тиме желе да истакну различито становиште ЕП-а у односу на Комисију и Савет, на пример. Поред тога, циљ може да буде и да покажу јавности како гласа нека друга партијска група у ЕП.²⁶⁾

Ако се ипак сложимо да јача кохезија партијских група, како објаснити чињеницу да посланици следе њихове инструкције за гласање кад се има у виду да, за разлику од националних партија, политичке групе у ЕП неће бити кажњене на изборима ако су подељене по одређеном питању, будући да грађани знају врло мало о томе шта се дешава у ЕП? Хикс (*Simon Hix*), Нури (*Abdul Noury*) и Роланд (*Gerard Roland*) тврде да је кохезија у партијским групама претежно резултат добровољног и стратешког деловања посланика у ЕП-у и њихових националних партија. Тако, рецимо, националне партијске делегације у ЕП воде рачуна да у важним питањима не гласају против воље већине у својој партијској групи јер не желе да изгубе утицај у њој, поготову ако њихов глас неће одлучити исход. Међутим, ако је реч о важном питању, а глас неке делегације може да одлучи, може се очекивати да ће странка гласати различито од партијске групе.²⁷⁾

Како објаснити то да до сада нису створене праве европске партије које би се уместо кровних организација кандидовале на изборима за ЕП? Кристофер Лорд (*Christopher Lord*) сматра да одговор треба потражити у интересима националних партија – оне, са једне стране, задржавају монопол над мобилизацијом бирача, а, са друге, задржавају власт над посланицима у ЕП. Јер, све док су праве европске партије одсутне из изборне арене а избори остају ‘другог реда’, дотле посланици у ЕП неће имати подстицај да следе преференције свог бирачког тела, већ својих партијских централа које одлучују да ли ће их кандидовати на следећим изборима.²⁸⁾

26) Janina Thiem, 2006., Ibid., str. 3-9.

27) Simon Hix, Abdul Noury, Gerard Roland, 2009, Op. Cit., стр. 826.

28) Christopher Lord, „What Role for Parties in EU Politics?“, *European Integration*, 2002, Vol. 24, No. 1, pp. 39-52. стр. 47.

3. КРИЗА ЕВРО-ЗОНЕ И ГРАЂАНИ: БУЋЕЊЕ УСПАВАНИХ ПРИНЦИПАЛА?

Током дуге деполитизације европске интеграције чинило се да она није озбиљније оспоравана, али велика финансијска криза која је од лета 2007. године погодила свет, увела је економију ЕУ у дубоку кризу.²⁹⁾ Политички контекст европске интеграције се радикално променио: криза у еврозони је уништила један од темељних митова да интеграција доводи до стабилности и раста за све, а технократско управљање кризом је радикализовало многа питања, између осталих и питање последица које има по функционисање представничке демократије у ЕУ и њеним земљама чланицама.³⁰⁾

Управљање кризом еврозоне је створило утисак да националне владе не настоје више да остваре своја изборна обећања, већ само да спроводе одлуке донете на нивоу ЕУ. Да ли се дошло у ситуацију да националне владе, без обзира да ли су са деснице или левице, немају никаквог избора око кључних политика? Прикљача се технократском моделу управљања, а одсуство политичких алтернатива ствара климу у којој грађани имају осећај да не могу да промене правац политике, а што, како каже Мајкл Шеклтон (*Michael Shackleton*), задира у срж демократског представљања које мора да омогући, са једне стране, да бирачко тело може да изабере између различитих опција, а потом да избор који су учинили гласачима омогући да промене политички курс – ако тога нема, обесмишљава се пристанак на политичке одлуке.³¹⁾ Структуре одлучивања у ЕУ су на више начина ојачале и националне извршне власти и доносиоце одлука у ЕУ, тако да су умањиле могућност и за парламенте и за политичке странке да изразе неслагање и врше контролу над политикама које се усвајају у ЕУ. Са једне стране, одлуке које се доносе у ЕУ су постале *de facto* или *de jure* изван дебате или оспоравања. Са друге стране, ефективна контрола постаје све тежа. Не само да су надлежности у одређеним области јавних политика пренете на ниво ЕУ, већ постаје све теже тражити одговорност националних актера за њихово деловање на нивоу ЕУ. Било да прецизних информација о њиховом деловању нема, било

29) Видети шире: Снежана Грк, „Свет - димензије кризе и спасавање европског пројекта“, Српска политичка мисао, број 3/2012., год. 19. вол. 37, стр. 41-60.

30) Видети шире: Маја Ковачевић, „Европски грађани и финансијска криза: Изазови политичког представљања у технократизованој интеграцији“, у: Слободан Самарџић, Ивана Радић Милосављевић (Ур.) Европски грађани у времену кризе, Београд, Факултет политичких наука, 2014, стр. 127-143.

31) Michael Shackleton, u: Sandra Kröger (Ed.), “Interdisciplinary views on political representation in the EU”, UCL European Institute Working Paper No. 4/2012., стр. 92.

да је њихова моћ ограничена применом квалификоване већине у одлучивању. Међутим, ако грађани не могу да траже одговорност својих влада и представника за политике ЕУ, ако не могу да организују опозицију у политичком систему преко водећих партија, онда се окрећу екстремној десници и евро-скептичним партијама.³²⁾

Финансијска криза је довела до политизације процеса европских интеграција, а строге мере штедње које ЕУ намеће су постале доминантна тема националних политика, што је довело до 'буђења' принципала. Ван дер Еијк (*Cees van der Eijk*) и Френклин (*Mark Franklin*) су још 2001. године изнели тезу да питања европске интеграције представљају 'успаваног цина' јер око ових питања постоје поделе међу бирачима које не налазе свој израз у партијској утакмици. Указали су да изненађујуће велики део бирача има преференције везане за ЕУ, али не могу да их изразе на изборима зато што је партијска утакмица ограничена на питања левица/десница, што партије намерно раде умањујући значај питања европске интеграције у политичком животу. Ова подела на за/анти ЕУ оријентације представља успаваног цина у смислу да, ако се пробуди, може довести до могућности да друге снаге капитализују 'цина' евро-скептицизма³³⁾, што се у пракси и потврдило јачањем евроскептичних странака у ЕУ.³⁴⁾

Криза је довела до великих промена на изборима у земљама евро зоне, а грађани су масовно кажњавали партије на власти.³⁵⁾ Владе у Грчкој, Ирској и Португалу су изгубиле власт, а некада доминантне Републиканска партија у Ирској и Пасок и Нова демократија у Грчкој су забележиле највеће губитке у историји. Социјалисти у Шпанији и Португалу су изгубили у корист опозиције десног центра. У Италији је притисак финансијских тржишта и Европске централне банке довео до оставке премијера Берлусконија кога је заменила технократска влада на челу са Марио Монтијем. На потоњим изборима у фебруару 2013. године, комичар

32) Richard Bellamy and Sandra Kroger, "Europe Hits Home – the Domestic deficits of Representative Democracy in EU Affairs", UCL European Institute Working Paper No. 2/2011, стр. 15-16.

33) Cees van der Eijk, Mark N. Franklin, „The Sleeping Giant: Potential for Contestation on European matters at National Elections in Europe“, Paper delivered at the annual meeting of the American Political Science Association, San Francisco, CA, September 2001., <http://shakti.trincoll.edu/~mfrankli/vdEijk%26Franklin.pdf>

34) Истовремено у Србији, на пример, евроскептици остају у „маргиналnoj мањини“. Видети: Милан Јовановић, „Парламентарни избори у Србији 2012. године - резултати и политичке последице“, Српска политичка мисао, број 4/2012, год. 19. вол. 38, стр. 11-32.

35) Brigid Laffan, „Testing Times: The Growing Primacy of Responsibility in the Euro Area“, *West European Politics*, 2014, Vol. 37, No. 2, 270–287., стр. 272-273.

Бепе Грило са својом анти-естаблишмент групом Пет звездица је освојио треће место са преко 25% гласова, док је покрет Грађански избор дотадашњег технократског премијера Монтија освојио само 10,5% гласова. У Финској, анти-ЕУ партија Прави Финци, која се противи пружању помоћи посрнулим економијама евро зоне, је на изборима 2011. године освојила преко 19% гласова, што је повећање од 15% у односу на изборе 2007. Централна странка је забележила највећи губитак неке странке у финској изборној историји. На холандским изборима 2010. године, демохришћани су изгубили 12,9% гласова, док је анти-ЕУ Партија за слободу повећала број освојених гласова за 9,6%. Након пада холандске владе 2012. године одржани су нови избори на којима су про-европске партије ВВД и Лабуристичка странка повећале број својих посланика за 10, док су Партија за слободу и Демохришћани доживели пораз. Владе су остале на власти у Естонији, Аустрији и Немачкој, али је и ту било неочекиваних резултата – Тим Штронах (*Team Stronach*) је освојио 11 места у парламенту Аустрије, а либерали, важан коалициони партнер демохришћана у Немачкој, нису прешли цензус.³⁶⁾ У Француској, Никола Саркози није освојио други председнички мандат, а последњи у низу потреса на изборној сцени у ЕУ је представљала победа грчке партије Сириза на изборима у јануару 2015. године. На изборима за ЕП 2014. године дошло је до јачања анти-ЕУ странака у Француској и Великој Британији, док су странке левице ојачале у Грчкој, Шпанији, Италији, а социјалисти француског председника Франсоа Оланда забележили свој најгори резултат на изборима за ЕП.

Какве могу да буду последице политизације по националне партије? Роберт Ладрех најављује неколико последица.³⁷⁾ Политичари ће бити приморани на исцрпније *ex ante* изјашњавање и *ex post* подношење рачуна не само у парламенту већ и ван њега, трпећи веће последице међувладиних нагодби постигнутих у ЕУ и неће више моћи тако лако да 'окривљују Брисел' за резултате. Партијско заузимање ставова ће имати последице по изборну утакмицу, јер ће и остале партије нападати јасније заузете ставове. Јасније изјашњавање о ЕУ питањима ће усложнити преговоре о коалиционим владама, а и подстаћи дебату која ће умањити консензус елита о правцу европске интеграције. Све ово ће отежати усвајање одлука у ЕУ.

---

36) Brigid Laffan, 2014, *Ibid.*, стр. 272-273.

37) Robert Ladrech, 2007, *Op. Cit.*, стр. 955-956.

ЛИТЕРАТУРА

- Bellamy, Richard, and Kroger, Sandra, "Europe Hits Home – the Domestic deficits of Representative Democracy in EU Affairs", UCL European Institute Working Paper No. 2/2011
- Cramme, Olaf, "The changing space for EU politics: Democracy and ideology in times of crisis", Policy Network Paper, London, October 2011
- Eijk, Cees van der, Franklin, Mark, „The Sleeping Giant: Potential for Contestation on European matters at National Elections in Europe“, Paper delivered at the annual meeting of the American Political Science Association, San Francisco, CA, September 2001., <http://shakti.trincoll.edu/~mfrankli/vdEijk%26Franklin.pdf>
- European Parliament, *Review: European and National Elections Figured Out*, 2014 European elections, Special edition – November 2014
- Foss, Nicolai, Lando, Henrik, Thomsen, Steen, „The Theory of the Firm“, u: Bo-udewijn Bouckaert, Gerriit De Geest (Eds.), *Encyclopedia of Law and Economics*, Edward Elgar Pub, 2000
- Franklin, Mark, Hobolt, Sara Binzer, "The Legacy of Lethargy: How Elections to the European Parliament Depress Turnout", *Electoral Studies*, 2011, Volume 30, Issue 1, pp. 67–76.
- Franklin, Mark, „Why vote at an election with no apparent purpose? Voter turnout at elections to the European Parliament“, Swedish Institute for European Policy Studies, *European Policy Analysis*, 2014:4
- Грк, Снежана, „Свет - димензије кризе и спасавање европског пројекта“, Српска политичка мисао, број 3/2012., год. 19. вол. 37, стр. 41-60.
- Хикс, Сајмон, Политички систем Европске уније, Београд, Службени гласник, 2007.
- Hix, Simon, Marsh, Michael, „Second-order effects plus pan-European political swings: An analysis of European Parliament elections across time“, *Electoral Studies* 30 (2011) 4–15.
- Hix, Simon, Noury, Abdul, Roland, Gerard, «Voting patterns and alliance formation in the European Parliament», *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 2009, 364, 821–831
- Hix, Simon, „Parliamentary Behavior with Two Principals: Preferences, Parties, and Voting in the European Parliament“, *American Journal of Political Science*, Vol. 46, No. 3 (Jul., 2002), pp. 688-698.
- Hix, Simon, Marsh, Michael, „Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections“, *The Journal of Politics*, Vol. 69, No. 2, May 2007, pp. 495–510.
- Hix, Simon, „A Supranational Party System and the Legitimacy of the European Union“, *The International Spectator* 4/2002, 49-60., str. 51-59.
- Hix, Simon, Noury, Abdul, Roland, Gerard, „Power to the Parties: Cohesion and Competition in the European Parliament, 1979–2001“, *British Journal of Political Science*, 35 (2), 2005, pp. 209-234.

- Hooghe, Liesbet, Marks, Gary, Wilson, Carole J., "Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration?", *Comparative Political Studies*, Vol. 35 No. 8, October 2002, pp. 965-989
- Јовановић, Милан, „Парламентарни избори у Србији 2012. године - резултати и политичке последице“, *Српска политичка мисао*, број 4/2012, год. 19. вол. 38, стр. 11-32.
- Kovačević, Maja, „Diferencirana integracija i kriza Ekonomske i monetarne unije: Evropa (koliko?) koncentričnih krugova“, u: Slobodan Samardžić, Ivana Radić Milosavljević (Ur.) *Kriza Evropske unije*, Beograd, Službeni glasnik, 2013, str. 147-159.
- Ladrech, Robert, „National Political Parties and European Governance: The Consequences of ‘Missing in Action’“, *West European Politics*, Vol. 30, No. 5, 945 – 960, November 2007
- Laffan, Brigid, „Testing Times: The Growing Primacy of Responsibility in the Euro Area“, *West European Politics*, 2014, Vol. 37, No. 2, 270–287.
- Lindberg, Bjorn, Rasmussen, Anne, Warntjen, Andreas, „Party politics as usual? The role of political parties in EU legislative decision-making“, *Journal of European Public Policy* 15:8 December 2008: 1107–1126.
- Lord, Christopher, „What Role for Parties in EU Politics?“, *European Integration*, 2002, Vol. 24, No. 1, pp. 39-52.
- Mair, Peter, Thomassen, Jacques, „Political representation and government in the European Union“, *Journal of European Public Policy* 17:1 January 2010: 20–35
- Mair, Peter, „Popular Democracy and the European Union Polity“, *European Governance Papers (EUROGOV)* No. C-05-03, 2005, <http://www.connex-network.org/eurogov/pdf/egp-connex-C-05-03.pdf>.
- Marks, Gary, Wilson, Carole, Ray, Leonard, „National Political Parties and European Integration“, *American Journal of Political Science*, Vol. 46, No 3, July 2002, 585-594.
- Marks, Gary, Wilson, Carole, „The Past in the Present: A Cleavage Theory of Party Response to European Integration“, *British Journal of Political Science*, 30, 2000, 433–459.
- Marsh, Michael, Mikhaylov, Slava, “European Parliament elections and EU governance”, *Living Reviews in European Governance*, Vol. 5, 2010, No. 4
- Moravcsik, Andrew, “Why the European Union Strengthens the State: Domestic Politics and International Cooperation”, Cambridge Center for European Studies, Working Paper Series 52, 1994
- Muller, Wolfgang, „Political parties in parliamentary democracies: Making delegation and accountability work“, *European Journal of Political Research* 37: 309–333, 2000
- Reif, Karlheinz, Schmitt, Hermann, „Nine Second-Order National Elections - A Conceptual Framework for the Analysis of European Elections Results“, *European Journal of Political Research*, 8, 1980, 3-44.

- Shackleton, Michael, u: Sandra Kröger (Ed.), “Interdisciplinary views on political representation in the EU”, UCL European Institute Working Paper No. 4/2012.
- Scully, Roger, “National Parties and European Parliamentarians: Developing and Testing an Institutional Theory”, European Parliament Research Group (EPRG), EPRG Working Paper No 6, 2001
- Schmitt, Hermann, Thomassen, Jacques, “Dynamic Representation: The Case of European Integration”, *European Union Politics*, 2000, 1(3): 318–39.
- Statham, Paul, Trezn, Hans-Jörg, “The Politicization of the European Union: From Constitutional Dreams to Euro-Zone crisis Nightmares”, ARENA Centre for European Studies, University of Oslo, 2011
- Thiem, Janina, „A supranational elite (in the making)? Agency relations in the European Parliament and the role of national parties“, Paper prepared for the ECPR Joint Sessions of Workshops, Helsinki, May 7-12, 2007.
- Thiem, Janina, „Explaining Roll Call Vote Request in the European Parliament“, *Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung Working Papers*, Nr. 90, 2006.
- Thomassen, Jacques „Representation From Above and a Revolt From Below“, in: Dahlberg, Stefan, Oscarsson, Henrik, Wängnerud, Lena (Eds.), *Stepping Stones: Research on Political Representation, Voting Behavior and Quality of Government*, University of Gothenburg, 2013
- Vries de, Catherine, „Sleeping Giant: Fact or Fairytale?“, *European Union Politics* 8, 3, 2007, 363-385.
- Weber, Till, “Campaign Effects and Second-Order Cycles: A Top-Down Approach to European Parliament Elections”, *European Union Politics* 2007, Vol. 8 (4), 510-511.

Maja V. Kovacevic

**CITIZENS AND POLITICAL PARTIES IN ELECTORAL
PROCESSES IN THE EUROPEAN UNION:
NON-INFLUENTIAL PRINCIPALS,
UNRESPONSIBLE AGENTS?**

Resume

This article seeks to explore the roles of citizens and political parties in political process in the European Union from the angle of the principal-agent theory. In all modern democracies, representation is organized by political parties. Party programs allow voters to exercise prospective influence over policy, while the democratic accountability of members of parliament is realized through political parties whose voting behavior can be observed by voters. Party membership of members of parliament and cabinet ministers is often assumed to rule out conflicting interests between principals and agents, thus solving the

agency problem. In each principal-agent relationship agency problems like shirking or sabotage can occur if the agents do not behave according to the principal's interests. In order to control their agents, principals have developed different mechanisms: two ex ante (screening and selection and contract design) and two ex post (reporting requirements and monitoring). What this model can tell us about the role of European citizens and political parties? Is their political will on EU issues represented in the political competition, and do they control members of parliament as their agents?

The contestation on European integration is structured predominantly along Left/Right dimension. Political parties do not seem to assign the weight to EU that it deserves given its growing impact on national decision-making. European issues were treated as secondary, and political parties are not playing a linkage function in relation to the EU. Elections for European Parliament are 'second-order national contests', they are secondary to the main - national - electoral contest, and they are 'national' rather than 'European' contests. The second-order nature of European elections has two effects: lower turnout in European than national elections, because parties devote fewer resources to these campaigns, and lower incentives for people to vote in these contests. European elections give citizens an opportunity for 'protest vote' to punish government. As EP elections are considered second-order, no mandate is generated for members of European Parliament to act as European representatives. One result is continued lack of integration of members of European Parliament with their national party, which itself has no developed Euro-policies. But also, there is democratic deficit inside political parties since party leaderships in government are not accountable to their national parties in the course of EU policy and decision-making, whether in an ex ante or ex post manner.

When it comes to the political groups in the European parliament, there is growing cohesion and political groups are becoming powerful actors. However, national political parties are the real principals for members of the European parliament, since national parties are in control of next election nomination, or future political career path.

Political parties needed 'permissive consensus' and depoliticization of European integration process. However, world financial and subsequent Euro-zone crisis marked the beginning of the politicization of the European Union project. Since 2010, across Europe a number of established political parties have suffered unprecedented losses and populist parties have benefited from voter dissatisfaction. With awaked principals, European political parties and politicians will be constrained

by more active parliamentary and extra-parliamentary accountability to their voters.

Key words: European Union, citizens, parties, elections, principal-agent, European Parliament

---

* Овај рад је примљен 20. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

UDC 355.1(497.11)“20“

Оригинални
научни рад

Српска политичка мисао
број 1/2015.
год. 22. vol. 47.
стр. 179-192

Mladen Bajagic

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Maja Ruzic

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

**THE PLACE OF RUSSIA IN THE EUROPEAN
SECURITY STRUCTURES: ‘THE WEST’
AS A FACTOR THAT INFLUENCES
THE FORMULATION AND CONDUCT
OF RUSSIAN FOREIGN POLICY**

Summary

Drawing on the recent actions taken by the Russian Federation in regards with the developments in Ukraine, this paper aims to provide some insight into what has become the troubling question since the beginning of XXI century: *Is Russia a Reemerging Power?* The question is to be addressed through the analysis of influences that the European structures of security governance, meaning NATO and EU had on formulation and conduct of Russian foreign policy. The paper focuses on the effects that conceptualization of European security community as *the club of pro-Western, post-Westphalia, modern states* had on its foreign policy behavior. Considering that from the Euro-Atlantic point of view Russia was not perceived as a responsible security actor, the community adopted specific approach meaning cooperating with Russia on collective goals such as counter-terrorism, non-proliferation and arms control, but leaving it behind the integration processes. This approach, on the other hand, informed and co-constituted Russia’s place in the emerging World Order.

Key words: European Union, Russia, NATO, European Security Architecture

With the Ukrainian crisis still making it to the top of international security agenda, the topic of the new Cold War in Europe seems to be keeping everybody preoccupied. The Russian annexation of Crimea and its role in further destabilization of Ukraine caught the western leaders by surprise. The level of inexperience and unreadiness on the part of the West can be seen through its simplification of the crisis by associating it with the mistakes of Munich. The dominant story is that Russia is on its way to reestablish itself as a great power by conquering Ukraine and other neighboring countries that have Russian minority. Consequently, the ruling that proscribed the full responsibility for the current situation in Europe to Russia was accepted with no objections. However the conduct of Russia in the Ukrainian crises represents just one side of the story. In order to completely understand the crises one has to take into the account the role of the expanding European security community in the Russian foreign policy conduct. The good reference to this point is the statement made by Russian president Vladimir Putin who stated: “if Ukraine was accepted to NATO, it would cease to exist”¹⁾. Ukraine did not become NATO member state but it has had certainly made some steps in order to integrate with the West. The ouster of Ukrainian president Viktor Yanukovich and the establishment of pro-Western government, followed by the fear that Crimea was to become a NATO naval base, and even more that the civil uprising from Ukraine will spread to Russia led the Russian political establishment to make a geostrategic move by occupying Crimea and making it a part of Russia. Furthermore, Russian involvement in Ukraine continued through the ongoing conflict in Southeast Ukraine.

Following the end of the Cold War the European security structures - the EU and NATO in the first place – have become instrumental in the project of constructing the new European security architecture. The aim of this project has been a creation of Europe within which the security understood in terms of hard military power and principle of sovereignty should give way to a security shaped by the notions of human rights, democracy and market economy. By its very nature this new security project is exclusionary – all those states who fail to adhere to these values internally, fail also to qualify as members of the new structure of security. In the past twenty years, this has proven to be a distressing environment for the flourishing of the Russian foreign policy. In terms of security assets it possesses Russia would be better off in the international context in which military security was prevalent. In the context of security premised on the notion of human rights and democracy, Russia

---

1) John J. Mearsheimer, “Why the Ukraine Crisis Is the West’s Fault.” *Foreign Affairs*. N.p., 26 Jan. 2015. Web. 26 Jan. 2015. <<http://www.foreignaffairs.com/articles/141769/john-j-mearsheimer/why-the-ukraine-crisis-is-the-wests-fault>>.

could only assume a role of the Western junior partner hoping to one day restore the relations on the equal-footing.

In the early 1990s the combination of Russia's vast military power and its willingness to embark on an all-encompassing internal transformation meant that the West was willing to cooperate, but with caution. The aim of this approach, which has come to dominate the contemporary relations between Russia and the West, was to prevent Russia from alienating by giving it a role of an outside partner through a series of cooperative arrangements, while denying it an opportunity of the full institutional integration with the West. Simultaneously, NATO and the EU have adopted, contrary to concerns repeatedly voiced by Russia, a policy of eastward expansion.

In the course of all these processes, the officials of the Western states have maintained that the expansion of NATO and the EU does not consist in an attempt to win geostrategic gains over Russia, but are instead part of efforts of building a genuine security community in Europe. These messages have, however, failed to convince Russia. Although, theoretically, security dilemma arises from the concerns about intentions of the parties that choose to increase their military power, it can be argued that the expansion of the Western "security community" has made Russia uneasy about the true motives behind it. Accordingly, the expansions of the EU and NATO have prompted both sides to accuse one another of reverting to the Cold War style of international conduct. Whether their perceptions are correct or not is a question that cannot be settled easily. Nevertheless, these perceptions have a substantial influence on the concrete foreign policy decisions thus becoming something of a self-fulfilling prophecy. In the remainder of this paper we offer an overview of the Russia's post-Cold War relations with the NATO and the EU. We believe that a thorough revisiting of these relations is essential for the proper understanding of Russia's recent foreign policy actions in Crimea and eastern Ukraine.

NATO AND RUSSIA: TWENTY-FIVE YEARS OF UNEASY PARTNERSHIP

The post-Cold War survival of NATO was, and still largely is, one of the most puzzling questions in the contemporary international relations literature.²⁾ Contrary to widespread expectations, the desolation of Soviet Union did not lead to its gradual withering away. Instead, through an astonishing ability to transform, the Alliance has managed

---

2) Robert B. McCalla, "Nato's Persistence after the Cold War," *International Organization* 50, no. 3 (1996); Stephen M. Walt, "Why Alliances Endure or Collapse," *Survival* 39, no. 1 (1997).

to supplement its traditional collective defense role with the role of the main builder of the new European security architecture. The defining characteristic of this new security order was its emphasis of the ordering capacity of the “domestic” principles, such as human rights, democracy and free market economy, rather than on the traditional principles of the international organization such as sovereignty and non-interference.³⁾ In this new international predicament of European relations Russia willingly accepted the role of the junior partner. Much like other Eastern European countries, Russia was on the “receiving end”, that is, its officials were well aware that the countries internal transformation according to the blueprint of Western values left it little space to take active part in the shaping of new relations in Europe. What is more, the expectation was that Russian position should be improved through its disciplined socialization along the lines of the Western values. During this time it was thus not rare for the Russian officials to deploy the discourse that emphasized the importance of human rights for the country’s foreign engagements.

Going along its new cooperative and indivisible security and foreign policy approach, Russia also accepted to follow NATO in its engagements in Balkan wars. Although disputes between allies existed, first and foremost because NATO started to enlarge functionally by advocating for the use of force in the process of peace enforcement, they should not be overstated given that Russia was largely on board with the West by giving its support to over fifty UN Resolutions relating to Balkan crisis. In sum, Russia accepted NATO’s lead in the early 1990s. It did not object its transform from the collective defense to the collective security arrangement and at some point Russia even expressed the desire to join the Alliance.⁴⁾ Nevertheless, in 1994 this cooperative climate started to change its course.

Between 1994 and 2001 two events contributed to the change of the Russian post-Cold War foreign policy discourse and of its attitude towards NATO. These are: (1) NATO’s 1994 decision to advance the “open door policy” consisting in a willingness to accept the Eastern European countries into its membership⁵⁾ and the first enlargement that materialized in 1999, when Poland, Hungary and Czech Republic became member states, and (2) the decision to conduct, without the UN

3) Alexandra Gheciu, *NATO in the “New Europe” : The Politics of International Socialization after the Cold War* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2005).

4) Arthur R. Rachwald, “A ‘Reset’ of NATO–Russia Relations: Real or Imaginary?,” *European Security* 20, no. 1 (2011).

5) See: Ryan C. Hendrickson, “The Enlargement of NATO: The Theory and Politics of Alliance Expansion,” *European Security* 8, no. 4 (1999).; Robert W. Rauchhaus, “Explaining NATO Enlargement,” *Contemporary Security Policy* 21, no. 2 (2000).

Security Council Resolution, a three-month long humanitarian military intervention against Yugoslavia in 1999. For Russia, instead of being a post-Cold War project aimed at the creation of the new European security architecture, this dual expansion of NATO, territorial and functional, had a particular geostrategic flavor reminiscent first and foremost of the old style *zones of influence* approach to international politics. Thus, it can be argued that these NATO's moves have, to a great extent, prompted Russia to abandon the willingness to play the Alliance's junior partner demanding instead that the relations be conducted on an equal footing. The important attribute of this gradual shift in Russian foreign policy was the revoking of the Great Power discourse by many among its political elites, accompanied with the greater emphasis on the principles of sovereignty and non-interference. Nevertheless, during this time some progress was made since in 1994 Russia joined Partnership for Peace program. Additionally, in 1997 the Permanent Joint Council was formed and NATO and Russia signed the Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security whereby both parties stated that they do not see each other as adversaries and will endeavor to cooperate in order to create a long-lasting peace in the Euro-Atlantic area.⁶⁾

The tension that mounted in NATO-Russian relations in the second half of the 1990s was relaxed for a brief period between 2001 and 2004.⁷⁾ The September 11, 2001 terrorist attack on New York was the main culprit for this shift since it brought on a new security agenda whereby military force started to play a far greater role than was the case with peacekeeping endeavors of the 1990s. This new context suited Russia since military force was among its strongest international assets. Also, it gave Russia a contextual and discursive leverage to speak of Chechnya in terms of international threat of terrorism. Thus, it should not come as a surprise that Russia did not protest much when the USA as part of its planes to invade Afghanistan started to establish military basis in the Central Asian countries including Georgia. In this new international climate, in 2002 the NATO-Russian Council was formed. Although Russian power in this new cooperative body was significantly watered-down when compared to what the country was pushing for, it nevertheless meant that parties now had a forum for "consensus-building, consultations, joint decisions and joint actions" on a multitude of security issues.

---

6) NATO, *Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between Nato and the Russian Federation* 1997.

7) See: Timofey Agarin, "NATO–Russia Relations in the Twenty-First Century," *Ethnopolitics* 7, no. 4 (2008).

However, the great degree of convergence in perception between Russia and NATO with respect to global threat of terrorism did not stop NATO from pursuing the politics of expansion in Europe.⁸⁾ In 2004 seven more countries joined the Alliance sparking once again mistrust, and even fear, among Russian elites. The “color revolutions” wave, the Rose Revolution in Georgia in 2003, the Orange Revolution in Ukraine in 2004, the Tulip Revolution in Kirgizstan 2005, also contributed to Russian fear that Western counties were expanding their influence, albeit implicitly, ever closer to its borders. A decade of tension was ahead. NATO’s decision to consider Ukrainian and Georgian membership in the Alliance complicated the situation further. Russian involvement in Georgian 2008 war and recognition of South Ossetia and Abkhazia should thus be read in this context – a destabilized Georgia is less likely to become a NATO member any time soon. Also, Russia’s fears and suspicion grew even more when NATO’s presented its plans to install a missile defense shield initially in Poland and Czech Republic and later in Turkey and Romania. Nonetheless, some instances of cooperation should not be neglected. For example in 2011 NATO and Russia conducted two joined military exercises.⁹⁾ Overall, from 2003/4 onwards Russian impatience with NATO grew steadily contributing to a large extent to a discourse of Russia as the Great Power and its reluctance to abide to Western standards of democracy and human rights. It is argued in this paper that the recent developments in Ukraine, which caused the suspension of all forms of official co-operation between Russian and NATO, cannot be understood properly without the historical context of their post-Cold War relations.

EU AND RUSSIA: TWENTY-FIVE YEARS OF STRATEGIC PARTNERSHIP

Troubled partnership is perhaps the best way to describe the past, present and future relationship between the EU and Russia. The European Economic Community (EEC) at its beginnings did not express interest in dealing with the Eastern Block¹⁰⁾, while the Soviet Union

---

8) See: Alton Frye, “The New NATO and Relations with Russia,” *Journal of Strategic Studies* 23, no. 3 (2000).

9) See: NATO-Russia Council, “First Live Nato-Russia Counter Terrorism Exercises” www.nato-russia-council.info/en/articles/2011-06-06-nrc-statement-03/ (accessed 2 December 2014).

10) Paul Holtom, “The Kaliningrad Test in Russian-EU Relations,” *Perspectives on European Politics and Society* 6, no. 1 (2005): 35.

rejected to recognize the EEC as an independent political actor¹¹⁾ seeing it only as an “economic wing of NATO”¹²⁾. For this reason Soviets preferred to maintain a bilateral relations with EEC member states which slowly led to a limited economic cooperation in the 1980s. Interestingly, this small-scale cooperation prompted the EEC not to compel with the United States’ pressure for imposing the sanctions to the Soviet Union in both 1980, when the Soviet troops invaded Afghanistan, and in 1983 after the Soviet interceptor shot down the Korean Airlines airplane. Moreover, the EEC countries did not support the boycott of the 1980 Moscow Olympic games.¹³⁾ After the USSR dissolved, Russian Federation was eager to integrate with the West, yet, the West was not as eager to welcome it. For the most part Russia was kept as an inside outsider, and that label is perhaps the best description of the recent EU-Russia strategic partnership.

From the outset the EU-Russia relations unfolded through the inside-out format, that is, the EU has largely kept Russia at “the liminal position as both engaged outsider and partial insider”¹⁴⁾. Initially, the relations between the two were influenced by the extensive internal and external changes. The EEC was preoccupied with the 1992 Maastricht treaty, which introduced the European Union (EU), while Russia was struggling with internal transition towards democracy and free market economy. These internal changes were followed by the changes in the external environment. Former Eastern block countries were rushing to join the “Western Club”. The EU officially opened its doors for them in 1993 with the vision of establishing a new Europe “whole and free”.¹⁵⁾ At the time, this process found no opposition in Russia¹⁶⁾, since it too was hoping to obtain gains in a form of economic aid and technical support enabling it to join European institutions in a foreseeable future. The EU did not share this enthusiasm. It was willing to provide Russia with the technical assistance, but in 1993 it made a final decision against its membership in the Union.

---

11) Vitaly Merkushev, “Relations between Russia and the EU: The View from across the Atlantic,” *Perspectives on European Politics and Society* 6, no. 2 (2005): 357.

12) Jackie Gower, “EU-Russian Relations and the Eastern Enlargement: Integration or Isolation?,” *Perspectives on European Politics and Society* 1, no. 1 (2000): 79.

13) Merkushev, “Relations between Russia and the EU: The View from across the Atlantic,” 36.

14) Richard Sakwa, “Russia and Europe: Whose Society?,” *Journal of European Integration* 33, no. 2 (2011): 198.

15) Andrew Monaghan, *EU-Russia Relations: Try Again, Fail Again, Fail Better* (Oslo: Norwegian Institute for Defence Studies, 2007), 8.

16) J. Mankoff, *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics* (Rowman & Littlefield Publishers, 2009), 152.

In 1994 the EU and Russia established their first and only substantial framework for cooperation through the Partnership and Cooperation Agreement (PCA).¹⁷⁾ The agreement was signed after two years of negotiation and it laid grounds for economic and political cooperation and possible integration between EU and Russia. The biannual and annual summits and ministerials were established, as were the core principles of newly founded partnership. Yet, despite the enthusiastic start it took three years for the PCA to enter into force. This was due to the fourth round of EU enlargement and its criticism of the Russian conduct during the Chechnya conflict. The PCA offers the best tangible example of the EU's inside-out approach to Russia, as it is a "half-way house" between the agreements the EU signs with potential candidates for membership and the different agreements that it has with developing countries.¹⁸⁾ The implication of this type of arrangement is that it provides fewer incentives for cooperation, typical for the prospective EU members, while still prompting Russia to internalize many of the EU rules.

In 1999 both Brussels and Moscow invested more effort into furthering their mutual relations. The EU adopted The European Union Common Strategy on Russia (CSR), while Russia adopted the Medium-term Strategy for the Development of Relations between the Russian Federation and the European Union (MTS). The comparison of these two documents reveals different strategic approach of the two partners. The EU's Strategy was value driven and focused on the Russia's need for change, while the Russian Strategy emphasized the value of national interest, respect for sovereignty and economic cooperation without mentioning democracy and market economy.¹⁹⁾

During his first presidency, Vladimir Putin endeavored to make the EU-Russia relations less about Russia's internal transformation and more about economic and political cooperation on equal footing. For this reason Russia opted out from the European neighborhood policy framework (ENP). Through this new approach Russia obtained significant economic gains from the EU's dependency on its raw materials, restricting at the same time the space for the EU's criticism for its internal affairs. In this context, during the 2000 Paris Summit Putin stated that Russia does not perceive EU enlargement as a cause for concern but as

---

17) The ranking of Russian foreign policy priorities in the 1993 Foreign Policy Concept was: Commonwealth of Independent States, arms control, economic reforms, the United States of America, the European Union.

18) Marius Vahl, *Just Good Friends? The EU-Russian "Strategic Partnership" and the Northern Dimension* (2011), 10.

19) Dov Lynch, *Russia Faces Europe* (Paris: Institute for Security Studies, 2003), 59.

an opportunity to increase exchange with enlarge EU, while the EU's invitation to Putin to attend 2001 EU Council Summit was interpreted by the administration as an indication of the Russia's high position on the EU agenda. Nevertheless, the relationship between two partners remained largely asymmetric since 50% of all Russian trade at the time was with the EU, whereas only 6% of all EU's trade went to Russia.²⁰⁾

Following the CSR and MTS strategies the EU and Russia expanded their cooperation to the field of security. After 2001 Summit the Joint Declaration on Stepping up Dialogue and Cooperation on Political and Security Matters was issued. The declaration introduced Russia into European security structures by establishing monthly meetings between Russian representatives and EU's Political and Security Committee with the task of dealing with crisis prevention and joint crisis management. Also, the declaration enabled Russia to take part in the EU's civil and military missions.

In 2003 further deepening of EU-Russia relations was announced with an enthusiastic tone. The ST Petersburg EU-Russia Summit set a goal of establishing a genuine strategic partnership through Four Common Spaces under existing PCA framework: economy, freedom, security and justice, external security and research, and education. The Common Spaces were to classify and order the areas of cooperation by setting specific goals, procedures and requirements. As it can be noted from the formulation of Common Spaces, the focus of EU-Russia cooperation drifted to some extent from economy and trade to external and internal security.²¹⁾

The 2004 EU enlargement brought complexity to already not so simple EU-Russia relations. The new member states, with their traditional mistrust towards Russia, made it more difficult for the EU to agree upon the common strategic approach. Consequently, the EU became more aggressive in its dealing with the Eastern neighbor. Russia, on its part, was becoming more and more worried about the new line of division, so much so that the Russian Deputy Foreign Minister at the time Vladimir Chizhov underlined that the "EU enlargement is a far more serious and far-reaching challenge to Russia than even expansion of NATO, among other things because we are... competitors in some spheres of trade and economic relations"²²⁾.

Nevertheless, by 2006 the EU-Russia partnership had made some progress. In 2005 the Four Spaces Road Maps were signed as part

---

20) European Commission to Russia, *The European Union and Russia* (Brussels, 2005).

21) Monaghan, 17.

22) *Ibid.*, 20.

of the implementation framework as the attempt to restate the strategic partnership. However, the 2006 EU-Russia Summit failed to lead to an agreement on the start of negotiations for the new PCA due to the Polish veto. This drawback was further followed by the gas crises, when Russia cut off gas supplies to Ukraine in 2006 and Belarus in 2007. With these crises the EU's became increasingly aware on its dependence on Russian gas supplies, thus prompting it to insist that the new PCA incorporates Russia's adherence with its Energy Charter. When Moscow rejected the offer, the EU came with the new proposal – the division of ownership between gas production and gas transit infrastructure. Again, Russia refused to play along.²³⁾ Meanwhile, the 1997 PCA expired in 2007, while the negotiations on the new framework were going nowhere.

The opportunity for the yet another restart in EU-Russia relationship presented itself in 2008 when Dmitri Medvedev was elected as the new Russian President. Following his inauguration, in the attempt to bypass little less than two decades of NATO-EU inside-out policy towards Russia's place in European security architecture, Medvedev proposed the European Security Treaty (EST). The Treaty did not go as far as to imply the thorough change of existing security structure, rather it suggested the change in predominantly Western ownership. Medvedev argued that in this way the structure could be seen as a common endeavor and not something that was imposed on Russia. The reaction of the EU was to wait and see, considering that proposal was without any specification or implementation mechanisms.²⁴⁾

Additionally, the Russian-EU relations were shortly improved during the 2008 EU-Russia Summit when the negotiations on the new PCA agreement started. However, any prospect of a serious re-start was undermined by the Russian intervention in Georgia. Although, the conflict was settled thanks to the EU peace mediation efforts, the scope of the EU-Russia cooperation was markedly shrieked. The focus of cooperation was now on trade and energy, while the political dialogue was significantly undermined.

At the 2010 EU-Russia Summit, which was the first high-level meeting between the two parties after the ratification of Lisbon Treaty, the EU-Russia strategic partnership concept was replaced by the Partnership for Modernization agreement. This document was a particular technical agreement focused on rather pragmatic issues, such as trade,

---

23) Mankoff, 162-163.

24) Sandra Fernandes, "European Security through EU- Russian Relations: Towards a New Multilateral Order?," *Journal of Contemporary European Research* 7, no. 2 (2011): 207-208.

investment, innovation. It had no normative side, a common place in previous Russia-EU agreements. This was the first time, since the end of the Cold War, that the EU perceived its partnership with Russia “as a requirement, rather than a choice on the basis of shared values or norms”²⁵). The main outcome of the newly established EU-Russia Partnership was the Energy Roadmap 2050 agreement.

The enthusiasm in EU-Russia relations brought by the newly founded modernization partnership suddenly dropped after Vladimir Putin announced that he will run for the office in 2012 presidential elections. His election turned Russian foreign policy back to a more assertive stand. On the side, the EU’s focus shifted to internal consolidation due to the international economic crisis. In this context the 2012 EU-Russia Summit was predominantly centered on pragmatic issues, such as modernization, visa and mobility, trade and it contained only the promise of a new comprehensive PCA agreement. Although the both sides stressed the importance of the strategic partnership, controversial issues such as Ballistic Missile Defense system and Russia’s ban on the meat import from EU were kept off the table. It thus can be argued that the purpose of the Summit was for the EU to re-acquaint itself with the new Russian president.

Due to both the EU and Russia conceptualized their external security as internal, the shared neighborhood continued to be one of the foremost points of contention between the two. Through ENP and the Eastern Partnership (EaP) programs, the EU was endeavoring to persuade the countries of the shared neighborhood to adopt its norms, values and good governance principles in order to make them stable contributors to rather than challengers of the EU security. Russia perceived these initiatives as offensive considering its strategy of establishing a periphery of friendly states as a main requirement for internal and regional security. Thus in its effort to restore and keep what was once its sphere of influence Russia initiated the Eurasian Customs Union (ECU). The proposed ECU was a novelty in Russian foreign policy approach and it implied that Russia was not relying only on its energy resources and military strength “but also on an institutional, rule-based regime for asserting its position in the post-Soviet space”²⁶). In a way Russia was playing the game in which the EU had the upper hand, and the battleground became Ukraine.

---

25) Tom Casier, “The EU–Russia Strategic Partnership: Challenging the Normative Argument,” *Europe-Asia Studies* 65, no. 7 (2013): 1380.

26) Katarzyna Wolczuk, Rilka Dragneva, *Russia, the Eurasian Customs Union and the Eu: Cooperation, Stagnation or Rivalry?* (Chatman House 2012), 9.

CONCLUSION

The end of the Cold War brought to light the promise of the new European security architecture that was to be ordered on principles and values such as of human rights, democracy and market economy. Consequently, by its very nature this new order appeared and performed as a restrictive club of alike, meaning only states that embrace those principles and values are to be privileged with the membership. Russia, having its security and foreign policy grounded on hard power and principles such as sovereignty and non-interference, never fully adapted to this new environment. In fact, during the past twenty years Russian relation towards Western security actors fluctuated between the position of the junior partner and the desire to be treated on equal footing. With this in mind, and by relying on the concept of an “engaged outsider”, this article aimed to offer a brief overview of the relations between Russia and the West, perceived through its leading political and security organizations – the EU and NATO.

LITERATURE

- Agarin, Timofey. “NATO–Russia Relations in the Twenty-First Century.” *Ethnopolitics* 7, no. 4 (2008): 490-491.
- Casier, Tom. “The Eu–Russia Strategic Partnership: Challenging the Normative Argument.” *Europe-Asia Studies* 65, no. 7 (2013): 1377-1395.
- Fernandes, Sandra. “European Security through Eu- Russian Relations: Towards a New Multilateral Order?” *Journal of Contemporary European Research* 7, no. 2 (2011): 195-215.
- Frye, Alton. “The New NATO and Relations with Russia.” *Journal of Strategic Studies* 23, no. 3 (2000): 92-110.
- Gheciu, Alexandra. *NATO in the “New Europe” : The Politics of International Socialization after the Cold War*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2005.
- Gower, Jackie. “EU-Russian Relations and the Eastern Enlargement: Integration or Isolation?” *Perspectives on European Politics and Society* 1, no. 1 (2000): 75-93.
- Hendrickson, Ryan C. “The Enlargement of NATO: The Theory and Politics of Alliance Expansion.” *European Security* 8, no. 4 (1999): 84-99.
- Holtom, Paul. “The Kaliningrad Test in Russian-EU Relations.” *Perspectives on European Politics and Society* 6, no. 1 (2005): 31-54.
- Lynch, Dov. *Russia Faces Europe*. Paris: Institute for Security Studies, 2003.
- Mankoff, J. *Russian Foreign Policy: The Return of Great Power Politics*. Rowman & Littlefield Publishers, 2009.

- McCalla, Robert B. "Nato's Persistence after the Cold War." *International Organization* 50, no. 3 (1996): 445-475.
- Merkushev, Vitaly. "Relations between Russia and the EU: The View from across the Atlantic." *Perspectives on European Politics and Society* 6, no. 2 (2005): 353-371.
- Mearshimer, Johan J. "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault." *Foreign Affairs*. N.p., 26 Jan. 2015. Web. Accessed 26 Jan. 2015. <<http://www.foreignaffairs.com/articles/141769/john-j-mearsheimer/why-the-ukraine-crisis-is-the-west-fault>>.
- Monaghan, Andrew. *EU-Russia Relations: Try Again, Fail Again, Fail Better* Oslo: Norwegian Institute for Defence Studies, 2007.
- NATO-Russia. (1997). "Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security between NATO and the Russian Federation." *Founding Act* 27 May. Accessed December 2, 2014. http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_25468.htm
- Rachwald, Arthur R. "A 'Reset' of NARI-Russia Relations: Real or Imaginary?" *European Security* 20, no. 1 (2011): 117-126.
- Rauchhaus, Robert W. "Explaining NATO Enlargement." *Contemporary Security Policy* 21, no. 2 (2000): 173-194.
- Rilka Dragneva, Kataryna Wolczuk. *Russia, the Eurasian Customs Union and the EU: Cooperation, Stagnation or Rivalry? Russia and Eurasia Programme Briefing Paper No. 1*. London: Chatham House, 2012.
- European Commission to Russia. *The European Union and Russia*. Brussels, 2005.
- Sakwa, Richard. "Russia and Europe: Whose Society?" *Journal of European Integration* 33, no. 2 (2011): 197-214.
- Vahl, Marius. *Just Good Friends? The EU-Russian "Strategic Partnership" and the Northern Dimension* 2011.
- Walt, Stephen M. "Why Alliances Endure or Collapse." *Survival* 39, no. 1 (1997): 156-179.

Младен Бајагић, Маја Ружић

**МЈЕСТО РУСИЈЕ У ОКВИРИМА
ЕВРОПСКИХ БЕЗБЕДНОСНИХ СТРУКТУРА:
'ЗАПАД' КАО ДЕТЕРМИНАНТА У
ФОРМУЛАЦИЈИ И РЕАЛИЗАЦИЈИ
РУСКЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ**

Резиме

Крај двадесетог века, када су у питању односи на међународној сцени, значајним дијелом је протекао у знаку успона нових центара моћи, који су својим успоном покренули питање о оправданост тезе о униполарном пост-хладноратовском поретку.

Као једна о регионалних сила у успону, на међународној сцени се појавила наследица Совјетског савеза – Руска федерација. Њен неочекиван економски успон, заснован прије свега на успону енергетског сектора, пропратила је и жеља за активнијом и одлучнијом улогом на међународној сцени. С тим у вези, циљ овог рада је да покуша да пружи одговор на питање које је обиљежило ову нову фазу у међународним односима: Да ли је Руска федерација сила у успону? Рад одговор на наведено питање пружа кроз анализу спољне политике Руске федерације од распада Совјетског савеза до догађаја који су условили сукобе на територији Украјине. Узимајући у обзир поменути сукоб, рад се бави међузависним односом спољне политике Руске федерације и структура које су познате као западне безбједносне структуре, односно Сјеверноатлантским савезом и Европском унијом. На основу увида у односе између поменутих актера, у раду се закључује да је заснивање западних безбједносних структура на пост-Вестфалским принципима и вриједностима које се препознатљиве као западне вриједности утицало у значајној мјери на циљеве и ток спољне политике Руске федерације како са краја двадесеток вијека тако и данас.

Кључне речи: Европска унија, Русија, НАТО, Европска безбедносна архитектура

---

* Овај рад је примљен 03. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

Владан Јончић*Правни факултет, Универзитет у Београду*

ПРАВНИ СМИСАО ОРУЖАНИХ СУКОБА У ПРОЦЕСУ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА

Сажетак

У доктрини међународног права је крајем 19. и почетком 20. века извршена је подела оружаних сукоба на међународне и унутрашње. Сврха је била да се норме међународног права (пре свега ратног права) искључиво примењују у међународним ратовима. Чврсто утемељено схватање у доктрини државног суверенитета није дозвољавало да се норме међународног права примењују у унутрашњим побунама и грађанским ратовима. Током 20. века међународно право, пре свега међународно хуманитарно право, проширило је делимично поље дејства и на унутрашње сукобе. Основна теза у овом чланку је да се прикаже тренутно стање у теорији и практичној примени међународног права оружаних сукоба у међународним и немеђународним оружаним сукобима и проблеми са њиховом применом, као и утицај ове поделе на европске интеграције. Питање да ли ова подела има значај за даље интеграције и међусобне однос европских држава. Резултати истраживања показују да ова подела, иако има тенденцију губљења, има значај. То посебно долази до изражаја у току процеса интеграција у Европи и нових наговештаја међуконтиненталних повезивања држава (евроазијска сарадња држава).

Са друге стране процеси интеграција носе и ризик да се реализује намера о добрим односима у интегрисаним заједницама. Случајеви као што је разбијање СФР Југославије, насилна сецесијом Космета од Р. Србије и грађански рат у Украјини указују на опасност од грешака у поступцима процеса интеграција у Европи.

Кључне речи: Оружани сукоби, међународно право оружаних сукоба, међународно хуманитарно право, европске интеграције, Женевске конвенције, Протокол I и II

ПОДЕЛА ОРУЖАНИХ СУКОБА

Подела оружаних сукоба у међународном праву на унутрашње и међународне успостављена је у доктрини међународног права крајем 19. и током 20. века, а посебно после Другог светског рата. Интензиван развој међународног права успостављен на традиционалним принципима и модификован савременим тенденцијама у регулисању политике силе донео је, уз утицај праксе, успостављање међународноправних норми које ће правити разлику између унутрашњих немира и сукоба и међународних (међудржавних) оружаних сукоба (ратова). Тај тренд је посебно интензиван у времену после шездесетих и седамдесетих година 20. века. Подела на међународне и унутрашње оружане сукобе у међународном праву оружаних сукоба утемељена је Женевским конвенцијама о заштити жртава оружаних сукоба из 1949. године и Допунским протоколима из 1977. године, као и другим међународним инструментима. Посебну потврду дала је пракса међународног правосудја. Пораст унутрашњих оружаних сукоба у периоду антиколонијалних и националноослободилачких ратова у другој половини 20. века утицао је да се у одређеним типовима унутрашњих сукоба прихвати и озакони примена међународног права као што се примењује у међународним сукобима.¹⁾ Успостављање и развој ових норми које регулишу заштиту људских права у оружаним сукобима директно утиче и на даље процесе интеграције и развоја у Европи у оквиру пројекта Европска унија као и преко регионалних организација у циљу заштите светског мира. Теза постављена у доктрини међународних односа да се смањује могућност конфликта ако се успостављају разни облици сарадње и повезивања између држава изражени у оквиру тезе овим добија и практичан доказ.²⁾

Опште прихваћена подела оружаних сукоба на унутрашње, мешовите и међународне у пракси и доктрини почела је да бледи под утицајем неких схватања у доктрини крајем 20. и почетком 21.

- 1) *ICCR, Final Records*, Vol. II B, pp. 325-327, 332-333; *Resolution OUN 2625 (XXV)*; R., Allan, *Wars of National Liberation – International or Non-International Armed Conflicts?*, Instant Research on Peace and Violence, 1974, p. 34; Seyerstid Finn, *United Nations Forces in the Law of Peace and War*, Leyden, 1966, pp. 615-619; Владан Јончић, *Трећа Женевска конвенција – Практична примена и утицај на Протоколе I и II*, Досије, Београд, 2004, стр. 187-103.
- 2) Теорија функционализма у међународним односима. Ch. Pentland, *International Theory and European Integration*, New York, 1973, p. 65; (Преузето: Брано Ракић, *Остваривање мира преко међународног организовања и интегрисања држава*, Правни факултет, Београд, 2009); Бранко Ракић, *Остваривање мира преко међународног организовања и интегрисања држава*, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 87-101.

века.³⁾ Са једне стране је јасна намера да се изгуби разлика између међународних и унутрашњих сукоба како би се несметано применила правила међународног хуманитарног права у тим сукобима. Са друге стране да се ограничи суверенитет држава на чијим територијама избијају устанци најчешће са тежњом да се правно подржи отцепљење дела територије те државе или дестабилизује легална власт. Додуше, све се то чини под изговором заштите људских права на тој територији и спречавањем „хуманитарне катастрофе“ у тим земљама. Овим аргументима је на изванредан начин избегнута јасна забрана интервенција из чл. 3. Допунског протокола на Женевске конвенције из 1977. године (Протокол II). Оваквом тенденцијом омогућава се већи утицај међународног хуманитарног права и боља заштита угрожених категорија лица, али појављује и његова лоша страна. Омогућава се већи степен кршења основних права држава, пре свега право на сувереност.

ПРАВНИ АСПЕКТИ И ПОСЛЕДИЦЕ ПОДЕЛЕ ОРУЖАНИХ СУКОБА

Да би се уопште могло да примени међународно право неопходно је да постоји оружани сукоб, што је један од основних политичких и правних услова за примену међународног права. Правно утврдити да ли постоји или не постоји оружани сукоб основни је проблем тумачења у пракси. Када су у питању унутрашњи сукоби уочена је пракса да државе у којима наступе оружане побуне избегавају да признају да постоји оружани сукоб на њеној територији. У случају међудржавних конфликта државе избегавају да признају да су у рату. Разлог овог одбијања је да не би дошле под удар когентне норме о забрани рата, односно забрани решавања спорова путем силе. Могло би да се покрене питање ко је започео рат и да се утврђује питање агресије. Зато су државе у посезању за применом оружане силе после Другог светског рата у пракси усавршиле методе избегавања међудржавних конфликта, а да се не може прецизно да утврди ко је започео рат.

Нејасноће су присутне иако су одредбе Женевских конвенција из 1949. године, Протокола на Женевске конвенције из 1977. године, Коментара Нацрта правила о преступима против мира и

3) *Yearbook of the Institute of International Law*, Martinus Nijhoff Publishers, 68-I, 1999; Abi-Saab, Cf., *Annuaire de l'Institut de Droit International*, Institute of International Law, 68-I, 1999, p. 282; Ditrich Schindler, „l'Annuaire de l'Institut de Droit international (Annuaire)“, Centenary session, *Institut de Droit international*, Roma, 1973, Vol. 55, pp. 514-515.

безбедности човечанства, који је донела Комисија за међународно право Генералне скупштине ОУН 1951. године⁴⁾ и Конвенције о заштити културних добара, донете у Хагу 1954. године (чл. 18)⁵⁾, посебно ставови у доктрини, доста јасни по овом питању.⁶⁾ Међутим, подробнија анализа ових одредаба указује да су присутне дилеме и непрецизности у појединим члановима поменутих међународних инструмената.

Друго питање како направити разлику између међународних, унутрашњих и мешовитих оружаних сукоба. У доктрини је скоро јединствен став да се под међународним оружаним сукобима подразумевају *de facto* сукоби са применом оружја између држава, односно Високих страна уговорница, како их дефинишу Женевске конвенције из 1949. године (чл. 2). Конвенцијама из 1949. године уведен је концепт оружаног конфликта да би се осигурала применљивост Конвенција на непријатељства у којима није формално признато ратно стање. Дакле, није потребно да се објави рат да би се испунио услов да постоји или је успостављено ратно стање тј. оружани сукоб. У доктрини се иначе тумачи да је међународни оружани сукоб на првом месту фактичко стање, а не намера страна које у њему учествују.⁷⁾ Фактичко стање узимају у обзир и шта више потврђују Женевске конвенције из 1949. године јер изричито помињу ситуацију када једна страна учесница оружаног сукоба не признаје постојање ратног стања. Значи претпоставља се несагласност која може да настане између држава и која може да доведе до интервенције припадника оружаних снага, чак и ако једна страна пориче постојање ратног стања. Из тога се може закључити, а на то указују и Коментари на Женевске конвенције, да је за постојање рата или сваког другог оружаног сукоба довољно и само *de facto*

4) UN Work of ILC, 1972, pp. 27–29

5) Conference Intergouvernementale sur la Protection des Biens Culturels en Cas de Conflit Arme, acte s de la Conference (1961), pp. 186–188, 291, 396.

6) ICRC, *Commentary III Geneva convention relative to the treatment of prisoners of war*, ICRC, 1960, p. 23; Academy of Sciences of the USSR, *International Law*, p. 420; А., Н., Вылегжанина, (ред.), *Международное право*, Университеты России, Москва, 2009. стр. 623–624; Finn Seyfersted, *United Nations Forces in the Law of Peace and War*, A. W. Sijthoff, 1966, p. 216; J., Pictet, *Humanitarian Law and the Protection of War Victims*, Leyden, 1975, p. 50; Hans Kelsen, / R., W., Tucker, *Principles of International Law*, Rinehart, New York, 1966, p. 126 (note 122); Myres., S., McDougal, / P., Feliciano, *Law and Minimum World Public Order*, New Haven, London, 1961, p. 73, (note 177); Baxter Richard, „The Definition of War”, *16 Revue egyptienne de droit international*, vol.16, P., I, Cairo, 1960, p. 5; G.I.A., Drapper, *The Geneva Conventions of 1949*, 1 Recueil des Cours, 59, (1965), Vol. I, p. 73; D., Schindler, „Die Anwendung der Genfer Rotkreuzabkommen seit 1949.”, *22 Schweizerische Jahrbuch fur Internationales Resht*, Zürich, 1965, p. 78.

7) Dan Dinh, et al. *Droit international public*. Paris, 2002, p. 963.

непријатељство⁸⁾. Анализом ових одредаба долази се до закључка да нема значаја време трајања сукоба, број учесника сукоба, број страдалих у њему, ни величина простора на коме се изводе борбена дејства. Довољно је да се у таквом сукобу појави питање заштите заштићених лица (ратни заробљеници, рањеници, бродоломници, страдање цивила повреде метода ратовања или употреба недозвољених ратних средстава) па да се покрене систем заштите гарантован међународним правом оружаних сукоба, односно, међународним хуманитарним правом. Може се догодити да и није било борбених дејстава, али да се појавила потреба за заштитом лица која помињу Конвенције и Протоколи (појава ратних заробљеника) па да се сматра да постоји оружани сукоб.⁹⁾

Појава антиколонијалних и националноослободилачких ратова после Другог светског рата у другој половини 20. века утицали су да се питање међународноправне заштите лица у тим сукобима стави под међународноправне норме и да се такви сукоби третирају као међународни.¹⁰⁾ У почетку су ови ратови третирани као унутрашњи, тј. као оружане побуне у колонијалним прекоморским територијама. Касније, под утицајем и на притисак светског мњења и међународних организација, постепено се напушта овај концепт и прихвата схватање да су се ти сукоби интернационализовали и прерасли у међународне. Тако су у групу међународних (међудржавних) оружаних сукоба сврстани антиколонијални и националноослободилачки ратови којима се легализују оружани сукоби који се воде ради остваривања права на самоопредељење. По том основу је уведена минимална заштита лица и објеката. Начињен је заокрет у тумачењу легалности учесника тих оружаних сукоба. Устаницима је признат статус легалних бораца под заштитом института „борци за слободу“, али не и заштита која се пружа легалним борцима у међународним оружаним сукобима.

Крај 20. века донео је још једну новину у пракси оружаних сукоба. Са коренитим променама у међународним односима у последњој деценији 20. века настају и промене у оружаним сукобима где доминирају борбена дејства у већини случајева на територијама држава у виду побуна. Поново је међународно право оружаних сукоба и посебно његов део, који се односи на заштиту лица и објеката, међународно хуманитарно право, дошло у ситуацију

8) ICRC, *Commentary III, Op. cit.*, p. 23.

9) *Ibid.*, p. 23.

10) Владан Јончић, *Op. cit.*, стр. 172-173, 177-178; Erich Benvenisti, „Water conflicts during the occupation of Iraq“, *American Journal of international law*, The American Society of International Law, 2003, 94 (4), pp. 861.

непримене, односно, примене скопчане са великим проблемима.¹¹⁾ С обзиром да су то били сукоби унутар држава, а нису колоније, поставило се питање како, на који начин и у ком моменту може да међународно хуманитарно право ступи у дејство и који је то орган који ће ту одлуку донети у циљу хуманитарне заштите.¹²⁾ Питање је остало отвореним до данас. Проблем је био јасног дефинисања унутрашњих сукоба и његове одвојености од међународних сукоба.

Уобичајено је да се под појмом унутрашњи оружани сукоби или немеђународни оружани сукоби подразумевају оружана дејства између једне државе (њене власти) са једне стране и устаника (побуњеника) са друге на подручју те државе. Под овим оружаним сукобима се не сматрају сукоби који се води на основу права народа на самоопредељење. У теорији се ови сукоби могу наћи под називом унутрашњи или грађански ратови. Циљ побуњеника (устаника) је да преузму власт, стекну аутономију унутар државе или пак стварање сопствене државе. Под овим сукобима подразумевају се спорадични акти насиља од стране екстремистичких група, атентати, изоловани напади појединих побуњеничких група, итд. Да би се један оружани сукоб могао да третира као унутрашњи потребно је да се предузму такви насилнички акти од стране организованих група које имају организацију, да су те групе у већем броју и да контролишу један део територије државе против које су се побунили. Дакле, неопходно је да се испуне услови предвиђени у заједничком члану 3. Женевских конвенција из 1949. године („минијатурна конвенција“), интензитет сукоба и организованост побуњеника. На ово указују и судска пракса Хашког трибунала и тумачења судија овог Трибунала.¹³⁾ Неиспуњење ових услова квалификује побуњеничке групе као разбојнике или терористе, а њихове активности сврстава у неорганизовану, краткотрајну побуну и разбојништво. Такве активности не могу да подлегну под заштиту међународног хуманитарног права. Њихова заштита остаје под општим принципима и правилима људских права гарантованих ме-

11) Carl Greenwood, „Historical development and legal basis“, (Fleck D., ed), *The Handbook of international humanitarian law*, Oxford university press, Oxford, 2009, p. 25.

12) Тако и: Vite Sylvain, „Typology of armed conflicts in international humanitarian law: legal concepts and actual situations“, *International Review of the Red Cross*, 91, Geneve, 2009, p. 94.

13) Првостепена пресуда у предмету Тадић, пар. 562, (Prosecutor v. Duško Tadić, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1-AR72, October, 1995) и Делалић, Муџић, Делић, Ланцо, пар. 184. (Prosecutor, v. Zejnil Delalić, Zdravko Mucić, Hazim Delić and Esad Landžo, Judgement in the Trial Chamber, IT-96-21-T, November 1998).

ђународним инструментима и законима земље против које су се побунили.

Концепт међународних оружаних сукоба проширен је доношењем Протокола I из 1977. године јер су под овај појам уведени и националноослободилачки и антиколонијални ратови. Легализацијом ових ратова уведен је и институт „борци за слободу“ и заштићена је категорија учесника ових сукоба који се боре на страни антиколонијалних и националноослободилачких покрета.¹⁴⁾ Протокол II из 1977. године донео је још веће измене по питању немеђународних оружаних сукоба. Члан 1. став 1. Протокола II увео је четири нова услова која ће изменити дотадашње схватање о одређивању статуса оружаног сукоба. То су: обавеза да се сукоб одвија између њених оружаних снага и побуњеничких група или других организованих наоружаних група, да побуњеничке снаге врше контролу над делом територије која им омогућава да изводе непрекидне и усмерене операције, да се побуњеничке снаге налазе под одговорном командом и да побуњеничке снаге врше такву контролу која им омогућава да примењују Протокол II. Дакле, Протокол II је отишао корак даље у регулисању унутрашњих сукоба у односу на чл. 3. Женевских конвенција. Док члан 3. предвиђа минималне услове и заштиту и може се рећи да се односи на сукобе ниског интензитета, Протокол II регулише сукобе јачег интензитета са већим обимом заштите жртава унутрашњег сукоба.

Доношење Римског статута међународног кривичног суда додатно је усложнило ово питање. Римски статут кршење правила међународног права оружаних сукоба третира као ратни злочин (чл. 8. ст. 2. ц и д). У ставу 2. ц. се за ратни злочин проглашавају и кршења права заштићених лица у „унутрашњим немирима и сукобима, као што су побуне, појединачни и спорадични акти насиља или на други акте сличне природе“. Дакле, Статут попуњава празнину између члана 3. заједничког за Женевске конвенције из 1949. године и Протокола II по питању класификације немеђународних оружаних сукоба чиме ову разнолику и хетерогену категорију сукоба санкционише за повреде.

14) Res.OUN, 2621(XXV), *Programme of Action for the Full Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples*; Res. OUN, 3103(XX-VII), *Basic Principles of the Legal status of the combatants, struggling against colonial and alien domination and Racist regimes*, R -2444 (XXIII); Зоран Андрић, *Међународни положај бораца за слободу*, Савремена администрација, Београд, 1977, стр. 26-28; Владан Јончић, *Међународно хуманитарно право*, Правни факултет, Београд, 2010, стр. 196-197; Владан Јончић, *Међународноправни статус учесника оружаних сукоба*, Правни факултет, Београд, 2012, стр. 112.

Између међународних и немеђународних оружаних сукоба постоји лепеза сукоба који су на граници између унутрашњег и међународног сукоба, односно имају елементе и једног и другог. Ради се о мешовитим сукобима, сукобима неутврђеног карактера и интернационализованим сукобима.

Мешовити сукоби су оружани сукоби који имају елементе унутрашњег и међународног оружаног сукоба. Ови сукоби обично започињу као унутрашњи између званичне легалне власти и побуњеника. Док се сукоб одвија између њих на сцену ступа унутрашње право уз неопходност поштовања људских права гарантованих међународним и унутрашњим инструментима из ове области и минимум међународног хуманитарног права гарантованих Протоколом II и заједничким чланом 3. за све Женевске конвенције из 1949. године. По правилу се овакви сукоби прошире укључивањем друге државе која улази у сукоб на страни побуњеника или активним учешћем треће државе на страни владе уз њен позив.¹⁵⁾ У случају да се трећа држава укључи на страни побуњеника, примењује се међународно право између треће државе и снага званичне владе. У случају да се трећа држава прикључи званичној власти између ње и побуњеника примењује се право за немеђународне сукобе.¹⁶⁾ Посебно је питање када се у унутрашњи сукоб укључе мировне (мултинационалне) снаге у току мировне операције, што само усложњава ово питање.

У доктрини међународног права не постоји општа сагласност у вези са класификацијом мешовитих сукоба и врстом примене међународног права у њима. Код једног броја теоретичара постоје оспоравања и сумње о правној заснованости мешовитих сукоба.¹⁷⁾ Неки од њих ове дилеме решавају тако што сматрају да све такве сукоби из разлога хуманости треба подвући под заштиту међународног хуманитарног права уз оградe везане за ограничења норми хуманитарног права.¹⁸⁾

15) Радослав Гаћиновић, „Спољни неоружани облици угрожавања безбедносног капацитета државе“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, 1/2013, Београд, стр. 120-121.

16) Истро, Andrew J. Carswell, „Classifying the conflict: a soldier’s dilemma“, *International Review of the Red Cross*, 91, Geneve, 2009, pp. 158-160.

17) Vite Sylvain, *Op. cit.*, 2009; Теодор Мерон, „Classification of armed conflicts in the former Yugoslavia: Nicaragua’s fallout“, *American journal of International law*, No. 92/1, Oxford University press, Oxford, 2002, pp. 236-243.

18) A., J., Carswell, „Classifying the conflict: a soldier’s dilemma“, *International Review of the Red Cross*, 91, Geneve, 2009, pp. 143-161.

Доктрина мешовитих сукоба добила је нови замах и накнадне коментаре у одлукама Хашког трибунала.¹⁹⁾ Тужитељ Трибунала је случају Тадић током целог поступка заступао схватање да се у сукобу у БиХ радило о међународном оружаном сукобу. Сам предмет даје податке да се у овом случају све време оперисало са три различита критеријума. По једном, сматрало се да су појединци или групе који нису били војно организовани и који су деловали као „фактички орган државе и да је нужно утврдити да је та држава издала конкретна упутства у вези са извршењем конкретних дела и да је та дела накнадно јавно подржала или одобрила“. По другом, довољно је било утврдити да су „оружане снаге, полицијске снаге или паравојне јединице деловале „*de facto*“ као тела те државе или да су биле под надзором општег карактера“ и трећи, да се приватна лица „асимилирана у тела државе због свог стварног понашања унутар државе и унутар државне структуре могу сматрати као „*de facto*“ органи државе, без обзира на евентуално постојање пута издатих од стране те државе“.²⁰⁾

ЕВЕНТУАЛНИ ЗНАЧАЈ ПОДЕЛЕ ОРУЖАНИХ СУКОБА НА ПРОЦЕСЕ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА

Има ли практичног значаја ова подела на процесе интеграција у Европи? На први поглед изгледа да нема. Међутим, брижљива анализа открива да се кризна жаришта на тлу Европе нису потпуно угасила. Балканско кризно жариште познато од 19. века се после Првог светског рата притајило, иако је изгледало да се потпуно угасило. Последња деценија 20. века показала је да се у промењеним међународним односима и констелацији снага угашена жаришта могу да активирају, што се и догодило са Балканом. Разбијање Југославије праћено суровим грађанским ратовима на њеном тлу указао је на практичан значај поделе оружаних сукоба на међународне и немеђународне (унутрашње) са аспекта примене међународног права. Друго велико жариште које нема неку дугу историју, али се разгорело на тлу Европе јесте Украјина. Тренутно је тешко одредити његову будућност и могућност гашења, тј. налажења решења.

19) Види: Образложење Првостепене и Другостепене пресуде у предмету Тадић, пар. 569. – 608 (Opinion and Judgement in the Trial Chamber, IT-94-1-T, 7 May 1997) и пар. 86, (Judgement in the Appeals Chamber, IT-94-1-A, 15 July 1999).

20) Другостепена пресуда у предмету Тадић, пар. 117. – 124.

Ратови на просторима СФР Југославије и касније насилна сецесија Космета од Србије изнедрили су питање практичне примене међународног права тј. примене норми које се разликују, као што је изнето у претходном тексту, да ли су у питању унутрашњи сукоби или међународни. Покреће се питање да ли се међународна заједница може да укључи са мање или више ангажовања у ове сукобе. Добрим делом то зависи од тога да ли је сукоб добио такве размере да је прерастао оквире унутрашњег и да ли је на сцену ступило међународно право тј. да ли је унутрашњи сукоб достигао такав степен разорности да је неопходно да се примењују норме међународног права оружаних сукоба (норме хуманитарног права). Тако се у доктрини покренуло питање рата у Хрватској да ли у овом сукобу на сцену ступају правила за међународне сукобе или за унутрашње.²¹⁾ Процеси интеграција у југоисточној Европи добили су тужан и трагичан развој. Примена међународног права кроз призму примене правила на унутрашње и међународне сукобе у конкретном случају добила је више на политичкој тежини, а мање на правној. Рат и примена правила оружаних сукоба су се више сагледавали кроз политичку призму. На сцену је ступила примена политичких одлука, а не правна анализа и поступак на основу међународног права. Уместо да се процес интеграција у Европи развијао уз правила међународног права и начела Повеље ОУН, он је започет кроз правила ратног права и политичких уступака диктираних резултатима војних успеха на терену. Добро би било да се ишло овим путем. Нажалост, кренуло се правцем делимичне примене међународних правила уз прављење политичких и правних преседана и применом нових облика примене силе стварајући уз пут нове норме (кроз процес стварања обичајних норми) које су требале бити у сврху стварања правила за тзв. „Нови светски поредак“.²²⁾

Делимична анализа решења из члана 1. став 1. Протокола II (четири нова услова која ће изменити дотадашње схватање о одређивању статуса оружаног сукоба)²³⁾ указују да се мало водило ра-

---

21) Andrew J. Carswell, *Op. cit.*, pp.154-155.

22) Душан Николиш, „Ратовање без рата – будућност (идела) америчке доминације светом“, *Српска политичка мисао*, 1/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 105-106, 113-120, 127.

23) Основни услови по Протоколу су: обавеза да се сукоб одвија између њених оружаних снага и побуњеничких група или других организованих наоружаних група, да побуњеничке снаге врше контролу над делом територије која им омогућава да изводе непрекидне и усмерене операције, да се побуњеничке снаге налазе под одговорном командом и да побуњеничке снаге врше такву контролу која им омогућава да примењују Протокол II.члана из Протокола од 1977. године

чуна о правним аргументима, а много више о фактичком стању на терену и реализацији намере да се постигну зацртани војно-стратешки циљеви. Право је било гурнуто у страну.

Постоји ли нова шанса за исправљање ових грешака? Сукоб у Украјини ствара услове да се процес интеграција у Европи изврши постепено и делимично управо из геостратешких разлога, имајући у виду и интересе Руске федерације. Сукоб који се распламсао је за сада још увек у категорији немеђународних сукоба. Међутим, протеком времена и распламсавањем борбених дејстава као и захватањем све већег простора и мешањем других држава под изговором спречавања хуманитарне катастрофе, прети да прерасте у мешовити. У којој мери ће почети да се примењују правила за међународне сукобе нема од правила која регулишу ове сукобе, већ од политичке снаге и воље спољних актера сукоба.

Укључивање других држава у унутрашње сукобе са оправданим или неоправданим изговором аутоматски повлачи и примену правила међународног права оружаних сукоба. Њихова примена може почети и пре него што се ангажује нека трећа страна, довољно је да се сукоб распламса до мере које предвиђа чл. 1. Протокола II као услов примене међународног права у том сукобу.

Процес интеграција у Европи имају претпоставку да повећавање држава има за циљ мирољубиву сарадњу и очување мира и да представљају пут ка превазилажењу затегнутости и решавања евентуалних спорова између држава. Међутим, постоји и рескир да се то не оствари. Објективни чинилац јесу различитости у културном, политичком, економском и безбедносном аспекту, што крије опасност да понекад ти различити интереси компликују јединствену политику заједнице.²⁴⁾ Ратови на просторима СФР Југославије су у пракси доказали да рескир постоји и да се све извргне у своју супротност. Сукоб у Украјини указује да процес интеграција у Европи носи и друге ризике. Проглашавање неког унутрашњег сукоба да је прерастао обичне немире и појединачне акте насиља (како то прецизира чл. 1. Протокола I и чл. 3. заједнички за све женевске конвенције из 1949. године) и да на сцену ступа примена међународног хуманитарног права само компликује и онако сложуену ситуацију. Овим се отвара могућност страног мешања у унутрашње ствари држава под изговором заштите људских права у тој земљи. Учињени преседани у случају Космета од стране међународне заједнице отворили су могућност да се слично поступи и

24) Зоран Драгишић, „Процес европских интеграција и национална безбедност Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, 2/2013, Београд, 2013, стр.175.

у Украјини. Прекид преговора о поступку пријема Украјине у ЕУ, на супрот договора између Руске федерације са једне стране и чланица ЕУ и САД, са друге, је изазвало побуну која се завршила прерватом (подупртим од стране спољног фактора) у пролеће 2014. године. На ове догађаје реаговало је становништво југоисточног дела Украјине у виду побуне, што је све изазвало грађански рат који још увек траје. Снаге Доњецке и Луганске војске у више су наврата давале изјаве да ће у сукобима поштовати међународно хуманитарно право. Званична украјинска власт се о томе није изјашњавала, али је истицала да ће оштро применити кривични законик. Дакле примениће само унутрашње право.

Поменути случајеви не би требало да утичу да се напусти напор да се поштује међународно право и у међународним и у унутрашњим оружаним сукобима. Истовремено не треба одустајати од предузимања активности на плану интеграције на другим основама уз поштовање суверенитета и територијалног интегритета држава чланица интеграција. Неопходно је приступити вишесмерним процесима интеграција и сарадње, а не само у једном правцу. Појава политичке и економске сарадње евро-азијских земаља која претходи процесу међуконтиненталних интеграција указује да постоје и други модалитети сарадње. Разуме се да и ови процеси крију у себи опасност од спорова између држава. Подела оружаних сукоба на међународне и унутрашње добија нов значај. Теоријске расправе по овом питању тек ће се отворити. Овај чланак је мали прилог тој расправи.

ЛИТЕРАТУРА

- Abi-Saab, Cf., *Annuaire de l'Institut de Droit International*, Institute of International Law, 68-I, 1999.
- Academy of Sciences of the USSR, *International Law*.
- Allan Rosas., *Wars of National Liberation – International or Non-International Armed Conflicts?*, Instant Research on Peace and Violence, 1974.
- Андрић Зоран., *Међународни положај бораца за слободу*, Савремена администрација, Београд, 1977.
- Baxter Richard, „The Definition of War”, *16 Revue egyptienne de droit international*, Cairo, 1960.
- Benvenisti Erich., „Water conflicts during the occupation of Iraq”, *American journal of international law*, The American Society of International Law, 2003, 94 (4).
- Carswell, J., Andrew, „Classifying the conflict: a soldier's dilemma”, *International Review of the Red Cross*, 91, Geneve, 2009.

- Conference Intergouvernementale sur la Protection des Biens Cultures en Cas de Conflit Arme, acte s de la Conference (1961).
- Dan Dinh, et al., *Droit international public*, Paris, 2002.
- Драгишић, Зоран, „Процес европских интеграција и национална безбедност Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, 2/2013, Београд.
- Гађиновић, Радослав „Спољни неоружани облици угрожавања безбедносног капацитета државе“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 1/2013.
- G.I.A., Drgaper, *The Geneva Conventions of 1949*, 1 Recueil des Cours, 59, Vol. I (1965).
- Greenwood Carl, „Historical development and legal basis“, (Fleck D., ed), *The Handbook of international humanitarian law*, Oxford university press, Oxford, 2009.
- ICCR, *Final Records*, Vol. II B,.
- ICRC, *Commentary III Geneva convention relative to the treatment of prisoners of war*, 1960.
- Judgement in the Appeals Chamber, IT-94-1-A, 15 July 1999.
- Јончић Владан, *Међународно хуманитарно право*, Правни факултет, Београд, 2010.
- Јончић Владан, *Међународноправни статус учесника оружаних сукоба*, Правни факултет, Београд, 2012.
- Јончић Владан, *Трећа Женевска конвенција – Практична примена и утицај на Протоколе I и II*, Досије, Београд, 2004.
- Hans Kelsen/ R., W., Tucker, *Principles of International Law*, Rinehart, New York, 1966.
- McDougal, Maikl.,/ Feliciano, P., *Law and Minimum World Public Order*, 1961.
- Meron Teodor, „Classification of armed conflicts in the former Yugoslavia: Nicaragua’s fallout“, *American journal of International law*, Vol. 92/2, Oxford University press, Oxford, 1998.
- Николиш, Душан, „Ратовање без рата – будућност (идела) америчке доминације светом“, *Српска политичка мисао*, 1/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Opinion and Judgement in the Trial Chamber, IT-94-1-T, 7 May 1997.
- Pentland, Christopher, *International Theory and European Integration*, New York, 1973.
- Pictet, Jean, *Humanitarian Law and the Protection of War Victims*, Leyden, 1975.
- Prosecutor v. Duško Tadić, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1-AR72, October, 1995.
- Prosecutor, v. Zejnir Delalić, Zdravko Mucić, Hazim Delić and Esad Landžo, Judgement in the Trial Chamber, IT-96-21-T, November 1998.
- Ракић Бранко, *Остваривање мира преко међународног организовања и интеграција држава*, Београд, 2009.

Resolution OUN, 2625 (XXV).

Resolution, OUN, 2621(XXV), *Programme of Action for the Full Implementation of the Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples*.

Resolution, OUN, 3103(XXVII), *Basic Principles of the Legal status of the combatants, struggling against colonial and alien domination and Racist regimes*, R -2444 (XXIII).

Schindler Ditrich, „Die Anwendung der Genfer Rotkreuzabkommen seit 1949.“, *22 Schweizerische Jahrbuch für Internationales Recht*, Zürich, 1965.

Schindler Ditrich, „L'Annuaire de l'Institut de Droit international (Annuaire), Century session“, *Institut de Droit international*, Roma, Vol. 55,1973.

Seyersted Finn, *United Nations Forces in the Law of Peace and War*, A. W. Sijthoff, Leyden, 1966.

Vite Sylvain, „Typology of armed conflicts in international humanitarian law: legal concepts and actual situations“, *International Review of the Red Cross*, 91, Geneve, 2009.

Yearbook of the Institute of International Law, Martinus Nijhoff Publishers, 68-I, 1999.

Vladan Joncic

LEGAL MEANING OF ARMED CONFLICTS IN THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

Resume

The doctrine of international law in the late 19th and early 20th century, separate armed conflicts on international and internal (non-international). The purpose was to norms of international law (primarily law of war) only apply to international wars. Firmly grounded in the understanding of the doctrine of state sovereignty is not allowed to norms of international law applicable in internal rebellions and civil wars. During the 20th century, international law, especially international humanitarian law, extended the field of action and partly to internal conflicts. The main thesis of this article is to present the current state of theory and practical application of the international law of armed conflict in international and non-international armed conflicts and problems with their use, and the impact of this division on European integration. The question of whether this division has significance for the further integration and mutual relationship of European countries. The results show that this division, although there is a tendency of losing, has importance. To particularly evident during the integration process in Europe and new indications intercontinental connectivity state (Eurasian cooperation between states).

The processes of integration in Europe by the assumption that the connection state aims to peaceful cooperation and preservation of peace are the way to overcome tensions and resolve any disputes between states. However, there are also risking that this does not happen. Wars in SFR Yugoslavia in practice proved that it was not always so. The conflict in Ukraine shows that the process of integration in Europe and carries certain risks. Declaring an internal conflict outgrew ordinary unrest and individual acts of violence (as specified in Articles .1. Protocol I), and along comes the application of international humanitarian law only complicate the already complex situation. This raises the possibility of foreign interference under the pretext of protecting human rights in the internal affairs of states. Efforts precedents in the case of Kosovo by the international community have opened the possibility that a similar act and in Ukraine.

The above-mentioned cases should not affect to abandon the effort to respect international law and in international and in internal armed conflicts. At the same time should not give up on taking action with respect to integration on other grounds while respecting the sovereignty and territorial integrity of member states Integration. It is necessary to access the multi-process integration and cooperation, not only in one direction. The emergence of political and economic cooperation between the Euro-Asian countries preceding the intercontinental integration process indicates that there are other modalities of cooperation. It is understood that these processes are hiding themselves in danger of disputes between states. The division of the armed conflict on the international and internal gains new meaning. Theoretical discussions on this issue yet to be opened. This article is a small contribution to this debate.

Key words: Armed conflicts, International law of armed conflict, International humanitarian law, European integration, The Geneva Conventions, Protocols I and II

---

* Овај рад је примљен 30. децембра 2014. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

Мирјана Б. Кнежевић

Економски факултет, Универзитет у Крагујевцу

УСПОСТАВЉАЊЕ ЈЕДИНСТВЕНЕ ПРАВНЕ РЕГУЛАТИВЕ ДУНАВСКОГ РЕГИОНА КАО ИЗАЗОВ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА *

Сажетак

У раду је разматран значај Дунавског региона у процесу европских интеграција, методе којима се успостављају јединствена правна правила у региону, области од значаја за јединствено правно регулисање као и активности које предузимају разни субјекти на државном и наднационалном нивоу. Циљ рада је да се истраже могућности успостављања јединствене правне регулативе у Дунавском региону кроз процесе интеграција путем разматрање досадашњих резултата унификације и хармонизације правних правила. Предмет сагледавања постигнутих резултата су области које су од највећег значаја за привредни просперитет, политичку и социјалну интеграцију региона, а то су: област трговинског, уговорног права, услуга, пловидбе и еколошког права. Аутор посебно указује на значај даље интеграције и стварање нових правних и институционалних оквира неопходних за стварање јединствене правне регулативе у Дунавском региону.

Кључне речи: Дунавски регион, европске интеграције, правна регулатива

---

* Рад је настао у оквиру пројекта Филозофског факултета у Косовској Митровици, „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (број пројекта: 47023).

1. ЗНАЧАЈ ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА ЗА ДУНАВСКИ РЕГИОН

Дунав представља паневропски природни коридор који се простире од Шварцвалда до Црног мора, дужине око 2850 км повезујући десет земаља кроз које протиче, са још четири у свом сливу. Неке од тих земаља су често дијаметрално супротстављене, неке политички нестабилне, али заједничко им је да су све подједнако заинтересоване да створе просперитетан регион, безбедан за своје становнике којих у Дунавском региону има преко сто милиона.

Нераскидива повезаност Дунавског региона са Европском унијом у целини и заједнички проблеми Дунавских земаља захтевају јединствену правну регулативу која ће између осталог омогућити и бољу сарадњу и координацију у области развоја трговине, услуга, енергетике, инфраструктуре и саобраћаја, безбедности и личних контакта грађана, заштите животне средине и промоције културе и туризма у региону. Правна разноликост, економска неједнакост, миграција становништва, климатски фактори, разне политичке несугласнице и различита културна и етничка наслеђа, значајно оптерећују Дунавски регион, а наћи ефикасна решења за кључне проблеме представља један од највећих изазова европских интеграција. Недавно проширење Европске Уније отворило је нова врата духу сарадње, размени знања и искустава и подстицању развоја држава у Дунавском региону. Модернизација инфраструктуре и комуникација омогућиће да се Дунавски регион отвори према остатку света. Само заједничким деловањем власти на свим нивоима у свим Дунавским земљама може се остварити јединствени циљ – стварање јединствене правне регулативе на целом *Via Donau*.

Дунавски регион је хетерогена област коју карактеришу значајне друштвено економске разлике, али и постојеће јаке везе између држава у његовом сливу. Има богату историју, наслеђе и културу. Поседује огроман развојни потенцијал, велика природна богатства, значајан геостратешки положај. Дунавски регион повезује Европску Унију преко Балкана и Црног мора, са регионом Кавказа, Блиског истока и Централне Азије. Дунав заједно са Рајном и Мајном представља најважнији речни пут на европском континенту. Преко Рајне повезан је каналима са Северним морем, тако да тзв. речни коридор VII повезује све европске земље које излазе на пловни део реке Дунав, од Ротердама до Констанце.¹⁾ У процесу светске глобализације и интеграција у Европи, региони постају

1) Дужина Дунава је 2400 километара, а кроз Србију протиче четвртина (588 километара дужина пловног тока).

важан инструмент за стварање јединственог културног, друштвеног и економског оквира. У том процесу у земљама Европске уније као и у земљама претедентима да то постану, региони а посебно Дунавски добили су на значају у домену тржишне привреде и либерализације трговине. Дунавски регион је од кључног значаја у пружању подршке спољној политици Европске уније и регионалним иницијативама.

У последње време Дунавски регион се драматично променио. Дунавски слив сада је већим делом унутрашњи простор Европске уније. Отварају се нове могућности кад су у питању изазови и потенцијали овог простора, нарочито када су у питању напори у превазилажењу економских криза, економски развој, конкурентност, управљање животном средином и ефикасност у коришћењу ресурса. Неопходност регионализације и децентрализације један је од услова за ефикасније остварење привредног напретка што се односи и на домен побољшања услова за страна улагања и ефикаснију социјалну политику.²⁾ У Региону постоји потреба за повезивањем људи, њихових идеја и дела. Значајнија међународна економска подршка региону као и јачање субрегионалних веза и сарадње од кључног је значаја за повратак стабилности и отварање дугорочнијих перспектива за европске интеграционе токове. Дунав може отворити Европску Унију према њеним блиским суседима, региону Црног Мора, Јужној Кавказији и Централној Азији. Стратегија Европске Уније за развој Дунавског региона може допринети остварењу њених циљева јачајући основну политику европске иницијативе у процесу интеграција. Дунавски регион је међусобно повезан и зависан екосистем који садржи велики део дивље природе Европе, бројне туристичке и културне знаменитости, јединствену културну баштину. Градећи се на перспективама значајних истраживања и иновација, трговина и предузећа региона могу да се нађе на челу кад је у питању територија Европске Уније. Значајан део транспорта биће померен са друмског на речни саобраћај тј. на Дунаву.³⁾ Иако речни транспорт Дунавом има потенцијала а унутрашњи пловни путеви доносе добит и економски и еколошки у односу на копнене или ваздушне путеве, бродски превоз чини мање од 10 % превоза у Дунавском региону. Међутим, интеграције у Дунавском региону носе са собом извесне тешкоће, често

2) Петар Веселиновић, Мирјана Кнежевић, „Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе“, у зборнику: *Институционална решења и политика регионалног развоја* (приредио: Зоран Аранђеловић), Економски факултет у Нишу, Ниш, 2009, стр. 90.

3) Мирјана Кнежевић, *Хармонизација путничког саобраћаја ЕУ-СРБИЈА*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2007, стр. 40.

условљене политичким односима на одређеном географском простору или су, пак резултат одређених културних, националних, географских и сличних особености. Независно од тога, регионална сарадња и интеграција постају део општих трендова развоја савременог света и начин остваривања економских и других циљева и интереса земаља и региона. Супротно овим трендовима, балканске земље као део Дунавског региона у последњој деценији суочиле су се са сукобима који су ово подручје учинили најнестабилнијим подручјем у Европи. Без обзира на то Дунавски регион може да буде просперитетни, безбедно и сигурно подручје где се важна питања од интереса за цео регион третирају на јединствен и одговарајући начин.

2. МЕТОДЕ УСПОСТАВЉАЊА ЈЕДИНСТВЕНИХ ПРАВИЛА У ДУНАВСКОМ РЕГИОНУ

Целокупно законодавство ЕУ је веома обимно и сложено. Дунавски регион обухвата државе чланице ЕУ, земље које аплицирају за чланство у ЕУ, као и треће земље. На почетку XXI века балканске земље као битан део Дунавског региона налазе се на историјској прекретници. Догађаји последњих година говоре у прилог оцене да регионална сарадња има добру перспективу али и исти стратешки циљ, пре свега за балканске земље - приступање Европској унији.⁴⁾ Три земље Дунавског региона које се налазе на подручју Балкана: Бугарска, Румунија и Словенија постале су чланице Европске уније, док други круг земаља који чине Босна и Херцеговина, Хрватска и Србија потенцијални су кандидати. Већина њих суочава се са сличним проблемима али са различитим ресурсима који су им на располагању. Дунав је тема у којој се спајају спољни (процес проширења као и процес стабилизације и придруживања) и интерни приоритети Европске уније (одрживи регионални развој, кохезиона политика Европске уније). Дунавски регион је област у којој може да се развије појачана синергија између различитих политика Европске уније: трговина, саобраћај и транспорт, туризам, пољопривреда, заштита околине, регионална сарадња.

Први корак у елиминисању правних баријера је либерализација економских односа закључивањем билатералних уговора

4) Милорад Божић, „Регионализација и економски развој Балкана“, у зборнику: *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*, (приредио: Љилана Митровић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2002, стр. 96; A.S. Wallden, „Regional Cooperation in the Balkans and in th Black Sea“, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 3/2001, стр. 231.

о слободној трговини. Организовањем регионалне зоне слободне трговине ствара се институционална основа која погодује развоју међународних економских односа и поспешује процес даље интеграције на свим нивоима. Овај процес одвија се кроз продубљивање регионалне сарадње у циљу стицања пуноправног чланства у Европској унији.⁵⁾ У том смислу регионалне иницијативе Европске уније представљају комплементарну делатност за процес пуне интеграције која захтева мобилизацију практично целокупне администрације, као и значајно побољшање њеног деловања, посебно на плану спровођења прописа. Србија је потписала Споразум о стабилизацији и придруживању којим се успоставља зона слободне трговине између Европске уније и Србије. Међународна економска подршка региону као и јачање субрегионалних веза и сарадње од кључног је значаја за повратак стабилности и отварање дугорочнијих перспектива за укључивање Западног Балкана као целине у европске интеграционе токове. У том циљу Европска унија делује у правцу подршке развоју земље партнера и модернизације и усклађивања њеног законодавства са прописима Европске уније.⁶⁾

Споразуми којима Европска унија трећим државама признаје статус кандидата или потенцијалног кандидата за чланство у Европској унији, хармонизација националних прописа са прописима Европске уније не представља само обичну уговорну обавезу већ и део претприступне стратегије у смислу убрзања процеса придруживања и пријема у Европску унију. Један од разлога за хармонизацију домаћих прописа јесте и стварање повољнијег правног окружења за пословање домаћих привредних субјеката на унутрашњем тржишту.⁷⁾ Степен униформности се разликује од једног о другом питања, а успостављање јединствених правних правила спроводи се разним методама, пре свега хармонизацијом прописа држава које нису чланице Европске уније са прописима Европске уније, унификацијом правних правила од посебног значаја путем конвенција, билатералним споразумима и разним активностима Европске уније кроз доношење директива, стратегија и иницијативних програма у циљу интеграције, развоја и сарадње у Дунавском региону.

5) Закон о потврђивању Споразума о стабилизацији и придруживању, *Службени гласник РС*, бр. 83/2008.

6) Мирјана Кнежевић, „Утицај Споразума о стабилизацији и придруживању на привредни развој Србије“, у зборнику: *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, (приредио: Властимир Лековић), Економски факултет у Крагујевцу, 2010, стр. 324.

7) Драгана Радојичић, „Хармонизација прописа у области слободе вршења услуга и Споразум о стабилизацији и придруживању“, *Иззови европских интеграција*, Службени гласник, Београд, бр. 2009/3 стр. 58.

Када се приступа унификацији поставља се питање који облик унификације изабрати. Поред унификације која се спроводи усвајањем међународних конвенција могући модели унификације су и једнообразна правила, модел закони, модел уговори који садрже стандардне клаузуле. Међународне конвенције као вид међународног законодавства сматрају се доста "крутим" обликом унификације будући да се морају ратификовати на нивоу држава да би се могле примењивати. Оне су доста неподесне за брзу промену и прилагођавање које је често неопходно када се ради о материји трговинског права. Са друге стране, значајна предност међународних конвенција је у томе да су оне најобухватнији облик унификације, посебно значајан када се ради о материји трговинског права. Једнообразна правила, као други облик унификације доста су слична међународним конвенцијама по материји и начину њеног уређивања.⁸⁾

Модел закони и модел (стандардни) уговори (са стандардним клаузулама) представљају савременије облике унификације и доста се користе у области трговинских уговора управо због своје еластичности и погодности за примену. Специфичан вид унификације у трговинском праву представљају водичи, односно смернице. Њихова употреба је нарочито значајна у областима и по питањима у којима нема јединствених решења, већ постоји више алтернативних опција. Само утврђивање и анализирање више понуђених опција веома је значајно за учеснике у трговачком послу будући да им пружа неопходне информације и нуди алтернативна решења. Примена модел закона и стандардних уговора не захтева никакве специјалне формалности, довољна је воља уговорних странака. Међународним конвенцијама су уређена питања међународне продаје робе и финансијског леасинга; плаћање путем документарног акредитива уређено је једнообразним правилима; унификација материје францхисинг послова спроведена је доношењем Водича; за многе трговачке послове постоје стандардни уговори; што се пак општих питања у вези са трговачким уговорима тиче, она су унифицирана усвајањем (општих) начела.

Специфичан облик унификације у трговинском праву представљају и начела. Да би начела могла да се сматрају видом унификације морају обухватати најважније принципе везане за одређено питање или институт и морају бити систематизована. Израду (општих) начела обично на себе преузимају специјализоване ор-

8) Иванка Спасић, „Међународна унификација трговинских уговора“, *Архив за правне и друштвене науке*, Савез удружења правника Србије, бр. 3-4/2006, стр. 1833; Иванка Спасић, *Уговор о laesingu*, Институт за упоредно право, Београд, 1990, стр. 142.

ганизације или тела из одређене области. У састав једнообразних текстова могу бити укључене и колизионе норме које одређују које ће се (домаће) право применити на одређена питања око којих није могла да буде постигнута сагласност приликом састављања једнообразног текста.⁹⁾ Примена једностранних колизионих норми приликом одређивања поља примене униформних закона је постао веома популаран метод у скорашњем таласу хармонизације уговорног права унутар Европске уније.¹⁰⁾ Могуће је да ће и постепеним напорима субјеката заинтересованих за унификацију, а нарочито европеизацијом правничког образовања доћи до истинског приближавања система.

3. ОБЛАСТИ ОД ПОСЕБНОГ ИНТЕРЕСА ЗА ЈЕДИНСТВЕНО ПРАВНО РЕГУЛИСАЊЕ У РЕГИОНУ

Јачање владавине права, посебно правосуђа и борбе против организованог криминала и корупције кључни је изазов за већину земаља у Дунавском региону. Видљиви резултати који доносе одржива побољшања у области владавине права, важан су елемент за прелазак у наредну фазу процеса придруживања Европској унији. Процес либерализације визног режима показао је делотворност приступа којим се утврђују конкретни и специфични реформски захтеви, чиме се земљама у региону омогућава да боље усмере своје напоре. Интензивирани су активности којима се успостављају директни контакти између судија, тужилаца и других стручњака из области кривичног права, управљања границама и миграција из држава чланица и њихових колега у другим земљама. Интензивирани правосудна и полицијска сарадња у регији са државама чланицама Европске уније осигурава средства за решавање проблема прекограничног криминала у току претприступног периода. Земље Дунавског региона које преферирају чланство у Европској унији

- 9) Једнообразна правила о уговору о међународном железничком превозу путника и пртљага (CIV), *Службени лист СФРЈ* Међународни уговор, бр. 8/84, *Службени гласник РС*, бр. 102/07, чл. 47. ст. 1. садрже неколико колизионих норми. Једна од њих предвиђа да одговорност железнице за штету проузроковану закашњењем или укидањем воза или губитком везе, подлеже законима и прописима државе у којој се случај десно.
- 10) Скоро свака директива (упутство) у области уговорног права садржи једностране колизионе норме којима одређује свој домашај. Римска конвенција о меродавном праву за уговорне обавезе (1980) даје предност таквим колизионим нормама садржаним у секундарном законодавству ЕЗ. То значи, уколико се овај тренд настави да ће двостране колизионе норме на крају бити замењене систематском применом *lex fori*.

имају задатак да постигну конкретне резултате у борби против организованог криминала и корупције и реформи правосуђа.

За владавину права и унапређење управљања од кључне је важности професионална државна служба без политичког утицаја. Реформа јавне управе је приоритет у земљама обухваћеним процесом проширења од којих се већина њих налази у различитим стадијима изградње државе. Од кључне је важности успостављане правног оквира и његово спровођење.¹¹⁾ Како би биле одрживе, реформе се морају уградити у постојеће државне структуре и узети у обзир посебан социјални и управљачки контекст.

Већ постоји одређен, мада ограничен скуп правних норми која се са правом могу назвати „европско уговорно право“. Овај скуп правила, иако наднационалног порекла још увек се налази на нивоу националних држава. У неким случајевима обезбеђено је његово једнообразно тумачење, а у неким није. Покрет за унификацију Европског уговорног права, пракса хармонизације и дебата о потреби доношења Европског законика о уговорима допринела је настанку идеје да би прави Европски грађански законик, обавезујући за све државе чланице могао бити адекватно решење. Постојеће уговорно право донето углавном у области заштите потрошача¹²⁾ је предмет ревизије а можда и кодификације, да би се отклониле постојеће недоследности, попуниле празнине и законодавство поједноставило.¹³⁾ Применом униформног закона превазишао би се проблем „затворености“ метода унификације путем конвенција према којем се унификоване норме примењују само у случају када обе уговорне стране припадају државама уговорницама.¹⁴⁾

Поред унификације у области уговорног права, хармонизују се и правна правила која се односе на сектор услуга. Унификацијом правних норми у области услуга пружа се правно ваљана заштита корисницима услуга и превазилази правна неједнакост у положају даваоца и корисника услуга. Директива о услугама на унутрашњем

11) „Дунав-Најџача веза са Европском унијом“, Дунавска стратегија Европске уније и доприноси - Србије, Закључци и препоруке, Привредна Комора Србије, 2011, Интернет, http://www.emins.org/sr/aktivnosti/projekti/dunav/zakljucci_i_preporuke.pdf

12) Јелена Вилус, *Правна заштита потрошача-упоредноправна студија с посебним освртом на права потрошача у Европској унији*, Институт за упоредно право и ЕСО-ТЕСН, Београд-Сремска Митровица, 1996, стр. 47.

13) Мирјана Кнежевић, „Заштита потрошача“, у зборнику: *Od caveat emptor do caveat venditor*, (приредио: Миодраг Миновић), Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2009, стр. 139.

14) Иванка Спасић, „UNIDROIT – допринос унификацији неких од најважнијих питања међународног трговинског права“, *Страни правни живот*, Институт за упоредно право, Београд, бр. 2/2009, стр. 35.

тржишту успоставља општи правни оквир за низ услуга узимајући у обзир различите карактеристике сваке делатности или струке и њихов систем унапређења.¹⁵⁾ Уговор из Мастрихта из 1993. године¹⁶⁾ и Амстердамски уговор о Европској унији из 1997. године у својим одредбама говори о праву потрошача на информацију и образовање, као и о заштити његових безбедоносних, здравствених и економских интереса.¹⁷⁾ Делатност заједнице у области заштите потрошача се развијала у правцу доношења повеља и великог броја директива.¹⁸⁾ У директивама је дат минимум права и одговорности који не лимитира ниједно национално законодавство у погледу његовог већег и ширег одређења и постављања.¹⁹⁾ Систем заштите потрошача у Европској унији, кроз постављање принципа високог нивоа заштите, са развојем почиње још у Римском уговору о оснивању ЕЕЗ из 1957. године.²⁰⁾

Највећи степен интеграције успостављен је у области правног режима пловидбе Дунавом.²¹⁾ Конвенција о режиму пловидбе на Дунаву усвојена је 18. 08.1948. године на дипломатској конфе-

15) Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market *OJ L* 376, 27.12.2006; Council Directive 90/314/EEC of 13 June 1990 on package travel, package holidays and package tours *OJ L* 158, 23.6.1990; Directive 94/47/EC of the European Parliament and the Council of 26 October 1994 on the protection of purchasers in respect of certain aspects of contracts relating to the purchase of the right to use immovable properties on a timeshare basis *OJ L* 280, 29.10.1994; Directive 2008/122/EC of the European Parliament and of the Council of 14 January 2009 on the protection of consumers in respect of certain aspects of timeshare, long-term holiday product, resale and exchange contracts (Text with EEA relevance), *OJ L* 33, 3.2.2009.

16) The Treaty on European Union is signed in Maastricht on 7 February 1992 and enters into force on 1 November 1993. *OJ C* 326, 26.10.2012.

17) Члан 153. Амстердамског уговора и члан 129а Мастрихтског уговора.

18) Council Directive 87/357/EEC of 25 June 1987 on the approximation of the laws of the Member States concerning products which, appearing to be other than they are, endanger the health or safety of consumers, *OJ L* 192, 11.7.1987; Directive 2001/95/EC of the European Parliament and of the Council of 3 December 2001 on general product safety (Text with EEA relevance), *OJ L* 11, 15.1.2002; Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market ('Directive on electronic commerce'), *OJ L* 178, 17.7.2000; Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council ('Unfair Commercial Practices Directive') (Text with EEA relevance), *OJ L* 149, 11.6.2005.

19) Schulte-Nolke H., Twigg-Flesner C., Ebers M., *EC Consumer Law Compendium - Comparative Analysis*, 2008, str. 778, Internet, http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/safe_shop/acquis/index_en.htm

20) Treaty establishing the European Economic Community, Internet, <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4893&langTag=bs-BA>

21) Закон о пловидби и лукама на унутрашњим водама, *Службени гласник РС*, бр. 73/2010.

ренцији у Београду.²²⁾ Циљ Конвенције је да обезбеди слободну пловидбу на Дунаву у складу са интересима и сувереним правима подунавских земаља као и да обезбеди консолидацију међународних економских и културних веза, а Дунавска комисија има за задатак да промовише активности којима се подстиче развој слободне пловидбе на реци Дунав.

Поред процеса сарадње на Дунаву који има елементе политичке иницијативе, низ других институција и организација, укључујући многа тела Европске уније баве се широким спектром активности у вези са реком Дунав. Један број организација специјализован је за одређене аспекте, као што су Дунавска комисија, Међународна комисија за заштиту реке Дунав (*ICPDR*), Управни одбор паневропског путног коридора VII и Радна заједница подунавских региона.²³⁾ Треба поменути и организације чије деловање утиче на Дунавски регион у ширем смислу – CEI (*The Central European Initiative*), CEFTA (*Central European Free Trade Area*). Европски споразум о главним унутрашњим пловним путевима од међународног значаја (*AGN*)²⁴⁾ усвојен је 1996. године у Женеви и ступио је на снагу 1999. године. До сада га је потписало 17 држава, а ратификовало њих 13. Циљ *AGN*-а је утврдити јединствене техничке и оперативне параметре за изградњу, модернизацију, обнову и функционисање пловних путева предодређених за међународни речни промет, јединствену инфраструктуру и оперативне параметре којима би они требали одговарати. Уласком у *AGN*, владе се обвезују на развој и изградњу њихових унутрашњих пловних путева и лука од међународног значаја у складу с јединственим условима договореним у оквиру њихових инвестицијских програма.

Од значаја за превоз унутрашњим водама је и тзв. Есроо конвенција²⁵⁾ чији се Акцијски програм фокусира на пет стратешких и подједнако важних подручја и то на стварање повољних услова за услуге и нова тржишта, модернизацију флоте, а посебно њене

22) Proposal for a Council Decision on the signing of the Amending Protocol to the Convention regarding the Regime of Navigation on the Danube of 18 August 1948 (Belgrade Convention) COM/2008/0700 final; Потписници су били: Аустрија, Бугарска, Хрватска, Немачка, мађарска, Молдавија, Словачка, Румунија, Русија, Украјина, Југославија. На Конференцији су учествовале и САД, Француска и Велика Британија. САД су гласале против усвајања Конвенције, док су последње две земље одбиле да гласају са образложењем да Статут Дунава из 1921. године и даље важи.

23) Душко Лопандић, Jasminka Кроња, *Регионалне иницијативе и мултилатерална сардања на Балкану*, Европски покрет у Србији, Београд, 2010, стр. 161.

24) European Agreement on Main Inland Waterways of International Importance AGN, ECE/TRANS/120/Rev.1.

25) Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo, 1991), Internet, http://www.unece.org/env/eia/about/eia_text.html

могућности у погледу заштите животне средине и унутрашњу пловидбу. Европски споразум о међународном превозу опасног терета унутрашњим пловним путевима (*ADN*)²⁶⁾ је успостављен како би се осигурао висок ниво сигурности за међународни превоз опасног терета унутрашњим пловним путевима, заштита животне средине спречавањем било каквог загађења до којег може доћи услед незгоде за време таквих превоза, као и да би се олакшао међународни транспорт и трговина.²⁷⁾ Прописи у прилогу Споразума садрже техничке захтеве за међународни превоз опасног терета и пакета у товару на пловилима унутрашње пловидбе и танкерима, као и јединствене одредбе које се односе на изградњу и функционисање таквих пловила. Они такође успостављају међународне захтеве и процедуре у погледу инспекције, издавање одобрења, признавање класификацијских друштава, надзор и обуку стручњака.

Конвенција о заштити реке Дунав, тзв. Софијска Конвенција обезбеђује заштиту, унапређење и рационално коришћење вода, превентивне мере за контролу ризика као и смањење загађења на току Дунава.²⁸⁾

Као тело које се стара о примени Софијске конвенције основана је 1998. године Међународна комисија за заштиту реке Дунав (*International Commission for Danube Protection - ICPDR*). Бернска конвенција, Конвенција о заштити европских дивљих врста и природних станишта²⁹⁾ промовише сарадњу између држава потписница у циљу очувања дивље флоре и фауне и њихових природних станишта и заштиту угрожених врста. Конвенција о биодиверзитету³⁰⁾ има за циљ очување биодиверзитета, и једнаку корист за

26) *Службени гласник РС*, бр. 3/2010.

27) *ADN* је донет 25. маја 2000. године у Женеви на Дипломатској конференцији у заједничкој организацији Уједињених нација за Европу (UNECE) и Централне комисије за пловидбу на Рајни (CCNR). Са државама уговорница до сада: Аустрија, Бугарска, Мађарска, Луксембург, Холандија и Русија споразум је супно на снагу 2008. године.

28) Конвенцију је 29. јуна 1994. године потписало 11 држава подунавског региона, али су јој се у наредним годинама придружиле још три земље, међу којима и Република Србија. С обзиром на то да је потписана у Софији, у Бугарској понекад се назива и Софијска конвенција. Ступила је на снагу 1998. године. Закон о потврђивању Конвенције о сарадњи за заштиту и одрживо коришћење реке Дунав, *Службени лист СЦГ, Међународни уговори*, бр. 4/2003.

29) *Службени гласник РС - Међународни уговори*, бр. 102/2007.

Усвојена у Берну 19. септембра 1979. године ступила је на снагу 1. јуна 1982. Потписало је 39 чланица Савета Европе, заједно с Европском унијом; Закон о потврђивању Конвенције о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта.

30) Конвенција о биодиверзитету потписана је 1992. године. Ратификовло је 196 земаља широм света – укључујући Европску унију, као и све уговорне стране ICPDR-а. Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности, *Службени лист СРЈ Међународни уговори*, бр. 11/2011.

све чланице а која произилази из коришћења генетских ресурса. Рамсар конвенција, Конвенција о мочварама, потписана у Рамсару, Иран, 1971. године и на снази од 1975. године, представља пружа оквир за национално деловање и међународну сарадњу за очување и коришћење мочварних станишта и њихових ресурса. То је најстарији међународни споразум на свету о очувању, с циљем одрживог коришћења мочварних станишта за човечанство без ремећења природних својстава екосистема. Око 80 мочвара у сливу реке Дунав укључено је у попис Рамсар подручја.

У оквиру Европске заједнице у којој већина секундарног законодавства у области уговора има императивни карактер, донето је више директива о заштити вода. Директива ЕУ о водама 2000/60/ЕС (*EU WFD*) најзначајнија је у заштити површинских и подземних вода и укључује 13 земаља Дунавског региона међу којима има и оних које нису чланице Европске уније.³¹⁾ До 2015. године морају се постићи главни циљеви Директиве, добро еколошко и добро хемијско стање површинских водних тела у целини или добар еколошки потенцијал и добро хемијско стање за посебне случајеве код значајно модификованих и вештачких водних тела.

Хармонизација прописа у области заштите животне средине региону достигла је задовољавајући ниво, али поред изградње институција и доношења закона, инвестирање у нове технологије је од посебног значаја са решавањем проблема квалитета воде, прекомерног црпљење воде, поседовање пречишћивача. Велики изазов у том погледу могла би бити *IPPC (Integrated Pollution Prevention and Control)* директива, која обавезује највеће индустријске загађиваче на дозволе за деловање, са циљем примене прописа о употреби чистијих технологија и ефикасном коришћењу енергије.³²⁾ Због тога је европска регулатива неопходна, али исто тако и њена доследна примена.

4. НОСИОЦИ АКТИВНОСТИ УСПОСТАВЉАЊА ЈЕДИНСТВЕНЕ ПРАВНЕ РЕГУЛАТИВЕ

Динамика интеграција условљена је степеном стабилности институција у државама Дунавског региона. Нужан предуслов успеха процеса европске интеграције јесте политички консензус о потреби придруживања Европској унији. Процес европске ин-

31) Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy *OJ L* 327.

32) Directive 2008/1/EC of the European Parliament and of the Council of 15 January 2008 concerning integrated pollution prevention and control (Codified version) (Text with EEA relevance *OJ L* 24.

теграције од тренутка утврђивања политичке воље за чланство у Европској унији до момента ступања у пуноправно чланство обухвата стратешки конципирано спровођење системских реформи као и низ политичких активности које имају за циљ подршку европским интеграцијама. Кључни актер процеса европске интеграције је извршна власт која је овлашћена да доноси најзначајније политичке одлуке на унутрашњем и на спољнополитичком плану. Улога Владе као носиоца процеса произилази из њених уставних овлашћења и из структуре Европске уније. Европска унија је у основи формирана као међувладина организација и по том принципу и данас функционише. Комуникација Европске уније према владама држава чланице се одвија преко Европске Комисије која доноси одлуке у вези пријема нових чланица. Улога парламента се може посматрати са неколико аспеката. У процесу европске интеграције парламент се појављује пре свега кроз своју примарну законодавну активност и борбу парламентарних странака око идеје и потребе европских интеграција а затим и кроз спољнополитичку улогу парламентарне дипломатије у процесу европске интеграције.³³⁾ Тела за сарадњу, као што су Дунавска комисија и Међународна комисија за заштиту реке Дунав баве се специфичним питањима. У будуће све више ће се постављати и питање кохерентније и јаче институционалне и специфичне сарадње земаља Западног Балкана са Европском унијом путем регионалних иницијатива. Тиме би се превазишао јаз који постоји између потребе за транснационалним регулисањем одређених питања (од животне средине до преласка граница) и још увек неизвесног момента ширења ЕУ у овај регион, а то се не може постићи ако се напори зауставе на границама Европске уније.

Своју заинтересованост за Дунавски регион Европска унија је доказала израдом Стратегије за развој и сарадњу у оквиру Дунавског региона до 2020. године. Европска комисија је 8. јуна 2009. године добила мандат од Савета Европске уније за израду Заједничке свеобухватне стратегије за Подунавље. Срж Стратегије је доследност у односу на законодавство и политику Европске Уније. Стратегија се бави празнинама у имплементацији и практичним или организационим потешкоћама које доводе до тога да резултати изостану, подржава бољу примену обавеза из закона Европске уније, посебно у односу на јединствено тржиште и животну околину. Такође доприноси политици у области транспорта који се налазе у процесу ревизије, затим енергетске мреже, стратегији за јединствено тржиште.

---

33) Ксенија Миливојевић, „Значај парламента у процесу европских интеграција“, *Изазови европских интеграција*, Службени гласник, бр. 3/2009, стр. 19.

Дунавска стратегија се заснива на три стуба. Први стуб стратегије обухвата активности на повезивању макро региона односно унапређењу саобраћајних веза (продужење пруга, аутопутева и мере за унапређење пловности Дунава), развој регионалних аеродрома и лука на Дунаву. Други стуб стратегије је еколошки и усредсређен је на повезивање, просперитет и институционални капацитет заштите животне средине (квалитет воде и ваздуха). Трећи стуб је изградња просперитета, односно развој друштва и иновација, пружање могућности научним институцијама, универзитетима истраживачким центрима и предузећима да искористе свој потенцијал, промовисање међудржавне и међурегионалне сарадње. Стратегија Европске уније за Дунавски регион може значајно да доприне се остварењу боље координације између регионалних и локалних власти и организација које делују у Дунавском регион уз обезбеђивање просперитета, одрживог развоја, отварања радних места и безбедности у овој области. Конкретна форма сарадње зависи од изградње правног оквира у свим дунавским земљама у развоју. Закључак је да би јавни сектор требало да обезбеди услове, инфраструктуру и успостављење правног оквира који би уклонио све потешкоће и баријере у транспорту робе, али и кретању људи и размене услуга.

ЛИТЕРАТУРА

- Божић, Милорад, „Регионализација и економски развој Балкана“, у зборнику: *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*, (приредио: Љиљана. Митровић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2002.
- Веселиновић, Петар., Кнежевић, Мирјана, „Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе“, у зборнику: *Институционална решења и политика регионалног развоја* (приредио: Зоран Аранђеловић), Економски факултет у Нишу, Ниш, 2009.
- „Дунав-Најјача веза са Европском унијом“, Дунавска стратегија Европске уније и доприноси – Србије, Закључци и препоруке, Привредна Комора Србије, 2011, Интернет, http://www.emins.org/sr/aktivnosti/projekti/dunav/zakljucci_i_preporuke.pdf.
- Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market *OJ L* 376; Council Directive 90/314/EEC of 13 June 1990 on package travel, package holidays and package tours *OJ L* 158; Directive 94/47/EC of the European Parliament and the Council of 26 October 1994 on the protection of purchasers in respect of certain aspects of contracts relating to the purchase of the right to use immovable properties on a timeshare basis *OJ L* 280; Directive 2008/122/EC of the European

- Parliament and of the Council of 14 January 2009 on the protection of consumers in respect of certain aspects of timeshare, long-term holiday product, resale and exchange contracts (Text with EEA relevance), *OJ L* 33.
- Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy *OJ L* 327.
- Directive 2008/1/EC of the European Parliament and of the Council of 15 January 2008 concerning integrated pollution prevention and control (Codified version) (Text with EEA relevance *OJ L* 24.
- Wallden, A.S., „Regional Cooperation in the Balkans and in th Black Sea“, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, бр. 3/2001.
- Закон о потврђивању Споразума о стабилизацији и придруживању, *Службени гласник РС*, бр. 83/2008.
- Закон о потврђивању Европског споразума о међународном превозу опасног терета унутрашњим пловним путевима (ADN), *Службени гласник РС*, бр. 3/2010.
- Закон о потврђивању Конвенције о сарадњи за заштиту и одрживо коришћење реке Дунав, *Службени лист СЦГ, Међународни уговори*, бр. 4/2003.
- Закон о потврђивању Конвенције о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта, *Службени гласник РС - Међународни уговори*, бр. 102/2007.
- Закон о потврђивању Конвенције о биолошкој разноврсности, *Службени лист СРЈ Међународни уговори*, бр. 11/2011.
- Закон о пловидби и лукама на унутрашњим водама, *Службени гласник РС*, бр. 73/2010.
- Једнообразна правила о уговору о међународном железничком превозу путника и пртљага (CIV), *Службени лист СФРЈ, Међународни уговор* бр. 8/84, *Службени гласник РС*, бр. 102/07.
- Кнежевић, Мирјана: *Хармонизација путничког саобраћаја ЕУ-СРБИЈА*, Економски факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2007.
- Кнежевић, Мирјана, „Утицај Споразума о стабилизацији и придруживању на привредни развој Србије“, у зборнику: *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*, (приредио: Властимир Лековић), Економски факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 2010.
- Кнежевић, Мирјана, „Заштита потрошача“, у зборнику: *Od caveat emptor do caveat venditor*, (приредио: Миодраг Мићовић), Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац, 2009.
- Лопандић, Душко., Кроња, Јasminka: *Регионалне иницијативе и мултилатерална сардања на Балкану*, Европски pokret u Србији, Београд, 2010.
- Миливојевић, Ксенија, „Значај парламента у процесу европских интеграција“, *Изазови европских интеграција*, Службени гласник, бр. 3/2009.
- Proposal for a Council Decision on the signing of the Amending Protocol to the Convention regarding the Regime of Navigation on the Danube of 18 August 1948 (Belgrade Convention) COM/2008/0700 final.

- Радојичић, Драгана, „Хармонизација прописа у области слободe вршења услуга и Споразум о стабилизацији и придруживању“, *Изазови европских интеграција*, Службени гласник, Београд, бр. 2009/3.
- Спасић, Иванка, „Међународна унификација трговинских уговора“, *Архив за правне и друштвене науке*, Савез удружења правника Србије, бр. 3-4/2006; Спасић, Иванка: *Уговор о laesing*, Институт за упоредно право, Београд, 1990.
- Спасић, Иванка, „UNIDROIT – допринос унификацији неких од најважнијих питања међународног трговинског права“, *Страни правни живот*, Институт за упоредно право, Београд, бр. 2/2009.
- Schulte-Nolke H., Twigg-Flesner C., Ebers M., *EC Consumer Law Compendium - Comparative Analysis*, 2008. Internet, http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/safe_shop/acquis/index_en.htm.
- Вилус, Јелена: *Правна заштита потрошача-упоредноправна студија с посебним освртом на права потрошача у Европској унији*, Институт за упоредно право и ЕСОТЕСН, Београд-Сремска Митровица, 1996.
- The Treaty on European Union is signed in Maastricht on 7 February 1992 and enters into force on 1 November 1993. *OJ C* 326.
- Council Directive 87/357/EEC of 25 June 1987 on the approximation of the laws of the Member States concerning products which, appearing to be other than they are, endanger the health or safety of consumers, *OJ L* 192; Directive 2001/95/EC of the European Parliament and of the Council of 3 December 2001 on general product safety (Text with EEA relevance), *OJ L* 1; Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market (‘Directive on electronic commerce’), *OJ L* 17; Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council (‘Unfair Commercial Practices Directive’) (Text with EEA relevance), *OJ L* 149.
- Treaty establishing the European Economic Community, Internet, <http://www.dei.gov.ba/dokumenti/default.aspx?id=4893&langTag=bs-BA>.
- Европски споразум о главним унутрашњим пловним путевима од међународног значаја, European Agreement on Main Inland Waterways of International Importance AGN, ECE/TRANS/120/Rev.1.
- Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (Espoo, 1991), Internet, http://www.unece.org/env/eia/about/eia_text.html.

Mirjana B. Knezevic

**ESTABLISHING SINGLE LEGISLATION
IN THE DANUBE REGION - A CHALLENGE
FOR EUROPEAN INTEGRATIONS**

Resume

The Danube region is functionally interconnected area defined by the river basin. The countries in the region have different historic background. The rule of law, transparency, democracy, market economy and overall political stability are now emerging in what are different systems and traditions. The law harmonization process, especially in the field of contract law, has expanded to the Danube region. Serbia, which has officially applied for the membership in the EU, has a relatively long way to go. The activities of the Stability pact of the South-East Europe and the Committee for regional cooperation have boosted the number of projects and forms of cooperation at the local and regional level. One of the results of this process is the adoption of the Common Danube strategy of the European Union. This is the first strategy in which Serbia was involved from the very beginning, and in which it will participate as a partner in the same manner as all the Member States. Through European initiative, projects and strategies for the Danube region, Serbia can significantly improve cooperation with the neighboring countries and introduce European standards in many fields.

Political and economic integrations, primarily establishment of single legal regulation in the areas of special interest (trade, services, transport, environment) in the Danube region, would facilitate access to the European market, increase choice of goods and reduce prices in a the countries of the region striving to become members of the EU, including Serbia. On the other hand, the Member States would benefit from such integration as it provides a steady and prosperous development in the region which is of special importance for the European Union and its further enlargement. Whether it is possible to overcome all the challenges faced by the European Union in the Danube region remains to be seen.

Key words: Danube region, European integrations, legislation

---

* Овај рад је примљен 19. јануара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

УДК 316.32:323.1(091)

Српска политичка мисао

број 1/2015.

Прегледни
рад

год. 22. vol. 47.

стр. 227-238.

Александар Костић

*Економски факултет, Косовска Митровица,
Универзитет у Приштини*

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА - АНАЛОГИЈА С ПРОШЛИМ ВРЕМЕНИМА

Сажетак

У свом раду аутор истражује развој феномена глобализације успостављајући при томе аналогије с прошлим временима: Старом Грчком, Римском империјом итд. Разлози пропасти ових империја су умногоме слични са одређеним појавама у савременом светском друштву па се могу вршити различите компаративне анализе. Међутим, империје из сличних разлога улазе у кризу и на крају нападају. Реч је о геополитичким заједницама чија појава и век имају своје законитости. Јединствени економски простор, јединствена валута, непостојање царина, унифицирана трговина и финансије, унутрашња зависност између територија, умногоме подсећају на одлике савремене глобализације. Управо многе контроверзе прозиласе из различитих интереса империја и њихових колонија. Основни методи којима се аутор користи у свом раду су историјски, компаративни, дијалектички и метод анализе садржаја.

Кључне речи: глобализација, империја, аналогија, колонијализам

Глобални процеси имају своју еволуцију и особености које се понављају у зависности од промена које се догађају на планети. Светски ратови и револуције увек су били весници социјалних

трансформација глобалног карактера који су на различите начине утицали на судбину цивилизације убрзавајући или успоравајући њен развој. Историјски дуализам глобалних процеса на тај начин их чини контроверзним али и објективним и природним елементима социјалне еволуције човечанства. Глобализација је „сложен вишесплански феномен, који је комплексан, али и објективан природноисторијски процес“⁽¹⁾. Глобализацију је немогуће посматрати ван економских и политичких догађања. Успостављање било какве аналогije није могуће без одговора на питање шта је то глобализација. По једној од многих дефиниција то је „јединствени економски простор где је заступљена слободна трговина, где функционише слободно тржиште рада, јединствено финансијско тржиште које брише националне границе а све је то оријентисано на максимизацију профита“⁽²⁾.

Различити аутори на различите начине гледају на развој феномена глобализације. Тако са једне стране имамо П. Друкера (*Peter Drucker*), Т. Левита (*Theodore Levitt*), К. Омају (*Kenichi Ohmae*) који сматрају да су процеси глобализације почели са транснационализацијом финансијских тржишта, спајањем тржишта посебних роба које производе транснационалне компаније. Са друге стране, С. Хантингтон (*Samuel Huntington*), Х. П. Мартин (*Hans-Peter Martin*), Х. Шуман (*Harald Schumann*) и други аутори сматрају да се глобализација јавља са ширењем демократских принципа и институција по целом свету. Француски научник Дефарж Ф. М. сматра да је „почетак процеса глобализације везан за XVII и XVIII век“⁽³⁾. Постоје научници који мисле да глобализација почиње тек 80-их година XX века. Они то објашњавају чињеницом да су до тада постојале различите баријере које су сметале инвестиционим улагањима у друге земље и малом сарадњом до тада постојећа два блока земаља (Источни и Западни). Они сматрају да је тек 90-их година XX века дошло до правог раста интеграција у чему предњаче земље Запада. „У научним круговима истицана је представа о глобализацији као о тенденцији светског развоја, настала као последица процеса модернизације друштва. Они даље сматрају да велика географска открића XV и XVI века и индустријска револуција XVI-II века као и научно-техничка револуција XX века представљају

---

1) Ian Clark, „Beyond the Great Divide: Globalization and the Theory of International Relations“, *Review of International Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, vol. 24 no 4, p. 479.

2) Thomas Friedman, „The revolt of the Wannabes“, *New York Times*, 7 February, New York, 1996, p. 15.

3) Филип Моро Дефарж, *Основные понятия международной политики*, Изд. группа „ССАТ“, Москва, 1995, с. 71.

основу за формирање светског тржишта, светског привредног система и узајамне зависности земаља у многим областима⁴⁾.

Све више поклоника у научним круговима истиче мишљење да глобализација принципијелно не доноси ништа ново. За такве ставове они наводе следеће аргументе:

- „Светска трговина и прилив капитала су релативно скоро достигли ниво који су имали пред почетак Првог светског рата;
- Степен међузависности света у том периоду била је слична савременом и зато је рат био неизбежан;
- Основни аргументи у борби за власт између држава и тржишта били су познати још у време Адама Смита који је формулисао многе од њих;
- Грци, Римљани, Арапи, Шпанци и Британци, сви су они били претеча Американцима као носиоци глобалних култура;
- Компаније „Ист Индија“ и „Хадсон Беј“ имале су значајно више власти од савремених транснационалних корпорација⁵⁾.

Очигледно да се, када је реч о развоју феномена глобализације, не могу избећи аналогије са прошлим временима. Зато савремене теорије глобализације нису увек погодне за историјско уопштавање. Једноставно оног тренутка када представу о глобализацији лишимо историјског ослоњања почињу тешкоће код њеног научног осмишљавања.

САВРЕМЕНА ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И АНАЛОГИЈА С ПРОШЛИМ ВРЕМЕНИМА

Глобализација није лишена могућности њеног повезивања са најдавніјим временима. Ако се позовемо на историју Старе Грчке као дела историје Старог Света, епохе појаве процвата и пада робовласничких друштава која су била на територији Балканског полуострва, на обалама Егејског мора, у Јужној Италији на острву Сицилија и Црноморском приморју видећемо да су својим достигнућима обогатили човечанство. Ту се пре свега мисли на велика

---

4) Леонид Иванович Глухарев, *Европейская интеграция, большая гуманистическая Европа и культура*, УРСС, Москва, 1998, с. 13

5) Валерий Александрович Корецкий, *Глобализация: вопросы теории и методологии*, Издательство Московского университета, Москва, 2007, с. 6.

открића у области економије, друштвених и политичких наука, културе и томе слично. Ти плодови старогрчке цивилизације послужили су као основа за каснији развој народа Средоземља – период римске владавине. Целокупна Антика је прожета глобалним процесима, пре свега у политичкој, културној и војној области. Та епоха се карактерише важним и новим појавама у животу древних Грка, као што је Велика грчка колонизација обележена појавом феномена тираније која се развијала на фону формирања полисног система. Дати процес условљен је разлозима пренасељености у низу области Грчке услед демографске експлозије. Пошто су биле слабо развијене производне снаге јавила се неопходност пресељавања огромног броја становништва на нове територије. Очигледно да је велика грчка колонизација носила и социјални карактер. При томе су градови Старе Грчке постали крупни економски центри за које је најважније било да учврсте трговачке везе. Социјалнополитичка борба у метрополама је такође био један од разлога грчке колонизације. „Са растом грчких градова ширила се и сировинска база за развој занатске производње, пре свега у колонијама, варварску периферију почињу да користе колонисти као извор јефтине радне снаге – они постају робови. У историји велике грчке колонизације издвајају се три правца. Први – западни: приобаље Јонског и Јадранског мора северозападно од Грчке, реони Јужне Италије, острво Сицилија, источно приобаље Шпаније и друге области. Други правац колонизаторског покрета Грка је североисточни захваљујући коме су Грци освојили северно приобаље Егејског мора. Трећи – југосточни: обале Црног мора, јужно приобаље Мале Азије и приобаље Северне Африке (Египат). Захваљујући колонизацији у Грчкој су били у значајној мери санирани економски и социјално-политички проблеми. Економија полиса је добила на квалитету а трговина истински имала међународни карактер. Многе Грчке колоније су постале економски центри који су се ослањали на метрополе“.⁶⁾

Велика грчка колонизација је, као што видимо, глобализацијски процес који је омогућио цивилизацији Хелена не само да прошири географске границе, него и да освоји нове ресурсе, обогати културу, изгради пријатељске везе са суседним земљама. „У војно-политичком смислу глобалну појаву је представљало склапање Првог атинског морског савеза 478-477. пре нове ере као антиперсијског савеза грчких полиса који су се налазили углавном на обалама и острвима Егејског мора. У оквиру Делског савеза био је створен јединствени финансијски систем и заједничка савезна благајна која је попуњавана порезом од сваког полиса који је улазио у

---

6) Исто, стр. 7.

симахију. Средства савезне благајне делила су се на заједничким састанцима савезника и трошила на одржавање савезничких армија и флота. Тако је 454. године пре нове ере савез обухватао скоро 200 полиса чије је интересе успешно штитио развијајући трговину и обезбеђујући трговачке путеве. У то време Први Атински савез постаје посебно политичко и економско друштво са сопственом заштитом. Енергична политика Атињана у односу на савезнике је учвршћивала и чак наметала демократску власт. То је погодовало централизацији државног управљања, тако да је Атина постала престони град целог савеза. Ширење атинских стандарда на територији савеза: унификација мере тежине, валутног система – све је то олакшавало економске везе оснажујући улогу Атињана у међуполисној трговини. Поред тога увођење тзв. клеруха на земљи савезника решило је унутрашње економске проблеме Атињана, а грађане – клерухе је учинило социјалним ослоном атинске власти и промотерима идеје атинске демократије на другим територијама Грчке. Очигледан пример глобализације у старом свету су геополитички савези империја у циљу освајања територија. Таква је, на пример, империја Александра Македонског.⁷⁾

О томе који су први знаци глобализације историјски гледано писали су многи истраживачи, а ми издвајамо из тог мноштва мишао руског истраживача А. Н. Чумакова који каже: „Први симптоми глобализације у историји човечанства, ако се она разматра ретроактивно и с одређеном дозом условности, могу се наћи у ембрионалној форми у периоду Персијских ратова за време завојевачких похода Александра Македонског.“⁸⁾

Све напред поменуто даје нам за право успостављање аналогија с прошлим временима када је у питању глобализација у различитим сферама – од политичке, преко социјалне до економске. И данас, на пример, САД силом оружја као и некада Александар Македонски намеће свој модел погледа на свет. Само што Американци данас уз себе имају Уједињене нације, Европску унију, НАТО савез. Очигледно да постоје много суптилније методе да се освоје територије него некада, наметну унифицирани културни модели, збришу идентитети многих народа. То се углавном чини под изговором борбе за људска права и увођења демократије. Држава Александра Македонског простирала се од Дунава, Јадранског мора Египта и Кавказа па све до Индије. Данас нису мање аспирације ни америчке империје. Разлика је можда једино у томе што је по-

7) Исто, стр 9-10.

8) Александр Николаевич Чумаков, *Глобализација. Контури целостног мира*, Проспект, Москва, 2000, с. 182.

сле смрти македонског цара 323. године пре нове ере почео распад државе који је довео до стварања хеленистичког царства насталог на развалинама „светске“ империје. Данас империја не зависи од једне личности иако је „посматрање империја одувек стајало под знаком теорија империјализма, према којима се настанак великих држава своди на деловање експанзионистички усмерених елита. Вођене потребом за престижом, тежњом за повећањем моћи или жељом за још већим профитом, неке државе су водиле политику привредног продора на иностране просторе или политику припајања тих простора.“⁹⁾

Античка култура је имала велики значај за развој света. Уметност древних Грка су карактерисали хуманизам и психолошки реализам. Они су такође остварили значајне резултате у области архитектуре. Многи жанрови у литератури и данас важе. Древна Грчка је позната по својим театрима у којима почињу да се изводе до тада непознати облици драмске уметности, трагедија и комедија. Реторику, односно ораторску уметност, први су почели да негују Грци. Када је наука у питању, она је била ослобођена религиозних догми. Грци су схватили да наука мора да носи рационални карактер. Данас се с правом признаје да су Грци утемељивачи анатомије, ботанике, астрономије, граматике, историје, зоологије, геометрије, математике, физике, филозофије, филологије, и других наука. Свему томе треба додати да је у Грчкој било веома развијено законодавство. Сваки полис је био организован на тај начин што је имао свој устав и своје законе државног уређења. Грци су поставили темеље теорије државе и државног уређења. Они су први увели у оптицај термине као што су: „демократија“, „олигархија“, „аристократија“.

Историја Старог Рима почиње од грађанске општине на реци Тибар која се касније проширила и преобратила у центар моћне Средоземне државе – Римске империје. И ту је могуће анализирати процесе глобализације нарочито „од VIII до VI века пре нове ере као најстарију историју Рима, или царски период. Затим од VI до I века пре нове ере – републикански период који се условно дели на време ране републике (VI до III века пре нове ере) када се догодило формирање раног робовласничког друштва и освајање целе данашње Италије од стране Рима и на касну републику (II до I века пре нове ере). За ово време је карактеристичан процват робовласничких односа и стварање римске средоземне државе. Крај I века пре нове ере до V века нове ере је у ствари императорски период рим-

9) Хенфрид Минклер, *Империје (логика владавине светом – од Старог Рима до Сједињених држава)*, ИП „Албатрос плус“, ЈП „Службени Гласник“, Београд, 2009, стр. 31.

ске средоземне државе. Прва два века императорске епохе је време принципати. Римски сенат је од V до III века пре нове ере упорно спроводио политику војне експанзије на целом Апенинском полуострву. Рим је био аграрни полис. Области су биле густо насељене, цена земљишта је из дана у дан расла. Агресивни ратови Римљана с циљем освајања територија других италијанских народности трајали су више од 200 година.¹⁰⁾

Грци, за разлику од Римљана, нису успевали да успоставе етничко јединство. Самим тим ни администрација није била тако дисциплинована. Зато су Римљани били практичнији и прагматичнији у деловању. Њих је красила унутрашња дисциплина, и што је за самопоуздање једног народа важно – осећање супериорности. Римска култура је била нека врста амалгама култура свих народа који су улазили у састав римске државе. Римљани у том смислу нису били нарцисоидни.

Практичност Римљана се огледа и у чињеници да је, на пример, римско право постало основа за многе данашње правне кодексе. Римљани су много градили, што је узроковало појаву значајних теоријских и практичних радова. Ту се, пре свега, мисли на градњу водовода, путева, мостова итд. Они су пронашли бетон и усавршили сложене грађевинске конструкције попут свода и куполе. „У Европи VII и VIII века запуштена је античка трговина као и знаменити римски путеви. Саобраћај између региона и држава у значајној мери се преселио на водене путеве. У том периоду порасла је улога Византије. Са њене позиције западноевропски свет је представљан варварским а римски обитавао на периферији цивилизованог света. Тек 800. године крунисањем Карла Великог, као и савезом франачког оружја и папског престола оформљена је Каролинска империја као противтежа Византијској. На тај начин Западна Европа се легитимисала у очима цивилизованог света, а папа је направио одлучујући корак ка супремацији римског понтифакта над целом црквом.“¹¹⁾

У току целокупне историје света, као што смо показали, постојале су и пропадале мегадржаве (империје). Имерије су се тешко стварале а лако ишчезавале. Разлоге за то треба тражити у томе што је управа почивала на сили. Различити језици и религије условљавали су тензије које су временом расле. Међутим, такве геополитичке заједнице су биле са централизованом влашћу, јединственим економским простором, јединственом валутом, непо-

10) Валерий Александрович Корецкий, *Глобализация: вопросы теории и методологии*,. Издательство Московского университета, Москва, 2007, с. 12.

11) Исто, стр. 14.

стојањем царина и других баријера. Трговина и финансије су биле унифициране. Постојала је унутрашња зависност између територија.

Ако све ово упоредимо са садашњим процесима глобализације видећемо да је ту много заједничких тачака. То су, на пример, глобализација као интернационални процес, као процес универзализације друштвених структура, појава нових средстава комуникације, економска и политичка експанзија, колонизација, стварање империја у циљу геополитичке доминације. Када се све то сабере долазимо до закључка да су то заједничке карактеристике и минулог и постојећег света.

Очигледно да је свим цивилизацијама својствен развојни пут или еволуција. Не може се говорити о светској цивилизацији у апсолутном смислу уколико она претпоставља постојање различитих култура. У извесном смислу цивилизацију и чине заједничка култура и скуп сличних идентитета. Другим речима, светска цивилизација подразумева неку врсту коалиције култура при чему свака успева да сачува своју оригиналност.

У научној литератури постоји много дефиниција цивилизације, од Платона и Аристотела, преко Томе Аквинског и Светог Аугустина. Свака од тих дефиниција је садржала карактеристике историјске мисли и социјалне филозофије. Још је Монтескје дао слику различитих култура, социјалне организације и особености привреда различитих народа. Тим путем су ишли и Хегел и Спенсер и на крају Маркс који је објаснио кретања друштвено-економских формација од првобитне заједнице до комунизма. Нису се случајно сличном разрадом бавили и ауторитети као што су Д. Бел и З. Бжежински. Мана свих ових концепција се састоји у томе што оне не описују кретање конкретног друштва него човечанства уопште.

Појам локалне цивилизације први је увео О. Шпенглер (Oswald Spengler)¹²⁾. Он изражава појам локалне цивилизације преко културе укључујући у њу сву разноврсност резултата конкретно-историјске делатности датог друштва. Пре њега на том трагу био је и Н. Ј. Даниљевски који говори о културно-историјском типу. Он се феноменолошки умногоме значењски поклапа са новоуведеним Шпенглеровим термином. Даниљевски га је формулисао га као социјални суперсистем који има свој унутрашњи механизам функционисања. Он сматра да је: „главно разликовати културно-

---

12) Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes, Gestalt und Wirklichkeit*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Munich, 1918.

историјске типове религиозног, социјалног, индустријског, политичког, научног, уметничког, једном речју историјског развоја.¹³⁾

Глобализам, очигледно, нити је нов, нити уникалан. Он се од некадашњег разликује само по томе што данас захваљујући технолошком развоју и великом утицају медија покушава софистицирано да дође до истог циља о коме су маштале све претходне империје. Међутим, са горе наведеним чињеницама проблем се не исцрпљује. „У ствари, у глобализирајућем светском друштву САД доминирају у три значајне области: монетарно-индустријској, војно-технолошкој и идеолошко-медијској. И док у том друштву националне државе већине (или чак свих) земаља губе моћ утицаја на привредни живот, национална влада САД делује глобално.“¹⁴⁾ Наравно постоји и сеновита страна овог проблема, јер глобално деловање САД често је вишезначно и није лишено интереса који је покретач политике ове земље. У том контексту, сама регулатива економског живота великог броја земаља подређена је интересима корпорација које потичу из САД. Ако се свему томе дода виртуелни облик финансијског капитала, који у временима претходних империја није постојао, онда се проблем увећава и неизбежно свет улази у кризу. Ова разлика је битна за разумевање модерне глобализације као и статуса многих држава које преко ње покушавају да реше своје економске проблеме. Постоји још једна битна разлика између савремених и некадашњих глобалних процеса. „Данас, када је научна критичка мисао сасвим пришла основној идеји Њутновог система света, апсолутном простору и апсолутном времену, видимо да у науци реалан физички простор одавно више није апсолутан... Ничу нова питања о времену која су тесно везана за трајање.“¹⁵⁾ Простор односно време нису статична категорија, с тим што је данас сваки процес далеко убрзанији, тако да све промене и достигнућа врло брзо застаревају. Поставља се питање да ли је глобализација као таква на историјској прекретници схватања реалности по ширини и дубини. Колико год наука ишла напред исконски пут решавања проблема везан је за аксиом реалног света. Међутим, наука у свом напредовању понекад добија једностран израз који филозофска мисао тек треба да реши. Нов приступ глобализацији добија све више епитет научног експеримента, а то подразумева и колебање у постојаност процеса који се одвијају. То

13) Николай Яковлевич Данилевский, *Россия и Европа*. РХГИ, СПб, 1995, с. 40.

14) Данило Живојина Марковић, *Глобална економија (прилог социолошком проучавању глобализације)*, Економски факултет, Ниш, 2008, стр. 42.

15) Владимир Вернадски, *Биосфера и ноосфера*, Либер; Службени гласник, Београд, 2012, стр. 546-559.

се, пре свега, односи на економску, филозофску и футуристичку раван. Напросто будућност треба доживети, а светско друштво и са њим савремена глобализација уколико уистину не осмисле нов пут западаће у све већу кризу. Зато је и век империја све краћи па није добро када се једна империја сагледавајући будућност позива на „крај историје“¹⁶⁾.

* * *

Очигледно је да савремену глобализацију морамо посматрати у контексту њеног развоја. Имамо у виду историју Старе Грчке као дела историје Старог Света. Затим, развој Антикe која је прожета глобалним процесима у политичкој, културној и војној области. Велика грчка колонизација и формирање полисног система условљени су, између осталог, и разлозима пренасељености као и социјалним проблемима. Тако је Први атински морски савез већ 454. године пре нове ере обухватао скоро 200 полиса. Атина је постала престони град целог Савеза. Очигледан пример глобализације у старом свету је и империја Александра Македонског. Наравно и каснија римска империја имала је глобални карактер. Ратови Римљана с циљем освајања територија трајали су вековима.

Античка култура је имала велики значај у развоју света. На основу грчке азбуке створена је латиница, а у IX веку словенска азбука. Грци су развили законодавство али за разлику од Римљана нису били способни да на прави начин успоставе етничко јединство. Наиме Римљани су умели да користе културно наслеђе претходника. Њихова прагматичност се огледа на пример у чињеници да је римско право постало основа за правне кодексе многих европских држава. У току целокупне историје света постојале су и пропадале мега државе (империје). У њиховим основама су лежале војно-административна управа, туђ језик и религија. Ове геополитичке заједнице су биле под централизованом влашћу, имале су јединствен економски простор, јединствену валуту, није било царине и других баријера. Све то данашњим истраживачима даје могућност да, бавећи се упоредним анализама, нађу много заједничких тачака ондашње и данашње глобализације. Глобализација је и у древним временима, а данас посебно, имала проблем са идентитетима. Империје по дефиницији намећу свој модел не само политике и економије, него и културе. Комплексан и садржајан духовни свет представља генско утемељење особених вредности

16) Francis Fukujama, *The End of History and the Last Man*, Hamish Hamilton, London, 1992.

којих се ниједан народ не жели одрећи. Управо прагматичност коју покушава да наметне идеологија увек је поткрепљена силом.

ЛИТЕРАТУРА

- Бауман, Зигмунт: *Индивидуализованно общество*. Логос, Москва, 2002.
- Вернадски, Владимир: *Биосфера и ноосфера*, Либер; Службени гласник, Београд, 2012.
- Глухарев Иванович, Леонид: *Европейская интеграция, большая гуманистическая Европа и культура*, УРСС, Москва, 1998.
- Данилевский Яковлевич, Николай: *Россия и Европа*, РХГИ, СПб, 1995.
- Дефарж Моро, Филип: *Основные понятия международной политики*, Москва: Изд. группа „ССАТ“, 1995.
- Корецкий Александрович, Валерий: *Глобализация: вопросы теории и методологии*, Издательство Московского университета, Москва, 2007.
- Марковић Живојина, Данило: *Глобална економија (прилог социолошком проучавању глобализације)*, Економски факултет, Ниш, 2008.
- Минклер, Хенфрид: *Империје (логика владавине светом – од Старог Рима до Сједињених држава)*, ИП „Албатрос плус“; ЈП „Службени Гласник“, Београд, 2009.
- Чумаков Николаевич, Александр: *Глобализация. Контуры целостного мира*, Проспект, Москва, 2009.
- Clark, Ian, „Beyond the Great Divide: Globalization and the Theory of International Relations“, *Review of International Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, vol. 24 no 4.
- Friedman, Thomas, „The revolt of the Wannabes“, *New York Times*, 7 February, New York, 1996.
- Fukujama, Francis: *The End of History and the Last Man*, Hamish Hamilton, London, 1992.
- Spengler, Oswald: *Der Untergang des Abendlandes, Gestalt und Wirklichkeit*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, Munich, 1918.

Aleksandar Kostic

GLOBALIZATION – THE ANALOGY WITH THE PAST

Resume

Globalization cannot be viewed outside the economic and political developments. Different authors have different views on the development of globalization. Some believe that the processes of globalization began with the transnationalization of financial markets, their merging, while others think that globalization arose with the spread of democratic principles and institutions around the world. The third point out that globalization has emerged as a result of the modernization of society. A growing number of scientists insist that globalization is in principle nothing new. They corroborate the fact that the Greeks, Romans, Arabs, Spaniards and the Brits were actually precursors to the Americans as the carriers of globalization. The degree of interdependence of the world both then and today was relatively high. Therefore, analogies with the past times cannot be avoided. The fruits of the ancient Greek civilization are primarily related to the economy, social and political science, culture and the like. Many causal relationships are related thanks to colonization and the process of rehabilitation of economic and socio-political problems. The expansion of the Athenian standards in the territory of the Union strengthened the role of the Athenians in trade between the ancient cities. Comparison of these processes with today's situation is possible for these reasons. As far as the Roman Empire is concerned, they expressed their creative ability in practical activities: they knew how to use the cultural heritage of their predecessors, while reworking and adapting it to their needs. They invented concrete, perfected complex building construction, moved traffic to the waterways and so on. What is common to all empires is the fact that there was a single economic space, a single currency, the lack of tariffs, unification of trade and finance, the internal dependence between territories. All this is comparable with the current process of globalization. In fact, the process of globalization is aimed at strengthening the integrity and interconnectedness of the world. In a world organized in such a way certain socio-organizational and psycho-spiritual changes that affect the inner world of each individual are inevitable at the level of civilization.

Key words: globalization, empire, analogy, colonialism

---

* Овај рад је примљен 10. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

Дарко Б. Гавриловић

Природно-математички факултет, Нови Сад

Љубиша Деспотовић

Институт за политичке студије, Београд

ПЕРЦЕПЦИЈА ДРУГОСТИ КАО ПОЛИТИЧКОГ НЕПРИЈАТЕЉА – АНТИСЕМИТИЗАМ У ХРВАТСКОЈ ШТАМПИ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА

Сажетак

Предмет анализе рада је испитивање феномена непријатеља код хрватских националиста у првој половини 20. века као једног од најзначајнијих питања за усташко поимање консолидације хрватског идентитета у екстерном и интерном функционисању Независне државе Хрватске. Циљ рада је да прикажемо развој антисемитизма међу хрватским политичарима од непријатеља хрватства до „смртог непријатеља“ свих Хрвата. Овај идеациони развој дефинише политичко поље у којем су се дешавала насиља, масовни прогони и геноцид. На жалост, анализа и закључци не гарантују нестанак антисемитизма у будућности на простору Хрватске.

Кључне речи: непријатељ, антисемитизам, национализам, идеологија, пропаганда, усташтво

Ауторитарни тип политичке културе који је преовлађујући у хрватском националистичком политичком корпусу склон је да више него демократски и цивилни тип политичке културе, перципира своје политичке противнике, припаднике друге нације или верско конфесионалне припаднике као непријатеље. Верска конверзија која је пратила судбину српског и јеврејског народа на територији данашње Хрватске, доминација тоталитарних политичких иде-

ологија од времена стварања Независне државе Хрватске (у тексту даље НДХ) до социјалистичке Југославије, мешање међународног фактора, уз константну егзистенцијалну и економску несигурност већине грађана, били су дуготрајни генератори политичких криза у 20. веку. Стална геополитичка уклињавања интереса великих сила као и конфесионална и етничка прекомпозиција простора за последицу је имала мењање етничког кода територија, у процесима све израженије балканизације и стварањем синтетичких нација. У таквом радикалном политичко-економском, али и идеолошком контексту конституисао се образац политичког мишљења који је имао једнострану али и симплификовану перцепцију *другости*, коју је доживљавао као претњу властитом постојању или пак као препреку конституисању националне и државне структуре. У периодима снажнијих политичких, економских и међународних криза, тај се ракурс посматрања још више наглашавао, и у великој мери достигао сличност са доктринарном матрицом немачког социјалног мислиоца Карла Шмита.

Исходишна премиса Шмитовог дефинисања политичког и дистинкције „пријатељ–непријатељ“ представља схватање по коме сви релеванти концептуалне опсервације људског живота *in genere* почивају на дуалним антитетичким категоријама (на пример, морал на разликовању доброг и злог, естетика на разликовању лепог и ружног, економија на разликовању лукративног и нелукративног). У том контексту, Шмитова перцепција политичког је изведена из дубинске разлике пријатељ–непријатељ.¹⁾ По њему непријатељ је нешто различито и туђинско, па је у екстремно кулминираним стањима конфликт са њим и више него извесна опција. Будући да је политичко увек повезано са ратом, однос пријатељ – непријатељ своје право значење задобија у реферирању на могућност убијања, физичког елиминисања.²⁾ А сам Шмит, истрајава у „онтичком“ политичком трагању и проналажењу непријатеља. Идентитет се успоставља негативно према дефинисању непријатеља, јер, како наводи Ђорђе Стојановић „оно што ми јесмо зависи од онога ко су наши непријатељи.“³⁾

1) Carl Schmitt, *The Concept of the Political*, University of Chicago Press, Chicago, 1996, стр. 25-27.

2) Ђорђе Стојановић, „Идеациона формулација непријатеља: случај Србије“, у зборнику: *Нације, држава и дијаспора на простору бивше Југославије*, (приредили: Дарко Гавриловић, Љубиша Деспотовић), Institute for Historical Justice and Reconciliation, Центар за историју, демократију и помирење, Fakultet za evropske pravno-političke studije, Sremska Kamenica 2010, стр. 146.

3) Исто.

Ова Шмитова перцепција се на пољу теоријског става али још више у простору реалне политике руководила идејом манихејског дуализма „пријатељ-непријатељ“. У простору реалполитике то је значило да су непријатељи не само они који су другачије идентитета од нас, већ и сви они који мисле и делају другачије, односно супротно прокламованим идеолошким, верским или националним интересима. Овај ригидни доктринарни образац који друго и другачије препознаје као непријатељско, концепиран је у најмање три своја облика, који разлике разврстава и концептуализује на следеће начине; на првом месту то су *религијско-конфесионалне* разлике, друго, *национално-етничке* разлике и треће, *идеолошко-политичке* разлике.

Јеврејски народ на простору НДХ је по перцепцији усташких идеолога препознат као непријатељ у сва три наведена облика. Прво, због своје религијске различитости која се испољила у манихејском дуализму „пријатељ – непријатељ“ као однос *фундаменталног римокатоличанства према јудаизму*. Затим у односу *хрватства према јеврејству* (где се јеврејство перципира и као национална одредница), где је јеврејство посматрано и третирано као непријатељско и „слуганско–савезничко“ према претпостављеним политичким и економским непријатељима Хрвата – до 1918. то се односило на наводне јеврејско-мађарске интересне везе, а од 1918 до 1941 на наводни „јеврејски слугански однос према Београду“. И коначно, у *идеолошко-политичким разликама* где су Јевреји били виђени као експоненти непријатеља националних интереса НДХ, а то су према усташкој пропаганди били *либерализам, западна демократија, Краљевина Југославија и јудео-бољшевизам*.

На овом доктринарном фону и екстремној идеологији усташтва грађена је пракса политичких, националних и верских прогона и злочина према свему што је перципирано као другачије, особито ако је то другачије такође имало своју политичку, грађанску или религијску организацију и заједницу (у конкретном случају Срби, Јевреји, Роми, хрватски комунисти и сл). Шмитовским доктринарним опозитом, *пријатељ-непријатељ*, послужили смо се као моделом објашњења како је хрватски колективистички дух (као продукт корпоративистичког схватања *идентитета хрватског фашизма*) и ауторитарна политичка култура тоталитарног поретка власти НДХ произвела припаднике јеврејске заједнице у свог *архинепријатеља*. Ова перцепција политичког непријатеља хрватства је систематски и кумулативно грађена на темељима хрватске правашке идеологије с краја 19. века, преко политичке активности Стјепана Радића и његове сељачке странке, затим франковаца из-

међу два светска рата и коначно зачетника и идеолога усташтва током тридесетих година 20. века, исказујући у простору директне политичке борбе снагу и деструктивни потенцијал разарања политичког поретка али и самог грађанства. Наведена перцепција дружности као политичког непријатеља је нажалост и данас актуелна, и присутна у пољу хрватске екстремно националистичке политике. Појачана константном политичком кризом која се поново генерира на простору бивше Југославије још из времена деведесетих година прошлог века и даље је опасна не само по унутрашње демократске капацитете у Хрватској већ и за шири регионални простор.

1. ТЕМЕЉИ ПЕРЦЕПЦИЈЕ ЈЕВРЕЈА КАО ХРВАТског НЕПРИЈАТЕЉА НА КРАЈУ 19. И ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА⁴⁾

У Хрватској која се налазила у саставу Аустро-Угарске, Јевреји су 1873. стекли пуна грађанска права. Њихова имиграција у Хрватску је знатно повећана, а јеврејско учешће у политичком, економском и културном животу земље такође је брзо расло. У северној Хрватској, занимања попут лекара и адвоката постала су типично „јеврејске професије“, док су многи други Јевреји бриљирали као архитекте и привредници.⁵⁾ Већина хрватских Јевреја долазили су из мађарског и/или немачко-аустријског екстрата.⁶⁾ У доба буђења национализма у којем је сваки народ требао да створи или већ да има своју државу, хрватски националисти су почели да шире идеологију која је имала за циљ да докаже да су Хрвати народ у сваком смислу те речи и да имају право на независну хрватску државу. Као резултат тога, питање расе имало је све важнију улогу.

У оквиру контекста пријатељ–непријатељ, хрватска правашка идеологија је на крају 19. века посматрала Русију као пријатељску земљу која је требала Хрватима да помогне да створи независну државу што је у основи била политичка мисао једног од њихових првих вођа Еугена Кватерника.⁷⁾ Ову идеју о Русији као хрватском пријатељу прихватио је и Стјепан Радић. Он ју је проширио тако што је видео нужност свесловенске сарадње која је са

4) О утицају хрватског антисемитизма на усташку пропаганду до сада у српским научним радовима није посвећивана директна пажња. Међутим, антисемитизмом у Хрватској су се бавили неки српски аутори попут Милана Кољанина.

5) Ivo Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Novi Liber, Zagreb, 2001, стр. 25.

6) Исто, стр. 27.

7) Stjepan Radić, *Govori u Hrvatskom saboru*, Narodne novine, Dom i svijet, Zagreb, 1996, стр. 17.

избијањем Првог светског рата била сведена само на оне словенске земље које су остале у саставу Двојне Монархије. За разлику од праваша Радић је и Србе прихватио као могуће сараднике, али само под условом да „Срби буду одани Хрватској домовини исто као и Хрвати.“⁸⁾ Међутим, будући да Шмитовски доктринарни модел пријатељ–непријатељ има и другу страну – непријатељску – неопходно је било да за све недаће хрватског народа пронађе се непријатељ. У том смислу, хрватски праваша су на крају 19. века, али и Стјепан Радић, оптуживали Мађаре за политички и економски притисак на Хрватску, те су их сматрали кривцима што Хрватска не ужива онолику слободу колику је добила Хрватско-Угарском нагодом. С обзиром на то да су Јевреји предводили економску модернизацију Мађарске насупрот којој су стајала веома неразвијена хрватска села у којима је на крају 19. века живело око 90% Хрвата, као и да је било Јевреја који су своју политичку активност пронашли у кругу мађарског национализма, антисемитизам је постао блиско повезан са анти-мађарским осећањима. Јевреји су све чешће перципирани како као политички и економски непријатељ.⁹⁾ Наравно, при томе не смемо да заборавимо ни утицај већег броја појединаца из Римокатоличке цркве који су ширили антисемитске идеје. Она се показала очитом тако што, мада је лингвистичка асимилација међу хрватским Јеврејима текла прилично брзо, Јевреји су увек сматрани аутсајдерима због њихове „хаотичне и мистериозне“ религије, због „издаје Христа“ и „прогона првих хришћана“. Самим тим, по шмитовском доктринарном моделу, Јевреји су били виђени као политички непријатељи, а да би модел добио дубљу и хтонску димензију, додали су му мит о јеврејском деициду. Дакле, већ од самог почетка Јевреји су сматрани страним и непријатељским елементом хрватских маса. Тако су, на пример, противмађарске демонстрације у Загребу и Хрватском Загорју 1883, искориштене за насилно испољавање антисемитизма, а у то време интелектуални зачетник противјеврејских изгрета био је свештеник Стипе Вучетић.¹⁰⁾

Али на почетку 20. века Јевреји су се нашли на мети неких хрватских политичара углавном због друштвено-економских разлога. Наиме, јеврејски живот је био концентрисан у хрватским градовима, а већинско хрватско сиромашно становништво видело је

8) Ivan Mužić, *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990, стр. 14.

9) Mirjana Gross, „O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća“, u *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, (priredila: Mirjana Gross) Zagreb, 1981, стр. 367.

10) Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Институт за савремену историју, Београд, 2008. стр. 125.

Јевреје као богате људе који не само да су имали власт у својим рукама, већ су и били присталице мађарске власти. Антисемитизам који је био раширен и у Аустроугарској, на сличан начин у то време се испољавао и у Хрватској, а то значи углавном у писаном виду. У последњим деценијама 19. и на почетку 20. века бројност антијеврејских написа у хрватској штампи је забележила пораст. Јевреји су негативно приказивани и у књижевности, као на пример у роману Анте Ковачића „У регистратури“ при чему им је насупрот сиромашног, наивног и поштеног хрватског сељака приписиван имиџ „гуликожа, превараната и сеоских пијавица.“ Млада хрватска буржоазија управо је у јеврејском капиталу видела сметњу свом развоју па је неодмерено и без самокритике ударала осим на Србе и на Јевреје.¹¹⁾

Политичке идејне основе антисемитизма извирале су из хрватске Странке права. Тако је на пример, Еуген Кватерник реч „Јевреј“ писао малим почетним словом, а идеолог хрватског праваштва Анте Старчевић у више наврата је исказивао антисемитске ставове.¹²⁾ Он је сматрао да су Јевреји „страни елемент“ који је населио чисте хрватске крајеве и да су инструмент „мађаризаторске“ политике.¹³⁾ Њега су испољавали хрватски политичари попут Грге Тушкана из Странке права и Стјепана Радића, који је са својим братом Антуном основао Хрватску пучку сељачку странку 1904. године.

Радић је овакав однос према Јеврејима развио у првој деценији 20. века под утицајем боравка и школовања у Прагу, где је идеје преузео од чешких колега које су имале негативан однос према Јеврејима аустријског дела Монархије, који су прихватили немачку културу и били лојално становништво.¹⁴⁾ Због тога, он је у својој књижици *Славенска политика у Хабсбуршкој монархији* за тешку ситуацију у којој су се налазили Пољаци кривио „Ниемце, Жидове и Турке“, тврдећи да се међу њих „увукао живаљ са сваког становишта туђ, живаљ жидовски [...] који је јаз између интелигенције и пука само проширио“.¹⁵⁾ И за тешку политичку ситуацију у Хрватској Радић је кривио Јевреје. Они су му били криви за појаву

11) О томе више код I. Goldstein, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj“, *Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam*, (priređio: Ognjen Kraus), Zagreb, 1996.

12) Исто, стр. 121, 122.

13) Ante Starčević, *Izabrani spisi*, HIBZ, Zagreb, 1943, стр. 153.

14) О политичким ставовима Стјепана Радића видети: Darko Gavrilović, *U vrtlogu nacionalizma – Stjepan Radić i Srbi – Svetozar Pribičević i Hrvati*, Novi Sad, 2007.

15) Исто, стр. 32.

и ширење социјалистичког учења. У својим *Узничким успоменама* он је писао да је против „жидовског социјализма... који је за сваки народ права несрећа...“¹⁶⁾ Коначно, најтежи напад извео је на Јевреје у Хрватском колу 1906. године признавши у тексту да је под утицајем дела Ота Вајнингера *О spolu и значају*. Овај Радићев текст прештампан је 1937. у Загребу када је поново почело да се масовно шири антијеврејско расположење под утицајем приближавања државе Немачкој. У том свом тексту из 1906. Радић је између осталог написао да је „Жид аморалан, ако и није антиморалан, да је без морала, а ко и није проти њему. Но и ова важна тврдња бит ће нам јаснија... чим до краја свршимо анализу осебујнога тога негативнога жидовскога бића... да апсолутни Жид нема душе...“¹⁷⁾ Међутим, Радићев наследник на челу Хрватске сељачке странке Владко Мачек није имао антисемитске изјаве. Напротив, он се чак јавно заузео за Јевреје у априлу 1938. тврдећи да „антисемитизам не смије постојати међу Хрватима.“¹⁸⁾ Иначе, у Загребу је 1908. била основана „Антисемитска лига кршћана римокатоличке и православне вјере у Хрватској и Славонији“. Она је издавала лист *Антисемит*, који је стигао да изађе само шест пута, али је зато успео и да шири мржњу против „најгорих непријатеља човечанства“.¹⁹⁾ Лист је дивинизовао и бранио Хрвате раднике, сељаке, занатлије при томе нападајући Јевреје као расу која у себи нема ништа позитивно. Јевреје су од тада почели чешиће да оптужују у Хрватској као вође социјалистичког покрета и револуционарног рада у Русији, а као лек се препоручивало да се „свака рана мора ех гадисе угушити.“²⁰⁾ Осим браће Радић и Грге Тушкама у својим антисемитским ставовима истакао се и правашки политичар др Иван Ружић, идејни зачетник каснијег Хрватског католичког покрета. Он је првенствено нападао „либералну штампу“ захтевајући при томе да се у Хрватској у циљу заштите хришћанског морала што пре укине таква штампа и „слободарске антикршћанске идеје“ које је она ширила. Међутим, либералну штампу је сматрао јеврејском штампом па је самим тиме и свака либерална мисао била означена као неприја-

16) Stjepan Radić, *Uzničke uspomene*, II dio, Tiskara braće N. Popovića, Novi Sad, 1903, стр. 43.

17) Stjepan Radić, „Židovstvo kao negativni element kulture“, *Hrvatsko kolo*, 1906, прештампано у Загребу 1937, стр. 10.

18) *Narodne novine*, Zagreb, 2. travnja, 1938, стр. 2.

19) Đurda Knežević, „The Enemy Side of National ideologies: Croatia at the end of 19th Century and in the first half of 20th Century“, *Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East and West*, (приредио L. Kontler), Budapest, 1995, стр. 114–115.

20) Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, књ. 2, Просвета, Београд, 1989, стр. 509, 510.

тељска јеврејска мисао. Насупрот поменутој либералној штампи од стране хрватских антисемита објављивани су и хваљени антисемитски листови „Hrvatska straža za kršćansku prosvjetu“ и „Hrvatska smotra“. У првоспоменутом часопису бискуп Антун Махњић је ширио идеју о верницима као војсци а свештенству као о њиховим генералима док су Јанко Шимрак и Керубин Шегвић ширили антисемитизам.²¹⁾

По завршетку Првог светског рата велике промене које су се десиле на политичкој карти Европе дале су модерном антисемитизму снажан потицај. После победе бољшевика у Русији 1917. године „бољшевичка опасност“ је постао политички мит о непријатељу којим су се плашили бирачи широм Европе. У његовом крилу створена је идеја да су бољшевизам створили Јевреји и да они стоје иза радничког покрета, чиме је створена једна од најјачих перцепција непријатеља како у Европи тако и на тлу Хрватске. На тај начин перцепцији „непријатеља“ која је подразумевала Јевреја капиталисту, странца и иноверца, додат је и Јевреј комуниста. Због тога не треба да чуди да су антисемитски напади и изливи мржње настављени и за време трајања нове државне заједнице, Краљевине СХС. У том смислу било је напада на Јевреје на читавом територију нове државе, а разлози су увек зависили од антисемитске традиције појединих подручја. Током двадесетих година излазила су и два изразито антијеврејска часописа. У Хрватској су макарски фрањевци издавали „Нову Ревују вјери и науци“, а у Србији је излазио „Политички гласник“. Први часопис је у неколико наставака објављивао „Протоколе сионских мудраца“ спис који је имао задатак да шири антијеврејску пропаганду. А поменути српски часопис је хвалио Ревујине „издавачке напоре“ истичући како је „јеврејска опасност“ „светски проблем“.²²⁾ Између два рата излазиле су књиге које су заступале антијеврејске идеје, а до читалачке публике у Краљевини СХС стигли су „Протоколи сионских мудраца“. Године 1922, у Загребу је у оквиру „Zabavne biblioteke“, која је објавила око 600 наслова, изашла прича „Rat“ у којој је извесни Краснов напао Јевреје да шире идеје о томе како убити „гоја“ (хришћанина) није злочин ако служи успостављању светског јеврејског царства. Занимљиво је напоменути да је уредник ове библиотеке био Никола Андрић, председник Матице хрватске.

21) Више о Антуну Махњићу у Antun Bozanić, *Biskup Mahnić. Pastir i javni djelatnik u Hrvata, kršćanska sadašnjost*, Zagreb – Crk, 1991.

22) Политички гласник, бр. 10, 10. мај, стр. 6-10; М. Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941, оп. цит, стр. 203.*

Током тридесетих година 20. века, под утицајем нацистичке Немачке и фашистичке Италије, у време југословенских влада почевши од Стојадиновићеве (1935–1939) а потом и Цветковић–Мачекове (1939–1940), све чешћи су били антијеврејски напади. У новембру 1939, на готово свим загребачким факултетима усвојен је закључак да се лимитира број јеврејских студената и тако је уведен *Numerus clausus*. Када су 1940. уследиле прве законске мере владе Цветковић–Мачек усмерене против Јевреја, многе новине надметале су се у хвалоспевима влади.

2. ЈЕВРЕЈ КАО НЕПРИЈАТЕЉ У УСТАШКОЈ ШТАМПИ

Будући да хрватски националисти нису били задовољни Краљевином СХС и да су, с правом, сматрали да Хрвати немају толики утицај на политичка и економска дешавања у земљи, од краја двадесетих година, а нарочито након убиства Стјепана Радића у Народној скупштини, хрватска националистичка емиграција је заострила свој политички курс. Тада је један део хрватских праваша и припадника деснице отишао у емиграцију. Међу њима и Анте Павелић политичар из редова хрватска Странке права. Његове политичке активности су постале радикалне будући да је позивао Хрвате на устанак против Југославије и да је планирао стварање независне Хрватске. Коначна дестинација Павелићеве емиграције била је фашистичка Италија, где је крајем 1930, основао усташки покрет са циљем стварања независне Хрватске. Полет његовом покрету су давале како вести из Краљевине Југославије о насилно уведеном југословенском идентитету и сузбијању хрватских националних осећања тако и слом демократије у Немачкој и Хитлерово преузимање власти 1933. године.

Од тренутка оснивања, усташки покрет је почео не само са агитацијом која је имала за циљ да руши Југославију, већ је пратећи шмитовску матрицу пријатељ–непријатељ изазивао како пријатељска осећања према фашистичкој Италији и нацистичкој Немачкој тако и мржњу према Србима и Јеврејима. Усташка мржња према Јеврејима је била накалемљена на већ постојећи хрватски антисемитизам. Њихова пропаганда је сматрала да корен свих проблема лежи у чистоти хрватске расе и да чим се расни проблем хрватске реши, решити ће се и политички, социјални и економски проблеми.²³⁾ Усташка идеологија била је супстрат предатног хрватског

23) Duško Kalebić, “Pravaštvo i Ustaštvo”, Hrvatska smotra, Zagreb, 7–8 (1942), стр. 390–393.

национализма и антисемитизма са нацистичком и фашистичком идеологијом. Он се испољавао кроз идеје које су укључивале националну мегаломанију, шовинизам, расизам, ксенофобију према „страним елементима (читај – Јеврејима и Србима)“, антикомунизам, глорификацију насиља, презир према „јеврејској“ либералној демократији мржњу према „јеврејском“ болшевизму и комунизму.²⁴⁾ Треба напоменути да је усташка идеологија имала своје специфичности у односу на друге сличне покрете, а то су били анти-југословенство и анти-српство повезани са професионалном и верском нетолеранцијом.

У својој мисији да успоставе на територији НДХ идеју чистокрвног хрватства усташе су дефинисале Хрвате као аутентичне беле Европљане или „Аријевце“ и идентификовале већи део балканског становништва укључујући ту и Србе као „Азијате“. При томе, они су развили ексклузивистичку расну идеологију која није оставила места за одређене мањине, првенствено Јевреје које су одредили као неевропско становништво. Поред „номадског“ балканско српско-влашке популације, која је по усташкој идеологији била без корена, постојао је и друг непријатељ – космополитски и меркантилни Јевреј. Он је приказиван као супротност идеалном облику племените европске расе ратника и сељака – Хрвату. Стварање оваквих расних супротности и предрасуда било је од виталног значаја за расну теорију хрватских усташа.

Да би се овакви антиподи ојачали још у међуратном периоду је међу усташком емиграцијом и њиховим симпатизерима стварана слика о Јевреју чије особине и изглед су сушта супротност хрватском изгледу и особинама. Један од усташких вођа Миле Будак је дао идентификацију Јевреја у свом роману „Ратно робље“. Он је посветио посебно поглавље мађарским Јеврејима, за које је написао да нико од мађарских Јевреја не може имати добру мисао, сматрајући да, нешто агресивније, бескрупулозније и себичније није видео у свом животу.²⁵⁾ Насупрот Јеврејима, стајала је идеализована слика Хрвата, које је персонификовао својим дивинизованим особинама Анте Старчевић, којег ће са оснивањем НДХ, на том месту заменити Анте Павелић.²⁶⁾ Председник Матице Хрват-

24) Више о томе се може наћи код усташких идеолога и вођа. Види Ivo Bogdan, Dr Ante Pavelić riješio je hrvatsko pitanje, Nakl. Europa, Zagreb, 1942, стр. 27; Ante Pavelić, Putem hrvatskog državnog prava; Članci, govori, izjave, 1918-1929 (Djela, br. 4), Domovina, Madrid, 1977, стр. 9–12.

25) Mile Budak, *Pripovijetke, Ratno roblje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995, стр. 108-111.

26) Ustaša, 12. X 1941, стр. 2. О харизматском вођству више код Ђорђе Стојановић, Дарко Гавриловић, „Од модерне парадигме вођства ка пост-модерној парадигми вођства“, *Српска политичка мисао*, број 1/2011, год. 18, вол 31, стр. 11-38.

ске Филип Лукас је написао да је Анте Старчевић као наследник хрватске расе примио све етно биолошке особине.²⁷⁾ Слично њему писао је Стјепан Бућ, оснивач Хрватске национал-социјалистичке странке, да је Анте Старчевић производ чисте хрватске крви „да је имао било који други крв, на примјер номадске, он не би био Анте Старчевић.“²⁸⁾ Он је поредио Старчевића и Хитлера тврдећи да је Анте Старчевић указао пре седамдесет година на исту расну идеју коју је касније усвојио Адолф Хитлер.²⁹⁾

Када је дошло до слома Југославије у априлу 1941, Павелић и усташе су се уз благослов Мусолинија и Хитлера вратиле у Хрватску и 10. априла 1941, створиле НДХ. Од првог дана власти читава идеолошка конструкција била је концентрисана око своје политичке функције усмерене ка хомогенизацији великохрватског државног простора, те је била производ старије хрватске политичке генерације.³⁰⁾ Због потребе да расно прочисте нацију и створе хомогену националну државу врховни усташки циљеви су постали депортација и ликвидација Јевреја, Срба и Рома.³¹⁾ У том смислу су донесени закони, програмске изјаве и акције. Сви они су подржавани од стране штампе и на сваки начин су указивали да је успех хрватске националне државе зависио од чишћења „страних“ елемената. Старе предрасуде хрватског антисемитизма везане за Јевреје пренесене су у пропагандни простор НДХ. Тако су Јевреји осванули у усташким новинама као водитељи „мрачних послова... а против интереса народа међу којима су живјели... и сви могући облици жидовског проповиједања, који само једно имају за циљ да воде народ, у коме су они једна мањина, ка пропасти, прогонству и тами, гдје би владале армије бездушних жидова, по својим крволочним принципима.“³²⁾ Према непотпуним подацима у НДХ до 1944, штампано је око 2 000 самосталних наслова.³³⁾ Усташки режим је од почетка показао посебан интерес за подручје културе тако да су власти настојале да готово сви штампани текстови дају

27) Ivo Goldstein, *Židovi u Zagrebu, 1918-1941, Novi liber*, Zagreb 2004, стр. 519.

28) Исто.

29) Исто, стр. 520.

30) Nada Kisić Kolanović, „Islamska varijanta u morfologiji kulture NDH 1941-1945, u *Časopis za suvremenu povijest*, god. 39, br. 1., 1.-248, Zagreb, 2007, стр. 65.

31) Ante Oršanić, *Ustaštvo kao društveni pokret, Državni izvještajni i promidžbeni ured*, Zagreb, 1942, стр. 34–38.

32) *Hrvatska Krajina*, Banja Luka, 15. kolovoza 1941, br. 51, стр. 1.

33) Види у новинском тексту „Tri godine hrvatske književnosti i novinstva“, *Hrvatska mladost*, 9-10, Zagreb, 1944, стр. 3,4.

печат усташкој политици у смислу пропаганде њених програмских постулата. Због тога је требало спроводити тзв. „дубоку културну револуцију“; односно идеолошки преображај основних националних културних институција као главних носилаца програма усташтва на подручју културе, а у циљу остваривања „нове хрватске народне свиести и осјећаја.“³⁴⁾ У том смислу је, осим великог броја књига, брошура и памфлета покренуто много листова, од којих је знатан број тек повремено излазио или се убрзо гасио. Усташе су придавали важнију улогу листовима: „Усташа“, „Усташкиња“, „Усташка младеж“, „За дом“; али су ценили и локалне листове попут „Хрватске Крајине“ која је требала да пробуди не само национални понос код Хрвата у Босанској крајини где је било већинско српско становништво већ и да како прошири идеју да су муслимани по националности Хрвати тако и да сеје мржњу против Јевреја и Срба. Публицистика је од самог почетка била основна полука јавне речи усташког поретка. Међу највиђенијим публицистима били су многи предратни припадници хрватског националног покрета попут Тиаса Мортигија, Иве Богдан, Керубина Шегвића, Иве Губерине и других. Интелигенцији је придавана посебна улога у утицају на усташку оријентацију омладине и то писањем бројних књига и приручника у којима су млади од раних година учени мржњи према Јеврејима и Србима.³⁵⁾ Тако су још од маја 1941, почеле оптужбе на рачун Јевреја да уништавају хрватско школство јер је школа била „пуна неодређеног и несталног жидовског фразмазунског духа... није имало основе на темељу које би из младих људи изградила карактерне, спремне људе...“³⁶⁾

Усташка кампања против Јевреја вођена је под лозинком да „у НДХ нема мјеста Жидовима“. Због тога, Јевреји су осуђивани за најмањи изгред, с којим нису уопште имали везе. Тако је Павелић крајем јуна изјавио да „Жидови шире лажне вијести у сврху узнемиравања пучанства, те својим познатим спекулативним начинима сметају и отешчавају опскрбу пучанства“³⁷⁾, те се због тога „колективно сматрају за то одговорним и према томе ће се проти њима поступити и спремати их поврх казнено-поправне одговорности у заточеничка збиралишта под ведрим небом.“³⁸⁾

34) Narodne novine, Zagreb, 4. VI 1941, стр. 1.

35) Petar Pekić, *Postanak Nezavisne Države Hrvatske. Borba za njeno oslobođenje i rad na unutrašnjem ustrojstvu*, Hrvatska knjiga, Zagreb, 1942., стр. 288.

36) Hrvatska Krajina, Banja Luka, 25. svibnja 1941, br. 17, стр. 2.

37) Hrvatski list, Zagreb, 31. VII 1941., стр. 1.

38) Narodne novine, Zagreb, 26. VI 1941, стр. 1.

Да би се расна политика спровела све новине су добиле задатак да преносе читаоцима расне законе, а у том смислу најважнија је била „Законска одредба о расној припадности.“³⁹⁾ Посебном „Законском одредбом о заштити аријске крви и части хрватског народа“ било је забрањено склапање брака између Јевреја и других особа „неаријског“ порекла с особама „аријског“ порекла.⁴⁰⁾ Тада је почела снажна промоција хрватске културе, а јачале су се везе и са немачким културним кругом који је виђен као пријатељски и „аријевски“. У то време донесене су одредбе које су биле усмерене ка пљачки, уништењу и отимању јеврејске имовине⁴¹⁾, затим физичком обележавању Јевреја и забранама Јеврејима да носе хрватска национална обележја.⁴²⁾ Да би се Јевреје што више демонизовало и приказало као непријатеље народа пропаганда је смишљала идеолошки неспојиве конструкте. На пример, Анте Павелић је у свом говору у Загребу од 2. јула 1941, изнео идеју о „московско – жидовско – болшевичким властодршцима који су били пошли провалити у земље југоисточне Европе... познато је да су били увијек непријатељи хрватскога народа, да су увијек подупирали београдске великокрпске властодршце...“ те је због тога донео одлуку да се створе јединице које би требале „ступити у свету борбу против дрзовитом болшевичком наметнику.“⁴³⁾ Јевреји су још у мају оптужени за биолошко истребљивање хрватског националног супстрата и то као лекари који врше абортусе.⁴⁴⁾ У истим новинама само пет дана раније писало је да „јудеокрација влада у Америци... жидови владају свуда гдје се ради о новцу и о послу... жидовски капитал захтјева рат... Ратови су доба жетве код жидова!“⁴⁵⁾ „Хрватска крајина“ у сваком броју је демонизовала Јевреје и Србе. Током пролећа и лета 1941, када су уследила најмасовнија хапшења и одвођења у логоре насловна страна била је резервисана за говоре Виктора Гутића и Анте Павелића у којима су сејали мржњу. Гутићеви говори су позивали на насиље тражећи од Хрвата да искорене нежељене елементе (Србе и Јевреје), а сам је тврдио да је из највишег државног

---

39) Narodne novine, Zagreb, 30. IV 1941, стр. 1.

40) Isto.

41) Усташки Стожер за Бос. Хрватску Каб. бр. 405-41, 24.4. 1941. Конфискација радио апарата у власништву Јевреја је извршена 1941. Архив Републике Српске (АРС).

42) Narodne novine, Zagreb, 4. VI 1941, стр. 1.

43) “Hrvatska Krajina, Banja Luka, 4. srpnja 1941, br. 33, стр. 1.

44) Hrvatska Krajina, Banja Luka, 25. svibnja 1941, br. 17, стр. 1.

45) Hrvatska Krajina, Banja Luka, 27. lipnja 1941, br. 30, стр. 2.

врха добио наређења да очисти Хрватску крајину од нежељених елемената.⁴⁶⁾

Крајем фебруара 1942, Мирко Пук, министар правде и вера, напоменуо је у саборском говору да „Хрватска државна влада за сада стварно признаје 3 вјере у хрватском народу, т.ј. католичку западног и источног обреда, муслиманску и евангелистичку аугзбуршког и хелветског вјероисповједања“ што је значило да је јудаизам био избачен као вера.⁴⁷⁾ Све су то били несумњиви знаци да се тоталном уништењу Јевреја посвећивала изузетна пажња. То је јасно дао до знања Д. Црљен, пишући средином 1943, о јеврејском питању у склопу „дружтовне преобразбе усташке Хрватске“. Према њему, то је питање „ријешено темељитошћу и упорношћу, која мора тешко забринути све оне, чији се путеви крижају с путевима усташке дружтовне револуције.“⁴⁸⁾ Мада су Јевреји у оквиру НДХ били готово истребљени до 1944, напади су на њих настављени. У својој књизи напао их је Антун Бонифачић тврдећи да је Хрватска изложена трагичној судбини јер се бори за западне идеале насупрот претњи коју представљају највећи хрватски непријатељи, а то су „српско светосавско православље, либерализам, демократија, слободно зидарство и жидовство.“⁴⁹⁾

Јевреји су нападани и преко пропагандних плаката којима није само облепљивана НДХ већ су приказивани и на заједничким изложбама. Тако су, на пример, 1. маја 1942, у Загребу, посетитељи изложбе „О развоју жидовства и њиховог рушилачког рада у Хрватској прије 10. IV 1941. Рјешење жидовског питања у Н.Д.Н.“ могли да виде како су Јевреји приказивани на карикатуралан и ружан начин. Плакат којим су позивани на изложбу приказивао је Јевреја као змију отровницу, а на изложби је Јевреј приказиван као паук који је својим пипцима обухватио читав свет или у уобичајеном стереотипу о богаташу повијеног носа.

46) Hrvatska Krajina, Banja Luka, 28. svibnja 1941, god. 1., no. 18, стр. 1.

47) Brzopisni Zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog Državnog Sabora za 1942, Zagreb 1942, стр. 39, 40.

48) Више о томе види у Nova hrvatska, Zagreb, 2. VI 1943.

49) Више о томе у Antun Bonifačić, „Između Jupitera i Marsa, Hrvati su kravno platili povezanost s Europom, ali su s legendarnom vjernošću izvršili svoju građansku dužnost“, Spremnost, Zagreb, 9. siječnja 1944.

ЗАКЉУЧАК

На крају, треба да закључимо да је читава антијеврејска пропаганда била усмерена само ка једном циљу, а то је била елиминација Јевреја. Пропаганда је требала да подстакне и оправда хапшења, депортације и масакре који су почели у јуну 1941. године. До децембра 1941, према подацима које је Павелић дао грофу Ћану, укупан број Јевреја у Хрватској је смањен са 45.000 на 12.000 и то је био само почетак њиховог истребљења.⁵⁰⁾ Синагоге су пљачкане а потом спаљиване, с тим да су неке, попут бањалучке, пренамењене у бордел за немачке и усташке војнике.⁵¹⁾ Терор над Јеврејима је добио јачи замах од средине 1941, да би кулминирао до почетка 1942. године.⁵²⁾ У том периоду масовних хапшења и стрељања, која су била праћена пропагандним радом у циљу стварања имиџа о Јевреју као непријатељу хрватства, тек је мањи број Јевреја, остао на слободи. Након извесног затишја, које је трајало до пролећа 1943, уследила су масовна хапшења и преосталих. Само око 5 000 Јевреја је преживело холокауст у НДХ и то или тако што су избегли у италијанску окупациону зону или тако што су се прикључили партизанском покрету. Коначан исход је био да је око 85% јеврејског становништва убијено. Тачан број јеврејских жртава усташког геноцида никада се неће сазнати.⁵³⁾

ЛИТЕРАТУРА

- Bogdan, Ivo: *Dr Ante Pavelić riešio je hrvatsko pitanje*, Nakl. Europa, Zagreb, 1942.
- Bonifačić, Antun, „Između Jupitera i Marsa, Hrvati su krvavo platili povezanost s Europom, ali su s legendarnom vjernošću izvršili svoju građansku dužnost“, *Spremnost*, Zagreb, 9. siječnja 1944.
- Bozanić, Antun: *Biskup Mahnić. Pastir i javni djelatnik u Hrvata*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb – Krk, 1991.

---

50) Државни архив у Загребу, фонд број 252, кутија 1, стр. 58, 60.

51) Извештај, Јавна берза рада, Подружница Бања Лука, бр. 215, од 3.10.1945, Упућено Окружној управи јавних добара, Бања Лука. АРС.

52) Етничко чишћење је завршено са апсолутним успехом - делом због ликвидације Јевреја у локалним заједницама, а делом због одвођења у концентрационе логоре до лета 1942. За типичан пример види извештаје округа. Извештаји: Котарска Област Бања Лука број 7879/42, Котарска област Кључа Број 2773/42, Котарска област Приедор Број 4158/42, Котарска област Сан. Мост Број 3576/42. АРС.

53) Julija Koš, „Независна Држава Хрватска: Осврт из данашњице“, у зборнику *Holokaust, ljudska prava i obrazovanje* (priredio Ognjen Kraus), Židovska općina Zagreb, Zagreb, 2006, стр. 45.

- Budak, Mile: *Priповijetke, Ratno roblje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.
- Gavrilović, Darko: *U vrtlogu nacionalizma – Stjepan Radić i Srbi – Svetozar Pribićević i Hrvati*, Stylos, Novi Sad, 2007.
- Goldstein, Ivo, „Antisemitizam u Hrvatskoj: Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj“, у зборнику: *Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam*, (priredio: Ognjen Kraus), Zagreb, 1996.
- Goldstein, Ivo: *Holokaust u Zagrebu*, Novi Liber, Zagreb, 2001.
- Goldstein, Ivo: *Židovi u Zagrebu, 1918-1941*, Novi liber, Zagreb 2004.
- Gross, Mirjana, „O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća“, у зборнику: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, (priredila: Mirjana Gross) Zagreb, 1981.
- Екмечић, Милорад: *Стварање Југославије 1790-1918*, књ. 2, Просвета, Београд, 1989.
- Калебић, Душко, „Праваштво и Усташтво“, *Hrvatska smotra*, Zagreb, br. 7–8 /1942.
- Kisić Kolanović, Nada, „Islamska varijanta u morfologiji kulture NDH 1941-1945, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, br. 1/2007.
- Knežević, Đurđa, „The Enemy Side of National ideologies: Croatia at the end of 19th Century and in the first half of 20th Century“, *Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th Century Europe East and West*, (приредио L. Kontler), Budapest, 1995.
- Кољанин, Милан: *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Институт за савремену историју, Београд, 2008.
- Koš, Julija, „Независна Држава Хрватска: Осврт из данашњице“, у зборнику *Holokaust, људска права и образовање*, (приредио Ognjen Kraus), Židovska općina Zagreb, Zagreb, 2006.
- Mužić, Ivan: *Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.
- Oršanić, Ante: *Ustaštvo kao društveni pokret*, Zagreb, 1942.
- Pavelić, Ante: *Putem hrvatskog državnog prava: Članci, govori, izjave, 1918-1929*, (Djela, br. 4), Domovina, Madrid, 1977.
- Pekić, Petar: *Postanak Nezavisne Države Hrvatske. Borba za njeno oslobođenje i rad na unutrašnjem ustrojstvu*, Hrvatska knjiga, Zagreb, 1942.
- Radić, Stjepan: *Uzničke uspomene*, II dio, Tiskara braće M. Popovića, Novi Sad, 1903
- Radić, Stjepan: *Govori u Hrvatskom saboru*, Narodne novine, Dom i svijet, Zagreb, 1996.
- Radić, Stjepan, „Židovstvo kao negativni element kulture“, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1906, preštampano u Zagrebu 1937.
- Schmitt, Carl: *The Concept of the Political*, University of Chicago Press, Chicago, 1996.
- Starčević, Ante: *Izabrani spisi*, HIBZ, Zagreb, 1943.
- Стојановић, Ђорђе, „Идеациона формулација непријатеља: случај Србије“, у зборнику: *Нације, држава и дијаспора на простору бивше Југославије*,

- (приредили: Дарко Гавриловић, Љубиша Деспотовић), Institute for Historical Justice and Reconciliation, Центар за историју, демократију и помирење, Fakultet za evropske pravno-političke studije, Sremska Kamenica 2010.
- Стојановић, Ђорђе, Гавриловић, Дарко, „Од модерне парадигме вођства ка пост-модерној парадигми вођства“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке судије, Београд, број 1/2011.
- Brzopisni Zapisnici Prvog zasjedanja Hrvatskog Državnog Sabora za 1942, Zagreb 1942.
- Државни архив у Загребу, фонд број 252, кутија 1.
- Извештај, Јавна берза рада, Подружница Бања Лука, бр. 215, од 3.10.1945, Упућено Окружној управи јавних добара, Бања Лука. Архив Републике Српске.
- Извештаји: Котарска Област Бања Лука број 7879/42, Котарска област Кључа Број 2773/42, Котарска област Приједор Број 4158/42, Котарска област Сан. Мост Број 3576/42. Архив Републике Српске.
- Усташки Стожер за Бос. Хрватску Каб. бр. 405-41, 24.4. 1941. Конфискација радио апарата у власништву Јевреја је извршена 1941. Архив Републике Српске.
- Narodne novine*, Zagreb, 1938.
- Nova Hrvatska*, Zagreb, 1943.
- Ustaša*, Zagreb, 1941.
- Hrvatska Krajina*, Banja Luka, 1941.
- Hrvatska mladost*, Zagreb, 1944.
- Hrvatski list*, Zagreb, 1941.

Darko Gavrilovic, Ljubisa Despotovic

PERCEPTION OF OTHERNESS AS A POLITICAL ENEMY - THE ANTISEMITISM IN THE CROATIAN PRESS IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

Resume

Article discusses phenomenon of enmity as one of the most important issues for the consolidation of Croatian national identity from the beginning of the 20th century to the existence of Independent State of Croatia (NDH). We are analyzing fundamental characteristics of Carl Schmitt's "ontic" friend – enemy distinction in attention to discover the influence of Croat anti-Semitism in the first part of the 20th century on the Ustasha ideology and how the Ustasha propaganda had an impact on mass killings that were committed from 1941 to 1945. Based on the journals daily and periodical information from 1941 to 1944, as well as on the primary documentary sources of the Archive of Republic Srpska,

the authors analyze the content of the domestic political and of course war topics in press of NDH. In order to have public support for crimes against Jews the Ustasha regime decided to support Croat anti – Semitic enmity from the beginning of the 20th century. That process was reinforced through words such as enemy (/ies) /friend(s), and evil/good. All of them were used by the Ustasha propaganda machinery in attention to serve as linguistic cues to evoke pre-structured and mythologized understandings of a narrative. Enmity has been instrumental in providing the “moral” justification for genocide and military violence. The attempt of enmity was to muster up support and nurture the belief that what is to be done is in the positive and beneficial interest of all Croats even if it costs the lost of hundreds of thousands of Jewish and Serbian lives. In this way, it achieved its goal, with more than 2 000 books, newspapers and booklets, which was to successfully popularize the Ustasha ideology among the masses and to gain the widest possible support for the genocide. Following these facts it’s crucial to the Croat society to make distinction from the anti-Semitic past and to teach about social, political, economic, ideological procedures in history through case studies, paradigms and primary sources (as the discourse of newspapers).

In order to effectively fight ideological manipulation or propaganda through press and mass media, we need to educate people to identify and recognize this manipulation when they see it; to enhance their ability to read behind the lines, to be sensitive when they are trying to manipulate them. I believe that this kind of education can help in raising the level of tolerance towards minority groups in the region, and it can also increase the sentiment of the importance of respecting the dignity of each individual.

Key words: enemy, anti-Semitism, nationalism, ideology, propaganda

---

* Овај рад је примљен 18. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

Веселин Л. Кљајић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Милица Л. Кљајић

*Центар за едукацију, екологију и студије
јавности и медија, Београд*

КОНВЕРГЕНЦИЈА МЕДИЈА У ПОСТИНФОРМАЦИЈСКОМ ДРУШТВУ*

Сажетак

Рад се бави конвергенцијом медија и последицама које она има на целокупан савремени комуникациони процес, са посебним акцентом на промене које се дешавају на страни произвођача медијских садржаја у технолошком и економском сегменту, а на страни конзумента у културолошком и органском смислу. Мулти-медијалне редакције којима клик диктира правац деловања и модел производње дате су као парадигма конвергенције медијских производних простора и медијских радника. Највеће светске медијске компаније које обједињују пословање у готово свим сферама забаве, културе, уметности и информисања указују на који начин и конвергенција власништва може донети бројне бенефите развоју постинформацијског друштва, али упозорава и на бројне замке које могу бити фаталне. Анализирајући нову економију креатора, технике мултимедијалног стварања и време “припитомљавања” које је потребно за потпуно утапање конвергованих медија у савремено друштво, аутори закључују да конвергенција он-лајн медија још није ушла у своју завршну фазу.

Кључне речи: медији, конвергенција, мултимедијалност, мултикомуникативност, постинформацијско друштво, власништво

---

* Истраживање је рађено у оквиру пројекта „Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту“, које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (евиденциони број 179076) и делимично у оквиру докторске дисертације „Утицај Интернета на промене у њуз магазинима у Србији“, која је одбрањена на Филолошком факултету у Београду 2014. године.

1. КОНВЕРГЕНЦИЈА – ОД МАТЕМАТИКЕ ДО РЕПОРТЕРА

Конвергенцију медија као један од основних принципа метаморфозе медија (поред коеволуције и сложености) је неопходно размотрити јер је управо један од фактора који објашњавају процесе који се одвијају у постинформацијском друштву. Посматрано чисто технички, овај процес подстакнут је конвергенцијом компјутера и осталих комуникационих уређаја, али и технологијом база података, сакупљања вести и мултимедијске продукције... На другом полу налази се потреба корисника за интеракцијом и превазилажењем границе произвођач – конзумент медијског садржаја, што би се могло назвати конвергенцијом произвођача медијских садржаја. У Вујаклијином речнику, реч конвергенција дефинисана је као узајамно приближавање, стицање, стремљење или тежња истом циљу, слагање, мада се данас користи у неколико видова, тако да може описивати и понашање компанија и маркетиншке потезе, а изворно потиче из математике и физике. Чак и у области медија могуће је говорити о различитим врстама конвергенције – конвергенција садржаја, власничка конвергенција ТВ станица и новина, конвергенција организације редакције, конвергенција односа репортер-извор информација, конвергенција прикупљања података (новиinari који раде за више медија исти прилог), конвергенција презентације (*storytelling*)...

Термин конвергенција први пут појављује се у седамнаестом веку и наредних неколико векова односи се на појаве у математици, физици и биологији, да би половином деветнаестог века ушао и у речник политичких наука и економије. Иако је опште прихваћено становиште да је Џон Скули (*John Sculley*) извршни директор Пепсија и Епл Компјутерса, развијајући Негропонтеове теорије, заслужан за увођење термина конвергенција у сферу комуникационих технологија, треба напоменути да је исте године (1983.) када су Скулијеви графикони изазвали жамор међу стручњацима, Итиел де Сола Пул (*Ithiel de Sola Pool*) објавио књигу „Технологије слободне“ у којој говори о конвергенцији модела. Скули је представљајући индустрију у којој је радио, употребио приказ са круговима који је 1978. године користио и Негропонте сликајући начин зближавања ТВ, штампарске и компјутерске индустрије. Марк Деузе¹⁾ подсећа да се конвергенција може одигравати на много нивоа, те да се може односити на конвергенцију јавне и приватне сфере, „високе“ и „ниске“ културе, индустрије културе и забаве, модернистич-

1) Mark Deuze, “The Web and its Journalisms: Considering the Consequences of Different Types of Newsmedia On-line”, *New Media & Society*, бр. 5 (2), Лондон, 2003, стр. 203-230

ког и постмодернистичког размишљања... Одговарајући на питање зашто смо све више сведоци конвергенције у новинарству, Стивен Квин (*Stephen Quinn*) и Винсент Филак (*Vincent Fillak*), кажу да су најугицајнији фактори на ову појаву фрагментација публице, доступност релативно јефтине технологије, и промене у друштвеној и законској структури које омогућавају повезивање медија кроз власничке односе. „Медијске компаније надају се да могу да досегну до фрагментисане публице кроз разне медије, препознајући да су конзументи већ прихватили конвергенцију у смислу да користе мноштво медија“.²⁾

Хенри Џенкинс (*Henry Jenkins*)³⁾ говори о чак пет конвергенцијских процеса који се одвијају у савременом друштву:

1. Технолошка конвергенција – оно што је Негропонте називао трансформацијом атома у бите, односно дигитализација свог медијског садржаја (текста, слике и звукова).
2. Економска конвергенција – подразумева хоризонталну интеграцију у индустрији забаве. *Time Warner* компанија сада поседује компаније у области филма, телевизије, књига, игрица, веба, музике, некретнина у разним земљама, али и “трансмедијску експлоатацију” брендова попут Харија Потера, Покемона, Ратова звезда...
3. Друштвена или органска конвергенција – односи се на корисниково истовремено вршење различитих радњи у информативном друштву – слушање музике, гледање телевизијског програма, писање Е маила...
4. Културолошка конвергенција – у оквиру ње се налази и медијска конвергенција и подразумева нове форме креативности у области различитих медијских технологија и индустрија.
5. Глобална конвергенција – представља културну хибридноост која за резултат има међународну циркулацију медијског садржаја.

Термин технолошке конвергенције могао би да послужи и за објашњавање приближавања које се одиграло међу различитим технолошким изумима у савремено доба – конвергенција телевизије, телефона и рачунара чији смо сведоци данас. Ни једна од ове три технологије више не користи само принципе својствене њеним оригиналним карактеристикама, већ позајмљује неке од принципа

2) Stephen Quinn, Vincent Filak, “Convergent journalism: an introduction”, Elsevier, UK, 2005, стр. 8

3) Henry Jenkins, *Convergence? I Diverge*, Internet <http://www.technologyreview.com/business/12434/>, 19.12.2014.

и осталих технологија развијајући на тај начин свој пут опстанка на модерном тржишту.

Фидлер сматра да је конвергенција од суштинског значаја за процес медијаморфозе, јер „облици медија који данас постоје заправо су резултат безбројних конвергенција малих размера које су се често дешавале током времена“⁴⁾, те да константна конвергенција не мора нужно довести до смањења броја медија. Павлик конвергенцију дефинише као „интеграцију медијских форми у дигиталном окружењу, вођену технолошким и економским снагама, која врши дубоке утицаје на ове односе, и на суптилан и строжији начин“⁵⁾, наглашавајући да је фундаментална промена коју доноси конвергенција промена односа извештача и публике. Дефиниција по којима конвергенцију можемо означити “као комплексан и хетерогени процес који изражава интеракцију између технологије и новинарства”⁶⁾ такође има своје упориште и у пракси.

Лев Манович сматра да су нови медији још увек стари медији, јер за разлику од нових периода почетком двадесетог века, који су доносили нове форме и нови језик, доба компјутера се још увек ослања на језик и облике индустријског доба, не доносећи нове форме. Суштина авангарде нових медија зато, каже Манович, није у доношењу нових облика репрезентовања реалности, већ у новим начинима приступања и манипулисања информацијама, односно у новим начинима коришћења претходно акумулираних медија. „У том погледу, нови медији су постмедији или метамедији, пошто користе старе медије као свој основни материјал“⁷⁾ Форме остају исте, каже Манович, мења се само начин на који се оне користе.

2. МУЛТИМЕДИЈАЛНЕ РЕДАКЦИЈЕ КАО ПРОИЗВОД КОНВЕРГЕНЦИЈЕ

Конвергенција у редакцијама један је од основа модерне редакције у којој се штеде ресурси и у којој се спроводи доследан уређивачки фокус. Једна од последица конвергенције унутар медија подразумева стварање такозваних интегрисаних редакција (мултимедијалних редакција или дигиталних мета), чији су први примери на простору бивше Југославије настали 2009. и 2010. године

4) Родер Фидлер, *Mediamorphosis*, Клио, Београд, 2004, стр. 46

5) John Pavlik, „A sea-change in journalism: Convergence, Journalists, their Audiences and Sources“, *Convergence*, SAGE, 2004, 10, стр. 21

6) Исто

7) Лев Манович, *Метамедиј, избор текстова*, Центар за савремену уметност, Београд, 2001, стр. 74.

у Београду и Словенији, у медијској кући *Ringier Axel Springer* и медијској кући *Dello*. Циљ ових редакција (мултимедијалне редакције, конвергиране редакције, удружене редакције...) је наравно увек побољшање квалитета садржаја који се објављује и уједно смањење трошкова производње тог садржаја, односно боља организација рада и расподела средстава у циљу остваривања већег профита. Како се настајање оваквих редакција у свету углавном поклапа са временом почетка економске кризе, прецизније је рећи да се ради о покушају задржавања некадашњих зарада, пре него о повећању профита, јер исти већина медијских кућа није успела да оствари.

„Још једна од последица технолошких иновација је да се конвергенција дешава у медијској продукцији, исто као и на организационом нивоу“⁸⁾

Он-лајн издање представља основу мултимедијалне редакције. Садржаји који он-лајн региструју највише кликова су они који се морају наћи међу водећим текстовима у штампаним издањима, али су то уједно и теме које ће се даље експлоатисати он-лајн на два начина. Њима ће се даље бавити новинари, исцрпљујући тему, али ће ови садржаји, означени као најпосећенији по правилу генерисати нови повећан саобраћај он-лајн. Физички централни део интегрисаних редакција углавном чине велики екрани (састављени од мањих екрана) на којима се приказују графикони генерисаног он-лајн саобраћаја и уреднички деск за којим се (неретко и неколико пута дневно) одржавају колегијуми. Околу уредничког стола су степенасто распрострањени новинарски столови, окупљени око рубрика којима се њихови новинари баве. Овакав начин рада је омогућен увођењем система управљања дигиталним садржајем (*DAM – digital asset management*). ДАМ подразумева управљање дигиталним садржајем у тренутку када се он креира, као и његово складиштење, организацију, контролу или ревизију садржаја који се често мења. Он омогућава веома лако премештање садржаја кроз цео ланац производње и архиве, што у многоме олакшава пост продукцију као и процес дистрибуције за различите платформе. Анализа садржаја се на овај начин у многоме олакшава, лоцирање и идентификовање дигиталног садржаја је убрзано, а трансформација се аутоматизује (нпр. неки од аудио или видео фајлова, подешавање величине и сл).

---

8) Liesbeth, Hermans, Maurice Vergeer, Leen d’Haenens, “Internet in the Daily Life of Journalists: Explaining the use of the Internet by Work-Related Characteristics and Professional Opinions”, *Journal of Computer-Mediated Communication*, бр. 15 (1), 2009, стр. 142.

„У Великој Британији, али и другде, медијски издавачи све више граде дигиталне механизоване фабрике које су опремљене тако да садржајем могу да нахране разне медијске платформе, целог дана, целе недеље. Новине се проширују у област реалтима видеа, док ТВ емитери проширују снабдевање текстуалним садржајем. Тај процес конвергенције унутар индустрије је вођен немилосрдном потрагом за продуктивношћу и ефикасношћу трошкова“.⁹⁾

У интегрисаним редакцијама, поред тога што се смањују трошкови, долази до јачања робне марке, али се и на веома ефикасан начин користе могућности развијања више производа, што се често чини као највећи изазов у медијским кућама које поседују више платформи. Потребно је наћи радну снагу која може да одговори на овакве изазове и припремити се на, како то примећују проф. др Зоран Јевтовић и Радивоје Петровић, смањену сувереност новинара у оваквим редакцијама, јер је она „детерминисана односном између новинарског посла, технологије и тржишног конфликта“.¹⁰⁾

3. КОНВЕРГЕНЦИЈА ВЛАСНИШТВА – ПОРАСТИ ИЛИ ПОТОНУТИ

Конвергенција власништва, односно његова концентрација је неминовност која ће у наредним годинама морати да уследи на тржишту српских медија и то из више разлога. Најпре, ово је тржиште изузетно високо засићено и велики број медија који постоји несразмеран је броју популације, а нарочито броју образоване и функционално писмене популације. Иако српско тржиште има традицију великог броја медија за очекивати је да овај број медија у будућности неће расти значајније и да ће након суштинске демократизације земље и постизања трајнијег политичког консензуса тај број почети да се смањује. Концентрација капитала подразумеваће и усклађивање са светским трендовима спајања и преузимања, односно стварање медијских група које ће обједињавати више платформи, али и аквизицију медијских фирми од стране финансијских јачих играча – било да су они фондови специјализовани за улагање у медијску индустрију или једноставно приватне компаније које имају интереса да улажу у овај сектор.

9) Andrew, Currah, *What's happening to our news: An investigation into the likely impact of the digital revolution on the economics of news publishing in the UK*, Oxford, Oxuniprint, 2009, стр. 6

10) Зоран Јевтовић, Радивоје Петровић, „Штампа на раскршћу“, *Култура*, Завод за проучавање културног развика, Београд, бр. 132, 2011, стр. 100.

Пол Фахри (*Paul Fahri*), репортер *Washington Post*-а и виши сарадник у *American Journalism Review* стварање заједничких улагања или спајање медијских компанија види као један од најбољих модела за даљи опстанак: „Консолидујте. Проберите стадо. Рационализујте, тј. елиминишите неефикасне и сувишне делове кроз процес спајања медија“.¹¹⁾ Ако се узме у обзир да је 2008. године у Америци излазило 1.408 дневних листова (према подацима *Newspaper Association of America*), а да је у Београду са 1.5 милиона становника излазило чак 12 дневних листова, јасно је зашто њихови профити не могу да буду велики. На сваком кораку развоја технологија наилазимо на примере како је интеграција различитих канала, платформи или медија прихватана на тржишту међу великим бројем корисника, тј. по правилу увек међу већим бројем корисника него што је то био случај са индивидуалним (неинтегрисаним) производима. Тако је на пример, први комерцијални веб браузер који је доживео велики успех – *Netscape* успешно интегрисао веб, мејл и њуз групе, а о његовом успеху говори чињеница да је 1995. године на *NASDAQ* берзи остварио највећи IPO икада.

Веома пажљиво треба проучити синергије које се могу добити спајањем медијских компанија и пажљиво изабрати тренутак за овакав пословни потез. Једно од чувених спајања било је 1990. године спајање *Time Inc* и *Warner Communications* чиме је настала једна од најчувенијих светских компанија која послује и у области филма, телевизије и издаваштва широм света. О успеху овог спајања говори чињеница да је шест година након званичног спајања, *Time Warner* бележио трећину прихода свих америчких часописа и 40 одсто укупног профита. Међутим, десет година касније *Time Warner* је покушао спајање са *AOL* који се завршило неуспешно. Главним разлогом краха овог спајања сматра се дот цом балон, односно прецењеност деоница *AOL*-а у тренутку када се одиграо овај мерц, што је менаџменту дозволило да издвоји 160 милијарди америчких долара за овај посао.

4. МУЛТИМЕДИЈАЛНЕ ТАЈНЕ – ГРАНИЧЕЊЕ И КОГНИТИВНИ „КИК-АУТ“

Термин мултимедија се веома брзо развија и добија нова значења. С почетка се дефинисао као медиј који је сажимао најмање два облика комуникације, али је због сувише широке дефиниције, у већини дефиниција додато – електронски медиј, како би се оне-

11) Paul Farhi, *Go Big or Go Under*, AJR, децембар/јануар 2010, стр. 14.

могућило дефинисање и штампе као мешаног медија (јер користи и текст и фотографију за пренос информације), мада на тај начин и телевизија остаје унутар ове дефиниције.

Роналд Јарос (*Ronald Yaros*) објашњава колико је вештина потребно за управљање мултимедијалним садржајем: „Није довољно да само поставите неки текст и онда једноставно у тај микс додате неки видео. Да бисте задржали пажњу читалаца, и обогатили разумевање публике, од суштинске је важности да сваки састојак у богатом мултимедијалном садржају стоји баш тамо где има највише смисла“.¹²⁾ Јарос наглашава како је изузетно битно освестити да текст и видео не могу да се користе на начин на који су се користили у штампи или на ТВ-у. Неке од најчешћих грешака јесу схватање мреже као безграничног простора који „трпи“ сав материјал који се на њега постави, те пребукирање текстова предугачким графиконима, видео материјалима, мапама, за које он-лајн читалац, који је навикао да скенира текст, није заинтересован. Решење које нуди Јарос назива се граничење, односно „постављање видеа, временске табеле, коментара читаоца или одговарајућег линка, на месту у тексту где је релевантно – али такође и преклапање одређеног дела видеа и текста, јер многи читаоци читају само текст или гледају само видео“.¹³⁾ Према њему, граничење је у мултимедијалности исто што и кохерентност за текст и оно мора донети неколико аспеката материјала, од којих посетилац може изабрати само неке, а и даље задржати контекст. „Поред тога што су информације он-лајн у нелинеарном моду, корисници и даље ментално прикупљају информације део по део, линеарним редоследом. Комплексност новог изазова који се налази пред новинарима је у томе што читаоци напредују линеарно кроз нелинеарну средину виртуелно неограничених избора“.¹⁴⁾ Иако програми попут *Drupal* и *SharePoint*-а могу бити доста ефикасни у сакупљању информација, недостаје им акценат на граничењу који могу да обезбеде људи који раде на материјалу. Уместо петоминутног видео материјала и неколико страница текста, много је боље у текст уметнути две специфичне фотографије и видео снимак од десет секунди у комбинацији са коментаром посетиоца постављеним на право место и кратком анимацијом или графичким приказом. Од изузетног је значаја обезбедити кохерентност свих делова мултимедијалног садржаја, али и побринути се за њихово минимално преклапање како

12) Ronald A. Yaros, *Mastering Multimedia*, AJR, август/септембар 2009, стр. 9.

13) Исто.

14) Исто.

би се боље постигла целовитост. Когнитивни *kick out*, како га назива Јарос, јавља се када искачу изненадне анкете, аудио фајлови који се аутоматски пуштају, обавезне регистрације и остали изненадни ефекти који аутоматски натерају посетиоце да напусте сајт.

Имајући све горе наведено у виду, јасно је да је у доба све селективније публике која је технолошки све образованија, неопходно уложити напоре да се савлада управљање мултимедијалним садржајем. Мултимедијалност је у одређеним деловима блиско повезана са интерактивношћу. Тако су неки сајтови изнашли веома креативне начине да привуку публику: од могућности за посетиоце да у оквиру текста који се бави поскупљењем кредита израчунају на калкулатору колико су њихови кредити поскупели или колико ће да поскупе у наредних пет година, преко рачунања колики је њихов фактор ризика од срчаног удара у оквиру рубрике о здрављу, до тога да убацивањем сопствене фотографије у програм могу добити изглед свог замишљеног лика из стрипа. Како проф. др Владимир Штамбук¹⁵⁾ закључује, мултимедијалност се односи на презентацију података на одређени начин, али корисник мора да има основна знања за коришћење програма и апликација које му се нуде, што ће подразумевати све више да ће медијске компаније у будућности морати још више да улажу у образовање корисника. Друга могућност је развијање апликације изузетно једноставних за коришћење, за шта су можда један од најбољих примера производи које је развијао Епл.

5. НОВА ЕКОНОМИЈА КРЕАТОРА

Нераскидиво везан за претходна два термина, мултикомуникативност се односи на број извора информација и уједно смањење времена за приступ тим подацима, што има велику улогу како за корисника, тако и са друге стране „стола“ – за новинара у процесу стварања текста. Овај други део мултикомуникативности далеко је значајнији за тему овог. По својој дефиницији, мултикомуникативност подразумева укљученост у више од једног разговора коришћењем различитих медија, а на научном нивоу овај феномен почиње да добија више на значају од 2008. године након радова које објављују Тарнер, Реинсч и Тинсли (*Turner, Reinsch и Tunsley*)¹⁶⁾. У

15) Владимир Штамбук, „Кибернетика, информатика, Интернет“, ФПН, Чигоја штампа, Београд, 1998.

16) Lamar N. Reinsch, Jeanine Warisse Turner, Catherine H. Tinsley, Multicommunicating: A Practice Whose Time Has Come?, *Academy of Management Review*, 2008, Бр. 33-2, стр. 391-403.

контексту овог термина треба размотрити и промене које су се догодиле на страни публике, односно конзумента медијских информација, а под утицајем разних врста конвергенција.

Захваљујући интернету (а пре тога умрежавању света телефонским линијама) не само да новинар може доћи до много ширег броја саговорника, тема, информација, база података, већ може лакше приступити свему наведеном, без обзира на временску или просторну удаљеност. Такође, интернет омогућава стварање такозваних мултиинтервјуа – док се један интервју обавља скајпом, други мејлом, трећи четом, четврти СМС-ом – и сваки од њих може служити за проверу чињеница изнесених у оном претходном, односно паралелном интервјуу. Чињенице се могу проверавати онлајн, јер умножавање извора који су новинару постали доступни захваљујући компјутеризацији, умножило је његове изворе и могућности за провере тих извора. Потребно је „само“ добро познавати методе и технике провере информација и укрштања различитих извора информација како би се формирао уравнотежен текст са најпотпунијим информацијама.

Пол Сафо (*Paul Saffo*), прогностер нових технологија са вишеченијским истраживачким искуством на Станфорд универзитету, је 2009. године упозоравао да се „економија потрошача, рођена 1950-их тетура и да се на њеном месту уздиже нова економија креатора“.¹⁷⁾ Према његовим ставовима, ово је трећа „нова“ економија у току једног века. 1900. године рођена је економија произвођача која задовољава потребе радничке класе и нове средње класе која се тада буди. Ова економија обећавала је обиље, али је била присиљена на ефикасност и штедњу, нарочито у време Другог светског рата. Када су након рата, индустријалци почели да производе више него што је била куповна моћ становништва, ова економија је почела да се урушава отварајући врата економији потрошача која наступа педесетих година. Тада потрошач замењује радника као главни актер економије, што је последица напора компанија да створе што већи захтев за производима које се стварале. Улаже се у продају и маркетинг, а телевизија у овом процесу игра велику улогу. Не само да убеђује своје верне гледаоце да је њихов живот празан и непотпун без неких раније потпуно непотребних производа (попут транзистора или хулахопа), већ ствара и глобалне робне марке. „Мас медији су претворили производе потрошачке економије у тотеме тежњи. Потрошачи више нису чекали да се њихов апарат поквари да би га заменили новим, већ су куповали најновије

17) Paul Saffo, *Get ready for a new economic era*, MCKinsley&Company, 2009, Internet <http://whatmatters.mckinsleydigital.com/internet/get-ready-for-a-new-economic-era>, 19.1.2015.

зато што боја њиховог старог апарата више није била модерна¹⁸⁾. Све ово, водило је домаћинства у задуживање, што је на глобалном нивоу довело до слома из 2008. године. „Као што је економија произвођача била уништена прекомерном производњом, тако је економија потрошача догорела због прекомерне потрошње“. Од тог доба, наступа економија стваралаца, где је главна личност особа која је у исто време и произвођач и потрошач, а коју Сафо назива „креатор“. „Креатори су обични људи чије свакодневне активности стварају неку вредност¹⁹⁾. Поред овога, економију стваралаца, чији је симбол компјутерски миш, карактеришу и интерактивност и краткоћа изражавања. Ова подела одговара поделама, само другачије именованим, које налазимо и код других теоретичара – Белово постиндустријско друштво, Кастелсово друштво мреже или Мановичево метамедијско друштво. Но, да ли су данашњи медији одговорили на потребе новог креатора и удовољили његовом начину на који жели да прима информацију? Прелаз са концепта информације као производа на концепт информације као услуге веома је тежак и захтева корениту промену пословног модела, поимања тржишта и разумевања корисника. Иак делује да би ова промена требало да буде радикална и тренутна, њено планирање мора бити последица веома пажљивог промишљања које узима у обзир све елементе комуникационог процеса. „Улога медија у савременом друштву мења се у складу са убрзаним економским и политичким променама, тако да јачање позиције медија зависи од мноштва друштвених чинилаца, али и појаве нових облика медија и начина информисања јавности“²⁰⁾.

6. КОНВЕРГЕНЦИЈА И ВРЕМЕ ПРИПИТОМЉАВАЊА

Ово је на трагу друге Сафове идеје, изнете много година раније, у тексту под називом „Пол Сафо и правило 30 година“, који је још 1992. године објављен у *Desugn World*. Наиме, Сафо тврди да се идеје, процеси и проналасци за које сматрамо да се „догађају преко преко ноћи“ у ствари стварају деценијама и да је наш утисак чист привид. „Нарочито у свету високе технологије, спорост про-

18) Исто.

19) Исто.

20) Веселин Кљајић, „Доминација ПР-а над новинарским садржајима у српским штампа-ним медијима – узроци и последице“, *Култура*, Завод за проучавање културног развитка, Београд, 2013, бр. 139, стр 24.

мена је пре правило него изузетак²¹⁾«. Историја је препуна доказа у прилог Сафоовој тези. Ксенограф је прошао дуг пут од 1778. године, када је Џорџ Кристоф Личтенберг изумео суви електростатички штампарски процес, преко 1938. године када је суву технику фотокопирања изумео Честер Карлсон и патентирао је 1942. године, до шездесетих и осамдесетих година када је добила своју ширу употребу у дигиталној штампи. Гутенберг је 1440. године изумео ручну справу за изливање појединачних слова, прву штампарију је основао 1448. године, а прва Библија довршена је 1455. године. Међутим, тек у наредних неколико деценија ће европске и источњачке престонице оснивати своје штампарије и почети са штампањем црквених и религиозних књига. Корени интернета постављени су 1969. године кроз *ARPAnet*, и-мејл је представљен свету 1972. године, осамдесетих се развијају дискусионе листе, почетком деведесетих настају први веб сајтови, да би тек онда веб ушао у масовну употребу.

Сафо сматра да постоји неписано правило од 30 година које подразумева период који је потребан да се нова идеја у потпуности инкорпорира у нашу културу. „Потребно је тридесет година да се сирова технологија припитоми и претвори у убедљив информациони медиј“.²²⁾ Он овај период дели на три дела од којих сваки карактерише одређена фаза развоја нове технологије и идеје. Током прве деценије идеја и производ су тек у настајању и нису још увек продрли у друштвену употребу, већ се ради на њиховом развоју. У другој деценији се налазе најразличитије примене дате идеје, експериментише се на вишем нивоу, настају зрелији производи и они полако почињу да се имплементирају у друштво. У трећој деценији, финансијери и могули преузимају улогу и пласирају производ до те мере, да га готово сви поседују. Међутим, често имамо утисак да су се неки производи преко ноћи појавили на тржишту и да смо изнова преплављени новим начинима употребе модерне технологије. „Неочекивани унакрсни утицај технологија које сазревају ствара тај осећај убрзања који осећамо“.²³⁾ Сафо у овом револуционарном тексту уводи термин макромииопија, који ће касније преименовати у техномиопија. Овај термин подразумева прецењивање потенцијалног краткорочног утицаја нових технологија, а затим подцењивање дугорочних импликација (због тога што нове технологије нису испуниле првобитна, високо постављана очеки-

---

21) Paul Saffo, „Paul Saffo and 30 year rule“, *Design World*, Бр. 24, 1992, стр. 18.

22) Исто, стр. 20.

23) Исто, стр. 23.

вања). Сафо наводи пример високих очекивања од персоналних компјутера – 1979. и 1980. су сви мислили да ће свака кућа ускоро имати рачунар, а када се то није догодило у наредне четири године, разочарење је било огромно. Инвеститори су се повукли, а они који су остали доследни идеји или јој се на време вратили, успели су да узму велики део тржишта и зараде велике профите.

Сличну идеју развија и Фидлер који износи теорију о принципима медијаморфозе говори о тзв. закаснелом усвајању: „Новим медијских технологијама увек је потребно више времена од очекиваног да би постигле комерцијални успех. Обично им је потребна барем једна људска генерација (20-30 година) да направе помак од патентиране идеје до опште прихваћености“.²⁴⁾

Данашњи принцип – сви иду он-лајн, дакле – мора и наша компанија, не представља добру стратегију, јер заузети добру стартну позицију подразумева много више од пуког одржавања он-лајн издања на апаратима. „У првој фази неког новог медијског развоја често корњаче а не зечеви на крају преузму вођство. У другој фази, међутим, компаније које развијају нове медијске технологије морају да буду спремне на јуриш ка циљу... Економска реалност која се мора разумети јесте да се нови медији не развијају у вакууму. Сви настају унутар сложеног система и морају одмах почети да се такмиче с постојећим облицима комуникације око времена, пажње и подршке публике ако желе да опстану и постану финансијски успешни. Ово је једна од најбитнијих порука садржана у принципима медијаморфозе“.²⁵⁾

Еверет Роџерс (*Everett Rogers*) увео је теорију дифузије иновација, где дифузију дефинише као „процес у којем је једна иновација искомуницирана кроз одређене канале, кроз одређени период времена, међу члановима друштвеног система“.²⁶⁾ Четири главна елемента су дакле, иновација, комуникациони канал, време и друштвени систем. Према његовом графикону, кривуља дифузије „узлеће“ када проценат усвајања нове идеје достиже ниво од 10 до 25% и када су интерперсонални канали активирани, тако да критична маса почиње да користи иновацију. При томе, треба имати у виду да Роџерс под иновацијом не подразумева само идеју која је објективно нова, већ то може бити и идеја према којој раније нисмо имали никакав став, а сада га развијамо. Према његовим анализа-

24) Роџер Фидлер, *Mediamorphosis*, Клио, Београд, 2004, стр. 49.

25) Исто, стр. 173-4.

26) Everett M. Rogers, *Diffusion of innovations*, The free press, USA, 1995 (четврто издање), стр. 11.

ма бројних технолошких иновација (али и друштвених кампања), могу се издвојити две групе корисника – први корисници (*early adopters*) и они који оклевају (*laggards*). Значај ових првих је изузетно велики, јер највећим делом од њих и интерперсоналних комуникација зависи начин и брзина усвајања новог изума од стране осталих чланова друштвене заједнице. Они који међу првима почињу да прихватају иновацију и да је користе обично су припадници вишег економског друштвеног слоја, што највероватније проистиче из чињеница да им њихова постојећа позиција, образовање и финансијске прилике омогућавају коришћење иновација, што пак доводи до повећане поделе у друштву.

Имајући све наведено у виду, јасно је да у наредној деценији можемо очекивати да ће конвергенције разних врста у комуникационом простору, довести до неке врсте сједињавања форме и садржаја, односно до сједињавања производа и услуге. „Најсигурнија од ових премиса је то да ће компјутерски посредоване комуникационе технологије постати моћније, битније, утицајније и интегрисаније. Савремене компјутерске апликације као што су обрада речи/ видео едитовање, биће крајње интегрисани и стандардизовани унутар будућих система. Неће бити никаквих видљивих разлика, са становишта корисника између садржаја и примена²⁷⁾, каже Фидлер о медијаморфози унутар међуљудске области у перспективи. Актуелизовање *content first* стратегије у процесу сједињавања производа и услуге, уз доследност највишим професионалним стандардима, може дати резултат који доприноси развоју постинформатичког, али пре свега демократског друштва, како на локалном тако и на глобалном нивоу.

ЛИТЕРАТУРА

- Deuze, Mark, “The Web and its Journalismus: Considering the Consequences of Different Types of Newsmedia On-line”, *New Media & Society*, Лондон, бр. 5 (2), 2003.
- Јевтовић, Зоран, Петровић, Радивоје, „Штампа на раскршћу“, *Култура*, Завод за проучавање културног развитка, Београд, бр. 132, 2011.
- Jenkins, Henry, *Convergence? I Diverge*, Internet <http://www.technologyreview.com/business/12434/>, 19.12.2014.
- Кљајић, Веселин, „Доминација ПР-а над новинарским садржајима у српским штампаним медијима – узроци и последице“, *Култура*, Завод за проучавање културног развитка, Београд, 2013, бр. 139.

---

27) Роџер Фидлер, *Mediamorphosis*, Клио, Београд, 2004, стр. 260

- Манович, Лев: *Метамедиј, избор текстова*, Центар за савремену уметност, Београд, 2001.
- Pavlik, John, „A sea-change in journalism: Convergence, Journalists, their Audiences and Sources“, *Convergence*, SAGE, бр, 10, 2004.
- Reinsch, Lamar N., Turner, Jeanine Warisse, Tinsley, Catherine H., Multicommu-
nicating: A Practice Whose Time Has Come?, *Academy of Management Review*, 2008, бр. 33-2.
- Rogers, Everett M., *Diffusiuon of innovatuons*, The free press, USA, 1995 (4).
- Saffo, Paul, *Get ready for a new economic era*, MCKinsley&Company, 2009, In-
ternet <http://whatmatters.mckinseydigital.com/internet/get-ready-for-a-new-economic-era>, 19.1.2015.
- Saffo, Paul, „Paul Saffo and 30 year rule“, *Design World*, бр. 24, 1992.
- Фидлер, Роџер: *Mediamorphosis*, Клио, Београд, 2004.
- Farhi, Paul, *Go Bug or Go Under*, AJR, децембар/јануар 2010.
- Hermans, Liesbeth, Vergeer, Maurice, d’Haenens, Leen, “Internet in the Daily Life
of Journalists: Explaining the use of the Internet by Work-Related Character-
istics and Professional Opinions”, *Journal of Computer-Mediated Communica-
tion*, бр. 15 (1), 2009.
- Currah, Andrew, *What’s happening to our news: An investigatuon into the likely
impact of the digital revolution on the economics of news publishing in the
UK*, Oxford, Oxiniprint, 2009.
- Штамбук, Владимир, “Кибернетика, информатика, Интернет“, ФПН, Чигоја
штампа, Београд, 1998.
- Quinn, Stephen, Vincent, Filak: *Convergent journalism: an introductuon*, Elsevier,
UK, 2005.
- Yaros, Ronald A., *Mastering Multimedia*, AJR, август/септембар 2009.

Veselin L. Kljajic, Milica L. Kljajic

MEDIA CONVERGENCE, MULTIMEDIA AND MULTI-COMMUNICATIVENESS AS NECESSITY OF POST-INFORMATION SOCIETY

Resume

The paper deals with the convergence of media and the consequen-
ces it has on the entire modern communication process, with special
emphasis on the changes occurring on the side of the media content
producers in the technological and economic aspects, and on the side of
the consumer in the cultural and organic terms. Multimedia newsrooms,
who’s course of action and production model are dictated by the „click“
are given as a paradigm of the convergence of media production space

and media workers. The world's largest media companies that combine business in almost all areas of entertainment, culture, art and information are indicating how the convergence of ownership can bring many benefits to development of post-information society, but warns of the many pitfalls that can be fatal. Analyzing the new economy of the creators, techniques of multimedia creation and domestication time, which is needed for completely drowning of converged media in contemporary society, the authors conclude that convergence of on-line media has not entered its final phase.

Key words: media, convergence, multimedia, multi-communicativeness, post-information society, ownership

---

* Овај рад је примљен 20. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

УДК 316.334.2/.3(497.11)(049.3)

Српска политичка мисао
број 1/2015.
год. 22. vol. 47.
стр. 273-290

Осврт

Радош Љ. Смиљковић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

СУРОВИ КАПИТАЛИЗАМ ПОНОВО МЕЂУ СРБИМА

Урош Шуваковић,
Транзиција: прилог
социолошком проучавању
друштвених промена,
Филозофски факултет
Универзитета у
Приштини, Косовска
Митровица, 2014.

Транзиција се догодила у виду сурове рестаурације капитализма у бившим социјалистичким земљама. У већини њих дошло је до уништавања привреде и друштвених односа који било чим подсећају на социјализам. На делу је највећа превара народа да ће у неолибералном капитализму живети боље.

У својој новој књизи *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена* професор др Урош Шуваковић аргументовано пише како су промене извођене под непосредним

руководством моћника Запада. Огромна литература на којој се заснивају његове анализе и закључци, као и емпиријска грађа били би довољни да се направи још књига и стави на располагање, не само нашој већ и светској јавности. Као прави професор-научни истраживач, Шуваковић у научној монографији најпре прецизно дефинише своје схватање појмова транзиције и глобализације, успоставља однос између ова два друштвена процеса, да би онда прешао на анализу социјално-економских и политичких промена, на крају документовано и систематично пишући о специфичности-ма транзиције у Југославији и Србији.

Добро је што аутор ове књиге скреће пажњу на употребу термина транзиција и глобализација како би се замаглила права суштина промена које су захватиле планету. У питању је успостављање новог-старог светског поретка у коме би САД задржале позицију суперсиле уз помоћ својих западних савезница и нових сателита. У том контексту кроз нову-стару империјалну идеологију глобализма извршена је универзијализација америчких друштвених вредности, како би се у ново рухо оденули идеали које је давно исписала француска револуција: „слобода, једнакост, братство“. А од којих више ни „и“ није остало

Научна монографија др Уроша Шуваковића *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена* написана на 366 ефективних страница Б5 формата. Материја је распоређена у Увод и 14 поглавља која се развијају на проблемској основи. Располаже са предметним и именским регистром тако да читаоцу омогућује лакше сналажење, као и нешто дужим резимеима на руском и енглеском језику. Она на неки начин представља *пиовит*, јер свако поглавље чини заокружену целину. Дакле, свако од њих може да се чита и проучава, као што се проучава цела књига. При томе, сва поглавља су тако компонована и уклопљена у целину чије упознавање омогућује читаоцу да на најпрегнантнији начин спозна социјалне, политичке, економске, просветно-образовне и медијске промене и процесе који су захватили бившу Југославију, свет и посебно транзициона друштва. У том контексту је Србија у целини књиге не главна тема, већ преокупација, у којој се аутор Шуваковић није утопио, већ плива успешно заједно са Србијом у свету. Виде се на планети промене и социјално-политичке снаге које више не може да манипулише било која супер-сила. Али исто тако отварају се нови проблеме чије решење се не назире без још дубљих унутрашњих сукоба и турбуленција.

Аутор др Шуваковић поставља питања, експлицира одговоре на многа од њих; доводи читаоца до нових упитности и закључака.

До изласка из кризе на планети не може се стићи ако се настави процес досадашњих социјалних диференцијација – све мањи број богатих постаје богатији, а рапидно расте број сиромашних. Указује да се догодила досада невиђена диференцијација, па тако 85 најбогатијих који могу да се сместе у осредњи аутобус, располаже са једнаким богатством као 3,5 милијарди најсиромашнијих људи. Оно на шта се мало обраћа пажња у светским медијима - приликом катастрофа које су се досада догодиле и даље догађају приликом разних природних удара нема пострадалих међу најбогатијима. Напротив, они и у тим условим постају још богатији, а сиромашни још сиромашнији. И даље у Америци црни постају још црњи, али бели у маси не постају бели, а принуђени су да се држе стране на којој су били досада.

Разумевање наше и светске ситуације је могуће једино у контексту контраверзних промена и сукоба који се догађају по разним основама - расним, националним, верским, али уз велико настојање светских управљача конфликтима да се избегну већи социјални сукоби. Како они не би били збрисани са земље. Међутим, са бедом која је захватила јужне државе ЕУ убрзава се процес социјалне диференцијације и сукоба богати-сиромашни, север-југ. Грчка је у том смислу дала најрадикалнији одговор гласајући за крајњу левицу - „Сиризу“.

У целини књиге доминира приступ транзицији као глобалистичком преуређењу света сходно интересима буржоаске класе. Наравно, може се поставити питање зар све и досада није доминантно уређивано сходно класи најбогатијих. Одговор би могао бити потврдан, али са додатком да су се у историјском времену догодиле технолошке и социјално-политичке промене које доводе у питање досадашње уређење света. Технолошке промене су захватиле цели свет, друштвене такође - Русија је стала на ноге, Немачка је израсла у доминантну силу Европе, постала поново светска сила. Кина заузела друго место на економској карти света, Индија, Бразил и неке друге земље нису више оно што су биле. Арапска „пролећа“ су се већ изродила у врела лета и др.

Поставља се питање - где смо ми - Србија после бесомучног комадања Југославије. Нисмо ли још увек „сирак тужни без иђе икога“? На бази Шуваковићеве књиге настојаћемо да поставимо нека питања, ако већ не можемо на њих да одговоримо. При томе се намеће став да у савременом свету, посебно у Србији, отпор неолибералном капитализму не би требало третирајући идеолошки, већ здраворазумски. У питању је проналажење стајних тачака за дугорочно пружање отпора како бисмо опстали као држава, народ,

људи. Јер је очигледно да економски модел који намећу носиоци либералног капитализма не доноси ништа добро народима, људима, породицама. Не обећавају деци и младима бољу будућност. Односно, они обећавају, али је модел исцрпен, не функционише, па се ни обећања не испуњавају.

У књизи др Шуваковића је прегршт аргумената аутора економских и политичких анализа који сведоче да моћне западне државе које преко међународних економских и политичких организација намећу свој модел и не помишљају на његову примену код себе. Већ током разбијања Југославије и агресије на Србију постало је јасно да Запад користи двојне стандарде: једне за себе, а друге за остали свет. У Паризу су организоване светске демонстрације поводом терористичког акта исламских екстремиста над француским новинарима због карикатура Мухамеда. Али 1999. године, током агресије НАТО западна јавност је прешла преко бомбардовања РТС и убиства 16 новинара који нису никога вређали, већ обавештавали о разарањима и убијању СР Југославије - Срба, Црногораца и осталих недужних грађана.

Заслужује посебну пажњу аргументовано доказивање са квом се пажњом под утицајем западних фактора ради на промени свести народа на нашим просторима. С циљем да се доказује како је моћ савременог империјализма таква да не треба покушавати са отпором против његових сурових активности. Ако западњаци¹⁾ траже избор конкретних личности на државне функције, то се мора послушати. Избори треба да служе као форма демократије којом се доказује да народ верује моћницима. У Србији се стигло дотле да се више у најширим масама не верује у могућност промена које би одговарале бољитку живота већине народа. Демонизује се сваки захтев за променама ако оне не одговарају Американцима и Немцима. Стигло се дотле да се при доношењу државних одлука не поставља питање хоће ли се допасти народу. Нити хоће ли решење бити добро, хоће ли тај човек моћи да одговори функцији. Не, питање које се поставља је да ли ће се допасти онима преко „баре“ и онима у Берлину. До ове садашње ситуације било је довољно да се прочује да неки моћан фактор из света наређује или очекује неко решење у привреди и култури, поготову избор, победу неке партије или појединца, па да ништа од тога не успе. Сада је другачије - политичка апатија је узела толико маха да се поставља питање како је могуће то међу Србима, некада најбунтовнијем народу Европе? Речит пример о њиховом односу према нама је још свеж. Србију

1) В. Александар Зиновјев, *Запад: феномен западњаштва*. Наш дом, Београд; L'Age d'Homme, Lausanne, 2002.

су задесиле у 2014. године природне непогоде које се не памте у историји последњих векова. Колико је тој ЕУ стало до нас показује следећи пример: премијер Вучић обилази спортски центар у Обреновцу да види докле су стигли грађевинари у отклањању последица поплаве. Њему тамо у ноћи обиласка заменик шефа ЕУ представништва доноси неки захтев Брисела. Дакле, није могао да чека јутро да га преда. То није било обавештење о помоћи ЕУ.

1. ПЉАЧКАШКА ПРИВАТИЗАЦИЈА КАО ТРАНЗИЦИЈА ПРИВРЕДЕ

Бесомучна пропаганда са Запада у којој је доминирало обећање да је најважније уништити друштвену и државну својину и онда ће потећи мед и млеко нашла је плодно тло у некадашњој социјалистичкој самоуправној Југославији. Радници, сви запослени у трстеничкој „Петолетци“ су били најбоље плаћени у некадашњој Југославији. Они су као и остали у Србији током демонстрација узвикивали паролу „хоћемо промене макар било горе“. А догодило се оно најгоре што људи у сну нису могли да претпоставе. Од некадашњих 14000 хиљада запослених остало је две – три хиљаде који немају посла како би као уважени људи преживели са породицама.

На први поглед је чудно такво политичко понашање оних који су чинили језгро радничке класе некадашње Југославије. Међутим, томе је претходио дуг процес изолације Србије и тешке економске санкције којима је земља исцрпљивана. Тако да многи приликом узвикивања парола о променама нису ни претпостављали да оне могу довести само до горе економске и животне ситуације. При томе не бисмо смели заборавити да су у „Петолетци“ и низу других фабрика многи руководећи људи успевали да сачувају основне привредне постулате. Више новинара из Бугарске, а и неких западних земаља су обавештавали своју јавност да Србија, поред свега, успева да и даље одржава своја привредна предузећа у животу. Наравно, онај ко поштено говори на основу чињеница мораће да закључи да то не би било могуће да у претходним деценијама нису стваране јаке економске и политичке основе у привреди и држави. Противници и даље говоре како тадашња власт у Србији није на време схватила да је пао Берлински зид, па смо зато доживели и доживљавамо негативне последице касног улажења у транзиционе процесе. Десет година после 5. октобра као преломног тренутка за судбину транзиције у Србији, већ је схваћено да је

она отворила све путеве пљачке свега што су радни људи и грађани Србије и бивше Југославије стварали у претходним деценијама.

Пошто-пото се настоји пренебрећи историјска чињеница да између Југославије, значи Србије и осталог света, како на Западу тако и на Истоку, није било никаквог зида. Нашим противницима је стало до тога да се заборави цела вишедеценијска историја социјалистичко-самоуправних промена. Зашто? Зато што су оне водиле у правцима друштвених промена које су надилазиле - не само пљачкашке системе Запада, већ и бирократско-статистичке системе социјалистичког Истока²⁾.

Ево шта пише професор Шуваковић о последицама спроведене приватизације у нас, позивајући се на податке угледних економиста и Републичког завода за статистику: „Главна последица јесте – отпуштање [с посла]. У транзиционом периоду (2002-2011) је у приватизованим предузећима у Србији број запослених смањен за 60%. У овим предузећима је укупно око 400000 запослених отпуштено и то динамиком отпуштања по око 45000 људи годишње.... Ту, међутим није крај. Стопа незапослености је драматично порасла са 13,3% од становништва преко 15 година у 2002. години (на почетку транзиционог периода) на 23,9% у 2012. години“³⁾. Др Шуваковић указује да је на оволико отпуштање с посла утицала и светска економска криза, што је тачно. Али бих скренуо пажњу читаоца ове добре књиге да у Србији све време доминира отпуштање. Оно је од почетка транзиције представљало симбол промена и успостављања нових капиталистичких односа. Оно је увек веће од примања нових на посао. Чак и у време када су ДОС-партије масовно запошљавале своје чланове. Грађани Србије су живели пола века у социјалистичком систему у коме су имали бесплатно школство, здравство, бригу о незапосленима и др. А пропагатори промена су им говорили да ће бити боље. А у том „бољем“ преко ноћи је то нестало. А што је најгоре престале су да раде фабрике.

„Колико је приватизација у Србији била `пљачкашка` и идеолошки мотивисана речито говори податак да је јуна 2010. раскинуто чак 23,2% уговора о приватизацији свих приватизованих предузећа, у којима је радило 20,9% од укупног броја запослених у приватизованим предузећима“⁴⁾.

2) Sergej Flere, Rudi Klanjšek, “Was Tito’s Yugoslavia Totalitarian?”, *Communist and Post-Communist Studies*, Elsevier, vol. 47 (2) June/2014, pp 237-245

3) Урош Шуваковић, *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2014, стр. 92

4) Исто

Приватизација је широм некадашњих социјалистичких земаља постала синоним транзиције, а она је непрестано проглашавана за једини пут укључивања у „најпрогресивније процесе“ светског развоја у којима је доминирао Запад на челу са САД. Отишло се толико далеко у глорификовању Запада да се пренебрегавала историјска фаза колонизације и пљачкања целог света од стране колонијалних империја са Запада. У тој приватизацији преко ноћи су појединци постајали супер богати, а запослени су остали без основних услова за живот. Улице су постале уске за све већи број ојађених људи који су излазили на њих, питајући се како преживети. Убрзо су самоубиства постала дневна појава. Па када ни то никога у власти није узнемирило прешло се на нове форме самоповређивања да би се изазивала самилост нових капиталиста и западних спонзора.

Идеолошки карактер приватизације најбоље потврђује формирање тз. „кризних штабова“ који су преузимали команду по привредним предузећима и државним установама. Преко ноћи је смењено у Србији 40000 хиљада руководећих људи у привреди. То су најчешће били најспособнији привредници, како их сада зову менаџери, који су успевали да одржавају производњу и продају својих производа и у најтежим условима западних санкција. Тако су дојучерашње водеће индустрије претворене у кључне изворе проблема друштва. Остао је упамћен улазак таквог штаба са дугим цевима у Народну банку Србије и њено преузимање, иако за то није било никаквих потреба. „Страни фактор је на тај начин лако ставио под контролу целокупни привредни и социјалнополитички живот Србије“⁵⁾. Пост-петооктобарска Србија је са формирањем „кризних штабова“ ушла у анале транзиције бивших социјалистичких држава. Они су *piu vult* у рестаурацији суровог, уствари разбојничког капитализма. Само зато што су спољни фактори који су разбијали Србију, желели да је економски униште. Да раднике и остале запослене истерају на улице како не би било социјалних услова за организују отпора уништавању народне имовине. Ове штабове је формирао ДОС од партијских људи који нису имали никакве везе са привредом. Све је почело у ноћи између петог и шестог октобра 2000-те а последице по живот у Србији су катастрофалне. Најекстремнији су дуго жалили што истовремено није извршена физичка ликвидација политичких противника. Не би требало заборавља-

5) Радош Смиљковић, „Морално-економска криза буржоаске рестаурације у Србији и одговорност елите моћи“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2011, стр. 133

ти захтеве за реализовање таквих намера досовских екстремиста, а ни оне међу њима који су непристајањем то спречили.

Приватизација српске привреде је изведена тако да је довела до тоталне деиндустријализације. Уништене је аутомобилска индустрија, електронска индустрија, машинска, прехранбена... Уништено је све. Србија је враћена читав век уназад. Некадашње светски познате фабрике су затворене. Тако да од Драгаша до Хоргоша више нема дима из фабричких димњака. Деценију ипо траје тражење инвеститора на Западу којима се плаћа да преузму најбоље фабрике. Отуда су стигли они који су преузели цели банкарски систем и отварање великих трговачких ланаца, а на место некадашњих фабрика отварају се погони који раде за некога са стране. Професор Шуваковић наводи податке Мићића и Зеремског: „Учешће индустрије у БДП-у 2009. године је износило 15,9%, а 1990. године је било 44,4% што указује на величину пада и тежину проблема у којима се налази индустрија. У напреднијим земљама у транзицији, индустрија има велику улогу у развоју, тако да се њено учешће задржало на високом нивоу у БДП-у. У посматраном периоду просечно учешће индустрије код напреднијих транзиционих земаља и неких земаља у окружењу (осим Хрватске 18,3%) креће се у распону од 24,5% до 38,4% БДП-а. Највеће просечно учешће у стварању БДП-а има Чешка, и оно је у 2005. години износило чак 40,4% БДП-а“⁶⁾.

Србија је дошла у ситуацију да мора да се окрене ка реиндустријализацији како би зауставила процесе драстичног осипања становништва на свим нивоима и на свим основама. Све је мањи број запослених јер се смањује реални простор за запошљавање. Истовремено све је већи број младих који одлазе из земље јер не виде перспективу за запошљавање. У нас се избегава саопштавање чињенице о све мањем броју новорођених. Пре тридесет година у основне школе у Србији је уписивано око 135000 првака, а у прошлој години упола мање.

Дошли смо у парадоксалну друштвену ситуацију: изабрани носиоци власти у Србији на последњим изборима доживљавају критику због тешке економске ситуације, мада су били ван власти у последњих 15 година у току којих је дошло до тоталног уништавања наше привреде. Показало се да ослањање на стране инвеститоре не води решавању катастрофалне економске ситуације у земљи.

6) Урош Шуваковић, *Исто*, стр. 93

2. ПРОТИВУРЕЧНОСТИ ТРАНЗИЦИЈЕ КЛАСНИХ ОДНОСА У СРБИЈИ

Страни моћници који су разбили Југославију и настављају разбијање Србије темељно су уништавали социјално-политичку основу, не само социјалистичко-самоуправног система, већ и националне културне вертикале. У овом контексту скренуо бих пажњу на Шуваковићеву анализу транзиције класних односа. Утемељивачи неолиберализма као транзиционе трансверзале будућности капитализма ставили су у први план радикалне промене класних односа. Са намером да се сачувају и даље развијају методи и средства рада у функцији повећавања профита. Али, истовремено да слаби социјална и политичка моћ радничке класе и грађана у друштву. У Србији је радничка класа уништена, тако да су сада синдикално најорганизованији просветни радници. Др Шуваковић анализира промене у најразвијенијим земљама капитализма где се ствара нова класа која ради за крупни капитал независно шта и где ради и колика су примања појединца. Он открива дубину разлога фаворизације индивидуализма као демократске категорије у капиталистичким друштвима и, истовремено, маргинализацију досадашњег сталног рада и вишегенерацијског везивања радника и других упосленика за своје фабрике, фирме, предузећа. Позивајући се на Ноама Чомског који пише о деструкцији „социјалне државе која представља једно од највећих достигнућа у послератној Европи“⁷. Шуваковић у својој књизи показује да капиталистички бизнис никада није имају добре односе са идејом о очувању достојних људских услова у друштву, посебно у свету рада. Само је у Југославији било обједињено право на рад и самоуправљање постигнућима. Тако да, посматрајући у ретроспективи можемо закључити да је држава благостања која је раније почела да се развија у најразвијенијим земљама Европе најдаље отишла у свом развоју у социјалистичкој Југославији. „Последице захуктавања неолиберализма који се у најновијој варијанти јавља као глобализам, јесу везане поред осталог, и за негирање социјално-економских права“⁷). Последице економске кризе у свету и настављање транзиције као главног тренда глобализације какву преживљавамо деценијама недвосмислено доказују да је дошло до теоријског и практичног разбијања конвергенције система либералног тржишта и социјалне државе. У Србији доживљавамо враћање у односе какви су владали на некадашњем почетку увођења капиталистичког система, после осло-

7) Исто, стр. 121

бођења од Турске. Оног у коме нема бриге о нормалном развоју друштва и људи у њему.

Наметнута је свету, посебно нама идеологија потчињавања профиту по сваку цену. У том смислу се мери вредност нових технологија. За крупни капитал је битно колико се смањују производни трошкови и број запослених, а не да ли ће људи живети боље и људскије. Има се утисак да нестаје повезаност привредног раста и запослености. Током убрзане приватизације у Србији нико није бринуо о судбини запослених. Најчешће су се такмичили новопечени буржуји у броју отпуштених са посла. На жалост, међу њима су завидно место заузимали бивши комунисти, укључујући и који су били у бившем систему носиоци највиших државних и привредних функција. Они су из некадашње номенклатуре прерасли у компрадорску буржоазију која „посредује у спровођењу пљачкашке приватизације и дугорочно дезартикулишуће и колонијално поробљавајуће распродаје стратешких система у државном и друштвеном власништву за корумпирајућу провизију на приватном рачуну у иностраним банкама. Пошто је компрадорска буржоазија у бившим друштвима државног социјализма оријентисана на брзу добит и спекулативно-трговинске непроизводне активности, ни у догледној будућности не треба очекивати остваривање прокламованог циља приватизације - реструктурисање привреде и повећање ефикасности пословања⁸⁾.

Драстично је порастао број привремено или делимично запослених. Развиле се тзв. црно тржиште запошљавања где нема бриге према запосленима, а ни према држави. Трајна запосленост је већ дуги низ година у одступању у корист привремене. Прекаријат се формира и у Србији. Невероватно је којом брзином су нестале озбиљне и организоване побуне против неморалног понашања власника старих фабрика и других привредних субјеката. Нема штрајкова против врховника државних предузећа. Олако се прелази преко чињеница да су стотине предузећа банкротирала или пред банкротом. Нема политичких партија које предводе побуне незадовољних. Задатак левице, који она не испуњава, био би управо артикулација интереса губитника транзиције.

Додатно запошљавање се одомаћило у земљама транзиције тако да је постало нормално радити на више радних места. Додуше, то није нова појава, јер су и професори универзитета у прошлости могли да се запошљавају једнотрећински и пола радног времена у другим организацијама. Сада је то нормална појава код

---

8) Вера Вратуша, „Елите у постсоцијализму, или компрадорска буржоазија у процесу рестаурације периферног капитализма“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2010, стр. 73

ширег круга друштвених слојева. На Западу је нормално да и најбољи менаџери раде у више фирми и зарађују огромна средства. Али се мало зна да им то не обезбеђује услове да уђу у тзв. топ класу. У Србији је много већи проблем што је мало и све мање могућности чак и за додатно запошљавање.

Добро је што је професор Шуваковић у својој књизи посветио дужну пажњу прекаријату, новој класи која је све бројнија и чији припадници би могли да се упореде са некадашњим лумпен-пролетаријатом. „Они немају запослење, добијају с времена на време повремен или привремен посао, посао с подељеним временом, `посао на позив` и сл., док запослени у глобализирајућем друштву све ређе имају посао на неодређено радно време, карактеристичан за државу благостања и реалсоцијализам⁹⁾. У капиталистичким друштвима се даје предност оваквом запошљавању. У медијима и литератури се третира као допринос новој демократизацији друштва. Развија се свест о прекаријату и флексибилном запошљавању као пронађеном путу у светлу будућност либералног капитализма. Уствари, крупни капитал на тај начин успешно одваја већину друштва од управљања у привреди и држави. Јер све док у овим све бројнијим класама које се убрзано формирају не буде створена свест о заједничким интересима њихови припадници ће остати извршиоци радњи у привреди и институцијама друштва у функцији оног малог броја богатих, који су све богатији. Маркс је говорио да пролетеријат у борби за своја права нема шта да изгуби осим окова експлоатације који их везују за фабрике. Прекаријат нема те окове, већ индивидуалистичку свест коју крупни капитал пажљиво негује како се прекаријани не би претворили у социјално-политичку силу која руши моћ крупног капитала, на шта упозорава и Стендинг у књизи „Прекаријат: нова опасна класа“¹⁰⁾.

3. ТРАНЗИЦИЈА ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА И ПОЛИТИЧКОГ ЖИВОТА

Аутор ове књиге једно поглавље посвећује транзиционој патологији. Уствари, у питању је стварање политичког система у коме се све одвија у складу са интересима те мале класе супер-богаташа и најмоћније империје у људској историји. Да би се разумела суштина функционисања мора се пратити истовремено функционисање легалног и легално-нелегалног система. Професор Шуваковић у фусноти, као илустрацију постојања партијске државе

9) Урош Шуваковић, *Исто*, стр. 126

10) Guy Standing, *The Precariat: The New Dangerous Class*, Bloomsbury, London, 2011

у транзиционој Србији, износи податак како је Чедомир Јовановић као партијски функционер поцепао већ дагу оставку министра унутрашњих послова Душана Михајловића у време штрајка специјалне полиције. Тај исти је учествовао у хапшењу председника Слободана Милошевића као, у то време, шеф посланичког клуба ДОС-а¹¹⁾. На истом нивоу драстичности је, у време акције „Сабља“ хапшење 12000 грађана Србије под сумњом да имају неке везе са убиством премијера Ђинђића. Та акција 2003. је трајала 43 дана. Највећи број ових људи никада није процесуиран. Ко зна када би се ова акција завршила да није дошло до интервенције неких спољних фактора. Оних који су акцијом били задовољни, али су ипак зауставили претеривање.

Присећам се једног сусрета са представницима једне опозиционе странке 1992. године. Та двојица младих људи су нама социјалистима пренели да треба да предамо власт опозицији тако што ћемо се за округлим столом о томе договорити. Ја као професор Политичке социологије сам на то изјавио да би то било противустановно јер је Социјалистичка партија на изборима освојила власт. Они, иначе, пристојни млади људи, су прешли преко тога рекавши да се то од нас тражи. Касније сам схватио ко су ти фактори у свету који су иза таквог захтева стајали, када сам прочитао запис премијера Булатовића о празном папиру који је у Дејтону после ручка амерички државни секретар Ворен Кристофер вратио председнику Милошевићу, рекавши му да немају они шта да траже од нас већ ми морамо да пратимо шта они очекују од нас и то извршавамо¹²⁾.

А најочитији однос тих моћних спољних фактора смо могли да видимо када је у Италију послат премијер из централне финансијске институције да замени легитимно изабраног човека у оквиру уставне процедуре. Исто се догодило у Грчкој у време економске кризе. Према томе легални вишепартијски систем функционише на Западу и код нас, с тим што у свако доба може доћи до нових конкретних одлука и решења која долазе из видљиво невидљиве централе. У овом контексту заслужују помен тзв. невладине организације које најављују смене, критикују носиоце функција у власти, а да не морају да документују одакле им аргументација и ко их плаћа и, при том, немају ама баш никакав демократски легитимитет, на шта је професор Шуваковић указивао још пре неколико година¹³⁾. Та невидљива рука у овој години се неколико пута могла

11) Урош Шуваковић, *Исто*, стр. 141

12) В. Момир Булатовић, *Правила ћутања*, Народна књига-Алфа, Београд, 2004.

13) Урош Шуваковић, „Политичке партије и невладине организације или о проблему политичке репрезентације у глобалном добу“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011, стр. 357-377

да разазна и кроз званични активизам нашег вредног, борбеног и поносног премијера Вучића. Одговарајући на неке критике које су стизале на његов рачун преко неких невладиних организација он је изјавио да је спреман да оде са функције ако се испостави да је тако најбоље. Уствари, ако ти невидљиво-видљиви фактори затраже.

Установљени вишепартијски систем у Србији у свом развоју је стигао до тачке када се може документовано говорити да он има функцију развијања демократије без народа. Политичке партије у Србији су се претвориле у мале интересне групе које функционишу у складу са властитим интересима. Нема више политичких партија које имају чланство које је организовано на нивоу месних заједница и општина где се разговара и одлучује о животним проблемима конкретних средина и грађана. Посебан феномен функционисања вишепартизма у Србији представља спремност готово сваке партије да уђе у коалицију са другом ако то обећава учешће у власти, без обзира на програмско-идејне разлике. Шта се може очекивати од партија које освоје власт ако у својим организацијама и органима не омогућавају својим члановима да се потврђују, испољавају као као субјекти политике? А то значи, ако немају услова да учествују у њеном формулисању, мењању, креирању глобалних друштвених циљева¹⁴⁾, да слободно учествују у бирању својих руководилаца и представника у разним форумима. У блиској ретроспективи посматрано видеће се да челни људи партије годинама седе на истим функцијама. Свака припрема новог конгреса или изборне конференције им служи да се јавно промовишу као незаменљиви. А у централи партије се одлучује ко ће бити шеф на општинском и другим нивоима, а ко не може. Шеф партије одлучује ко може бити посланик или ко може да оде на неку државну функцију. Од некадашњих масовних партија у Србији остали су само њихови шефови који имају статутарно право да бирају своје потпредседнике, своје заменике, одређују министре и друге функционере у држави.

У таквој ситуацији је било могуће да корупција постане кључна компонента унутрашњих друштвено-политичких односа¹⁵⁾. „Чињеница која је тек релативно недавно `откривена` у срп-

14) В. Урош Шуваковић, *Политичке партије и глобални друштвени циљеви*, Трећи миленијум, Београд, 2004.

15) Аутор ове научне монографије се темом политичке корупције, као обликом социјалне, партијске патологије, не бави само у њој, везујући ову појаву само за период транзиције у којој је она, иначе, веома изражена, већ је и раније објављивао научне радове на ову тему и то у историјској ретроспективи. В. Урош Шуваковић, „Партијска држава: могућност њеног настанка и развоја на примеру савремене Србије“, *Теме*, Универзитет у Нишу, vol 33 (2)/2009, стр. 663-682; Урош Шуваковић, *Корупција и политичке странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*“, *НБП*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, vol 16 (1)/2011, стр. 57-68; Uroš Šuvaković, “Topical Quality of Archibald Reiss’s

ској јавности да су многи тајкуни плаћали изборне кампање и финансирали политичке партије - и то све релевантне, без изузетка, како би осигурали свој утицај - јесте показатељ постојања системске корупције, али и истовремено `партијске државе`¹⁶, констатује професор Шуваковић и с правом постављајући питање „Зар неко заиста мисли да постоје такви љубитељи демократије и страначког живота, који би финансирали све највеће партије, а да од тога немају директне материјалне користи?“¹⁶). Аутор ове књиге констатује да је партијска држава одиграла у нашим условима кључну улогу у развоју системске корупције. Многа емпиријска истраживања документују да су припадници друштвене елите током досадашње тзв. транзиције конкретно допринели развоју криминалних радњи разних врста. Досадашња активност актуелне власти у сузбијању криминалитета то потврђује. Али, истовремено актуелизује питања најдубљих промена у образовању, васпитању и деловању државних институција. Медија би, како би успешно вршили своју функцију, требало да у складу с тим буду доведени у позицију да не зависе од тајкуна и носилаца највиших државних и партијских функција. Заправо, активност актуелне власти у тој сфери показује да су потребне темељне промене у систему формирања личности и функционисању државних институција.

4. БОЛОЊИЗАЦИЈА КАО ТРАНЗИЦИЈА ОБРАЗОВАЊА

Промене, односно реформе високошколског образовања су покренуте паралелно са уништавањем привреде у Србији. То је учињено у складу са Болоњском декларацијом која дефинише циљеве и путеве сходно основним интенцијама неолибералног капитализма. Тако образовање има за циљ школовање уских специјалиста свих нивоа - од најнижих радничких до највиших инжењерских. Овај тип образовања нема за сврху стварање свестраних личности, већ специјализованих а послушних радника који стварају богатство крупним капиталистима. Према томе, на бази овог типа образовања не треба очекивати слободољубиве, правдољубиве личности, истинске борце за људска права. Јер они нису потребни власницима крупног капитала и политичке моћи.

Work 'Ecoutez les Serbes!' at Present Day" in *Archibald Reiss Days*, vol I (ed G. Milašinović, Academy of Criminological and Police Studies, Belgrade, 2012, pp 167-178)

16) Урош Шуваковић, *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена*, стр. 152

Сходно томе у Србији је велики притисак спољних фактора на тзв. европеизацију образовања и културе. Суштински, на де-струисање културно-просветне вертикале српског народа. Током протеклих година више него у било којој другој транзиционој држави у Србији се инсистирало на заборављању национално-ослободилачке прошлости. У време обележавања сто година Првог светског рата и седамдесет годишњице победе над фашизмом, у Србији су под ударом и они који су предводили борбу против најновијег завојевача - НАТО.

У Србији је прихваћена болоњизација, иако није била обавезна као услов евроинтеграција. Уосталом она није прихваћена од најелитнијих факултета у Европи. Др Шуваковић с правом констатује да већина у научној заједници Србије увиђа потпуни неуспех болоњизације. „Уместо да школује широкообразовану интелигенцију која ће бити способна да води у правцу напретка српско друштво, Србија се определила за школовање висококвалификованих, ускеспецијализованих стручњака које, због укупног друштвеног назадовања, нема где да запосли¹⁷⁾“.

5. ЕМПИРИЈСКА ОДРЕДНИЦА ТРАНЗИЦИЈЕ У СРБИЈИ

Разбијена Југославија и Србија којој се отима Косово и Метохија је прва и најважнија варијанта транзиције у издању империјалног Запада. Податак о 12964 терористичких напада албанских сепаратиста извршених на подручју АП Косово и Метохија у периоду 1991-2013. (који су претежно етнички, антисрпски усмерени) до кога је др Шуваковић дошао у свом истраживању, као и њихова квантитативно-квалитативна анализа, речито указују на садејство терориста у јужној српској покрајини са НАТО и страним силама које нам распарчавају државу у оквирима транзиционих процеса.

Транзиција је резултирала и уништењем привреда земље и обеспошљеном половином становништва способног за рад. То је социјално раслојено становништво на узак и све ужи слој богатих и све шири и све многобројнији слој сиромашних. Ми смо држава чије су банкарство преузели странци који сваке године износе милијарде евра у своје центре. Да би нас потпуно пацификовали западни моћници су нам војну силу свели на 11000 активних војника - мање него што је Карађорђе 1806. године имао у боју на Мишару против турских окупатора.

17) Исто, стр. 227

У њој више нема великих привредних система каква је била аутомобилска и електро-индустрија, металски комплекс у коме је жељезара у Смедереву била један од најјачих темеља. Србија је земља у којој је амерички US Steel као транзициони власник ове жељезаре, коју је купио за 20 милиона долара, претопио сва оружја, а онда отишао оставивши 380 милиона долара дуга држави Србије.

У Србији су највећи природни извори богатстава - рудници, земља, воде и бањска изворишта постали власништво страних компанија, иако наше правне норме забрањују а светска пракса показује да нико не продаје природна богатства. Транзиција у Србији подразумева да богати странци могу да отварају трговачке ланце на најбољим локацијама. Да исисавају све што у народу има за основне животне потребе. Али није познато да је неко од њих покренуо неку индустријску производњу. У нас се транзиција реализује као продаја најважнијих националних добара као што је „Телеком Србија“, ПКБ и др.

Припреме за овакву транзицију су се вршиле преко вишегодишњих економских санкција и сатанизације народа. А када су западни моћници проценили да је то недовољно, извршена је отворена војна агресије. Путем бомбардовања најсавременијим средствима довршили су „припреме транзиције“. Да би довршили процес разбијања Србије петог октобра 2000. западни моћници су организовали пуч, којом приликом је упаљена Народна скупштина. Креатори и извођачи су били заједно наши некадашњи савезници и непријатељи. Тако је транзиција убрзана, као и наступање њених последица. Народ на сопственој кожи осећа какве су оне у стварности, а професор Шуваковић их је у завршна два поглавља своје књиге више него добро научно описао, класификовао и систематизовао, указујући на узроке који су до њих довели. Оно што на крају посебно задржава пажњу читаоца су транзициони резултати и закључак да је Србија сабијена у историјски „буцак“ какав се не памти. Наши некадашњи савезници из великих светских ратова су се показали најнемилосрднији према Србији и српском народу. Не само да смо опљачкани и понижени, већ смо доживели да против нас буде извршена уранијумска агресија. У знак старог пријатељства су нас посули тзв. осиромашеним уранијумом. Не чуди зато наслов последњег поглавља „Србија у буцаку“, пошто је др Шуваковић научно доказао да је управо та друштвена ситуација резултанта транзиционих процеса кроз које Србија пролази. Међутим, он разуме да „велике силе не могу бити толико велике да на неправди дугорочно уређују свет“¹⁸⁾. Зато не остаје на дијагнози,

18) Радош Смиљковић, *Срби у империјалним сударима*, Службени гласник, Београд, 2013, стр. 62

већ даје и путоказ који је то друштвени правац у коме треба кренути: „Солидарност је кључна реч развоја. Заједнички напредак иде преко солидарног развоја. Или ће заиста бити заједнички или га неће бити“¹⁹⁾, што је и мото-кључ за разумевање научних ставова и закључака аутора ове научне монографије.

ЛИТЕРАТУРА

- Булатовић, Момир, *Правила ћутања*, Народна књига - Алфа, Београд, 2004.
- Врагуша, Вера, „Елите у постсоцијализму, или компрадорска буржоазија у процесу рестаурације периферног капитализма“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2010
- Зиновјев, Александар, *Запад: феномен западњаштва*, Наш дом, Београд; L'Age d'Homme, Lausanne, 2002
- Мајор, Ф. (1997), *UNESCO - идеал и акција: актуелност једног визионарског текста*. Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
- Смиљковић, Радош, „Морално-економска криза буржоаске рестаурације у Србији и одговорност елите моћи“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2011
- Смиљковић, Радош, *Срби у империјалним сударима*, Службени гласник, Београд, 2013.
- Standing, Guy, *The Precariat: The New Dangerous Class*, Bloomsbury, London, 2011
- Flere, Sergej, Klanjšek, Rudi, “Was Tito’s Yugoslavia Totalitarian?”. *Communist and Post-Communist Studies*, Elsevier, vol 47 (2) June/2014
- Шуваковић, Урош, *Политичке партије и глобални друштвени циљеви*, Трећи миленијум, Београд, 2004.
- Шуваковић, Урош, „Партијска држава: могућност њеног настанка и развоја на примеру савремене Србије“, *Теме*, Универзитет у Нишу, vol 33 (2)/2009
- Шуваковић, Урош, „Корупција и политичке странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, *НБП*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, vol 16 (1)/2011
- Шуваковић, Урош, „Политичке партије и невладине организације или о проблему политичке репрезентације у глобалном добу“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011
- Šuvaković, Uroš, “Topical Quality of Archibald Reiss’s Work ‘Ecoutez les Serbes!’ at Present Day” in *Archibald Reiss Days*, vol I (ed G. Mlašinović, Academy of Crminalistic and Police Studies, Belgrade, 2012)

19) Федерико Мајор, *UNESCO - идеал и акција: актуелност једног визионарског текста*. Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 78

Шуваковић, Урош, *Транзиција: прилог социолошком проучавању друштвених промена*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2014.

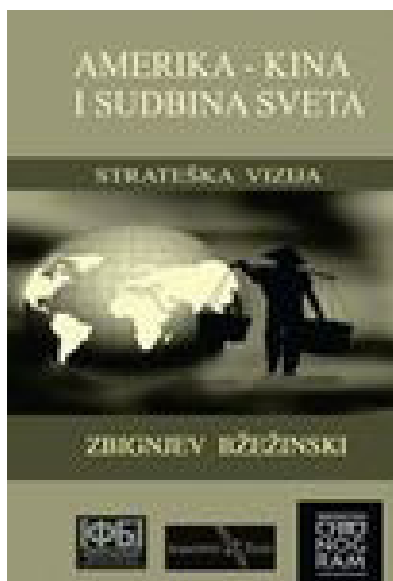
* Овај рад је примљен 20. фебруара 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 09. марта 2015. године.

ПРИКАЗИ

УДК 327(73)“20“(049.3)

Никола Марковић

Београд

Збигњев Бжежински

*Америка – Кина и судбина
света, Стратешка Визија*

Београд: Албатрос Плус, 2013.

Главна тема ове књиге јесте Америка, у новим међународним околностима, које су се одиграле на врхунцу њене моћи, после пада СССР-а и успостављања апсолутне америчке до-

минације над већим делом света, као и свет после велике финансијске кризе 2007. године. Аутор овом књигом показује како је једна велика империја потрошила предност и моментум који је имала поразом „црвеног цина“. Оно што је по њему карактеристично за данашњи свет је чињеница да је дошло до прерасподеле глобалне моћи, и да Америка више него икад мора да се ослања и тражи партнере како би одржала своју моћ.

На основу економских показатеља Америка има слабе изгледе за раст. Инфраструктура јој је у распаду, а ни остали економски показатељи, за сада не иду у прилог оптимистима, који сматрају да Америчкој империји још не долази крај. Њеним слабењем отвара се простор новим конкурентима за светског лидера, попут Кине, Индије, Јапана.

Бжежински поставља логично питање шта ће се десити у случају да Америка изненада поклекне. Да ли ће постојати сила која би могла да преузме штафету и води свет даље, или ће настати нека врста анархије, и борбе која ће цивилизацију одвести у пропаст.

Даље он, покушава да створи једну слику Америке 2025. године, која би издржала тренутне економске недаће, и успела да поврати самопоуздање и неприкосновену моћ. У том случају говори о могућем укључењу Русије и Турске у Европску унију, које би појачале снагу Запада у односу на брзо развијајући Исток.

Песимисти сматрају попут људи из некадашњег СССР-а да је историјски пад Америке неизбежан, док је код оптимиста проблем то што смо поучени искуством из времена Хладног рата, и причом о крају историје, видели да крајњег оптимизма ипак не може да буде.

Глобална моћ се постепено акумулирала током претходних 800 година (стр.14). Европа је као целина, била најуспешнији регион икада у људској историји. Ширењем, и то не само силом, већ и културом, држала је своје потчињене „у шаџи“. Индија, Кина, Северна и Јужна Америка све су биле потчињене њеном моћи и културом. Холандија, потом Француска и Велика Британија, Шпанија, суверено су владале својим колонијама, а за њима су ишле Царска Русија, Аустроугарска, Немачка. На самом врхунцу моћи, Европа је разорила саму себе кроз два Светска рата, и вероватно ставила тачку на могућност да се икада врати као апсолутна глобална сила.

После Другог Светског рата, Америка је остала у Европи под изговором, а и потребом да штити њу саму, а и цео свет од „гвоздене завесе“ СССР-а. Док се борила да заштити Европску цивилизацију она је такође помагала своје савезнике да напусте своје колоније. Британија се паметно повукла сама, а остале су морале да буду приморане на то.

После Другог Светског рата, Америка и савезници стварају низ међународних институција, које ће у будућности помагати њен утицај, ММФ, УН, Светску Банку, али које ће такође бити погон демократизације великог броја друштва у свету.

У истом периоду када Америка води мале али значајне ратове са СССР-ом, тихо, али са великим убрзањем, уздижу се три нове силе које ће се касније укључити изненада у међународне токове са дисперзијом глобалне моћи Америке, Кина, Индија и Јапан.

Кина је доживела највећи процват у последњих двадесет година, и она се води као главни кандидат који би могао да замени садашњу империју. Описана је као стрпљива земља која вреба али и признаје водећу улогу Америке у новом светском поретку. Последњих година, њена улагања у инфраструктуру су масивна, и то не само код куће, већ и по Африци, Јужној Аме-

рици. Она је прва комунистичка земља која је увела капитализам, и заједно је наступала са Америком против СССР-а који је настојао чак и њу да освоји. Највећа кинеска снага је број њеног становништва, али и њена пропаст.

Даље, Бжежински проматра експанзију Индије. Она је релативно донедавно била Британска колонија, али је утицај Британије на демократију у Индији био повољан у том смислу. Демографски, за њу се сматра да може да претигне Кину ускоро. Међутим, тешко да постоји у било којој земљи толики диспарат између богатих и сиромашних као у Индији, што може да буде добар увод у катастрофу. Морамо имати у виду такође да су Кина и Индија водиле рат, и да и данас постоје проблеми на граници, као и чињеница да је кинеска комунистичка герила још увек присутна у појединим деловима Индије. Индија се плаши због тесне сарадње Кине и Пакистана, и изградње Кинеске поморске базе у Пакистану (стр. 93). Зато почиње да се осећа опкољеном. Бжежински сматра да управо у овом расцепу, Америка треба да тражи свој тренутак, и историјски помогне Индију, у могућим сукобима са Кином (стр. 168). Једно од најмоћнијих адута Индије је свакако њен нуклеарни потенцијал, што је један од главних услова како би се једна

земља могла назвати светском силом. Трећа земља је свакако Јапан, највећи лидер кад је технологија у питању у свету. Њен друштвени производ порастао је са 500 милиона долара на 5,2 трилиона за двадесет година (стр. 23). Назван је „Супер државом“ са обзиром на економску моћ коју поседује. Између ње и Кине постоји доста нерешених проблема, који датирају из Другог Светског рата. Оно што је главни проблем у Азији, који претендира да замени Запад као центар дешавања и стециште моћи је сукоб између ове три силе међусобом. Кине и Индије, затим Кине и Јапана, који се једино данас ублажио историјским сврставањем Кине и Индије на страну Русије, против Америке, око проблема прво у Сирији, затим у Украјни.

Бжежински користи научну прогнозу, како би покушао да објасни, шта би се десило ако би Америка нестала са глобалне сцене.

Чувени научник покушава да замисли слику света после пада Америке, притом користећи се оним знањем које имамо данас, говори да би у том случају наследник Америке била анархија, јер би из разних разлога, државе почеле да гледају само националне интересе, и питања од суштинске важности за цивилизацију се не би решавала. Настао би општи грабеж (стр. 82), при коме би мање др-

жаве највише и страдале. Русија би тада настојала да врати бивше републике СССР, а неке би можда кренуле спонтано да се понашају у складу са оним што Бжеженски назива наслеђене геополитичке тежње.

Кина са друге стране није спремна гледано из овог периода да би око 2025. могла да је замени. Она има бројна унутрашња питања која мора да реши, затим проблем суседа, јер се поставља питање да ли би дозволили тако јаку државу на својим границама док је Америка ипак далеко, иако је свуда присутна.

Постоје бројна жаришта у свету које Америка самим својим постојањем смирује. Тајван иако није добио пуну подршку од Америке, ипак постоји из страха Кине од директног сукоба. Један од свакако највећих проблема је однос Северне и Јужне Кореје, где већ 50 година постоји само примирје, не и потписан мир. Утицај Америке је свакако најбитнији на Блиском истоку, где би се направио широк вакум моћи у случају њеног нестанка. Иран, Израел, читав регион би био у проблему, ако не би постојао неко ко би могао да га контролише.

Такође постоје региони где је очигледан лош утицај Америке, и где се директно види да глобална моћ, у складу са логиком моћи покушава да се шири.

У питању је био сукоб Русије и Грузије из 2008. године, као и сукоб Русије и Украјине и грађански рат у Украјини, који је почео 2014. године, и коме се не назире крај ни 2015-ој години.

Свакако да ни саме границе Америке не би биле безбедне у случају неких већих потреса у њој. Америка има историју сукоба са Мексиком који би искористио прилику да поврати своје територије наопако од Америке (стр. 113).

Бжежински даље расправља, које би изазове Америка могла да има на свом путу, и које мора да реши, како би могла да очекује да влада и после 2025. године. Она прво мора да реши питање застарелости њене економије, и консолидује своју моћ код куће.

Међутим, највећа претња Америци је свакако Евроазијски регион, са обзиром да се тамо највише изложила, са циљем да штити своје интересе у том региону. Ирак, Авганистан, сукоб Израела и Палестинаца, затим и окретање свих милитантних група са тих простора Ирану. Иран осим тога настоји да постане нуклеарна сила. Сама Америка може да пружи кишобран од могућег нуклеарног напада Ирана, ако се проблем не реши раније. Али да би се Иран насилно разоружао, потребан је широк консензус од свих, прво регионалних сила око Ирана, а

затим и светске јавности. Места на која је Америка највише истрошила су свакако, Авганистан и Ирак. А ништа мање неће бити опасан ни могући сукоб са Ираном, који она мора да реши, не само због њеног утицаја и угледа у очима западних људи, већ и чињенице да је Иран велики проблем по њене интересе у том региону.

Савез са осталим Западним силама је чврст, али поставља се питање шта би се десило ако Америка не успе да се консолидује. Велика Британија жели посебан статус у ЕУ, док Француска и Немачка имају посебне интересе за доказивањем, у, и ван Европске уније.

Свакако да је Бжежински у праву када истиче потребу да се у неко догледно време Русија и Турска привуку Западу, и тако снага Запада ојача у односу на реалну могућност да Азија преузме вођство у војном, економском и политичком смислу. Међутим те две анализе му за сада немају изгледа да се остваре. Прво, Турска „клизи“ у исламизацију, али ипак остаје вредан савезник у НАТО савезу, а сукоб у Украјини је променио односе Америке, и Русије, и има тенденцију да ескалира у сукоб ширих размера.

Кад је Русија у питању, он са правом истиче њене лоше стране, јер иако може да се назове силом, она делимично и није,

јер не поседује све карактеристике једне светске силе. Демографски проблеми, корупција, невољност када је у питању раскид са Стаљинистичком прошлошћу, као и експлозије у њеној историји, које су следиле велики периоди летаргије, амбивалентан однос према западним вредностима (стр. 147).

Бжежински сматра да је погон демократизације могао да буде Димитрије Медведев, али то се није десило. А његово размишљање у правцу приближавања ЕУ и Русије по цену да Русија пусти Украјину да уђе у ЕУ, се није добро завршило у пракси, када су то једнострано покушали.

Он даље испитује могућност да у случају да Азија преузме глобално вођство, шта би је спречило да прође као Европа која је од Француске револуције, до Другог светског рата иако културно и економски напредовала, губила моћ да управља глобалним питањима.

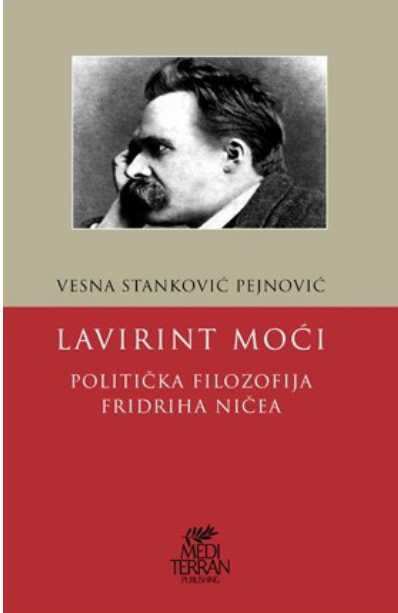
Збигњев Бжежински је свакако, када је геополитика у питању један од најзначајних писаца у двадесетом и двадесет првом веку. Међутим не постоји начин да се за зближа оцени шта ће се заиста десити у наредних 10 година, и да ли ће светом владати, Америка или Кина, или пак анархија, потпомогнута великим корпорацијама, и плаћеничким војскама, и

настанак некакве транснационалне моћи, која би евентуално искористила већи сукоб како би се решила још увек моћних националних држава, и њихових наслеђених интереса. Само протоком времена, ћемо видети, шта ће се заиста десити.

УДК 1 Nietzsche F.:321.01(049.3)

Немања Д. Милиновић*Филолошки факултет,
Универзитет у Београду*

**Весна Станковић
Пејновић, *Лавиринт
моћи: политичка
филозофија Фридриха
Ничеа*, Нови Сад:
Mediterran, 2014, 247 стр.**

Иако можда годинама читамо Фридриха Ничеа (*Friedrich Nietzsche*), делове његовог рада понекад морамо изнова анализирати, покушавајући да их разумемо у савременом контексту. Ниче је двосмислен и парадоксалан мислилац који узнемирава, провоцира, испирише, руши конвенционална гледишта. Са

друге стране, Ниче је један од ретких филозофа који је остао песник у својој филозофији.

Књига *Лавиринт моћи: Политичка филозофија Фридриха Ничеа* Весне Станковић-Пејновић даје *естетичку* перспективу на моћ политичког у седам делова: *Шта Ниче дугује Грцима, Зашто је потребна доминација, Освајање слободе као преобразба духа, Самонадлажење као себе-стварање, Политика као моћ код Макијавелија и Ничеа, Ниче и либерализам, Надилажење перспектива – нужност родне различитости*. Сваки одељак подељен је на пододељке.

Критичко-интерпретативним ставом и закључцима из целине Ничеовог мишљења, ауторка допире не само до Ничеовог поимања политичког, већ га критички интерпретативно реинтегрише у целину његовог схватања моћи као суштинског елемента живота. Њени ставови су подупрти литературом од преко стопедесет различитих наслова на српско-хрватском, енглеском, немачком, италијанском и француском језику. Запажања ауторке ослањају се на коментаре ранијих критичара, иако доминирају референце утемељене на радовима самог Ничеа. Критички интерпретирајући битну целину Ничеовог мишљења, ауторка *открива* његово стајалиште у односу на политику (као битног појма), али

и до властитог разумевања тог појма као *онтолошког*, у његовом аутентичном значењу за Ничеову филозофију као и оригиналну ауторкину (филозофску и методолошку) рефлексију која доводи до унутрашњег сазнања и преображаја.

Књига представља свеобухватни приказ Ничеовог рада, подељен на неколико тематских целина. Пре самог осврта на неколико значајних тема, потребно је истаћи поштовање за ауторку која је успела у свом науку да обједини и у најпозитивнијем смислу поједностави филозофске идеје и поставке тако комплексног мислиоца какав је Ниче. *Лавиринт моћи: Политичка филозофија Фридриха Ничеа* није уџбеник намењен само студентима филозофије или политикологије, иако је врло брзо постао уџбеник на департману за филозофију у Тузли. Ова студија представља својеврсну азбуку за разумевање Ничеа и као таква може бити прихватљива широком читалачком аудиторијуму, без обзира на образовање или професионалну орјентисаност. Ова књига помаже превазилажењу строгог академско-елитистичког приступа, не губећи, притом суштину и дубину Ничеове мисли. Потребно је велико умеће да се једноставним изразом појасне идеје једног од највећих филозофа икада што даје суштински значај овом издању, пре свега

са културолошког и просветног аспекта.

Читајући *Политичку филозофију Фридриха Ничеа* први пут, постао сам заинтересован за мотив ауторке да се упусти у вишегодишње истраживање, које је резултирало објављивањем поменутог издања. Према речима и искуству саме ауторке, Ниче је посебно занимљив студентима књижевности због свог стилског израза, објашњавајући истовремено оно скривено у човеку, страсти које га раздиру и руководе, тамо где ум нема могућност господарења. За хуманисте, мислиоце и филозофе Ниче је интригантантан, јер у његовој перспективи сагледавања истине и догађаја ум није апсолутни управитељ људског понашања. Управо зато Ниче подстиче читаоце да нађу снаге и надиђу себе проналажењем равнотеже између страсти, инстинкта и тежњи, уз истовремено проналажење сопствених вредности и правила.

Станковић-Пејновић истиче да је у време *политичке коректности* Ниче занимљив управо као мислилац који је *политички некоректан*, откривајући да је политичка коректност тек еуфемизам за лицемерје дубоко укоренењено у савременој политичкој и друштвеној сфери. Човек је постао маса која се одрекла стварне слободе у име либералних идеја и политички нестварне слободе, све више

пристајући да буде дресирана животиња. На тај се начин човек приближава крају хуманости; приближава се виртуелном вештачком човеку отупљених осећања, постајући роб и конзумент капитала. Поред свега, човек је равнодушним *убиством Бога* остао сам, уплашен од слободе, престрављен од хладне и круте истине којој сада може скинути вео привида, не постаје способан пронаћи себе.

У поглављу *Шта ниче дугује Грцима?* могуће је сагледати саме темеље Ничеове филозофије и размишљања предсократовских филозофа који надахњују Ничеа. Херој како га Грци схватају полазиште је Ничеова промишљања о слободним духовима, а касније и надчовјека јер они мењају друштво, а усамљеност и самоћа су његов завичај (40). Ниче подвлачи да су храброст, дарежљивост, аутономија, праведност, понос, осамљеност и егоизам кључне врлине, издвајајући храброст као најважнију врлину и прототип осталих врлина (32). Ниче наглашава да су Грци психолошки здравији од својих савременика, пре свега емоционално. Јачи те и самоуверенији, мање отуђени од своје природе и од природе уопште; те су били способни препознавати значење и смисао своје егзистенције, значај натјечања и свог културног јединства.

Поглавље *Зашто је потребна доминација?* прожима две кључне теме: тему доминације и тему морала. Ниче је мишљења да јаки теже раздвајању, док слаби теже удруживању. Јаки се удружују само ради заједничког агресивног деловања. Зато Ниче наглашава важност хијерархијског уређења, јер цивилизацију чине људи различитих квалитета. Ропство је нужно у хијерархијски организованом друштву које се непрестано креће у правцу напретка (70). Ова тема повезана је са Ничеовим схватањем моралности, кроз два типа морала: ропски и господски (88). Моралност потиче из најнижих друштвених класа, представљајући ограду саморазвоја и уздицања човека. Она је производ потлачених робова који се осећају инфериорним (78). Са друге стране, Ниче није заговарао аморалност, већ потребу стварања сопственог система вредности.

Поглавље *Освајање слободе као преобразба духа* дотиче се појединих Ничеових теза које ће ауторка поновити унутар поглавља *Ниче и либерализам*. Она наглашава да Ниче није био систематичан мислилац, иако има усклађено промишљање (110). На основу његовог опуса, сазнајемо да је слобода тежња ка моћи, стално превладавање и борба (112). Слободан човек је ратник (113) који је поносан и одговоран за себе (114). До слободе се долази борбом и савладавањем препрека. Она је

дуг културни процес, кроз који човек открива себе (117). Ниче је мишљења да постоје три главне фазе или етапе у којима се развија одређени капацитет или способност која садржава одређену идеју сопства, идеју себе као *слободног*: животиња, човек, надчовек или роб, господар и надчовек. У првој фази човек мора овладати нагонима, у другој мора направити свој властити избор за деловање, а у завршној фази човек постиже самоостварење.

Можда је *Пут ка надчовеку* најупечатљивији део поглавља *Самонадилажење као себе-стварање*. Надчовек осликава савршеност, а не трансцендентност човечанства, способан да подигне границе људске савршености. То је човек који схвата реалност онаквом каква јесте (145). Станковић-Пејновић са правом указује да надчовека можемо разумети као крајњу пројекцију наших врлина. Супротно Аристотелу који је веровао да врлине красе појединца, Ниче подвлачи да сваки појединац мора развијати свој скуп врлина (148).

Значајан политиколошки допринос ауторка је дала кроз поглавље *Политика као моћ код Макијавелија и Ничеа*. Ниче је сматрао да је политичко деловање значајно због самог дела, а не због последица. Он одбацује парламентаризам и уставне режиме као облике хипокризије старе Европе. За Ничеа вла-

давина људи је изнад закона (175). Ниче је тврдио за себе да је антиполитичан, покушавајући да истакне да је против демократских ставова у односу на немачку конзервативну политичку филозофију. Међутим, Ниче никако није антиполитичан мислилац будући да је његово политичко мишљење можда провокативно, проницљиво, али дубоко указује на пропусте и недостатке савременог политичког живота (176).

Иако књига има поменутих седам подналова од којих свака поменута тема заслужује посебну анализу, пажњу ћу усмерити на последња два подналова: *Ниче и либерализам и Наддилажење перспектива – нужност родне различитости*. Чини се да су теме либерализма и родне различитости посебно важне данас, када живимо у времену апсолутних слобода и могућности, где доиста изгледа да понекад остајемо изгубљени. Са друге стране, родна различитост као и теме блиске родним питањима понекад се чине темељем за разумевање цивилизацијских и културолошких достигнућа либералног света. Шта нам Ниче пружа што контекстуално може бити примењиво данас? Колико је Ниче мислилац, а колико чак визионар?

Поглавље *Ниче и либерализам подељено је у четири дела: Индивидуализам, Слобода, Једнакост и Различитост*

перспектива ка бољем човјеку. Говорећи о индивидуализму, Ниче сматра да је индивидуализам једна од четири заједничке особине (индивидуализам, егалитаризам, универзализам и слобода) свих облика либерализма. Индивидуализам је темељ либерализма, па човека поставља пред њега самог, чинећи га одговорним за своја дела, као самосталног ствараоца и организатора властите егзистенције (188). Либерализам човека схвата као особу усмерену на будућност, а будућност сваког појединца зависи од његових моралних и интелектуалних деловања. Попут Аристотела и Лајбница (*Gottfried Leibniz*), Ниче припада кругу мислилаца који наглашавају онтолошки примат индивидуалности, истичући да постоје *само индивидуе*. Он се супротставља тежњи да се стадо разуме као индивидуум коме се даје виши ранг него појединцу, јер је индивидуум нешто *посве ново и новотворено* (191). Ниче даје теорију индивидуалности коју покушава да објасни адекватним концептом. Станковић-Пејновић запажа да Ниче у *Несавременим разматрањима* настоји да оправда емпиријску одрживост сваке индивидуе. Он описује индивидуу у партикуларним и јединственим терминима, истичући да је свака индивидуа *јединствено чудо*, обдарено апсолутном *специфичношћу* која

представља темељ његовог бића (192).

Индивидуализам није само једна од четири карактеристике либерализма, већ је по Ничеовом виђењу повезан са слободом. Либерализам се залаже за једнакост у свим сферама живота, одбацујући укљученост државе или неког ауторитета у приватни живот грађана. У средишту Ничеове филозофије налази се појединац. Међутим, супротно либерализму који повезује идеје о људском напретку и о сталној еволуцији друштва, Ниче истиче да је свако постојање борба. Либерализам наглашава приоритет права, полазећи од индивидуе као рационалног бића. Индивидуална слобода представља услов напретка, тежећи хармоничном поретку као пожељном циљу у којем влада опште благостање. Супротно оваквом ставу, Ниче сматра да озбиљност наших стремљења и мисли мора бити усмерена на све надолазеће, на потискивање себе као појединца и проматрање света кроз мноштво аспеката. Полазиште либерализма је тежња ка складу, док је Ничеово полазиште инстинкт и сукоб. Ниче сматра да аутономна суверена индивидуа поседује само своје вредности. Појединац се мора борити за своју индивидуалност, а не покоравати универзалним законима. Слобода представља самоостварење сопствене инди-

видуалности. Због тога је вера у слободну вољу изворна грешка, јер ми тежимо постати оно што јесмо; ствараоци који сами одређују законе, своју врлину и свој категорички императив. За либерализам појединац остварује слободу, делујући у складу са законом. Са друге стране, Ниче сматра да појединац постаје слободан, борећи се и освајајући оно што нема. Слобода значи да мушки, ратнички и победнички инстинкт господаре над другим инстинктима, јер је слободан човек ратник. Слобода се жели све док нема моћи, па мера слободе подразумева стално превладавање. Зато Ниче види слободу као нешто што се има и нема, што се хоће и што се осваја (194). Сваки човек кроз слободу постаје непоновљиви и јединствени свет за себе, што са једне стране води консеквенци и Ничеовом закључку да једнакост људи не постоји, док са друге стране указује на нераскидиву повезаност индивидуалности и слободе.

Ниче сматра да је негација свих различитости и посебности између људских бића најистакнутија карактеристика стада. У моралности стада Ниче види идеологију једнакости, односно субординацију вишем ауторитету који све појединце третира једнакима (199). Оваква моралност стада је већ заступљена у службеном моралу Запада, па Ниче тврди

да је тријумф идеала једнакости и демократије у модерним временима велика трагедија за човечанство. Једнакост и демократија су најгоре, а не најбоље вредности, јер су у супротности са природним вредностима. Човек долази до своје природе само након дуге борбе (201). Једнакост као постављање једнаких задатака себи и другима представља лудост, која се схвата светом без умног супротстављања, јер се темељи на инстинкту стада усмереном према осредњости које постаје највише и највредније достигнуће. Зато је Ниче против инстинкта заједнице и заговара поредак по хијерархији, тврдећи да је владавина идеала једнакости велики ризик за човечанство (202). Издвајањем овог филозофско-политиколошког момента Станковић-Пејновић показује да Ниче није заговарао прорасистичке ставове, већ је покушао да се идеолошки супротстави тренду релативизације који је наилазио са, на изврстан начин интерпретираном, демократијом и либерализмом. Овај део значајно сведочи колико је Ниче био визионар, јер страх који је имао пре више од века постао је реалност савременог човека. Само површно посматрање светске политичке сцене (без улажења у институционалне, научне, универзитетске или културне сфере) доказује да смо достигли стање власти и тираније медиокритета, чак често

власти и тираније исподпросечних, а све у име једнакости.

Поглавље *Надилажење перспектива – нужност родне различитости* такође завређује посебну пажњу. Подељено у поднасловне *Презир према жени, Поштивање жене, Може ли се бити индиферентан према жени, Нужност родне различитости, Жена као истина, Жена као дистанца* ово поглавље сабира Ничеово виђење жене, због којег је овај велики мислилац понекад сматран мизогинистом.

Ниче је тврдио да основни проблем између мушкарца и жене лежи у порицању међусобног антагонизма, па је постојање бесконачне непријатељске напетости и неправде нужно у њиховом односу. У вези са већ поменутиим ставом о проблему једнакости, Ниче наглашава важност постојања хијерархије и нужност постојања онога ко постаје *нешто више*, превазилазећи истост и једнакост. За Ничеа, феминизам и демократија су болести које Европу воде ка новом ропству. Еманципација представља покушај женске популације да добије приступ свету којим доминира мушкарац. Жена би постајала једнака мушкарцу кроз аутономију, образовање и једнака права, истовремено водећи борбу која умртвљује инстинкте. Међутим, Ниче подвлачи да је родна различитост

нужна. Жена је као дистанца потребна мушкарцу, јер он треба да следи патос дистанце како би постигао самонадилажење на друштвеном и индивидуалном нивоу (222). Модерне жене су охрабрене да траже једнака права. Међутим, та борба, ако буде успешна, води поступном умањењу жениног утицаја и моћи. Еманципована жена тежи родној различитости и смањењу природне моћи своје женскости. Тај облик социјеталне *дефиминизације* може угрозити основно значење снаге воље, па Ниче тврди да жене покушавају да направе мушкарца од жене, одричући се традиционалне женске улоге и умањујући свој велики извор моћи. Ниче верује да је *савршена жена* боља од већине мушкараца. Савршена жена је виши тип жене, који је уједно много ређи. Та *афирмација* жена је ознака самонадилажења према вољи ка истини и вољи ка илузији, процес напуштања свих темеља и извесности, изворна мајка и изворни стваралац. Она је непресушна стваралачка воља ка животу, јер је она воља ка моћи (227). Ничеова афирмација жене садржи негацију њеног аутономног бића: он поштује њену енормну стваралачку снагу, али за њега је крајњи циљ усмерен иза уобичајених могућности. Он жели постићи немогуће, жели сам себи дати живот као самог себе, као стварајућег филозофа (231).

Иако се ауторка у свом промишљању креће унутар дисциплинарне, методолошке и термилошке коректности филозофске *структе*, књига је прожета отвореним дискурсом, развијајући и супротствљајући разноврсне методолошке и епистемолошке покушаје. Ауторка се вешто *приближава* Ничеовој креативној енергији, па њени закључци и стил попримају лик властитог саморазумевања и плодотворности. То је најбољи показатељ дубоко страственог односа према изучавању лавиринта моћи који доноси сам живот; не само бивање у највећој близини Ничеовог мишљења, већ и ауторкин изворан и значајан допринос освјетљавању и разумевању филозофа песника који уништава, а истовремено уздиже човека, желећи да му понуди властито виђење смисла.

Темељит истраживачки рад Весне Станковић-Пејновић подстиче на многе друге асоцијативне везе Ничеове мисли са оним што можемо видети данас. Њена књига представља не само увод, већ и водич кроз Ничеову мисао, наводећи на стално постављање паралеле између те мисли и данашњег света. Са друге стране, оно што је Жана Херш постигла у области историје филозофије делом *Историја филозофије – Филозофско чуђење*, то Весна Станковић-Пејновић постиже својим

делом на нивоу идејног праћења једног мислиоца. Верујем да ова књига представља значајан допринос не само домаћој филозофско-хуманистичкој научној сцени. Време ће је свакако потврдити, а ми ћемо наставити да ишчекујемо будуће резултате филозофских, али и политиколошких истраживања ове плодне ауторке.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима - Bold (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 ауторског табака, (односно 16 страница или 36300 карактера са размаком). Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5.

После ових података следи **сажетак** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду **кључне речи** чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени теоријско-методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** на енглеском језику чија дужина мора бити око 1/10 дужине чланка, након кога треба да стоје преведене кључне речи. Такође, пре резимеа требало би да стоји наслов на енглеском језику. Аутор би у **резимеу** у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак. Ако је рад на енглеском или неком другом језику, сажетак и резиме морају бити на српском језику.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и инсти-*

туционални изазови (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже име аутора, наслов чланка у италику, пуну интернет адресу и датум приступа. (на пример: Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013.)
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894),
- литература треба да садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, а посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

Рокови за достављање радова су: 20. фебруар, 20. мај, 20. август и 20. новембар.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и **изјаву** да тај рад није раније објављиван, тј. да рад није аутоплагијат или плагијат. Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@spmbeograd.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима, зборницима и другим изворима.

Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рад, ако је потребно :

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

СРПСКА политичка мисао / главни и
одговорни уредник Живојин Ђурић. Vol. 1, br.
1/4 (1994) - . - Београд (Светозара Марковића
36) : Институт за политичке студије,
1994 - (Београд: Eseloge d.o.o.). 23 см

Тромесечно. - Има издање на другом
медијуму: Српска политичка мисао (CD-
ROM изд.) = ISSN 1452-318. Има издање на
другом језику; Serbian Political Thought =
ISSN 1450-5460

ISSN 0354-5989 = Српска политичка мисао
(Штампано изд.)

COBISS.SR-ID 102782215

1994

СРПСКА
ПОЛИТИЧКА
МИСАО
THOUGHT
POLITICAL
SERBIAN

ISSN 0354-5989 UDK 32 година XXII vol. 47. № 1/2015.

9 770354 598003